İslâm'da Savaş

-Cahiliye ve Risalet Döneminde Savaş Olgusu-

Cafer Acar

İslâm'da Savaş

— Cahiliye ve Risalet Döneminde Savaş Olgusu —

Cafer Acar

Kitap Adı	:	İslâm'da Savaş –Cahiliye ve Risalet Döneminde Savaş Olgusu–
Yazar	:	Doç. Dr. Cafer Acar
ISBN	:	978-975-6497-74-6
SAMER Yayınları	:	42
Dizgi & Kapak	:	SAMER
Genel Yayın Yönetmeni	:	Doç. Dr. Feyza Betül Köse
Yayın Koordinatörü	:	Arş. Gör. Asım Sarıkaya

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KSÜ Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletişim : 0344 300 47 59

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş-2020

Bu kitap, "Cahiliye ve Risalet Döneminde Savaş Olgusu" adlı doktora tezinin gözden geçirilmiş yayım halidir.

İÇİNDEKİLER

— İKİNCİ BÖLÜM —

RİSALET DÖNEMİNDE "SAVAŞ" OLGUSU

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinin temel bir gerçeği olan savaşın, Risalet dönemindeki tezahürleri, her dönemde merak konusu olmuştur. Çağımız Müslümanlarının dünyadaki imaj sorunu ile bağlantılı olarak değerlendirilen Hz. Peygamber'in savaşları, aynı zamanda İslam müntesiplerinin de siyasi anlayışlarını şekillendirmede veri kaynağı olarak mülahaza edilmektedir. Herkesin bir yönüyle ilgilendiği Risalet dönemi savaş anlayışının, bütün boyutları ile ve doğru bir şekilde anlaşılması, hem İslam'ın imajı hem de Müslümanların şimdiki ve gelecekteki hayat algılayışları bakımından önemli görülmelidir. Mamafih bu konu yalnızca bilimsel boyutu olan bir konu değildir. Her Müslümanın kendi konumuna göre yorumlayıp sunacağı kadar esnek de olmasa gerektir. İşte bu hassasiyet nedeniyledir ki Risalet dönemi savaşlarının bir eser konusu olarak çalışılması bizce tercih edilmiştir.

Asrı Saadet savaşları Müslümanlar arasında örnek gösterilen vakalardır. Bu dönem olaylarını araştırmak ve yorumlamak bu nedenle mühimdir. İslam dini, yalnızca Risalet dönemi savaşları üzerinden anlatılmak istenmekte ve adeta şiddet ile İslam özdeşleştirilmeye çalışılmaktadır. Parçalar üzerinde yürütülen gayretler bütünün kaybolması sonucunu doğurmaktadır. Halbuki ne Hz. Peygamber bir savaşçıdır, ne de İslam bir savaş dinidir. Savaş her dönemde olduğu gibi Risalet döneminin sosyal bir gerçekliği olarak Müslümanların yapmak durumunda kaldıkları bir var olma mücadelesidir.

Risalet Dönemi Savaşlarını anlamada Cahiliye dönemi savaşlarının sahip olduğu önem, çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Sosyal bir varlık olan insanın yaşadığı çevreden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Hz. Peygamber ve arkadaşları da yaşadıkları toplumun hayat algılayışı içinde yetişmişlerdir. Cahiliyeden Risalete geçiş sürecinde hayat tarzı ve savaş algılayışları noktasında keskin kopmalar söz konusu değildir. Bu süreç içinde değişimler olmuştur. Değişimlerin sosyal zeminde tutunması da o oranda zaman almıştır. Risalet dönemi bu süreci temsil etmektedir.

Hz. Peygamber, nübüvvetini ilan ettiğinde karşılaştığı tepki ve savaşlara kadar uzanan muhalefet anlayışı, Cahiliyeden beslenmektedir. Risalet dönemi savaşlarını başlatan Cahiliye savaş anlayışıdır. Cahiliye savaş anlayışı, Hz. Peygamber'in risalet görevini ve bu yöndeki çıkışlarını savaş nedeni saymıştır. Bu aşamadan sonra muhalifler Mekke dönemi boyunca stratejik savaş taktikleri uygulamıştır. Zayıf konumda olan Müslümanlar ise bu duruma pasif direniş göstermeye çalışmışlardır. Başka ülkelere hicret yollarını aramışlardır. Ta ki Mekke tamamen yaşanamaz hale gelince Medine'ye toptan hicret kararı alınmıştır. Tüm bu aşamalar Müşriklerle Müslümanlar arasında Cahiliye geleneklerinin yürüttüğü bir savaş halini yansıtmaktadır.

Doğal olarak Müslümanlar müşriklere karşı koyacak güçte olmadıklarından kendi imkanları nispetinde mücadele etmişlerdir. Müslümanlar, çıkış yolu olarak Medine belirince yurdundan, yuvasından ayrılarak yeni bir hayata başlamışlardır. Ancak Mekke'de mallarını, mülklerini, her şeylerini bırakarak zorluklar içinde hicret etmişlerdir.

Hicret sonrası Hz. Peygamber Medine'de bir devlet kurmuştur. Devlet olmanın getirdiği zorunluluklar ve sorumluluklar gereği askeri bir potansiyelin de oluştuğunu düşünmek yerinde olur. Mekke'de iken sosyal bir grup görünümündeki Müslümanlar, Medine'de oluşturulan siyasal yapı ile daha güçlü hale gelmişler ve kendilerine yönelik saldırılara artık cevap verebilecek imkanı bulmuşlardır.

Aralarında savaş şartlarının geçerli olduğu kabile ve toplulukların birbirlerine karşı almaları gereken önlemler çerçevesinde ilk olarak kervanlara yönelik keşif ve düşmanın hareket imkânlarını sınırlama amaçlı askeri seferler yapılmıştır. Bu faaliyetler, İslam tarihinin büyük savaşlarının yaşandığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Zira bu süreç var olmak ya da yok olmak adına bir hesaplaşmadır.

Medine hicreti ile birlikte Müslümanların ve özellikle Ensarın Mekke'den gelip Medine yönetiminde söz sahibi olmaları tabiidir ki Medine'de yaşayan Yahudiler ve bazı kabileleri rahatsız etmiştir. Fiilen karşı çıkamayan bu gruplar, Medine Sözleşmesine imza atmış olmalarına rağmen gizli bir muhalefet yürütme yolunu tercih etmişlerdir. Bu muhalefet zaman zaman Müslümanları zor durumda bırakmış ve bunun karşılığında Müslümanlar için tehdit olma durumundan çıkarılmaları gereği doğmuştur. Böylece Müslümanlar sadece müşriklere karşı değil Arap yarımadasındaki diğer muhalif unsurlarla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu çalışmada, Cahiliyeden Risalete giden yolda savaş olgusunun tezahürleri incelenmiştir. Savaşların tarihsel anlatımından ziyade, rivayetlerin gerisindeki arka plan araştırılmış ve ortaya konmak amaçlanmıştır. Çalışmamızda kullanılan kaynaklar noktasında Batıda yapılmış çalışmalar yeterince kullanılamamıştır. Bunun nedeni tez kaynaklarının İslam literatürü ile sınırlı tutulmuş olması ve özellikle batılı kaynakların kullanılacağı bir çalışmanın ayrıca yapılması zorunluluğunun görülmesidir. Batıda Watt, Muir, Nöldeke gibi pek çok araştırmacının konuyla ilgili görüşleri bulunmaktadır.

Bu eserin ortaya çıkışının her aşamasında kıymetli destekleri ve engin hoşgörüsü ile yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Özdemir'e şükranlarımı arz ederim. Ayrıca çalışmanın yayımlanmasını üstlenen SAMER Yayınları ailesine müteşekkirim.

Cafer Acar
Ankara-2020

— GİRİŞ —

Savaş, farklı toplulukların ya da devletlerin karşılıklı iradelerini kabul ettirmek veya bir irade dayatmasına karşı durmak amacıyla şiddete başvurmalarıdır. İnsanlık tarihi sayısız savaşlarla doludur. Çoğu zaman insanlık tarihi, bir savaşlar panoroması görünümündedir. Bu nedenle savaşları anlamak toplumları tanımanın önemli kaynaklarından olmuştur. Savaşlarda adeta insanlık tarihinin genetiği saklıdır. Savaşlar toplumların en zor anlarını göz önüne serdiği için medeniyetlerini de ortaya koyan göstergeleri bünyesinde barındırır. Zira zor zamanlarda makuliyet hissi zayıflar ve toplumların inanç ve değerlerinin oluşturduğu bilinçaltı duyguları ortaya çıkar. Dolayısıyla savaşlar adeta milletlerin gerçek yüzlerinin göründüğü sosyal vakalar olarak değerlendirilmelidir.

İnsanlık tarihi boyunca sayısız savaşlar yaşanmıştır. İslam tarihi de bu anlamda birçok savaşın varlığını kaydeder. Risalet dönemi savaşları genel İslam tarihi savaşları içerisinde özel bir yere sahiptir. İslam tarihi boyunca yaşanan savaşların teolojik boyutunda belli ölçülerde Risalet dönemi savaşları etkili olmuştur. Bu nedenle Hz. Peygamber'in yaptığı savaşlar önemli görülmüş ve üzerinde çokca düşünülüp yazılmıştır. Hz. Peygamber'in savaşları konu edildiğinde Cahiliye döneminin merak edilmemesi mümkün değildir. Dahası Risalet dönemi savaş anlayışının ortaya konulmasında ta-

mamlayıcı unsurlardan biri de Cahiliye dönemi savaş olgusudur. Zira Hz. Peygamber, Cahiliye savaş geleneklerine sahip insanlara karşı bu mücadeleyi vermiştir. Risalet dönemi savaşlarının nedenlerini görebilmenenin bir yolu da Hz. Peygamber'in muhataplarının savaşlar noktasındaki durumunu görmekten geçer. Cahiliye ve Risalet döneminde savaş olgusunu birlikte ve müstakil bir şekilde ele alan bir çalışmanın olmayışı, bizi böyle bir konuya eğilmeye itmiştir. Savaş olgusunun Cahiliyedeki durumunu bilmek, Risalet dönemindeki durumunu anlamaya önemli katkı sağlayacaktır.

Cahiliye dönemi denince ilk akla gelen hususlardan biri, Cahiliye dönemi savaşlarını konu edinen Eyyamü'l-Arab'tır. Eyyamü'l-Arab, Arap tarihinin İslâm öncesi dönemine ilişkin, en önemli kaynaklarındandır. Cahiliye sosyal yaşantısı ve özellikle araştırma konumuz cahiliye savaşları Eyyamü'l-Arabın muhtevasında geniş bir şekilde yer almıştır.

Araştırma alanı olarak seçilmesi yönüyle "Eyyamü'l-Arab" konusu, zorluklarla doludur. Zira Eyyamü'l-Arab haberleri, dağınık bir halde tarih kaynaklarında yer almıştır. Tarihçiler, bu haberleri sözlü bir gelenekten devşirmişlerdir. Bu çerçevede Ebû Ubeyde'nin rivayetleri örnek gösterilebilir.

Rivayetlerdeki çelişki ve çeşitliliğin temelinde, rivayetlerin sözlü bir gelenekten gelerek, takriben 3–4 asırlık bir zaman diliminden sonra yazıya aktarılmış olması vardır. Hal böyle olunca haberlerin, tarihsel süreçte Arap kabileciliği ve milliyetçiliğinin tesiriyle tahrif edilme ihtimali araştırmacıların göz ardı etmediği bir husustur. Bu nedenle konuyla ilgili rivayetlerin karşılaştırmalı olarak ele alınma zorunluluğu vardır. Ancak bu iş pek kolay değildir. Zira bütün haberler, dönüp dolaşıp bir iki kişide birleşmektedir.[1]

Bu dönem savaşlarını incelemenin zorluklarından biri de, savaşların tarihlendirilmesidir. Çok önemli olan tarihlendirme meselesi, bizi çoğunlukla

---

[1] Cevad Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat 1951, IV, 346; Abdurrahman, Afife, *eş-Şi'ru ve Eyyamü'l-Arab fi'l-Asri'l-Cahilî*, Daru'l-Endelüs, Beyrut 1984. s. 107.

kaynakların verdiği ile yetinmek zorunda bırakmaktadır. Hâlbuki tarihlendirme, savaşların sebep ve sonuçlarını görme bakımından son derece önemlidir. Konuyu ele alan tarihçilerden çok azı, bu savaşların tarihlendirilmesi ve sebepleri konusunu incelemiştir. İslâm Tarihinin önemli isimlerinden İbnü'l-Esir, bunlardan biridir.

Kaynaklardan anlaşılmaktadır ki, Eyyamü'l-Arab'la ilgili bilgilerin çoğu, zamanla kaybolmuştur. Bize ulaşanlar, konuyla ilgilenen bilginlerin toplayabildiklerinden ibarettir.

Eyyamü'l-Arab'la ilgili bilinmesi gerekenlerden biri de, söz konusu savaşların Risalet döneminde de devam ettiğidir. Şeyyidayn günü, Zû Kar, Vakaba günü böyle mücadelelerdir.[2]

Mevcut durumu göz önünde bulundurarak, öncelikle bu dönem savaşlarını, bütüncül bir bakış açısı oluşturmak amacıyla incelemeyi tercih ettik. Savaşları anlatmayı veya onların birebir durumlarını, tarih kaynaklarından derleyerek yeniden bir Eyyamü'l-Arab yazma amacımız yoktur. Cahiliye Arabının, savaşlar açısından zihinsel durumunu görebilmeyi ve buna ilişkin bir çerçeve oluşturmayı gaye edindik. Böylece Risalet dönemi ile ilgili farklılıkları tespit etmek imkânı oldu. Dolayısıyla konuyla ilgili övgüler, yergiler ve kabilelerin birbirlerine karşı savaş durumunun dışındaki konumları, ilgi alanımızın dışında kaldı.

Cahiliye dönemini ele alırken öncelikle cahiliye kavramının tarihsel ve coğrafi çerçevesini çizdik. Burada Hz. Peygamberin muhatap olduğu geleneğin savaş bakımından tarihi ve coğrafi konumuna işaretle bir belirleme yapılmak istenmiştir. Sonrasında Cahiliye dönemi savaş olgusunun tezahür alanı olan askeri ve sosyal yapının karakteristikleri ele alınmıştır. Bu özellikler Cahiliyenin savaş zihniyetini izah etmektedir. Akabinde Cahiliye savaş-

---

[2] Abdurrahman, s. 108; Şayip, Ahmet, *Tarihu'n-Nekâiz fî Şi'ri'l-Arabî*, Mektebetü Nehda, Mısr ty. s. 67–8.

larının taraflarını, devletler ve kabileler bazında sunup savaşları aktardık. Cahiliye dönemi savaşlarını ele alan kaynaklar, farklı metotlar izlemişlerdir. İbn Abdi Rabih gibi bazı müellifler, kabileleri esas alarak bir sınıflandırma yaparken; İbnül Esir gibi âlimler ise, kendilerine göre belirledikleri tarihsel sırayı göz önüne alarak nakillerde bulunmuşlardır. Daha sonra bu konulara yer veren müellifler, bu iki tasnifi esas almışlardır. Biz çalışmamızda savaşların taraflarını dikkate alarak bir sunum yapmaya gayret ettik. Bu yöntem, tezin amacı ile daha uyumlu bulunmuştur.

Cahiliye dönemi savaş sebeplerini ele aldığımız başlıkta ise elde edilebildiği nispette cahiliye savaşlarının nedenleri örnekler verilerek sunulmuştur. Savaşların çıkmasında ve sonraki safhalardaki etkinliğine binaen şiir ve kadının savaşlar açısından durumunu ele aldık. Sonrasında ise Cahiliye savaşlarının gerçekleşme şeklinde etkin olan unsurları, strateji başlığı altında inceleyip savaşların seyri ve sonuçlarını aktardık. Savaşların sona ermesi bağlamında önemine binaen ayrı bir başlık altında antlaşmalara değindik.

Risalet dönemi Savaşlarının anlaşılmasında önemli bir köşe taşı olan Cahiliye dönemini, elden geldiğince anlamaya çalıştıktan sonra Risalet dönemi askeri yapısı ve ordusunu ele aldık. Akabinde savaş algılayışının makes bulduğu zihinsel çerçevenin taraflarını inceledik. Zira taraflar aynı zamanda biribirlerinin savaş bakımından konumlarını ve düşüncelerini oluşturmada öne çıkan bir belirleyici olarak bizce algılanmaktadır. Savaş noktasında rakip konumdaki kabileler ve devletler, düşmanlarının askeri bakımdan yeterliliklerini göz önünde bulundurarak hazırlık yapmak durumunda olmaları biribirlerinin savaş anlayış ve taktiklerini belirlemede etkilidir.

Daha sonra bu dönemde yaşanan savaşları genel olarak kaynaklarda yer aldğı nedenlerine göre tasnif ederek verdik. Böylece kaynakların eğilimini göz önünde bulundurmayı istedik. Akabinde ise bu dönem savaşlarının meşruiyet zeminini gözlemlemeye çalışan bir amaçla, savaşların arka planını sunmaya gayret ettik. Risalet dönemi savaşları söz konusu edilince kendi-

mizce en önemli gördüğümüz Mekke dönemi üzerinde ağırılıklı bir şekilde durduk ve Risalet dönemi savaşlarını, önemli oranda Mekke döneminde yaşananların izah ettiği izlenimi üzerine tezimizi inşa ettik.

Savaş uygulamaları ve Cahiliyede olduğu gibi Risalet dönemi için de kadın ve şiiri, özel önemine binaen ayrı başlıklar halinde incelemeyi tercih ettik. Savaş uygulamaları ve Hz. Peygamber'in savaşları karşısında ortaya koyduğu kişisel özellikleri de genel hatları ile araştırmamız esnasında elde edilen bilgiler çerçevesinde dile getirdik. Özellikle Hz. Peygamber'in savaş ahlakına vurgu yapmaya gayret ettik.

1. Kaynaklar ve Araştırmalar

1.1. Cahiliye Dönemi Kaynakları

Cahiliye döneminde yaşanan savaşları ele alan Eyyamü'l-Arab hakkında, bilgi edinebileceğimiz yazılı eserler, muahhar kaynaklardır. Bu açıdan özel önem verilen Cahiliye dönemi şiirleri, çalışmamız açısından kıymetli veriler taşımaktadır. Ancak bunların birçoğu, günümüze kadar gelememiştir. Bu nedenle, Eyyamü'l-Arab hakkında bilgi edindiğimiz kaynaklara sıhhat ve sağlamlık açısından ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Savaşların anlatıldığı kaynaklarda, isim ve yer adlarında bazı yanlışlıkların olduğu İbnü'l-Esir tarafından ifade edilmekte ve zaman zaman bazı tashihler yapılmaktadır.[3] Bununla birlikte Cahiliye döneminde ve Risalet döneminde, Arap kültürünün büyük ölçüde şifahî bir gelenek üzerine kurulu olduğu düşünüldüğünde, Arabın hayatını etkileyen her türlü vakanın, nesilden nesile sözlü olarak aktarılması ve bunların güvenirliliği son derece önemlidir.

---

[3] İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzettin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed eş-Şeyban el-Cezerî (Ö: 630 H.) *el-Kâmil fi't-Tarih,* Trk.Trc. Abdullah Köşe (I.Cilt), İstanbul 1989, I, 491.

Cahiliye dönemi ile ilgili savaşlar hakkında bilgi veren kaynakların ilk kategorisinde; savaşlara şiirlerin şerhinde ve bazı yer isimlerinin açıklaması sırasında yer veren kaynaklar vardır. Bu noktada Ebû Ubeyde Ma'mer el-Müsennâ'ya nispet edilen e*n-Nekâiz*[4] isimli eser önemlidir. Bu eserde Cahiliye dönemine ait savaşlar, bu savaşların tarafları, neticeleri ve savaşlar hakkında söylenen şiirler aktarılmaktadır. Adil Casim el-Beyâtî, Ebû Ubeyde'ye nispet edilen bu eserden hareketle *Eyyamü'l-Arab* adıyla bir derleme meydana getirmiştir.[5] Kitapta elli yedi savaşa yer verilmiştir. Mufaddal ed-Dabbî'nin derlediği *Mufaddaliyyât* isimli eser[6] ve bunu şerh eden İbn Arabî, Merzûk gibi şerhçilerin çalışmaları önemlidir. Yine Merzuk ve Tebrizî'nin şerh etmiş olduğu Ebû Temâm'ın *Hamase*'si bu meyanda zikredilmelidir. Bu eserlerde şiir ve Eyyamü'l-Arab iç içe ele alınmıştır.

İkinci kategoride ise, bu savaşların dağınık halde yer aldığı Emsal kitapları bulunmaktadır. Bu kitaplarda savaşlara, Arabın meselleri zikredilirken ve meselin ilgili olduğu olaylar ve işaret ettiği anlam anlatılırken yer verilmiştir. Bu başlıkta en eski eser *Emsâlü'd-Dabbî'*dir.[7] Bu kitapta Dahis savaşı ve Besus harbiyle ilgili haberler mevcuttur. Yine Meydanî'nin (ö. H.517) *Mecmeu'l-Emsâl* isimli eseri[8] önemli olup eserde 132 savaşa işaret edilmiştir. Meydanî, savaşlara çok muhtasar bir şekilde değinmiş, bazen sadece isim zikretmekle yetinmiştir.

Eyyamü'l-Arab konusunu ele alan üçüncü kategorideki kaynaklar ise, edebiyat kitaplarıdır. Ebû'l-Ferec el-Isfahanî'nin (ö.h.354) *el-Ağanî*[9] isimli

---

[4] Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ, *en-Nekâiz*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1905.

[5] Beyâtî, Adil Casim, *Kitabü Eyyami'l-Arab Kable'l-İslâm li Ebî Ubeyde*, Beyrut 1986.

[6] Dabbî, Mufaddal, *Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdüsselam Harun, Daru'l-Mearif, Mısr 1964.

[7] Abdurrahman, s. 99–100.

[8] Meydânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed en-Neysabûrî (518), *Mecmeu'l-Emsâl*, Mektebetü Dari'l-Hayat, Beyrut 1961.

[9] Isfahânî, Ebü'l-Ferec, *el-Ağanî*, Daru'l-Kütüb, b.y. 1963.

eseri bu anlamda dikkate değerdir. Ancak Isfahanî yirmi kadar savaşa yer vermiş ve bazı savaşları gözardı etmiştir. Muhtemelen o, bunları büyük savaşlar olarak görmediği için zikre değer bulmamıştır. İbn Abdi Rabbih'in (ö.h.327) *Ikdü'l-Ferid* isimli eseri de[10] bu noktada önemli bilgiler vermektedir. Eyyamü'l-Arab'la ilgili müstakil bir başlık açmış ve savaşları, taraflarını da zikrederek işlemiştir. İbn Abdi Rabbih, eserinde 77 savaş zikretmiş ve bunları Ebû Ubeyde ve İbnül Kelbî'den aktarmıştır. Bu kaynak, savaşlar arasında ilişki kurması bakımından da önemlidir.

Eyyamü'l-Arab'a yer veren tarih kaynaklarımız içinde en dikkate değer bilgiler, İbnü'l-Esir tarafından aktarılmıştır. Genel tarih kaynaklarının hemen hemen ihmal ettiği bu konuyu detaylarıyla aktarması ve değerlendirmeler yaparak süzgeçten geçirmesi *el-Kâmil*'i araştırmamızda önemli bir kaynak haline getirmiştir.

İbn Kuteybe'nin Türkçeye de tercüme edilen *el-Maarif* isimli eseri,[11] savaşlara çoğunlukla muhtasar bir şekilde, bazen de sadece isim olarak yer vermiştir.

Nüveyrî'nin *Nihayetü'l-Ereb* adlı eseri,[12] muahhar kaynaklardan olması nedeniyle önceki müelliflerin bir tekrarı durumundadır. Özellikle İbn Abdi Rabbih'in *Ikdü'l-Ferid* isimli eseri ile benzerlikleri çoktur. Seksen iki kadar savaşa yer vermiştir.

---

[10] İbn Abdi Rabbih, Ahmed b. Muhammed, *Ikdu'l-Ferîd*, thk. Ahmed Emin, Kahire 1946.

[11] İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276), *el-Meârif*, Trk.Trc. Hasan Ege, Şelale Yay. İstanbul ty.

[12] Nüveyrî, Şihabüddin Ahmed b. Abdülvahhab (733), *Nihayetü'l- Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Daru'l-Kütüb, Mısır 1955.

Kalkaşandî’nin (ö.h.821) muhteşem eseri *Subhu’l-A’şa*[13] ise Eyyamü’l-Arab’a dair oldukça muhtasar bilgiler içermektedir. Birinci cildinde on bir kadar savaşa yer verir.

İbn Raşîk el-Kayravanî’nin (ö.h.463) *el-Umde* isimli eseri de[14] tıpkı Kalkaşandî de olduğu müstakil bir bölümde savaşlara kısa bir şekilde yer vermiştir. Şiirlerin hiç zikredilmediği eserde altmış kadar savaş anlatılmıştır.

Eyyamü’l-Arab’a yer veren dördüncü kategorideki eserler, mu’cemler ve sözlüklerdir. Yakut el-Hamevî’nin (ö.h. 626) *Mu’cemu’l-Buldan* isimli eseri[15] bu anlamda dikkate değerdir. Eserde bölgeler anlatılırken, konuyla ilgili savaş yerleri, sadece ismen zikredilmiştir. Bu yönüyle bu çalışma, savaşların isimlerinin bilinmesine katkı sağlamıştır.

Son kategoride Tarih kitapları yer almaktadır. Bunlar, Cahiliye dönemi Savaşlarını bize detaylarıyla aktaran en önemli eserlerdir. Ancak konuyu işlemeleri bakımından aralarında önemli farklar vardır. Taberî gibi büyük bir tarihçi, bilgi hazinesi kitabında[16] sadece Zû Kar savaşı ile birkaç savaşa yer vermiştir.

İbnü’l-Esîr (ö.h. 632), *el-Kamil* isimli eserinde Cahiliye dönemi savaşlarını ayrı bir bölümde incelemiştir. Bunlarla ilgili ayrıntılı ve kıymetli bilgiler vermiştir. Kitabında altmış dört savaş işleyen İbnü’l-Esir, tarihsel sırayı göz önüne alarak savaşları ele almıştır. Rivayetlerini eleyerek derlediği anlaşılan İbnü’l-Esir, bunları Ebû Ubeyde ve İbn İshaktan aktarmıştır. Cahiliye dönemi savaşları için çok önemli bir kaynak olan bu büyük tarihçi, önemli gördüğü, büyük çaptaki savaşlara yer vermiştir.

---

[13] Kalkaşandî, Ebû’l-Abbas Ahmed b. Ali, *Subhu’l-A’şâ*, Vezaratü’s-Sikafe, b.y. 1963.

[14] İbn Raşîk, Ebû Ali Hasan el-Kayravanî, (463), *el-Umde fî Mehâsini’ş-Şi’ri ve Adabihî ve Nakdihî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü’t-Ticariyye, Mısr 1955.

[15] Yakut el-Hamevî, Şihabüddin Ebû Abdullah (626), *Mu’cemu’l-Buldân*, Mısr 1325.

[16] Taberî, Ebû Cafer (ö. 307) *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi,* Trk. Trc. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, MEB Yay. İst. 1991.

Tarihçi Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ali (ö.h.774) ise *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer* isimli eserinde[17] Cahiliye dönemi Eyyamü'l-Arab konusunu ayrı bir başlık altında incelemiş ve burada on kadar savaş hakkında bilgi vermiştir.

Taberî gibi İbn Haldûn da, *Tarih*'inde[18] sadece Zû Kar savaşına ayrıntılı bir şekilde yer vermiş ve bazı savaşlara işaretle yetinmiştir.

Araştırmalara gelince, Cahiliye dönemini ele alan çok sayıda araştırmanın varlığını çalışmamız esnasında gördük. Ancak bu çalışmaların, savaşlar konusuna ve özellikle savaşların nedensel analizi noktasında bizim başlığımıza uygun nitelikte bir bakış açısına sahip olmadıklarını ifade etmek durumundayız. Özellikle Türkçede böyle bir çalışmanın olmayışı önemli bir eksikliktir. Bununla birlikte Cahiliye dönemi savaş şiirlerini ele alan araştırmalardan yararladık.

Ali el-Cündî'nin *Şi'ru'l-Harb fi'l-Asri'l-Cahiliyye*[19], Abdurrahman Mahmud Zalat'ın *el-Uddetü'n-Nefsiyye ve'l-Maddiyye fi Şi'ri'l-Hurubi'l-Cahiliyye*[20] ve Afife Abdurrahman'ın *eş-Şi'ru ve Eyyamü'l-Arab fi'l-Asri'l-Cahiliyye*[21] isimli eserleri, ortak konuları, benzer şekilde ele almış ve savaşların özelliklerini zaman zaman nedenlerine de işaret ederek incelemişlerdir. Şiirlerin bir araya getirilmiş olması ve özelliklerine göre tasnif edilmiş olması nedeniyle bizim için şiirler, kolay ulaşılır hale gelmiştir. Bu yönüyle söz konusu eserlerden yararlanılmıştır.

---

17 Ebû'l-Fidâ, İsmail b. Ali (732), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Daru'l-Kitabi'l-Lübnanî, Beyrut ty.

18 İbn Haldûn, *Kitabü'l-Iber ve Divanü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, Daru'l-Kitab el-Lübnanî, Beyrut 1966.

19 Cündî, Ali, *Şi'ru'l-Harb fi'l-Asri'l-Cahilî,* Darü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1966.

20 Zalat, Abdürrahim Mahmud, *Uddetü'n-Nefsiyye ve'l-Maddiyye fi Şi'ri'l-Hurubi'l-Cahilî*, Darü'l-Maarif, İskenderiye 1989.

21 Abdurrahman, Afife, *eş-Şi'ru ve Eyyamü'l-Arab fi'l-Asri'l-Cahilî,* Darü'l-Endelüs, Beyrut 1984.

İbrahim Şemsüddin'in *Mecmu'u Eyyami'l-Arab fi'l-Cahiliyyeti ve'l-İslam*[22] isimli eseri ve Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim ile Ali Muhammed el-Bicavî'nin birlikte hazırladıkları *Eyyamü'l-Arab fi'l-Cahiliyye*[23] isimli çalışma, dönemin savaşlarını bir arada görmek bakımından yararlı olmuştur. Yine Nuri Hammudî el-Kaysî'nin *Şi'ru'l-Harb hatta'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî* isimli eseri, harb şiirlerinin tarihsel gelişimi bakımından önemli görülmüştür.

Bu araştırmaların yanı sıra yararlanılmış olan diğer çalışma ve kaynaklar, dipnotlarda gösterilmiştir.

1.2. Risalet dönemi Kaynakları ve Araştırmalar

Risalet dönemi kaynaklarına gelince, konuyla ilgili ilk kaynakları kullanmaya gayret ettik. Muahhar kaynaklardan ise yorumlar açısından yararlanmayı tercih ettik.

İbn İshak,[24] (ö. h.151) ilk müelliflerden olması hasebiyle, önem verdiğimiz bir kaynak olmuştur. Siyer ve Megazi konusunda güvenilir kabul edilen İbn İshak, Hz. Peygamber'in seriyye ve gazvelerini kimi zaman muhtasar şekilde de olsa ele almıştır. İbn Hişam da [25] (ö. h.218) bu noktada İbn İshak'ın rivayetlerini aktarmıştır. İbn Hişam'daki malumatların zenginliği ve çeşitliliği tezimiz açısından yararlı olmuştur.

Hz. Peygamber döneminin savaşlarını müstakil olarak ele alan kaynaklara gelince; Siyer ve Megazi yazıcılığının erken dönem kaynaklarından olan Urve b. Zübeyr'in (ö. h. 93) rivayetleri bugün artık *Megazi-i Rasülillah* adıyla

---

[22] Şemsuddin, İbrahim, *Mecmu'u Eyyami'l-Arab fi'l-Cahiliyyeti ve'l-İslâm*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

[23] İbrahim, Muhammed Ebû'l-Fadl ve Bicavî, Ali Muhammed, *Eyyamü'l-Arab fi'l-Cahiliyye*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2004.

[24] İbn İshak, Muhammed, *Siyer,* Trk. Trc. Sezai Özel, Akabe Yay. İstanbul 1988.

[25] İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam Tercemesi*, Trk. Trc. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 1994.

bir kitap halinde derlenmiştir.[26] Siyerle ilgili bilgiler içermesi bakımından önemli görülmüş ve tezimizde yararlanılan bir kaynak olmuştur. Ancak hem İbn İshak, hem de Urve b. Zübeyr, seriyye ve gazvelerin birçoğunu muhtasar bir şekilde bazen de sadece ismini zikrederek ele almışlardır.

Megazi konusunda en önde zikredilmesi gereken eserlerden biri Vakidî'nin *Kitabü'l-Megazi,*[27] isimli eseridir. Hemen hemen bütün İslam Tarihi klasiklerinin kaynaklarından olan Vakidî, Hz. Peygamber'in Savaşları ile ilgili rivayetleri şumullü anlatımlar ve sebep-sonuç ilişkileri bağlamında sunması nedeniyle bizim için son derece önemli bir müracaat kaynağı olmuştur. İbn Ebî Şeybe'nin *Megazî'si,*[28] savaşların tamamını ele almamış muhtasar bilgilerle savaşların sebep ve sonuçlarını genel bilgilere uygun bir şekilde vermiştir.

Tabakat kitapları arasında yer alan Vakidi'nin talebesi İbn Sa'd'ın eseri *Tabakatü'l-Kübra,*[29] Hz. Peygamberin hayatını anlatırken savaşlara ve sebeplerine ilişkin bilgiler de vermiştir. Vakidi'nin kitabı ile benzer özellikler taşıyan İbn Sa'd'ın kitabı, yer yer farklı rivayetleri ile de dikkat çekmektedir. Yine Tabakat kitapları arasında yer alan Belazurî'nin *Ensabü'l-Eşraf* isimli eseri[30] Vakidi'den rivayetleri ve sunduğu bilgileri ile önemli bir müracat kaynağı olmuştur. Yine aynı müellife ait *Fütühu'l-Buldan* isimli eser[31] savaş yerlerini ve savaşların teferrutlı bilgilerini içermesi itibariyle yararlanılan bir kaynaktır.

---

[26] Urve b. ez-Zübeyr, Ebu Abdullah el-Esedî el-Kureşî, (h.93), *Megâzî-i Rasülillah*, thk. M. Mustafa A'zamî, Mektebetü Terbiyetil Arabî, Riyad 1981.

[27] Vakidî, Muhammed b. Ömer b. Vakidî, (ö. h. 206), *Kitabü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones, London 1965.

[28] İbn Ebî Şeybe, Ebî Bekr Abdullah b. Muhammed (ö. h. 230), *Kitabü'l-Megâzî,* thk. Abdulaziz İbrahim Umerî, Daru'l-İşbiliyye, Riyad 1999.

[29] İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, Müni', *Tabakâtü'l-Kübrâ,* thk. Riyad Abdullah, Beyrut ty.

[30] Belazûrî, Ahmed b. Yahya, *Ensâbü'l-Eşraf,* thk. Süheyl Zekkar, Beyrut 1997.

[31] Belazûrî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Futûhu'l-Buldân*, Trk. Trc. Mustafa Fayda, K.B. Yay. Ank. 2002.

Genel tarih kitapları içinde Taberî, kronojik sıraya göre Risalet dönemi hadiselerini vermiş ve savaşları uzun uzun anlatmıştır. İbn İshak ve Vakidî'ye dayanarak verdiği haberler, tezimiz açısından önemli görülmüştür. İbnü'l-Esir[32] ise Taberî'yi esas alarak bilgileri derli toplu sunması, ayıklamalar yaparak kendi kanaatininin de rivayetlerinde mündemiç olması itibariyle, yararlanılan bir kaynaktır. İbn Kesir,[33] hadislere yer vermesi bakımından bir başka değerli kaynak olmuştur. İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam*[34] isimli eseri ise savaşlara ilişkin rivayetleri bir arada düzenli şekilde görmek ve genel farklılıkları okuyabilmek noktasında yararlı olmuştur.

Araştırmalara gelince, Risalet dönemi savaşlarını inceleyen İslam dünyasında çok sayıda araştırmanın varlığını, memnuniyetle görmüş olduğumuzu ifade etmeliyiz. Ancak tezimizin başlığına uygun muhtevada bir araştırmanın bulunmayışı dikkat çekicidir. Bununla birlikte siyer çalışmalarının tamamında, savaşa ilişkin bölümler bulunmaktadır. Hamidullah'ın savaşlarla ilgili eseri[35] daha çok büyük savaşları ele almış. Konumuzla ilgili değerlendirmeler yapmayı ihmal etmemiş ama daha çok savaşların coğrafî ve tarihsel ayrıntılarını aktarmıştır. Bu özellikleri görmemiz bakımından yararlı olmuştur.

Mahmut Şit Hattab, *Komutan Peygamber*[36] isimli çalışmasında, savaşları ve seriyyeleri tek tek ele almış onların nedenlerini sunmuştur. Bu anlamda savaşların kaynaklardaki nedenlerine tek tek atıfta bulunmuştur. Bununla birlikte savaş nedenlerine ilişkin geleneksel kapalılığın giderilmesi yönünde

---

[32] İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzettin Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed eş-Şeyban el-Cezerî (Ö: 630 H.) *el-Kâmil fi't-Tarih* Trk.Trc. Ahmet Ağırakça (III.Cilt)İst. 1989.

[33] İbn Kesîr, Ebî'l Fida, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Daru'l-Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut Ty.

[34] İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebî'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî (Ö: 597 H.) *el-Muntazam fî Tevârihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*,thk. Süheyl Zekkar, Daru'l-Fiker, Beyrut 1995.

[35] Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, Trk. Trc. Salih Tuğ, Yağmur Yayınları, İst. 1991.

[36] Hattab, Mahmud Şit, *Komutan Peygamber*, Trk. Trc. Ahmet Ağırakça, Bir Yayıncılık, İst. 1988.

bir katkı sağlamak noktasında eksik kaldığını, Mekke dönemini yeterince işlemediğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu savaşlarda Müslümanlar açısından ve müşrikler açısından savaşların meşruiyetine işaret etmiş olması önemli görülebilir. Ahmed Abdi Rabih Mübarek Besus'a ait *el-Akidetü'l-Kıtaliyye fi'l-İslam,*[37] isimli eser, geleneksel savaş algılayışı bakımından önemli görülmüştür. Tantavî'nin eseri[38] ise seriyyeleri ve seriyyelerin nedenlerine ilişkin yorumları itibariyle yararlı bir çalışmadır. Muhammed Mütevellî Şa'ravî'nin eseri[39] ise özellikle savaşların isimlerindeki tashihleri yansıtması bakımından yararlı olmuştur.

Türkiye'de yapılan çalışmalara gelince, Risalet dönemine ilişkin savaşları müstakil olarak ele alan çalışmaların azlığını ifade etmeliyiz. Serdar Özdemir'in *Hz. Peygamber'in Seriyyeleri* isimli çalışması,[40] M. Ali Kapar'ın *Hz. Peygamberin Müşriklerle İlişkileri* isimli çalışma,[41] Yine Kasım Şulul'un Hz. Peygamberin hayatına ilişkin kronolojik çalışması[42] ve İbrahim Sarıçamın *Hz. Muhammedin Evrensel Mesajı* adlı eseri[43] tezimizde yararlandığımız araştırmalar olmuştur.

Devletler hukuku bazında savaşlara değinen Ahmet Özel,[44] Ahmet Yaman[45] gibi araştırmacıların eserlerinden de yorumlar noktasında istifade edilmeye çalışılmıştır.

---

37 Besus, Ahmed Abdü Rabih Mübarek, *el-Akdetü'l-Kıtaliyye fi'l-İslâm,* Mektebeü'l-Menar, Zerka-Ürdün 1986,

38 Tantavî, Muhammed Seyyid, *es-Serâya el-Harbiyye fi'l-Ahdi'n-Nebevî,* Kahire 1990.

39 Şa'ravî, Muhammed Mütevelli, *Gazavâtü'r-Rasül,* el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2003.

40 Özdemir, Serdar, *Hz. Peygamber'in Seriyyeleri,* Rağbet Yay. İst. 2001.

41 Kapar, M. Ali, *Hz. Peygamber'in Müşriklerle Münasebeti*, Esra Yay. İst. 1993.

42 Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yay. İst. 2003.

43 Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay. Ankara 2003.

44 Özel, Ahmet, *İslâm Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, Marifet Yay. İst. 1982.

45 Yaman, Ahmet, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yay. İst. 1988.

Elşad Mahmudov tarafından doktora tezi olarak hazırlanan *Sebep ve Sonuçları Bakımından Hz. Peygamber'in Savaşları* isimli araştırma[46] dikkat çekici bulunmuştur. Savaşların araştırmacının yorumlarına göre tasnif edildiği çalışmada, Risalet döneminin bütün askeri faaliyetleri ele alınmıştır. Tez çalışmamızın son dönemlerinde gördüğümüz bu çalışma Hz. Peygamber'in savaşlarının incelenmesinde ulaşamadığımız bazı çalışmalardaki fikirlerin tespitinde kolaylık sağlamıştır.

Makaleler'e gelince özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan İslam Ansiklopedilerindeki makalelerden çokca yararlanılmıştır. Konuyla ilgili Mustafa Fayda, Ahmet Önkal, Hüseyin Algül, İbrahim Sarıçam gibi akedemisyenlerin makaleleri geniş yer tutmuştur. Mehmet Özdemir tarafından hazırlanan bir makale[47] ve iki sempozyum bildirisi[48] ise Hz. Peygamber'in savaşlarının en önemli boyutu olan ahlakilik ilkesini önplana çıkarması yönüyle önemli görülmüş ve yararlanılmıştır.

Buna benzer diğer araştırmalara, kaynakça ve dipnot bölümünde işaretle yetindiğimizi ifade edelim.

---

[46] Mahmudov, Elşad, *Sebep ve Sonuçları Bakımından Hz. Peygamber'in Savaşları*, (Basılmamış doktora tezi), MÜİF, İstanbul 2005.

[47] Özdemir M., "Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı", *İslâmiyat*, c. 6 (ocak-Mart 2003) s.15-30.

[48] Özdemir, Mehmet, "Tarihsel Süreçte Müslümanların Barışa Katkısı", *Kutlu Doğum 2005 Dinin Dünya Barışına Katkısı,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara 2006; Özdemir, Mehmet,"Fetih-Tebliğ İlişkisi", *İslâm'ın Güncel Sunumu*" Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Cahiliye

Cahiliye kelimesi, "Cehl" kökünden türetilmiş olup, eski sözlüklerde ilmin zıddı, bilgisizlik anlamında kullanılmıştır.[49] Bu, tarihsel olarak Risalet dönemine ait bir terimdir[50] ve Kur'an tarafından kavramlaştırılmıştır. "Cahiliye", Risalet dönemi öncesindeki Arap toplumunun yaşam tarzına işaret etmektedir.[51] Bununla birlikte kavramın, Risalet öncesi bütün dönemleri kapsadığını düşünenler de olmuştur.[52] Dolayısıyla "Cahiliye" kavramı, anlam boyutuyla bir sorun olduğu kadar tarihsel boyutuyla da tartışmalı bir konudur. Nihaî olarak tarihsel anlamının dışında "Cahiliye" kavramının "hılm"in zıddı olduğu, dolayısıyla hilimsiz bir yaşam anlayışının hakim olduğu dönem olarak anlaşılması mümkündür.[53]

2.2. Eyyamü'l-Arab

"Eyyamü'l-Arab" terkibinde "Eyyam" kelimesi, "gün" anlamına gelen "yevm" kelimesinin çoğuludur. İkisi birlikte "Arap Günleri" anlamına gelirse de özel bir terim olarak, Cahiliye döneminde keza İslâm'dan sonraki Araplar arasında ve Araplarla diğer toplumlar arasında cereyan eden savaşlara verilen genel bir isimdir.[54] Araplar "yevm" kelimesiyle bu olayları kastetmektedir.[55] Eyyamü'l-Arab, İslâm öncesi Cahiliye dönemi sosyal, siyasi ve askeri yönleri ifade eden bir muhtevaya sahiptir.[56] Savaşlar, genelde savaşın

---

49 İbn Manzur, Cemalüddin Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem, *Lisânü'l-Arab*, Daru'l-Mearif, Kahire 1979, "cehl" md.

50 Abdurrahman, s. 15.

51 Fayda, Mustafa, "Cahiliye", *DİA*, İst. 1993, VII, 17.

52 Weir, T.H, "Cahiliye", *İA*, MEB Yay. Eskişehir 1997, III, 12.

53 Bakkal, Ali, *İslâm Öncesi Cahiliyye Çağı Hukuku*, b.y, t.y, (Yayınlanmamış Çalışma) s. 27-8; Izutsu, *Kur'anda Allah ve İnsan*, Trk. Trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay. İst. 1991, 193-8.

54 Kapar, M. Ali, , "Eyyamü'l-Arab", *DİA,* İst. 1995, XII, 14.

55 İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab,* "Yevm" md.

56 Bakkal, 309.

yapıldığı yere nispetle isimlendirilmektedir. Ancak savaş konularının da isimlendirmede etkili olduğu söylenebilir.[57]

2.3. Cihad

Cihad, Arapçada, kararlı ve şuurlu bir şekilde güç, çaba sarfetmek anlamındaki "cehd" kelimesinden türemiştir.[58] Kur'an-ı Kerim'de türevleriyle birlikte kırka yakın yerde geçer.[59] İslâm literatüründe; bu çaba ve gayretin bedensel olanına cihad, ruhsal olanına mücahede, fikirsel olanına ictihad denilmektedir. Bu kelimelerin hepsinin kökü "cehd" dir.[60] Dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek gibi genel ve kapsamlı anlamı yanında, fıkıh terimi olarak cihad, müslüman olmayanlarla yapılan savaş için kullanılmıştır.[61] Kavramın tezimizle ilgili olan boyutu, silahlı mücadele anlamına gelen cihattır.

2.4. Gazve

Gazve, kelime olarak, "kastetmek, niyetlenmek" anlamındadır. Düşmanla savaş anlamında da kullanılmıştır. İslâm Tarihinde ise, Hz. Peygamber'in katıldığı bütün seferlere "gazve" denmektedir.[62] Ancak ilk tarihçilerin kayıtlarına göre Hz. Peygamber'in katılmadığı seferler ile Onun vefatından

---

[57] Cündî, Ali, *Tarihu'l-Edebi'l-Cahilî*, Mektebetü Encelu'l-Mısriyye, Kahire 1964, s. 26–8; Kapar, "Eyyamü'l-Arab" *DİA*, İst. 1995, XXII, s. 15.

[58] El-İsfahânî, er-Rağıb (h.465), *Müfredatü Elfazi'l-Kur'ân*, thk. Saffan Adnan Davudi, Darü'ş-Şamiyye, Beyrut 1992, 207.

[59] Abdülbakî, M. Fuat, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ân*, Çağrı Yay. İst.1990.

[60] el-Cürcanî, eş-Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabü't-Ta'rifât*, Daru Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, s. 80; Öztürk Y. Nuri, *İslâmi Kavramlar Ansiklopedisi*, İst. 1991, I, 43; Özel, Ahmet, "Cihad", *DİA*, İst. 1993, VII, 532.

[61] Özel, "*Cihad*", *DİA*, VII, 531.

[62] Vakidî, Ebû Abdillah Muhammed Umer b. Vakidî, , *Kitabü'l-Megâzî*, thk. Marsten Jones, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1984. I, 12.

sonraki bazı seferlere de "gazve" dendiği vaki olmuştur.[63] Bununla birlikte bugün "gazve" ile Hz. Peygamber'in bizzat katıldığı seferler kastedilmektedir.[64]

2.5. Seriyye

Seriyye, "güzel, nefis şey" anlamına gelen "sry" kökünden türetilmiştir.[65] Ordu, kıt'a gibi anlamları yanında, kavram olarak Hz. Peygamber'in bizzat katılmadığı askerî hareketlere verilen bir isimdir. Kelimenin etimolojisinden hareketle, gece yapılan karakol faaliyetlerine "seriyye" denirken, gündüz olanlara "seraya" dendiği rivayet edilmiştir.[66] Seriyye isminin bu seferlere verilmesi, söz konusu askerî birliklerin seçkin sahabelerden oluşması nedeniyledir.[67]

Seriyye her zaman askerî bir hedef taşımayabilir. Seriyye ile Müslümanlardan oluşan ve Hz. Peygamber'in özel görevle gönderdiği ekiplerin anlaşılması, daha doğru bir anlamlandırma olacaktır.

2.6. Fetih

Fetih, kelime olarak Arapçada, "açma, yol gösterme, hüküm verme, galibiyet ve zafere ulaştırma" anlamlarına gelir.[68] Kavram olarak ise İslâm tarihi boyunca Müslümanların gerçekleştirdikleri savaşlara verilen bir sıfat olmuştur. İsmini, müminlerin geçmiş ve gelecekteki maddî-manevî zaferlerinden bahseden Fetih Suresinden almıştır. İslâm tarihçileri, bu kavramı, İslâm fetihlerini diğer ülke ve kavimlerin yaptıkları istilâ ve işgal faaliyetlerinden

---

[63] İbn Hişam, *es-Siyretü'n-Nebeviyye*, Thk. Mustafa Es-Seka, İbrahim el-Ebyarî, Abdülhafız Şelebî, Darü'l-Hayr, Dımeşk 1992, IV, 15–30; Taberî, *Tarih*, IV, 288.

[64] Algül, Hüseyin, "Gazve" *DİA*, İstanbul 1994, XIII, 488; Mahmudov, 14.

[65] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, XIX, 105; Şa'ravî, 19.

[66] Çağatay, Neşet, *İslâm Tarihi*, Ankara 1993. s. 211; Tantavî, s. 19.

[67] Şa'ravî, s.365.

[68] İsfahânî, *Müfredât* "Fth"md; Fayda, Mustafa, "Fetih", *DİA*, İst.1995. XII, 462.

farklı olarak, özel bir manayı ifade etmek için kullanmıştır.[69] Müsteşriklerin, İslâm fetihlerinin yapılış şekli itibariyle pek iştirak etmedikleri fetih-istilâ ayrımı konusu, teori-pratik açısından izaha muhtaç bir husustur. Bu çerçevede bir şehrin Müslümanlarca ele geçirilmesine müspet anlamda neden "fetih" diyoruz da, bunun diğer milletlerce gerçekleştirilmesi durumunda istila ya da işgal kavramını kullanıyoruz? Bize göre, müslüman savaşlarına, müspet bir manayı ihtiva eden "fetih" isminin verilme nedeni; bu savaşlar sonrasında ortaya çıkan ve semeresi biraz da uzun vadede görülen neticeler olsa gerektir. Bir başka ifadeyle Müslüman savaşlarının niteliğindeki farklılıklardır.

2.7. Emân

Emân, Arapça "emn" kökünden türemiştir. Sözlükte "güven, güvence, emniyet" anlamlarına gelir.[70] Istılahta ise; müslüman ülkenin diğer ülke halklarına, ülkeye giriş ve çıkışlarda yahut savaş hallerinde rakip halklara tanınan, can ve mal güvencesini ifade eder.[71] Aynı anlama gelen civar, hilf, ahd, zimmet gibi kelimeler de "emân" kavramının fıkıhtaki muhtevasını belli ölçülerde karşılamaktadır.

Sâmi kökenli olduğu belirtilen bu kelimenin ifade ettiği anlam paralelinde uygulamalara, farklı toplumlarda da rastlanmaktadır. Nitekim eski çağlarda sığınma ihtiyacı duyan insanlar için güvenli yerler mabetlerdi. Kâ'be ve çevresinin "harem" olarak vasıflandırılması da bu özelliğinden dolayıdır.[72]

Emân, İslâm öncesi Cahiliye toplumunda var olan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram, Cahiliye döneminde daha çok, civar ke-

---

[69] İsfahânî, *Müfredât,* "Fth"md; Fayda, "*Fetih*" md. XII, 462.
[70] Cürcanî, *Ta'rifât*, s. 37.
[71] Bozkurt, Nebi, "Emân", *DİA,* XI, 75.
[72] K.K, 2/125 ayrıca bk. 95/3, 3/97, 9/6.

limesi ile ifade edilmektedir. Bir yönüyle sulhü de içermektedir. Cahiliye kabilelerinin dış politikalarının şekillenmesinde, uygulama açısından mühim bir yere sahiptir. Kabile reisleri, emân verme yetkisine sahip oldukları gibi kabile fertlerinin de aynı yetkileri vardı. Diğer bir yönüyle emân, hem kabileler arası ilişkilerde hem de geniş bir perspektifte uluslararası ilişkilerde; ticaret, seyahat imkânı açısından bir güvenceyi ifade ediyordu.[73]

2.8. Tağut

Tağut, kelime olarak "tğy" kökünden türemiş olup "haddi aşmış, azgın, asi" gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise Kur'an'da, özellikle savaş ayetleri açısından Allah'ın karşısında konumlandırılan her şey için kullanılmıştır. Bu da, şeytan ve şeytanî her türlü güç olarak yorumlanmıştır.[74] Savaşlar açısından "Allah yolunda savaş – tağut yolunda savaş" ikilemi çerçevesinde karşımıza çıkan bu kavram, bize göre savaşların meşruiyet zeminine de işaret etmektedir. Meşru olmayan ve meşru şekillerde yapılmayan savaşlar, bu vasıfla isimlendirilmektedir.

2.9. Fitne

Fitne, kelime olarak "altın ve gümüş gibi madenleri, saflığını anlamak için ateşte eritmek" anlamına gelir.[75] Kur'an'da ise, savaşlar noktasında savaşın gerekçesi olarak anlaşılabilecek bir bağlamda yer almaktadır. "Fitneyi ortadan kaldırıncaya kadar savaşın" emri, fitne kelimesinin tezimiz açısından ifade ettiği anlama da işaret etmektedir. Bu yönüyle fitne, düşmanın Müslümanlara saldırması, onları esir etmesi,[76] Allah'a kulluktan uzaklaştırıp süflî isteklere boyun eğdirme gayreti olarak anlaşılır. [77]

---

[73] Önkal, Ahmet, "civar" *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 34; Abdurrahman, 34.
[74] İsfahânî, *Müfredat*, 521; Öztürk, Yaşar Nuri, *İslâmi Kavramlar Ansiklopedisi*, II, 88.
[75] Çağrıcı, Mustafa, "fitne" *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 157; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "Fitne" md.
[76] KK. 4 Nisa101; Taberî, *Tefsir*, V, 243.
[77] KK. 5 Maide 49, Taberî, *Tefsir,* VI, 274.

2.10. Ganimet

Ganimet, sözlükte "bir şeyi elde etmek, ele geçirmek" anlamlarına gelmektedir. İslâm Hukukunda ise, Müslümanların savaş yoluyla ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal şeklinde tarif edilmektedir.[78]

Kur'an-ı Kerimde altı yerde geçen[79] bu kelimenin anlamdaşı olarak "enfal" kelimesi de kullanılmıştır. Hatta bir sureye müstakil olarak "enfal suresi" denmiştir. Çünkü "Nefel" (ç. Enfal) kelimesinde fazlalık anlamı bulunmaktadır. Buna göre savaş sırasında ele geçirilen mal veya esirler, savaşın amaçlarını gerçekleştirdikten sonra ilave olarak elde edilmektedir. [80]

Ganimetlerle ilgili tarif ve tasnifler, Enfal 41 ve Haşr 6-10 ayetlerinin yorumu sonucu oluşmuştur. Ganimet, İslâm bilginlerince a) Esirler b) Arazi c) Menkul mallar olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Ancak biz, burada bu kavramı tanıtmak ve esas konumuza giriş yapmak için bunun sadece menşei hakkında bilgi verdik.

Savaşlarda galip tarafın, bir anlamda savaş tazminatı olarak nitelendirebileceğimiz mağlup tarafın elinde bulunan her türlü metaaya el koyması, muharip kuvvetleri esir alması insanlık tarihi kadar eski bir olaydır. Ganimet, Cahiliye döneminin de önemli kavramlarındandır. Savaşların gerek devletler, gerekse savaşçılar açısından en cazip yönü, herhalde savaş sonrası elde edilenlerin galipler arasında paylaşılmasıdır. İnsan fıtratında olan mala düşkünlük, hayatın her döneminde tezahür ettiği gibi her toplumda da varolmuştur.

---

[78] el-İsfahânî, *Müfredat,* 615; İbnü'l-Esîr, Mecduddin el-Mubarek b.Muhammed el-Cezerî, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis,* thk. Tahir Ahmed ez-Zavî, Mahmud Muhammed el-Tanahî, Daru'l-Fiker, y.y. t,y. III, 379–380; Erkal, Mehmet, "Ganimet", *DİA,* İst. 1996, Xlll, 351.

[79] Abdulbakî, *Mu'cemu'l-Mufehres*, s. 505.

[80] Erkal, 351.

Sonuç olarak ganimet olgusu, İslâm'ın örnek dönemi olan Risalet Devrinde de hem bir tartışma konusu hem de bir teşvik unsuru olarak var olmuştur. Kur'an, ganimeti meşru şartlar içinde onaylamış ve helal saymıştır.[81]

2.11. Cizye

Cizye, sözlükte "yeterli olmak, karşılığını vermek, tazmin etmek" anlamında,[82] "czy"nin mastarından türeyen bir isim olarak karşımıza çıkar. Istılahta ise; savaşta galip olan müslümanların, mağlup olanlardan İslâm'ın siyasî hâkimiyetini kabul ettiğinin bir göstergesi olarak tahsil ettikleri, baş vergisi olarak da tercüme edilen bir çeşit vergidir. Ancak Cahiliye döneminde Araplar arasında cizye kelimesi kullanılmamaktadır.

Köklerine tarihin çok eski dönemlerinde rastlanılan bu verginin, İslâmla ortaya çıkmış bir olgu olmadığı da anlaşılmaktadır. Hz. İsa'nın doğumundan evvel IV. asır sıralarında Finikelilerin hücumlarından korunmak karşılığında, Atina Yunanlılarının Anadolu sahil halkları üzerine cizye vergisi koydukları ifade edilmektedir.[83] Yine MÖ. XIII. asırda Asur Kralı III. Tiglath Pileser (745–727), Kuzey Arap Yarımadası'na ve Suriye'ye karşı yaptığı birçok askerî sefer sonunda, buralardan altın, deve, baharat şeklinde baş vergileri tahsil etmiştir.[84]

Cizye olgusu, tarihsel olarak değerlendirilmelidir. Yalnızca dış siyasette farklı bir seçenek olarak algılanabilir. Tarihî şartlar içinde cizye, muntazam bir vergi halini almıştır. Karşılığında da bir bedel ve hizmet ödenmektedir. Can, mal, ibadet güvenliğinin sağlanmasında, resmî bir vesikadır.

---

[81] KK. 8/69

[82] Firuzâbâdî, Ebû't-Tahir, *el-Bahru'l-Muhit*, Beyrut 1986, "cizye" md.

[83] Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Sdlş. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İst. 1976, s. 296

[84] Tuğ, Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, MÜİF Yay. İst. 1984, s.123.

2.12. Fey

Fey, sözlükte "geri dönmek, şekil değiştirmek" anlamına gelmektedir.[85] Kur'an da yedi yerde geçer. Kur'andaki anlamına paralel olarak fey, savaş olmaksızın ele geçirilen her türlü mal ve araziyi ifade için kullanılmaktadır.[86] Ayetlerde geçen "fey" kavramı, ganimet şeklinde mütâlâ edilmekle birlikte ganimetten daha genel bir muhtevayı içerir. Harcama alanı olarak da tamamen kamu yararı ve muhtaçlara yardım için tahsis edilmiştir.[87] Ancak Cahiliye döneminde bu kavrama rastlanılmamaktadır.

2.13. Esir

Arapçada "savaş tutsağı" anlamında kullanılan esir kavramı, Cahiliye ve Risalet döneminde erkek esirler için kullanılanılmıştır. Ancak tek başına kadın savaşçı esirleri de ifade etmektedir. Kadın ve çocuklar için ise "seby" kelimesi kullanılır.[88] Bu farklılık, Cahiliye döneminde de görülür. Cahiliye döneminde esirler, savaşan askerler için birer gelir kaynağıdır. Esirler sayesinde yüklü diyetler alınmaktadır.

2.14. Diyet

Diyet, Arapça "vedy" kökünden türetilmiştir. İslâm Hukukunda ise, bir kimsenin haksız yere öldürülmesi, yaralanması gibi durumlarda, kan bedeli olarak ödenen mal veya parayı ifade etmektedir.[89] Cahiliye döneminde de bu uygulamaya rastlanmaktadır. Esir alınan ve öldürülen kişilerin kan veya kurtuluş bedeli olarak diyet ödenmekte ve tahsil edilmektedir.

---

[85] Firuzâbâdî "fey" md.
[86] KK. 59, 7–8)
[87] Juynball, Th.W. "*Fey*" *İA* İst. 1963, VII, 387.
[88] Bk. İbn Manzur, "esr" ve "seby" maddeleri.
[89] Bardakoğlu, Ali, "Diyet" *DİA*, İst. 1994, IX, 474.

— BİRİNCİ BÖLÜM —

CAHİLİYE DÖNEMİNDE "SAVAŞ" OLGUSU

A. CAHİLİYE DÖNEMİNİN TARİHİ ve COĞRAFİ ÇERÇEVESİ

1. Tarihi Çerçeve

Tezimiz açısından "Cahiliye" kavramı, Risalet dönemi öncesindeki savaşların gerçekleştiği zamana işaret etmektedir. Ancak bu dönemin ne kadarlık bir süreyi içine aldığı tartışma konusudur. Bu konuda, Hz. Muhammed ile Hz. İsa'nın risaletleri arasındaki döneme tekabül ettiğini söyleyenler olduğu gibi[90] herhangi bir başlangıç zamanı belirlemeyenler de vardır.[91] Ancak bu kabil müphem belirlemelerin pek de gerçekle uyuşmadığı düşünülebilir. İbrahim Mustafa, Cahiliye döneminin başlangıcını, Arap Yarımadasındaki son medeniyetin belirlenmesine bağlamaktadır. Bununla İslâm öncesinde, Yemen'deki son devlet olan Himyerîlere işaret etmektedir.[92] Bu devletin M. 525 yılında yıkılmasıyla Arap yarımadasında işler, çığırından çıkmıştır. Dolayısıyla yaklaşık 100 yıllık bir dönemi kapsayan bu tarih, Cahiliye

---

90 Âlûsî, Ebu'l-Meâli Cemalüddin Mahmud Şükri b. Abdullah b. Mahmud, *Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, thk. Muhammed Bahce Eseri, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty. I, 15.

91 Zeydan, Corci, *Tarihu Adabi'l-Arabiyye*, Daru'l-Hilal, Mısr 1957, I, 29; Macid, Abdülmünım, *Tarihu's-Siyasîyyi li'd-Devleti'l-Arabiyye*, Mektebetü Encelu'l-Mısrıyye, Kahire 1967, s.44.

92 İbrahim, Mustafa, *Mecelletü'r-Risale*, sayı: 919, February, 1951, s.215. (Naklen; Abdurrahman, 14.

döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Ancak bu zaman aralığı biraz kısa gibi gözükmektedir. Zira sadece Besus Harbinin kırk yıl sürdüğü kaynaklarda belirtilmektedir. Şevki Dayf ise, Cahiliye döneminin, Risalet öncesi 150 yıllık bir zaman aralığını kapsadığını belirtmektedir Aynı görüşü paylaştığını ifade eden Afife Abdurrahman da Besus Harbine işaret etmiştir. Kırk yıl devam eden bu savaşın, III. Münzîr zamanında Bekr ve Tağlib kabileleri arasındaki sulh ile M. 525'te bittiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla kırk yıl geriye gidildiğinde bu savaşın başlangıç tarihi, M. 485 olmaktadır.[93] Bu da yaklaşık bir buçuk asırlık bir zaman aralığına tekabül etmektedir. Cahiliye şiiri ile uğraşan araştırmacıların da Cahiliye şiirinin yaşı ile ilgili olarak yaklaşık 150 yıllık bir zaman dilimine işaret etmeleri[94] bu görüşün daha isabetli olduğu kanaatini bizde uyandırmıştır. İfade etmeliyiz ki tezimiz açısından, Cahiliye dönemini etkisi altında bulunduran ve şu ya da bu şekilde yönlendiren bütün tarihsel bilgiler, ilgi alanımız içinde tutulmaya çalışılmıştır.

2. Coğrafi Çerçeve

Cahiliye dönemi dendiğinde, Hz. Peygamber'in risaleti gelmeden önceki yaklaşık 150 yıllık bir zaman diliminin kastedildiği ifade edilmişti. Bununla birlikte Cahiliye döneminin söz konusu edildiği coğrafyanın da belirlenmesi gerekir. Tezimiz açısından Cahiliye döneminin coğrafi çerçevesi, Arap yarımadası ve Cahiliye dönemi Araplarının diyalog içerisinde oldukları ve Cahiliye dönemi bireylerinin zihinsel ve fonksiyonel dünyasına tesir ettiği düşünülen coğrafya ile sınırlıdır. Bu coğrafyayı, Ceziratü'l-Arab kavramı ile ifade edeceğiz.

"Ceziretü'l-Arab", Türkçeye "Arap Yarımadası" diye tercüme edilmektedir. Asya kıtasına kuzeyden bağlanan, doğuda Basra Körfezi, batıda Kızıldeniz, güneyde Hint Okyanusu ile çevrelenmiş olan bölgedir. Ceziretü'l-

---

93 Abdurrahman, 15.

94 Hittî, Philph, *Tarihu'l-Arabi'l-Mutavvel*, Darü'l-Keşşaf, Beyrut 1965, I, 120.

Arab kavramının kuzeydeki sınırları ihtilaflı ise de, Mezopotamya ve Fırat havalisi Arap Yarımadası içerisinde telakki edilmez. Bununla birlikte o bölgede Arap nüfusu mevcuttur.

Batı Arabistan bölgesinde ise, Hicaz ve Yemen bulunmaktadır. Güneyde Hardamevt, Doğuda ise Oman vardır.[95]

B. CAHİLİYE DÖNEMİNDE ASKERİ-SOSYAL YAPININ BELİRLEYİCİ UNSURLARI

1. Kabile

Cahiliye döneminin sosyal yapısını ifade eden önemli kavramlardan biri, "kabile"dir. Kabile; aynı soydan gelen şahısların oluşturduğu, başka bir ifadeyle fertlerin birbirine kan ve nesep yoluyla bağlandıkları topluluktur.[96] Bu bağlılık, erkek soyundan gelen bir akrabalık ilişkisine dayanmaktadır. Kan bağı üzere kurulu olan bu yapının, siyasî-askerî nitelikleri vardır.[97] Bununla birlikte kabileye antlaşma yoluyla dâhil olan ve kabilenin himayesinden yararlanan bireyler de yok değildir. Ancak bu şekilde kurulan bağlılıkların, kan bağı kadar güçlü olmadığını söyleyebiliriz.

Cahiliye döneminde kabile, bireylerin toplumdaki statüleri açısından belirleyici konumundaydı. Mekke'de Kureyş büyük bir kabile idi. Kureyş'e mensup olmak ayrıcalıklı olma sonucunu doğuruyordu. Yesrib'te ise Evs ve Hazrec önde gelen kabileler idi ve mensuplarına ayrıcalıklar kazandırıyordu.[98] Kabilelerin seçkin addedilmesinde onların askerî güçlerinin rol oynadığını söylemek yanlış olmaz. Kabileyi güçlü kılan, kabilenin savaş gücüy-

---

[95] Hemedanî, *Sıfatü Cezirati'l-Arab*, 47; Istahrî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. el-Faris, *Mesâlikü'l-Memâlik*, Leiden, 1967, s.14; Abdurrahman, 13.

[96] Sarıçam, İbrahim, s. 35.

[97] Avcı, Casim – Şentürk, Recep, "Kabile", *DİA*, İst. 2001, XXIV, 32.

[98] Çağatay, Neşet, *İslâm Tarih*i, Türk *Tarih* Kurumu Yay. s. 100.

dü. Kabilenin savaş gücünü ise kabile bireyleri oluşturmaktaydı. Dolayısıyla kabileleri saygın yapan savaşçılardı.

Cahiliye'de kabileler, bedevî ve hadarî olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Bedevî kabileler, çölde sürekli hareket halinde yaşamaktaydı.[99] Bu kabileler, aynı zamanda her an savaş ve saldırı hazırlığı içinde fırsatçı gruplar durumundaydılar. Hadarîler ise, yerleşik hayat süren kabilelerdi. Bunlar; köy, kasaba ve şehirlerde yaşar; ticaret, ziraat vb. vasıtalarla geçimlerini temin ederlerdi. Hadarî olanlar, şehirde kabileler halinde yaşar ve ilişkilerini kabile düzeyinde gerçekleştirirlerdi. Yani aynı şehirde birden fazla kabile yaşayabilir ve bunlar arasındaki ilişkiler de kabile kurallarına göre geliştirilmiş bir anlayış çerçevesinde yürütülürdü. Ancak burada gelişmiş bir merkezî otoriteden bahsetmek mümkün değildir. Şunu da hatırda tutmak gerekir ki bir şehir ya da kasabada yaşayan kabileler, genelde akrabalık ilişkilerine sahip ya da büyük bir kabilenin kolları durumunda idiler.

Arap Yarımadasında, Bizans ve Sasanî sınırında olan Arap kabileleri ile Mekke, Yesrib ve Taif'te bulunan kabileler hadarî kabilelerdi. Bunun yanı sıra yarı göçebe denilebilecek ticaret kervanlarının uğrak yerlerinde ve vahalarda yaşayan kabileler de vardı.

Kabile bünyesinde hürler, kölelikten kurtulmuş olan mevlalar ile köle ve cariyeler bulunmaktaydı. Kabilenin esas üyesi olan hürler, kurallı olmasa da eşraf ve avam şeklinde tasnif edilebilir özelliklere sahipti. Şairler, kâhinler ve zenginler eşraftan kabul edilmekteydi.[100] Özellikle savaş ve benzeri durumlarda, eşraftan olan kişilere büyük sorumluluk düşmekte ve zenginler finansman, şairler de motivasyon bakımından rol üstlenmekteydi. Avam ise eşrafın yanında savaşlarda görev almakta ve buradan gelir elde etmekteydi.

---

99 Avn, Abdürrauf, *Fennü'l-Harb fi Sadri'l-İslâm, Darü'l-Maarif,* yy. 1961, 33–4.
100 Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 39.

Cahiliye savaş geleneğinde köleleştirme, önemli bir yere sahiptir. Kölelik müessesesinin kaynağı savaşlardı. Bu yüzden kabile fertlerinden biri esir düşecek olursa, onun kurtarılabilmesi için gerekli olan diyetin karşılanması, büyük önem arz ederdi. Böylece esir alan kabile için önemli gelirlerin elde edilmesi söz konusuydu. Aksi halde esir olan bir kişinin durumu, mensubu olduğu kabilesi için bir utanç nedeni sayılırdı.

Cahiliye döneminde her kabilenin "hama" denilen bir bölgesi vardı.[101] Buraya bölgenin sahibi olan kabileden başkası giremezdi. Bölge sahibi kabile de kendi kontrolündeki bölgeyi korumakla kendini yükümlü hissederdi. Cahiliye şiirinde bu şöyle anlatılmaktadır:

Bölge edindiğimiz yeri, kendimize serbest kıldık.

Bizim bölgemizi bizden başka kimse mübah kılamaz. [102]

Kabileler, kendi bölgeleri ile yetinmez genişleme arzusu içinde olurlardı. Bu, hayatın zorlukları içerisinde Cahiliye Arabının gerekli gördüğü bir talepti. Bu durumu anlayabilmek için Cahiliye dönemi kabilelerinin yaşam şartları ve coğrafî ortamını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Aşırı sıcaklar ve kuraklığın hakim olduğu çöl şartları dikkate alındığında hayatın sınırlı imkanlarla devam ettiği bir bölgede, otlak alanlarının ve suyun kıt olduğunu tahmin etmek zor değildir. Artan nüfus, doğal olarak kabileleri bir yaşam mücadelesinin içine itmekteydi. Bu nedenle kabileler arası savaş-

---

101 İbn Manzur, "hmy" md.; krş. Abdurrahman, 32.

102 Ubeyd b. Ebras, *Divân*, thk. Huseyn Nassar, Mektebetü Mustafa el-Halebî, Kahire 1957, s.137; Abdurrahman, 32.

lar, kabilelerin kendi hayat sınırlarını genişletmenin kaçınılmaz yolu olarak karşımıza çıkmaktadır.[103]

Cahiliye dönemi kabile yaşantısının doğasına yerleşen savaş olgusunu tahrik eden unsurlar vardı. Bunlardan birincisi, nüfus artışı idi.[104] Nüfus artışı, zaten son derece sınırlı olan yaşam bölgelerinin daha da yoğun hale gelmesine neden olmaktaydı. Doğal olarak bu, kabile bölgesinin dışına açılmayı gerektirmekteydi. Bununla birlikte, kabilenin kendisini koruyabilmesi ve bölgede varlığını sürdürebilmesi için, nüfus artışına ihtiyaç duyulmakta idi. Böylece birbirini kovalayan kısır döngü, Cahiliye dönemindeki kabile yaşantısını önemli bir şekilde etkilemiştir.

Artan nüfus sonucu kabile, kollara ayrılmakta bir müddet sonra iki koldan biri, bölgeden çıkmak veya çıkarılmak durumu ile karşı karşıya kalabilmekteydi. Böylece zamanla yeni bir kabile teşekkül etmekte ve aynı kabilenin kolları olan gruplar, savaşın tarafları olmaktaydı. Bekr-Tağlib, Evs-Hazrec, Abs-Zübyân kabileleri böyledir.[105]

Kabileler arası ilişkiler ve bu ilişkilerin savaşlara dönüşmesinde etkin olan motiflerden biri de, bireysel veya kabile düzeyindeki bazı anlaşmazlıklardı. Bu sorunlar kimi zaman barışla neticelenmekte, kimi zaman ise savaşın yolunu açabilmekteydi.

Kabile hayatının getirdiği niza ve çekişmelerin barışla neticelenmesinde belirleyici unsurlardan biri, bunların gerçekleştiği veya etkisinin devam ettiği zaman aralığıdır. Haram aylarda[106] gerçekleşen nizalar, çoğunlukla barışla halledilmekte en azından kabileler arası fiilî mücadele ya da savaşa ara verilmekteydi. Bununla birlikte bu aylarda savaşın devam ettirildiği de vaki-

---

103 Avn, s. 60.
104 Abdurrahman, 49; Cündî, s. 70–71.
105 Abdurrahman, 49.
106 Eşhuru'l-Hurum diye bilinen aylar; Zilhicce, Zilkâde, Muharrem ve Recep aylarıdır.

dir. Böylesine yapılan savaşlara "ficar savaşları" adı verilmiştir.[107] Ayrıca ticarî hayatın canlandığı, çarşı ve pazarın kurulduğu panayır mevsimlerinde, çoğunlukla savaş yapılmamakta ve özellikle silah kuşanılmamasına özen gösterilmekteydi. Bu dönemde silahlar, güvenilir ve ileri gelen gelen kimselere emanet edilmekteydi. Nitekim Abdullah b. Cud'an, Ukaz panayırında kendisine silahların emanet edildiği kimselerdendi.[108]

Kabileler arası ilişkilerde sorunların hafifletilmesi ve bir nebze de olsa savaş riskinin azaltılması için önemli vesilelerin kullanıldığına şahit olunmaktadır. Evlilik yoluyla kurulan akrabalıklar, bunların başında gelmektedir. Kabile eşrafından olan kişilerin, sorunlu kabileye mensup kızlarla evlenmesi sonucu kurulan yakınlık, kin ve düşmanlığı hafifletmiştir. Yine sorunlu kabilenin mensuplarına sunulan ziyafetler, civar uygulaması, kabileler arası yapılan antlaşmalar, bu cümleden sayılabilir.[109] Burada "hılf" denilen kabileler arası antlaşmalar, güven ve sükûneti temin etmek için yapılırken, bazen bizatihi savaşın tetikleyicisi de olabilmekteydi. Zira intikamını almak için yeterli gücü kendinde bulamayan kabileler, antlaşmalarla bir araya gelerek bunu gerçekleştirmeye çalışmaktaydı.[110] Evs kabilesi, Yahudi bir kabile ile Hazrec'e karşı antlaşma yapmıştır. Buas Harbinde Hazrec galib gelince, söz konusu Yahudi kabile kendisini güvene almak için Evs kabilesi ile antlaşma yapmıştır.[111]

Bazen geçici antlaşmalar da yapılmakta olup sebep ortadan kalkınca antlaşma da sona ermekteydi. Abs ve Dabbe kabileleri arasında Temim kabilesine karşı yapılan antlaşma bu türdendir. Abs kabilesi, kardeş kabile olan

---

107 Abdurrahman, 49–50.
108 Isfahânî, *el-Ağanî*, XXII, 66. Abdurrahman, 50.
109 İbn Hişam, I, 381; Nüveyrî, *Nihâyetü'l- Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, Kahire 1955, s. 463; Dayf, Şevki, el-*Asru'l-Câhilî*, Daru'l-Mearif, Mısr 1965, s.58; Abdurrahman, 51.
110 Dayf, 58.
111 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 678.

Temim'e karşı savaşırken Abs'e yardımcı olmak için yapılmıştır.[112] Tabii ki kalıcı antlaşmalar da söz konusudur. Kureyş kabileleri arasındaki Mutayyebûn Antlaşması böyledir.[113] Söz konusu kabileler yardımlaşmak üzere anlaşmışlardır.

Cahiliye döneminin kabile anlayışında her zaman olumsuzlanabilecek davranışlar yoktur. Örnek gösterilebilecek antlaşmalar da söz konusudur. Mesela kamu düzeninin rahatlatılması ve haksızlıkların önüne geçebilebilmesi için yapılan antlaşmalar mevcuttur. Hılfu'l-Fudûl bunlardandır.[114] Kureyş kabilesinin kolları arasında yapılan bu antlaşma, Mekkeye gelen misafirlere zulmedilmesini, onlara zarar verilmesini önlemek amacıyla yapılmış bir antlaşmadır.

Cahiliye dönemi kabileler arası ilişkilerde, temel hareket noktasının kabile çıkarları olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki bir gün antlaşmalarla dost olan kabileler, bir başka zamanda düşman olabilmekteydi. Düşman olan kabilelerin ilişkilerinin temel niteliği ise saldırı ve savaştır.

Cahiliye kabilelerinin hayatını etkileyen ve kabilelerin devletlerle olan ilişkilerini anlamada dikkat çeken üç krallık vardır. Bunlar, güneyde Kindeliler, kuzeyde Münzirliler ve Gassanîlerdir. Farisîler ve Rumların ise bu bölgede gelişen olaylarda dolaylı etkileri olmuştur.

2. Bedevî Psikolojisi

Cahiliye dönemindeki bireylerin tabiat ve karakterlerini etkileyen faktörler arasında kuraklık, aşırı sıcak, şiddetli soğuk ile hayatın odağında yer alan uçsuz bucaksız çölün önemli bir yeri vardır. Özellikle çöl, Cahiliye Ara-

---

112 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 581.

113 İbn Habib, Muhammed, (ö. 245) *Kitabü'l-Muhabber*, thk. Eliza Lichten-Stadter, Haydarabad, 1942, 166; Abdurrahman 52.

114 İbn Habib, *Muhabber*, 167; Isfahânî, *el-Ağanî*, XVII, 210–221.

bının yaşantısında, karakterinin oluşmasında ciddi bir etkiye sahiptir.[115] Her şeyden önce çöl, Cahiliye bireylerini hareketli olmaya mecbur etmiştir. Cahiliye Arabı dikkafalı, arkadaşı sadece silahı ve atı olan bir kişi durumundadır. Böylece düşmanlarına korku salmak ve hayatını korumak gibi bir bilinçaltı bilgisi ile yaşamını sürdürmeye gayret etmektedir. Silahı ve atı onun sığınağı durumundadır. Hayatını korumada yahut otlak ve su bulmak için yaptığı seyahatlerinde yegâne dostu, silahı ve atıdır.

Cahiliye döneminde güç ve kuvvet olmaksızın yaşamak mümkün değil gibidir. Gücü olmayan bir kabile ya da bireyin saygınlığı söz konusu olamamaktadır. Güç varsa ancak o zaman bireyler ve kabileler arası saygı mümkündür.

Cahiliye dönemindeki kabilelerin yaşam alanını oluşturan çölde, hayatı düzenleyen, herkesin boyun eğebileceği ve bireysel hak ve hukuku güvenceye alacak güçlü, merkezî bir yönetim yoktu. Kabile yaşantısının belirleyici unsuru olan örf ve adetler, toplumsal hak ve hürriyetleri belirlemişti. Ancak bunlar, sadece bireysel tasarruflarda etkili olmaktadır. Dolayısıyla kabilenin genel ölçülerini aşmamak şartıyla, bedevînin mutlak hürriyeti olup istediğini söyler ve yapabilir durumdaydı.

Bedevîler üzerinde kabile ölçüleri her zaman etkili olamamaktaydı. Kabilenin örfî kurallarına uymayan kimselerin, kabile himayesinden çıkarılmasıyla, çöle açılmak durumunda olanların oluşturdukları gruplar, ticaret ve seyahat hayatının korkulu rüyası haline gelmiştir. Günümüzde bu, eşkıyalar ve onların faaliyetleriyle benzerlik göstermekdir.

Cahiliyedeki bedevî, hürriyeti çok sevmekte ve buna engel olduğunu düşündüğü her şeyi, zulüm kabul etmekteydi. Kendine göre zulüm gördüğü her türlü müdahaleyi kaldırmak için, kendini olanca gücüyle mücadele et-

---

[115] Düsûkî, Ömer, *el-Futuvve Inde'l-Arab*, Mektebetü Nehda, Mısır, 1951, s. 21.

mek zorunda hissetmekteydi. Nitekim birçok kabilenin önde geleni, böyle davranışları yüzünden kabile fertlerince öldürülmüştür. Esed kabilesi Hucr'u, Hevazin kabilesi Züheyr b. Cezime'yi, Bekr kabilesi de Kuleyb b. Vail'i azgınlık ve taşkınlıklarından dolayı öldürmüştür.[116]

Cahiliye dönemi bireyleri, eşit haklara sahipti. Saygı görmek, ancak kabile bireyinin kabileye kazandırdıkları ile mümkündü. Bedevî hayat süren birey, kabilesine aşırı derecede düşkündü ve kabilesinin şan ve şerefini yükseltmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmazdı.[117] Bu durum, kendisini güçlü gördüğü sürece başkalarının kanını heder etmesine ve malını helal görmesine neden olmuştur.

Cahiliye bedevîsi şan ve şöhrete, ikram ve izzete önem vermekteydi. Bu nedenle cömertlik konusunda fedakârlıktan kaçınmamıştır. Misafire, yolcuya ikram, onun övgüye mazhar olmasını temin ettiğinden önemlidir. Böylece şairlerce övülerek gücüne güç katma amacı, her zaman bilinçaltında yer etmiştir.[118]

Cahiliye dönemindeki bedevînin dünyasında kadın, dışarıya karşı korunması gereken bir şeref, kınanma ve ar konusudur. Kadın yüzünden savaşlar yapılabilmektedir. Buna göre kadının esir düşmesi, esir alanlar için bir övgü, esir alınanlar için ise bir kınanma konusudur. İmru'l-Kays bunun örneğini Şihab b. Şeddad b. Sa'lebe'ye hitaben şöyle verir:

Sizden ölüler, yaralılar ve periler gibi kadın esirler aldık.

Bineklerimizin etrafında aç ve perişan olduklarını itiraf ederek yürürler.[119]

---

116 Abdurrahman, 68.
117 Cündî, *Tarihu Edebi'l-Cahilî*, 101.
118 Hittî, *Tarihu'l Arab Mutavvel*, I, 32.
119 İmru'l-Kays, b. Hacer, *Divân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Darü'l-Mearif, Mısır 1969, s. 210.

Cahiliyede kabileler, bu dönemin atmosferinde önderlik için yarışmakta ve kabile fertlerinin hürriyetini garanti altına alma mücadelesi vermektedir. Bu yarışta, çarşı ve panayırlar paylaşılmış durumdadır. Bu panayırlarda, bedevîlerin kutsal addettikleri gelenek ve görenekler üzerinden atışmalar ve karşılıklı sataşma nitelikli övünmelere şahit olunmaktadır. Bu durum, iki tarafı keskin bir kılıç gibidir. Bir yönüyle kabilenin şöhretini dillendirirken diğer yandan, yeni çatışmaların ve kargaşaların tohumlarını ekmektedir.[120]

Bedevî, mümkün mertebe ahdine sadakat gösterme eğilimindedir. Bunu, ne pahasına olursa olsun yerine getirme kararlılığındadır. Fakat bu sözünü küçük hilelerle de aşabilmektedir. Nitekim Şi'bu Cebele Gününde, Temim Topluluğu ile antlaşmalıları, yolda Kurab b. Safvan ile karşılaşmış ve ona, "Âmir kabilesini kendileri hakkında uyarmaya mı gittiği" sorulmuş, o da, "hayır" cevabı vermiştir. Bundan tatmin olmayan Temim, ondan söz vermesini istemiş o da vermiştir. Akabinde Temim, onu serbest bırakmıştır. Hızla Âmir kabilesinin yanına giden Kürab, onlara konu ile ilgili bilgi vermeyi reddetmiş ve şöyle demiştir: "Ben böyle bir şey yapmam. Ancak gelirken onlar yoluma çıktılar, bunda da bir haber vardır."[121]

Su kıtlığı, aşırı sıcak, yolculuğun son derece meşakkatli olması, kıtlıklar, bedevî dünyasının düşmanı durumundadır. Bütün bunların yanında bir de Cahiliye Arabının karşısına, kendi arasında antlaşmalı düşmanlar çıkınca yabancıların boyunduruğu altına girmekte de bir sakınca görmemektedir.[122]

Cahiliye dönemindeki bedevîlerin, her zaman savaşı isteyen bir özellikte olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Özellikle savaşın zararını bilen bilge kimseler ve bilge şairlerin, savaşın engellenmesi için bir çaba içinde oldukla-

---

120 Abdurrahman, 69-70.
121 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, II, 660. krş. başka bir örnek için İbn Abdi Rabbih, V, 190.
122 Hittî, *Tarihu'l-Arab Mutavvel*, I, 29; Abdurrahman, 70.

rı da görülmektedir. Kays b. Züheyr, savaşı ve savaş zihniyetini şöyle eleştirmiştir:

Harbi aramıza sokanı Allah kahretsin

Nefret şerrini onunla acı bir şekilde içtik. [123]

3. Asabiyet

"Asabiyet", Türkçeye "kabile taassubu" şeklinde tercüme edebilebilir. Asabiyet, Cahiliye döneminin önemli bir karakteridir. Her halükârda "kendi kabile mensubuna yardım etme" esası üzere kuruludur. Cahiliye şairlerinden Cendeb b. el-Anbâr et-Temimî'ye atfedilen şu söz bu duyguyu ifade eden en önemli vesikadır:

Kardeşine ister zalim olsun, ister mazlum olsun yardım et. [124]

Yine bir başka şair Asla' b. Abdullah'ın "Kardeşim bir topluluğa karşı haksızlık yapınca ben ona yardım etmeyeceksem, haksızlığa uğrayınca da yardım etmem" mealindeki sözleri[125] hayli dikkat çekicidir ve asabiyet anlayışının çerçevesini çizmektedir. Konuyla ilgili olarak İbn Haldun, asabiyeti sadece yakın akrabaya yardım etme temelinde açıklamaktadır.[126] Ancak bu, Cahiliye dönemi asabiyetini tam olarak karşılamamaktadır. Cahiliye dönemindeki asabiyet anlayışı, sınırsız bir kabile bağlılığını içermektedir.[127] Tarafe b. el-Abd bu duyguyu şöyle ifade etmiştir:

---

[123] Ebu Ubeyde, *Nekâiz*, I, 100; Zalat, 152.

[124] Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, s. 683; Ateş, Ahmed, "Asabiye", *IA*, Eskişehir 1997, II, 435; Abdurrahman, 39.

[125] Ebû Mehasin eş-Şeybî, *Timsâlü'l- Emsâl*, nşr. Esad Zübyân, Beyrut 1402. I, 325; krş. Çağrıcı, Mustafa, "Asabiyet" *DİA*, İst. 1991, III, 453.

[126] İbn Haldun, Abdurrahman, (1332/1406), *Mukaddime*, Trk. Trc. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay. İst. 1991, s. 138; Abdurrahman, 38.

[127] Krş. Hittî, Phliph, *Tarihu'l-Arab Mutavvel*, I, 35; Şerif, Ahmed İbrahim, *Müctemeiu Mekke ve'l-Yesrib*, Darü'l-Fikr el-Arabî Kahire 1967, s. 49.

Ben (yolcular benden yardım isteyebilir veya bir misafir gelebilir veya düşman saldırabilir) korkusuyla (insanlardan uzak) bayır ve tepelerde ikamet etmem. Aksine kavmim benden ne zaman yardım isterse yardıma koşarım. [128]

Cahiliye döneminde, kan bağı üzere kurulu asabiyetin yanında, hükmî ya da itibarî denilebilecek bir asabiyet bağı daha kurulmaktaydı. Bu, antlaşma veya akitlerle gerçekleşirdi.[129] Risalet dönemi ile birlikte yasaklanan ve eleştirilen bu anlayış,[130] Cahiliye döneminde önemli bir boşluğu dolduruyordu. Zira Asabbiyyet duygusu, adeta kanunlaşmış özelliği ile kabile mensuplarını her türlü tecavüze ve saldırıya karşı korumaktaydı. Bu duygu, Cahiliye dönemi savaşlarının birçoğunda gerek savaşların ateşlenmesinde gerekse sonuca gitmede etkin bir yere sahiptir. Cahiliyede asabiyet duygusu, adeta koruyucu bir kalkandı. Zira kabileyi tehdit eden unsurlara karşı güç oluşturmanın yegâne birleştirici enerjisi olarak görülmekteydi.

Kabile kurallarına uymayan kişilere, kabileden kovulma cezası verilebilmekteydi. Mesela, Berad b. Kays el-Rafi', aşırı şerli bir insan olduğu için kabilesinden kovulmuştur.[131] Kabileden tard edilen kişiler, genellikle kendi kbilesine olan maddî bağlılığını sona erdirmekte, manevi ilişkisini de kesmekteydi.[132] Kendine yeni bir kabile bulduğu takdirde oraya iltihak etmekte ve o kabile uğruna savaşlara bile katılmaktaydı. Ancak bu durum, her zaman için söz konusu olmuyordu. Nitekim kabilesi Mudar'dan kovulan Süleyk b. Seleke, kendi kabilesine saldırmayı reddetmiş ve ancak Yemen ve

---

128 Tarafa b. el-Abd, "Muallaka" *Yedi Askı*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2004, s. 47.

129 Çağrıcı, "Asabiye", 454; Abdurrahman, 37.

130 Müslim, Ebû Huseyn b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahih-i Müslim*, Thk. M. Fuad Abdülbaki, Çağrı Yay. İst. 1992, İmare, 57; Nesaî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Çağrı Yay. İst. 1992, Tahrim 28; İbn Mace, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid, *Sünen*, thk. M. Fuad Abdülbaki, Çağrı Yay. İst. 1992, Fiten 7.

131 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 565.

132 Taberî, *Tarih*, II, 748; krş. Halif, Yusuf, *Şuaraü's-Saalik fi'l-Asri'l-Cahilî*, Daru'l-Mearif, Kahire 1959, s. 174.

Rabia kabilelerine karşı böyle bir harekette bulunabileceğini belirtmiştir[133] Yine iyi bir süvari olan Yezid b. Müsher, kendi kabilesinde bir cinayet işlediği için, Benî Âmir kabilesine iltica etmiş ve onlarla birlikte Feyfi'r-Rih Savaşına katılmıştı. İki taraf arasında savaş çıkınca Âmir'e karşı bir duruş almış ve onu mızrakla yaraladıktan sonra kendi kabilesine katılmıştır.[134] Dolayısıyla kişinin kabilesinden kovulması her zaman asabiyetini ortadan kaldırmamaktaydı. Kişinin kabile asabiyeti ile başka unsurlar karşı karşıya geldiğinde tercihi, çoğunlukla kendi kabilesi olmaktaydı.

Cahiliye döneminde, dönemin bireylerinin dünyasına etki eden asabiyet duygusu yanında, başka bağlantıların da zaman zaman etkili olduğu görülmektedir. Asabiyet, bazen bireyin annesinin kavmine olan saygısı ile karşı karşıya gelebilmektedir. Bu durumda kişi, genelde asabiyetini tercih etmektedir. Dahis ve Gabra Savaşında Kays b. Züheyr ve kabilesi, Benî Şekel'e konuk olmuştu (nezele ala). Benî Şekel, onların kız kardeşlerinin çocukları idi. Buna rağmen ondan güzel bir karşılık göremedi. Bilakis bencillik ve kötü komşulukla karşılaşmış ve oradan uzaklaşmıştır.[135] Bununla birlikte kişinin anneden akrabalarına olan bağlılık duygusu, yani anne akrabalarına karşı asabiyeti tamamen göz ardı edilmiş değildir. Yine Dahis savaşından sonra Abs ve Zübyân kabileleri arasında sulh antlaşması yapılmıştı. Huseyn b. Damdam, Abs kabilesinden Rabi'a b. Haris'i öldürmüştü. Annesi Fezâre kabilesinden olan Rabi'a'nın ölüm haberi Fezâre kabilesine ulaşınca, büyük bir öfke meydana gelmiştir. Bunun üzerine Haris b. Avf, oğlunu göndererek diyet ya da oğlu arasında onları muhayyer bırakmıştır. Diyetin kabulü ile de sorun çözülmüştür. [136]

---

[133] İsfahânî, *El-Ağanî*, XVIII, 134.
[134] Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 471.
[135] Dabbî, *Emsâlü'd-Dabbî*, 37.
[136] Dabbî, *Emsâlü'd-Dabbî*, 42; Abdurrahman 40.

Cahiliye döneminde asabiyet, öylesine güçlü bir durumdadır ki bireyler, en sevdiği insanları, mesela eşlerini bile feda edebilmektedir. Evs kabilesinden Uhayha b. Culah'ın eşi Selma b. Amr b. Zeyd en-Neccarî, Evs ve Hazrec arasındaki savaşlardan biri olan Ka'b b. Amr el-Mazinî Gününde, Evsli olan eşinin, kendi kavmi olan Hazrec'e karşı bir plan yaptığını öğrenince, gizlice kavmine giderek eşinin planını onlara haber vermiştir. Dolayısıyla kavmini kocasına tercih etmiştir. Tabii kocası bu durumu öğrenince onu boşamıştır.[137] Bir başka örnek Zû Kar savaşında yaşanmıştır. Kays b. Mesud b. Kays b. Halid, Kisra'nın âmilidir. Kisra, ona bir mektup yazarak İyas b. Kabida'ya ulaşmasını emretmiş; o da bunun gereğini yerine getirmek üzere işe koyulmuştur. Bekr kabilesine yaklaşınca, gece vakti kabilesine gizlice gidip olan biteni haber vermiş, Hani b. Mesud'a ne yaptıklarını ve ne yapmaları gerektiğini anlattıktan sonra oradan ayrılmıştır.[138]

Cahiliye dönemi bireyleri arasında çatışma başladığında, en koyu dostluklar bile feda edilmekte ve kabilenin çıkarı tercih edilmektedir. Bu meyanda Cahiliye insanı, en yakın arkadaşını dahi öldürmekten çekinmemektedir.

Asabiyet duygusunun somut göstergelerinden biri de, kabile içindeki davranışlarda kendine yer bulmaktadır. Bu da, bireyin kabile içindeki yerini muhafaza etme uğruna verdiği mücadelede görülmektedir. Mesela kabilenin seçkin bir nesepten gelmesi, kabileye mensup her ferdin saygıya layık görülmesi, diğer kabilelere, devletlere, reislere boyun eğmemek yolunda verilen mücadeleler zikredilebilir.[139]

Cahiliye asabiyetinin kendini ifşa ettiği tezahürlerden bir diğeri, şairlerin dilinden icra edilen müfaharât, yani övünme meselesidir. İleride görüleceği üzere bu durum birçok savaşın ateşleyicisi ve yıllar boyu devam etme-

---

137 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 660; krş. Abdurrahman 41.
138 İbn Abdi Rabbih, V, 260.
139 Abdurrahman, 42; Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, II, 642.

sinin kaynağı olmuştur. Özellikle panayır ve özel ticaret mekânlarında icra edilen şiirler, özel bir yere sahiptir.

Cahiliye asabiyetini, özellikle intikam duygusunun depreşmesine neden olan bireysel olaylar ve Cahiliye döneminde yaşanan savaşlar beslemektedir.

Asabiyet duygusunun etkinliği zamanla sınırlı bir hale gelebilmektedir. Büyük bir kabilenin daha sonraki dönemlerde gelişen kolları arasında etkinliğinin zayıflaması söz konusudur. Hatta aynı kabilenin farklı kolları, birbirlerine karşı başka gruplarla antlaşmalar yapabilmektedirler. Dolayısıyla bir kabilenin kendi kolları arasında savaşlar da gerçekleşebilmektedir. Tayy kabilesinin kolları arasındaki Fesat Harbi, Temim'in boyları arasındaki Tiyas Harbi, Âmir kabilesinin boyları arasındaki Fetat Harbi bunlardandır.[140] Bu savaşlar, bazen ganimet elde etmek için yapılabilmektedir. Cedud Savaşı, buna örnektir. Yerbû' kabilesi, Sa'd b. Zeyd oğulları üzerine saldıran ve birçok ganimet ve kadın esir elde eden Şeybanoğullarının komutanı Havfezan b. Şerik ile ateşkes antlaşması yapmıştır. Ardından geldikleri Cedud denilen yerde, Yerbû' kabilesi onlara su vermiş, sonra da aralarında ganimet ve bir takım malların değişimi temelinde sulh yapmıştır.[141]

Cahiliye döneminde asabiyet, kabile bağlılığı temelindeki bir anlayışı temsil etmektedir. Zira kabile asabiyeti, Cahiliye toplumunun yaşam kanunlarını belirleyen önemli bir vasıta konumundadır. Bireylerin haklarının verilmesinde ve antlaşmazlıkların giderilmesinde belirleyici bir etkinliği de vardır. Bütün bunların yanı sıra devlet anlayışının gelişmediği bu toplumda, kabile asabiyeti, bölünmelerin ve başka devletlere, milletlere boyun eğmenin de nedeni gibi gözükmektedir.

---

[140] Abdurrahman, 42-43.
[141] İbn Abdi Rabbih, V, 199.

Buas Harbinde Evs galip gelmiş; ancak Hazrec'ten olan kişilerin öldürülmesi yasaklanmıştır. "Kardeşlerinizi öldürmeyin! Onların komşuluğu Sealib'ten iyidir" denmiştir.[142]

4. Saldırı ve Esir Alma

Cahiliye dönemi Arap kabilelerinin yaşadığı coğrafî şartlar göz önüne alındığında, hayatın son derece sınırlı imkânlarla devam ettiği görülebilir. Daha iyi şartlarda yaşama arzusunun bu dönem insanını bazı davranışlara yöneltmiş olduğunu düşünmek zor olmayacaktır. İnsanlık tarihi kadar eski olan, başkasının malını gasbetme ve bunun için uygun zaman ve zemin yaratma çabası, bu dönemde de görülmektedir. Düreyd b. Sımme bu durumu şöyle dile getirir:

Bizden intikam almak için sürekli saldırıyorlar

Eğer yaralanırsak ya da böyle biz de saldırırsak

Şu an ki zamana yemin ederim ki aramızda iki parça vardır

Biri bizim oluncaya kadar bu iş bitmeyecektir. [143]

Bu ortak düşünceyi sunan dizeler, doğal olarak Cahiliye insanının bilinçaltını da yansıtmaktadır. Onlara göre ya saldırmak ya da saldırılmak durumu söz konusudur. Üçüncü hal, yani antlaşma sadece sözde vardır. Antlaşmalar, adeta bozulmak için var gibidir. Uygun şartlar oluşunca, tekrar savaş canavarı hortlatılmaktadır. Züheyr b. Sulma'nın şu sözleri bu açıdan önemlidir:

Kim bölgesini silahıyla korumazsa, harab olur

Kim de zulmetmezse, zulme uğrar. [144]

---

[142] Abdurrahnan, 154.

[143] Ebû Temam, Habib b. Evs, (231), *Hamâse(Şerhu Merzukî)*, thk. Abdüsselam Harun, Mısır 1951, II, 825; Abdurrahman, 54.

Saldırı ve savaş sonrası uygulamalarda çok çeşitliliğin görüldüğü Cahiliye döneminde de "haksız savaş" kavramı mevcuttur. Ancak bu haksızlığın idrakinde olunması bile bu savaşları yapmadaki ihtirası ve gayreti engellememektedir. Bilakis övünme için bir vesile kabul edilmektedir. Zaten Cahiliyenin sonraki dönemlerden ayırıcı özelliği de bu olsa gerektir. Haşim b. Hermele hakkındaki şu söz bu açıdan önemlidir:

O günahkârı da günasızı da öldürür. [145]

Yine Cahiliyenin benzer bir özelliği de adil olmanın kınanıp saldırganlık ve gasbın bir övünme vesilesi kabul edilmesidir.[146]

Cahiliye döneminde saldırılar, belirli bir hedefe dönük olarak gerçekleştirilmektedir. Bu hedef, bazen intikam almak, bazen esir ve ganimet almak gibi nedenler olabilmektedir. Esirler konusunda özellikle nitelikli ve eşraftan olan şahısların esir alınmasına özen gösterilmektedir. Çünkü onların diyeti daha yüksek olmaktadır.

Kabileler arası savaşların seyrine ket vuran bazı etkenlerden bahsetmek mümkündür. Öncelikle antlaşmalı olan kabileler arasında karşılıklı bir saldırının yapılması ve antlaşmanın bozulması anlamına gelen bir davranışta bulunulması hoş karşılanmamaktadır. Haram aylarda savaşmak ya da çarşı ve pazarların, panayırların kurulduğu zamanlarda savaşmak da yine hoş karşılanmayan davranışlar arasında mütala edilmektedir. Benzer şekilde umre veya hac için çıkan kafile ve kervanlara saldırılmamasına özen gösterilmektedir.[147]

---

[144] Cündî, 21–2.
[145] İbn Hişam, I, 145-6.
[146] Avvad, Mahmud Ahmed Muhammed Süleyman, *el-Ceyşü ve'l-Kıtalü fi Sadri'l-İslâm*, Mektebetü'l-Menar, Zerka 1987, s. 31.
[147] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 641.

Cahiliye dönemi Savaşlarının kendine göre cereyan eden kuralları vardır. Esirlere yapılan muameleler, ganimetlerin paylaşımı ile ilgili hususlar bu meyanda zikredilebilebilir.

Esirlerle ilgili olarak Cahiliye döneminin, zaman ve zemine göre veya esir alınan şahsın durumuna göre değişen adetleri vardır. Savaşlarda esir ele geçirmek, her askerin arzusudur gibidir. Zira bu durum Cahiliye Arabının yaşam sürecine olumlu katkı sağlayan bir özellik arzetmektedir. Hele de esir alınan kişi, rakip kabilenin ileri gelen eşrafından ise bu durumda işin niteliği daha da değişmekte ve gerek savaş şartları gerekse alınacak muhtemel diyet miktarı farklı olmaktadır. Yine bu dönemde ilginç bir adet olarak esir alınan kişinin perçeminden parça kesmek söz konusudur. Bu hem esir alan kimseye bir gurur ve övgü kaynağı olmakta hem de esir alınan kimse için bir yergi sebebi olmaktadır. Şayet esir alınan bir devletin büyüğü ise, perçeminden parça kesilmezdi. Nitekim Tarık b. Âmire el-Yerbû'î, Kabus'un atına bir darbe vurup öldürmüştür. Onu da perçeminden bir parça almak için tuttuğu sırada Kabus, "kralların perçemi" kesilmez diye itiraz etmiş, bunun üzerine o da uygulamadan vaz geçmiştir.[148] Esir alınan kimse ileri gelen eşraftan biri ise o zaman da yenilgisinin ve teslim olduğunun belirtisi olarak perçeminin kesilmesi ile yetinilirdi. Sonra serbest bırakılırdı.[149] Bununla birlikte durumun her zaman böyle olduğunu söylemek mümkün değildir. İkinci Rahrahan Gününde Âmir, Ma'bed b. Zürâre et-Temimî'yi esir almış ve kardeşi, fidyesini vermek üzere elçi olarak gelinceye kadar elinde tutmuştur.[150]

Cahiliye döneminde esirlerin öldürülmeyerek elde tutulmasının birçok sebebi olabilir. Bunlardan dikkate en değer olanı, esir karşılığında verilecek olan fidyedir. Bunun yanı sıra esirin öldürülmesinden sonra vuku bulacak olayların verdiği çekince de olabilir. Nitekim Yerbû' ile Âmir kabilesi ara-

---

[148] İbn Abdi Rabbih, V, 234.
[149] İbn Abdi Rabbih, V, 139; Abdurrahman, 55.
[150] İbn Abdi Rabbih, V, 139; Isfahânî, *Ağanî*, XI, 127.

sında cereyan eden Ragam Gününde, Uteybe b. el-Haris el-Yerbû'î, Enes er-Raalî'yi esir almış, mensubu olduğu kabilesi ise onun öldürülmesini talep etmiştir. Uteybe, bunu kabul etmeyerek iki yüz deve karşılığı fidye ile onu serbest bırakmıştır. Bu davranışından dolayı kabilesinden Abbas b. Mirdas onu kınamıştır.[151]

Lakid b. Zürâre'nin esir edilen kardeşi için teklif ettiği fidye kabul edilmemiş ve kardeşi de esirler içinde kalarak perişan bir şekilde ölmüştür. Bu yüzden Lakid kınanmıştır.[152]

Fidye miktarları için belirli bir tahdit söz konusu değildir. Yerbû' ile Tağlib arasındaki İkinci Zerud Gününde, Huzeyme b. Tarık kendisi için iki yüz deve fidye vermiştir.[153] Süllan Gününde Vebra el-Kelbi, kendini Yezid b. Sa'k'den kurtarmak için, bin kadar deve ve atı fidye olarak vermiştir.[154] Âmir ve Temim arasında cereyan eden Sevban Gününde ise Hasan b. Vebra, Yezid b. Sa'k'den kralların fidyesi olarak bin deve almıştır.[155]

Esir, eğer kabilesinin eşrafından, tanınan bir kimse ise genelde iyi muamele görmektedir. Kinâne kabilesi, Benî Ceşm'den Düreyd b. es-Sımme'yi bir saldırı esnasında esir almıştı. Düreyd de nesebini gizlemişti. Kadınlardan biri, Düreyd'i tanımış ve bağırarak "Kavmimiz bizi nereye sürüklüyor?" diyerek onun serbest bırakılmasını istemiştir. Esir alan kimseyi razı edip elbise ve techizat verdikten sonra serbest bırakılmasını sağlamıştır. Düreyd, onlarla savaşamadığı için mihnet içinde ölmüştür.[156]

Esir, esir alan kişinin malı sayılmaktaydı. Ondan alınacak fidyede hakkı vardı. Kabile esir üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunabilmek için esir

---

[151] Isfahânî, *Ağanî* XV, 346.
[152] İbn Abdi Rabbih, V, 139.
[153] İbn Abdi Rabbih, V, 187.
[154] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 611.
[155] İbn Abdi Rabbih, V, 178.
[156] İbn Abdi Rabbih, V, 173.

alan kimseden izin almak durumunda idi. Nitekim İkinci Küllab Gününde Temim kabilesi, Abdüyağus el-Harisî'yi esir almıştı. O, adı geçen kabilenin önde gelenlerinden birini öldürdüğü için öldürülmeliydi. Ancak onu esir alan Isme b. Ebyer, buna karşı çıkmıştır. "Ben zengin olmak istiyorum, bu nedenle esirimden vazgeçmem" demiştir. Bunun üzerine Temim arasında büyük bir kargaşa çıkmış, sonuçta bin dirhem karşılığında Benî Hashas, onu satın almış ve öldürmüştür. [157]

Kadın esirlere gelince, bunların bazıları hizmetçi olarak ayrılırken, bazıları cariye satılabiliyordu.[158] Bazen de kimi esir kadınlar, kabilesine ikram olarak ya da bir ar olsun diye iade ediliyordu.[159] Gassan orduları, kendi arazilerine çokça saldırılarda bulunan Nabiga'nın kabilesine saldırmış ve Zübyân kabilesinden birçok kadını esir almıştı. Bunun üzerine Nabiğa, onları övmüş ve kurtarılmayı bekleyen kadınların halini tasvir etmiştir. Sonrasında Nabiğa'ya ikramen serbest bırakılmıştır.[160]

Esirlerin serbest bırakılması bazen başka amaçlarla da olabilmekteydi. Fezâre kabilesi, Teym kabilesi üzerine saldırmış ve pek çok kişiyi öldürdükten sonra yüz kadar kadını da esir almıştı. Uyeyne b. Hısn el-Fezarî, bu esirleri Bedr'de taksim etmişti. Bu kadınları eşleriyle birlikte esir almış ve kocalarına ar olsun diye kadınları, Hara (hry) denilen yere nakletmiş, sonra da karşılıksız olarak serbest bırakmıştır.[161] Hacir Gününe neden olan Vail b. Sârim el-Yeşkerî'ye, Benî Üseyd b. Amr b. Temim önünde benzer durumlar olmuştur.[162]

---

[157] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 620.
[158] İbn Raşîk, *Umde*, II, 215.
[159] İbn Raşîk, *Umde*, II, 215.
[160] Nabiğa ez-Zübyânî, *Divan*, 80.
[161] İbn Abdi Rabih, V, 112.
[162] Yakut, *Mucemu'l-Buldân*, VII, 274; İbn Haldun, *Tarih*, II, 257; Abdurrahman, 57.

5. İntikam

Cahiliye dönemi olaylarının belirleyici motiflerinden biri olan intikam hırsı, farklı kabilelerden olan bireyler arasındaki olayların neticesinde görülen bir durumdur. Şayet A kabilesinden bir kişi B kabilesinden birini öldürürse, B kabilesindeki bireyler hep birlikte, öldüren kişiyi öldürmek üzere bir irade ortaya koymaktaydı ve ölen kişinin kanını talep etmekteydi. Bu talebi gerekli şekilde dile getirmezlerse, kabilenin şeref ve onuru, diğer kabileler arasındaki itibarı zedelenmekteydi. Diğer yandan kendi kabilesinden bir bireyin öldürülmek üzere taleb edilmesi karşısında A kabilesinin sorumluluğu ise, katili iade etmemekti. İade ederse, bu durumda o kabilenin şeref ve itibarı zedelenmekteydi. Böyle bir durumda ise diyet mekanizması devreye girmekteydi. Katilin kabilesi diyeti teklif eder, maktulun kabilesi de diyete razı olursa, mesele hallolmaktaydı. Ne var ki diyete razı olmak da ar kabul edilmekteydi. Aksi durumda iki kabile arasında düşmanlık ve nefret tohumları filizlenmekteydi. Artık maktulun kabilesinin her ferdi, öldürülen arkadaşlarının kanını talep etme, intikamını alma noktasında kendilerini görevli addetmekteydi. Kabilenin gelenekleri gereği olan kanunlar, kabile bireylerinin adeta ruhuna işlemiştir. insanı bu ihtirasla yanıp tutuşmakta, intikam alınmadan hayatta kalmaya tahammül edememektedir. Nitekim Mühelhel iki kabile arasında sulh üzere antlaşma yaptıktan sonra şöyle demiştir:

Aranızda kalmaya gönlüm razı olmuyor. Ben, Kuleyb'in katilini görmeye tahammül edemiyorum. Ayrıca galeyana gelip sizi onların kökünü kazımaya teşvik etmekten çekiniyorum. Bu sebeple Yemen'e gitmek istiyorum.[163]

---

[163] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 516. krş 513.

Cahiliye döneminde intikam almak, fertlerin bireysel dünyasında da çok önemlidir. Zira kanın yerde kalması demek yeni mücadelelerde de peşinen hedef olmak ve zayıflığın göstergesi şeklinde algılanmaktadır. Bir anlamda ilk yenilgiden sonra yok olmaya giden yolda intikam duygusu, yaşıyor olmanın ve güçlü olmanın en iyi ifadesi olarak görülmektedir. İşte bu hissi canlı ve güçlü tutabilmek için, intikam sahibi kişi, intikamını alıncaya kadar kendini bir takım insanî gereksinimlerden uzak tutmaktadır. Eşinden veya eşlerinden uzak durmakta, aç ve susuz kalmakta, içki, et, yıkanma gibi her türlü zevk ve ihtiyaçtan kendini mahrum bırakmaktadır.[164]

Cahiliye döneminde, intikam alma durumuna düşen insan, bu davranışıyla aslında kendi kabilesine de bir mesaj vermekte, belki ilgisiz kalma ihtimali olabilecek hareketlere karşı ortak bir duygunun güçlenmesine hizmet etmeyi amaçlamaktadır. Böylece kabile, meselenin halli için gerekli hassasiyeti yeniden kazanmaktadır.

Cahiliye döneminde sadece toplumsal dinamikler değil, benimsenen bazı mitolojik inançlar da, intikam duygusunu beslemektedir. Cahiliye'de ölen kişinin öldükten sonra kabrinden kafasını kaldırıp "beni sulayın" diye bağırdığını ve intikamının alınmasını istediğini ifade eden bir inanç vardır.[165]

Cahiliye dönemi intikam anlayışında önemli görülen ilkelerden biri de, katil ile maktul arasındaki denkliktir. Maktul, eşraftan olur; katil, sıradan veya alt seviyelerde bir insan olursa, bu durumda intikamın tarafı olan kabile sadece katilin öldürülmesine razı olmazdı. Aynı zamanda kendilerine göre denk gördükleri sayıda kişinin öldürülmesini taleb ederdi. Nitekim Berad el-Kinanî, Âmir kabilesinin ileri gelen liderlerinden Urve er-Rihal'i öldürünce kabilesi sadece Berad'ın öldürülmesine razı olmamıştır. Çünkü

---

[164] Hafenî, Mahmud, *Siretü Antera*, Darü'l-Kavmiyye li't-Tevzi', ty. by. s. 36; Abdurrahman, 46.

[165] Nüveyrî, *Nihâyetü'l- Ereb*, III, 1173; Kalî, Ebû Ali b. İsmail b. el-Kasım (356), *Emâlî ve Zeylü'-l Emâlî ve'n-Nevâdir*, Daru'l-Kutübü'l- Mısriyye, Kahire 1926, I, 129; Abdurrahman, 47.

Berad, tard edilmiş bir kimseydi. Buna karşılık Urve ise eşraftandı. Dolayısıyla birkaç kişinin öldürülmesi gerektiğini iddia etmiştir.[166] Yine Isme b. Hadre el-Yerbû'î, kendi kabilesinden bir kişinin öldürülmesi üzerine Abs kabilesinden yetmiş kişi öldürülünceye kadar sakinleşmemiş ve intikam duygusunu dindirememiştir.[167] Münzîr Maüssemâ da kendi kardeşine karşılık Temim kabilesinden yüz kişiyi öldüreceğine dair yemin etmiştir.[168] İntikam almada denklik önemli görülmekte, sıradan insanlar için eşraftan biri ya da bir reis öldürülmemektedir. Birinci Küllab Vakasında böyle bir örnek söz konusudur.[169]

Görüldüğü üzere intikam olgusu bireylerin zihninde önemli bir muharrik güç olarak Cahiliye savaşlarının tetikleyicisi olmuştur. Özellikle aynı bölgenin insanları arasında yıllar yılı süren savaşların kaynağına yerleşmiştir. Cahiliye döneminde bireyler, kendilerini bu duygularla emniyet içinde hissetmekte ve intikam duygusunu, varlığının bir ifadesi olarak algılamaktadır. Zira bireylerin iç dünyasından neşet eden bu kuvvet, tahrik edildiği andan itibaren kabilenin ortak malı ve sorumluluğu haline dönüşmektedir.

Cahiliye'de intikam almak isteyen kişilerin bu kararlarının son olarak alınabilmesi için fal çekmeye benzer ok çektikleri de bilinmektedir. İntikam için ok çeken birine, intikam almaması yönünde fal çıkınca sinirlenmiş ve şöyle demiştir:

Senin de benim gibi baban öldürülseydi

Düşmanı öldürmek konusunda geri durmazdın. [170]

---

[166] İbn Abdi Rabbih, V, 253.
[167] Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 336.
[168] Isfahânî, el-*Ağâni*, XXII, 192–3 (İdaretü's-sani Günü) .
[169] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 527.
[170] İbn Hişam, I, 127.

6. Diyet

Diyet, Cahiliye dönemindeki yaşam anlayışının odağındaki savaşlar ve bireysel mücadelelerin neden olduğu ölüm ve benzeri vakalarda, zararın bir anlamda tazmini anlamına gelmektedir. Bu, dönemin katl gibi olaylarının çözümlenmesinde de önemli bir vasıtaydı. Bununla birlikte diyete razı olmak, kabile için bir ar kabul edilmekteydi. Bu düşünce, çoğu zaman sulh ile çözümlenebilecek birçok problemin daha da büyümesine neden olmuş hatta savaşlar çıkmıştır. Cahiliyede bireyler, kendi kabilesinden ya da ailesinden öldürülen bir kişinin kanına mukabil maddî karşılık kabul etmeyi gururuna yedirememekteydi. Öldürülen kişinin yakınları böyle bir karşılığı kabul edecek olsalar bile ya kınanma korkusuyla hemen ya da kınandıktan sonra vazgeçme yolunu tercih etmekteydi. Bu da, büyük problemlerin kapısını aralamaktaydı. Örnek olarak Tağlib kabilesi, Mürra b. Şeyban kendilerine Kuleyb'in kanı için bin deve teklif ettiğinde çok kızmış ve ardından şunları söylemişti: "Sana çocuğumuzun diyetini vermen için gelmedik. Bize diyet ile pazarlık teklif etmeyin."[171] Yine Dahis ve Gabra Savaşında Huzeyfe, diyeti kabul edince etrafındaki insanlar onu ayıplamıştır. Bunun üzerine o diyeti kabul etmekten vazgeçip intikamını almak için Absoğullarından Kays'ın oğlunu ve iki kişiyi almış ve öldürmüştür. Olayın duyulması üzerine Absoğulları bir araya gelerek Fezâre'ye savaş açmış ve diyet talebinde bulunmuştur.[172]

Şairler de diyeti kabul edenleri kınamıştır. Özellikle öldürülen kişi, kabilenin ileri gelenlerinden biri ise bu kınama, daha bir güçlü olmaktadır. Dabbe kabilesinden bir kadın, kavmini diyeti reddetmeye şöyle davet etmektedir:

---

171 Dabbî, *Emsâlü'd-Dabbî*, 57; Abdurrahman 45.
172 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 553.

Dikkat edin de süt (deve) almayın. Ancak onların kavmine kılıcın keskinliğini tattırın. Eğer Yezid'in intikamını Amr'dan almazsanız Benî Rabah'ın sütleri bol akmaz.[173]

Şiirdeki süt (leben) ifadesi ile Cahiliye döneminde diyet olarak verilen develer kastedilmektedir. Birçok kabile diyeti kınanma korkusuyla reddetmekte ve buna karşılık kanı tercih etmekteydi.[174]

Abdullah b. Ma'di el-Kerb, Muczim b. Seleme'nin çobanına giderek içmek için süt istemişti. Çoban bu talebi reddedince Abdullah kızıp onu öldürmüştür. Durumu öğrenen Benî Mâzîn de Abdullah'ı öldürmüş ve Amr Ma'dî Kerb'in yanına gelmiştir. Ona: "bizden biri kılıcıyla kardeşini öldürmüş, senden merhamet istiyor, dilediğin kadar diyet verelim" demiş, Amr da kabul etmiştir. Ancak kızı Kebşe, çok sinirlenmiş ve şiirlerle diyeti kabul etmenin ayıplığını gündeme getirerek kavmini bundan vazgeçip savaşmaya davet etmiştir.[175]

Her ne kadar Cahiliye döneminde insanın düşüncesinde diyeti kabul etmek ilke olarak ayıp kabul edilse de şartların ve hayatın getirdiği zorunluluklar, diyetin kabulü yönünde bir kararı gerekli kılmaktadır.[176] Nitekim Ficar Savaşları[177] ve Dahis ve Gabra Savaşı, diyetin kabulü ile sona ermiş ve kabileler arası sulh sağlanmıştır.[178]

Diyet bedelleri iki şekilde karşılanmaktaydı. Buna göre ya kabilenin şerefli ve zengin bir üyesi ya da tüm kabile üyeleri ortaklaşa üzerlerine düşen diyet miktarını karşılamaktaydı.

---

173 Bahterî, Ebû Ubâde Velid b. Ubeyd (284), *Hamâsetü'l-Bahteri*, thk. Levis Şeyho, Beyrut 1927, s.28.

174 Ebû Temmâm, *Hamâse - Şerhu'l-Mezruki-*, I, 217; Şeyho, Levis el-Yesu'i, *Riyâdu'l-Edeb fi Merasî Şuarâi'l-Arab*, Beyrut 1892, s. 39.

175 Zalat, 136; Hamâse, I, 171.

176 Abdurrahman, 45.

177 Isfahânî, *Ağanî*, XXII, 78.

178 Dabbî, *Emsâlü'd-Dabbî*, 41.

Bazen tarafların birbirlerine olan kuvvetli yakınlıkları veya acziyet hissetmeleri nedeni ile diyet kabul edilmekteydi. Fezâre kabilesi, Dahis ve Gabra savaşının daha başında Abs kabilesinden diyeti kabul etmişti.[179] Yine Abs kabilesinden bir kişinin Zübyânlı biri tarafından öldürülmesi nedeniyle çıkan Katan Gününde, Abs kabilesi diyeti kabul etmiştir.[180]

Şayet niza aynı kabilenin fertleri arasında olursa, bu durumda diyeti kabul etmek, kınanacak bir durum olarak görülmemektedir.[181] Eğer maktul yakınları, diyeti ısrarla reddedecek olursa katil, kabileden tard edilmektedir.

Kabileler diyeti kabul etmenin verdiği psikolojik baskıdan kurtulmak için bazen hilelere de başvurmaktadır. Bunun için havaya doğru bir ok atılmakta, eğer ok havada tesadüfen uçan bir hayvana isabet eder de kana bulanmış olarak yere düşerse, diyeti kabul etmemektedir. Ancak atıldığı şekliyle düşerse, diyeti kabul etmektedir. Bu uygulamaya "mazeret oku" (sehmü'l-i'tizar) denmektedir.[182]

Diyetin miktarına gelince bazı özel durumlara bağlı değişiklik olmadıkça maktulun diyeti yüz devedir.[183] Eğer öldürülen kişi, kabile eşrafından biri ya da kabile reisi olursa, bu bin deveye kadar yükselebilmektedir. Ancak bu durumda diyet çoğunlukla reddedilmektedir. Esed kabilesi İmru'l-Kays'a bunu teklif ettiğinde reddetmişti.[184] Tağlib kabilesi de, Küleyb için teklif edilen diyeti, ar olduğu ve kabile şerefini zedeleyeceği düşüncesiyle reddetmiştir.[185]

---

179 Isfahânî, *Ağanî*, XXII, 78.
180 Dabbî, *Emsâlü'd-Dabbî*, 42.
181 İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "vdy" md.; Abdurrahman 46.
182 Bağdadi, Abdulkadir b. Ömer, *Hızânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübâbi Lisâni'l-Arab,* thk. Abdüsselam Harun, Kahire 1970, II, 137; Abdurrahman, 46.
183 Isfahânî, *Ağanî*, XVII, 133.
184 Isfahânî, *Ağanî*, XXIII, 407.
185 Abdurrahman 46.

Antlaşmalı olanların veya kabile bireyleri arasında itibarsız kişilerin diyeti, yarım olarak takdir edilmektedir. Ancak bunun aksi örnekleri de yok değildir. Sümeyr Harbinde Hazrec kabilesi, antlaşmalı oldukları kişi için tam diyet istemiş; ancak Evs bu teklifi kabul etmemiştir. Bunun üzerine de savaş yaşanmıştır. Neticede Münzîr b. Haram el-Neccarî'nin hakemliği ile bir defaya mahsus olmak üzere tam diyet; sonrasında eski uygulamalara devam etmek üzere antlaşma ile sulh gerçekleşmiştir.[186]

7. Civar

Cahiliye döneminde kabile yönetim anlayışı örfe dayanmaktaydı. Kabile yönetimi fertlerin üzerinde güçlü yaptırım uygulayabilecek kadar güçlüydü. Kabile gelenek ve kurallarına uymayanlar veya kabileyi zor duruma düşürecek suç niteliğinde davranışta bulunanlar, kabileden kovulabilirdi. Kabile ile ferdler arasındaki gizli akit, duygusal bir temele dayanıyordu ve bu konuda en ufak bir tereddüt söz konusu değildi. Kabile, suçlarda bile bireylerin kabahat ve cürümlerine ortak olmak durumundaydı. Buna binaen "suçta kabileye iştirakçisin" denilmiştir.[187] Fertlerin kabileye mensubiyetleri onların kabile kurallarına bağlı kaldıkları sürece geçerli olmaktaydı. Kabilenin şerefine ve kurallarına aykırı davranışların cezası kovulmaktır. Bu, kabile korumasının ortadan kalkması anlamına gelmekteydi. Böylece kabile hukukuna aykırı davranan bireyler, kabile ile her türlü bağını ve hukukunu kaybetmiş olmaktaydı.[188] Bir kişi, şu nedenlerle kabilesinden tard edilebilirdi:

1. Kabile fertlerinden birini öldürmesi ve maktul ailesinin de diyeti reddetmesi.

---

186 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 609; krş. Abdurrahman, 150.

187 Sicistanî, Ebû Hatim (255), *el-Ma'murun ve'l-Vesaya*, thk. Abdülmünim Âmir, Daru İhyai Kütübi'l-Arabî, Kahire 1961, s.16.

188 Abdurrahman, 33.

2. Çok suç işlemesinden dolayı, kabilenin bu kimseye yardımcı olmaması…

3. Kabile örfü açısından "ahlaksız" olması.[189]

İlgili kabile mensubunun tard edildiğinin ilanı ile hüküm yürürlüğe girmekte ve bu ilan işi, panayır ve pazarlarda yapılmaktaydı.[190] Nitekim Benî Sehm kabilesinden Amr b. el-As böyle tardedilmiştir.[191]

Bir kişi kabileden tardedildiğinde, önünde iki seçenek bulunmaktadır. Ya çölde diğer tard edilenlerle bir grub oluşturarak yaşamak veya bir başka kabileye iltica etmek. Bir başka kabileye iltica ettiği takdirde o kabilenin himayesi altında yaşamaya başlamaktadır ki buna "civar" denmekteydi.[192] Cahiliye döneminde Araplar herhangi bir kimseye civar hakkı tanımakla iftihar ederdi. Zira bu davranışıyla zayıf ve zor durumdaki birine sığınak olmaktaydı. Konuyla ilgili olarak Atıyye b. et-Temimî şöyle demiştir:

Ben civar hakkı tanıdığım kimseyi her türlü saldırıdan korurum.

Civar hakkı tanıdığım kimse olduğu gibi korunmuştur.

Savaş için sütle beslenmiş atlar hazırladım.

Öyle ki seyislerini merkepten vaz geçirir. [193]

Cahiliye döneminde, civar hakkı tanıdığı kimseye sahip çıkmayan kişi de kınanmaktadır.[194] Çünkü kendisine civar hakkı tanınan kişi, her türlü korunma ve güvenlik haklarına, bir başka kabile bünyesinde sahip olmaktadır. Himaye altındaki kişiye yapılan saldırı, himaye altına alan kabileye ya-

---

[189] Halif, s. 91.
[190] Isfahânî, *Ağanî*, II, 13. Abdurrahman, s. 33.
[191] Isfahânî, *Ağanî*, IX, 57.
[192] Krş. Önkal, "Civar", VIII, 34; İbn Manzur, *Lisânül Arab*, "cvr" md.
[193] Dabbî, *Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şakir - Abdüsselam Harun, Daru'l-Mearif, Kahire 1964, 124.
[194] Sicistanî, 145; Abdurrahman, 34.

pılmış sayılmakadır. Numan b. İmru'l-Kays, himayesi altındaki Halid'e karşılık, Haris için arama emri çıkarmıştır. Hevazin onu ararken o Temim kabilesine gidip sığınma istemiş Temim de kabul etmiştir. Bunun üzerine Numan, İbn el-Hısn et-Tağlibî komutasında bir ordu hazırlamış ve Darimoğulları üzerine göndermiştir.[195]

Civar hakkı tanıyan ile tanınan arasındaki ilişki, şartlara göre değişmektedir. Bu hak bazen geçici bazen de kalıcı olabilmekteydi. Örnek olarak Ma'bed b. Zürâre, Halid b. Cafer el-Âmirî'yi öldüren Haris b. Zalim'e geçici olarak civar hakkı tanımıştı. Bu olay, Âmir ile Temim kabilesi arasındaki Rahrahan Savaşına neden olmuştur.[196]

Bazen civar hakkı tanıma, genel olarak her türlü düşmana karşı olabildiği gibi sadece belirli bir düşmana karşı savunma ile de sınırlı kalabilmektedir. Nitekim Hudaş b. Züheyr, Kays b. el-Hatim'i, babasını öldüren kişiye yönlendirmiş ve ona civar hakkı tanımıştır. Kays b. el-Hatim de, o kişiyi öldürmüş ve öldürülen kişinin kabilesi saldıracağı zaman Hudaş onu korumuştur.[197]

Cahiliye dönemi hukukunda, civar hakkı tanıyan kişinin sorumlulukları yanında, bu haktan yararlanan kişinin de sorumlukları vardır. Civar hakkı tanınan kimse bu imkânı kendine sağlayan kişiye karşı saygı duymalı ve onun maddî ve manevî şahsiyetini zedeleyecek davranışlardan uzak durmalıdır.[198] Aksi halde tekrar tard edilme ihtimali ile karşı karşıyadır. Berad el-Kinanî, kendi kabilesinden tard edildikten sonra, Benî Deyl'e iltica etmiş, oradan da kovulunca Mekke'de Harb b. Ümeyye'nin antlaşmalısı olmuştu.

---

[195] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 537.
[196] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 556.
[197] Kays b. Hatim, *Divan*, thk. Nasıruddin el-Esed, Mektebetü Dari'l-Arûbe, Kahire 1962, s. 182; Abdurrahman, 35.
[198] Halif, 95. Abdurrahman 36.

Burada da kovulması düşünülmüş, ancak Urve er-Rahhal'i öldürmesine kadar idare edilmiştir. Bu olay, Ficar Savaşlarını ateşlemiştir.[199]

Civar hakkı tanınan kimse, kabilenin diğer fertleri ile doğal olarak tamamen aynı konumda olmuyordu. İtibarsızlık ve gariblik hissi yaşadığını söylemek yanıltıcı olmaz. Zira bunların diyeti normal kabile mensubunun diyetinin yarısıydı.[200] Ancak civar hakkı tanınan kimsenin diyetinin ödenmemesi savaşlara neden olabilmektedir. Mesela Evs kabilesi, Hazrec'in civar hakkı tanıdığı Âmir b. el-İtnâbe'yi teslim etmek ya da diyetini ödemek, aksi halde öldürmekle tehdit etmiştir. Hazrec, bunu reddettiği için de Fari' Harbi çıkmıştır. Bu durum, Âmir'in kendi diyetini yüklenmesine kadar devam etmiştir.[201] Bu nedenle kendi kabilesinden kovulan herkes bir başka kabileye iltica etmemekte, çölde avare ve muhtaç kimseler olarak, bazen de eşkıyalık yaparak yaşamayı tercih etmektedir.[202] Kabileden tard edilen kimse çöle yerleşecek olursa, tardına sebep olanlar için de bir tehlike ihtimali doğmuş olmaktadır.[203]

Kişiler için civar hakkı tanındığı gibi kabileler için de böyle bir uygulama yapılabiliyordu. Zor durumda kalan kabileler, başka bölgelere göç etmek durumunda kalıyor ve zorunlu olarak bir başka kabilenin civarına sığınıyordu. Dahis ve Gabra'daki Cefri Hebae Savaşında Abs, Zübyân kabilesini yendikten sonra kendini tehlikede hissetmiş ve şark tarafına doğru göçmek zorunda kalmıştı. Bu sırada Benî Hanife, Benî Temim, Benî Âmir vb. kabileler, Abs'e civar hakkı tanımıştır.[204] Ancak her biri Abs'ten yararlanmaya ve onların mallarına vb. el koymaya başlayınca mecburen göç etmek ya da savaşmak zorunda kalmıştır. Benî Âmir ile Abs arasındaki Şi'bi Cebele Savaşı

---

[199] Isfahânî, *Ağanî,* XXII, 63.
[200] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 65; Abdurrahman, 36.
[201] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 668.
[202] Halif, 93.
[203] Abdurrahman, 37.
[204] Abdurrahman, 36.

da böyledir.[205] Bu da, civar kurallarının zaman zaman ihlal edilebildiğini göstermektedir. Bununla birlikte antlaşmalı (halif) veya civar hakkı tanınan kimse, iltica ettiği kabileye bir yük olmamaktadır. Aksine kabilenin gücüne güç katmakta, yükü paylaşmaktadır.

8. Ordu

Cahiliye dönemindeki toplumlarda günümüz algılayışındaki şekliyle meslek olarak askerlik söz konusu değildir. Bununla birlikte silahlı mücadele ve savaş, Cahiliyenin adeta önemli bir vasfını oluşturmaktadır. Cahiliye toplumunda modern anlamda düzenli orduların ve askerlik anlayışının olmamasında, Arap yarımadasının düzenli askerliği gerektirecek bir ortama sahip olmamasının etkisi büyüktür. Zira hayatın öğelerini oluşturan esaslar, ihtiyaçlardır. Dolayısıyla Cahiliye Arapları, o dönemdeki dünyanın sahip olduğu askerlik anlayışının biraz gerisindedir. Arapyarımadası doğal bir korumaya sahiptir. Tamamıyla olmasa da çöl ve kuraklık dış dünyanın gözünü korkutan önemli engellerdir. Nitekim Benî Temim üzerine yürümek isteyen Kisra, etrafındaki insanlarla yaptığı istişarelerde şöyle bir tavsiye almıştır:

Onların memleketi, çok kötü, çöl ve kumluktan ibarettir. Oraya girenler yollarını bulamaz. O insanlar, içme sularını kuyulardan temin ederler. Onların kuyuları gömmesi mümkündür. Bu durumda askerlerin yok olur.[206]

Doğrusu İslâm öncesi dönemde varlığını devam ettiren devletler ve kabileler için savaş, hayatın bir parçası ve adeta tarihin ve kültürün odak olgusudur. Savaş için de asker gereklidir. Asker ve ordu devletin güçlü ve var olduğunun göstergesi olarak algılanmaktadır.[207] Kisra, hükümdarı ayakta

---

[205] Abdurrahman, 36.
[206] Taberî, *Tarih,* III, 1162.
[207] Taberî, *Tarih,* III, 777.

tutan şeyin para ve asker olduğunu ifade etmektedir.[208] Taberî ve İbnü'l-Esir, Kisra'nın ülkesinde bu işleri yürütmek için savaş işleri başkanlığının varlığından söz etmektedir.[209] Ayrıca bu başkanlığın tuttuğu kayıtlardan bahsedilmektedir.[210]

Toplumda asker olan kişiler, kadim zamanlardan beri toplumsal bir sınıf oluşturmaktadır.[211] Var olan her devlet veya kabile kendi konumunu sağlam görüp de ayakta durabildiğini hissettiği andan itibaren bir plan içine girmekte, nasıl ve ne şekilde büyüyebilirimin hesabını yapmaktadır. Nitekim Türk hükümdarı, Hürmüz'e mektup yazarak önce Fars illerine geleceğini sonra da Rum ülkesine gideceğini belirtmiştir.[212] Yine Kisra Enuşirvan, devletin idaresinde sükûneti sağlar sağlamaz hemen Antakya üzerine yürümüştür.[213]

Cahiliye döneminde daha çok gayri nizami denilen bir yapılanmanın getirdiği askerlik anlayışı mevcuttur.[214] Bedevîlerde görülen bu tarzın, hadarî olan kabileler için de geçerli bir anlayış olduğu görülmektedir. Ancak bunlarda, savaşı gerektiren herhangi bir durumda kimlerin bu işin içinde olabileceği bilgisinin mevcut olduğu bir ortam söz konusudur. Bu dönem insanları doğal olarak askerdi ve herhangi bir savaş durumunda oluşturulacak askeri güce katılmak durumundaydı. 400–1000 kişilik gruplara "ketibe", 1000–4000 arası gruplara "ceyş", 4000–12000 kişilik gruplara "hamis" denirken "asker" kelimesi hepsi için ortak ad olarak kullanılmaktaydı.[215] Cahiliye dönemi şairleri; ketibe, ceyş, gibi kavramları şiirlerinde; vasf, fahr, medh,

---

208 Taberî, *Tarih,* III, 1246.
209 Taberî, *Tarih,* III, 1237, krş. 1137; krş. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 441.
210 Taberî, *Tarih,* III, 1172.
211 Krş. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 58.
212 Taberî, *Tarih*, III, 1171–2.
213 Taberî, *Tarih*, III, 1059; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 425-6.
214 Avn, 60.
215 Seâlibî, Ebû Mansur, *Fıkhü'l-Lüga*, Kahire 1936, s. 329.

zemm, nush, tehdid, kavmi teşvik ve tahrik, mazeret, kınama ve cezalandırma gibi temalar eşliğinde kullanmıştır.

Cahiliye dönemindeki Araplarda, günümüz anlamıyla profesyonel askerlik sisteminin mevcut olmaması civarda bu işi kendisine meslek edinmiş kimselerin olmadığı anlamına gelmez. Zira kaynaklarımızda, bu dönemde paralı askerlerden bahsedilmektedir.[216] Hucr'un intikamını almak için İmru'l-Kays, Yemen kabilelerinden paralı askerler tutmuştur.[217]

Şairler, şiirlerinde ordunun özellikleri ve orduda görev yapan askerlerin sayısı, hazırlık durumları, sistemleri, bayrak ve sancakları, eğitim durumları, düşmana yaklaşmaları ve karşılaşmaları vb. hususlara yer vermiştir.

Ordunun durumu ve özellikleri ile ilgili konular, kahramanlık kavramı çerçevesinde gerçekleşmektedir. Zaten kahramanlar, orduyu meydana getirmektedir. Şairlerin, ordu ve kahramanlarla ilgili olarak üzerinde durdukları en önemli sıfatlar; ızzet-i nefs ve kibir (ibae), gururu koruma, şeref ve hamiyyetperverliktir. Kays b. Hatim bu durumu şöyle dile getirmektedir:

Onlar öyle kimselerdir ki ne zaman ölüme çağrılsalar

Develerin zorluklara koştukları gibi koşarlar. [218]

Cahiliye döneminin askeri, harp şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla ölümden korkmamaktadır. Aksine saldırıya karşılık vermektedir ve saldırma tehditleri savurmaktadır.[219] Herhangi bir müsamaha göstermeksizin, elinin ulaştığı her yeri yakıp kül etmek gibi bir anlayışa sahiptir. [220] Kendisinden korktuğunu hissettiği herkese saldırmak ve sahip olduğu şeyleri almak is-

---

[216] Taberî, *Tarih*, II, 782.
[217] İbnü'l-Esîr, *Tarih*, I, 496-7.
[218] Kays b. Hatim, *Divân*, s. 11; krş. Cündî, 169.
[219] Ebû Kays b. Eslet, *el-Mufaddaliyyât*, 569. krş. Cündî, 169.
[220] A'şa, Meymun b. Kays, *Divan*, thk. Muhammed Hüseyin, Mektebetü'l-Adab, Kahire 1950, s. 164.

temektedir. Herkesin kendisinden korkmasını ve onlara boyun eğmesini arzulamaktadır.[221]

Şiirlerden anlaşıldığı kadarıyla, savaş için karar verildiğinde hemen hazırlıklara başlanmakta, silahlar bilenmekte ve savaş için keskinleştirilmektedir. Zamanın çoğu artık savaşa hazırlıkla geçirilmektedir.[222] Konuyla ilgili Tufeyl el-Anevî şöyle demiştir:

Savaş işine karar verince

Adamları, asil kartallar gibi geceyi geçirirler.

Kılıçlarını keskinleştirerek gecelerler

Sanki kamburlar toplantı yapıyor gibi[223]

Ordu düşman tarafına doğru yola çıkınca komutayı, komutanlar almakta ve her grup (ketibe) kendine bir sancak edinmektedir. Sancaklar mızrağın ucuna takılmaktadır.[224] Sancağı genelde kahramanlığı ile bilinen biri taşımaktadır. Antera bunu şöyle ifade etmiştir:

Ordular gidiyor; her bir grubun başında

Bir o yana bir bu yana dönen kuşun gölgesi gibi sancaklar var. [225]

Ordunun önünden onlara öncülük eden bir gözcü grup gönderilmekte ve düşmana ait sırlar öğrenilmeye çalışılmaktadır. Öncü gruplar istihbarat toplamak amaçlı olarak geçmişte büyük ordular şeklinde de teşekkül ettirilmiştir. Kaynaklarda yüzbin kişilik keşif kollarından bahsedilmektedir.

---

221 A’şa, s. 27.
222 Cündî, 174.
223 Tufeyl b. Avf el-Anevî, *Divan*, thk. Cer Niko, London 1927, s. 4, 21; Krş. Cündî, 174.
224 Ubeyd el-Ebras, *Divân*, thk. Hüseyin Nassar, Mektebetü Mustafa el-Halebî, Kahire 1957, s. 71; Cündî, 174.
225 Cündî, 174.

Abartılı gözükse de böyle bir ordu grubunun varlığı önemsenmelidir.[226] Gözcülük yapacak kişinin zeki, cesur, keskin bakışlı olması çok önemlidir. Öyle ki bu durum gözcülük yapanlar için bir övünç vesilesi olmuştur. Rabia b. Makrum, yaptığı gözcülük görevi için şöyle demiştir:

Benîm yaptığım gözcülük asil bir görevdir.

Katamî'nin tutuğu nöbet gibi. [227]

Ordu, savaş alanına develerle gitmekte ve tüm savaş malzemelerini de develere yüklemektedir. Savaş alanına daha diri ve canlı ulaşmak için, atları kullanmamaktaydı.

Gözcüler vasıtasıyla herhangi bir ilerleme işareti alınınca düşmanın yakınında bir yere yaklaşıp hücum için vaziyet alınmaktaydı. Develer ıhtırılıp atlar sulandıktan sonra silahlar kuşanılmakta ve atlara binilmekteydi. Develer özel bekçilerin kontrolüne terk edilmekteydi.[228] Uygun zamanda komutanın emriyle saldırı başlamaktaydı.

Bu dönemde asker olarak kullanılan kişiler, duruma göre kabile ya da devletin kendine göre destek alabileceğini düşündüğü herkes olabilmekteydi. Kisra, Yemen'deki karışıklığa müdahele etmek için tavsiye üzerine hapisteki insanları kullanmıştır.[229]

Bugün olduğu gibi, o dönemde de savaş ve askerî işlemler, büyük masraflar gerektirmekteydi. Yani savunma ve korunma belirli maliyetle süreklilik kazanmaktadır. Büyük devletler, bu işlerle ilgili özel bütçeleri o dönemde

---

226 Taberî, *Tarih*, II, 789–790.
227 Cündî, 175; *Mufaddaliyyât,* 736; krş. Zalat, 183.
228 Cündî, 176.
229 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 434.

de oluşturmaktaydı. Dolayısıyla Cahiliye dönemi de, para ve maddi imkânlar olmadan savunma ve saldırının mümkün olmadığı bir dünyadır.

Bedevî Arapların kendi bölgelerine sınır olan topraklara baskınlar düzenlemesinden rahatsız olan Kubad, önde gelen Arap liderlerden Haris b. Amr’a, “bir kısım hırsız Araplar, şöyle şöyle yapıyor” şeklinde şikâyette bulunmuştur. Bunun üzerine Haris b. Amr, “Bundan haberim yoktu. Ancak Arapları maddi imkân ve askerlerle durdurabilirim.” cevabını vermiştir. Daha sonra ondan Sevad bölgesinden bazı yerleri istemiş ve Kubad da, onun bu isteğini kabul etmiştir.[230]

Bazen orduya, hedefteki düşmanın düşmanı olan başkaları da katılmaktadır. Mesela Buhtunasr ordusuna, Sanhariboğullarından bir grup katılmıştı. Nedeni ise İsrailoğulları krallarının kendilerine yapmış oldukları işkencelerdi.[231]

Casusluk müessesesi, Cahiliye dünyasının zihinsel arka planını besleyen unsurlar arasında çok yaygındır. Hind hükümdarı Zerec, Şam’a casuslar göndererek onların coğrafî durumları ve askerî potansiyelleri hakkında bilgi getirmelerini istemişti.[232] Gelen bilgiler çerçevesinde harekete geçen Zerec, İsrail hükümdarı Esa'nın memleketine varıp da çok az sayıda insanın olduğunu görünce: "Ben, bu kadar insan için mi bu kadar mal harcadım ve asker topladım." diyerek bilgi getiren casusları öldürtmüştür.[233]

Sabur, Arap, Rum ve Hazar askerlerinin çokluğunu işitince korkmuş ve durumu tespit ettirmek için hemen casuslar göndermiştir. Hatta gelen haberlere inanmadığı için bizzat kendisinin kılık değiştirerek haber almak için

---

230 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 404; Taberî, *Tarih*, III, 1049.
231 Taberî, *Tarih*, II, 783.
232 Taberî, *Tarih*, II, 752-4.
233 Taberî, *Tarih*, II, 764.

öncü gittiği ifade edilmiştir.[234] Türklere karşı da benzer casusluk faaliyetleri, Behram tarafından yapılmıştır.[235]

Risalet öncesi Cahiliye dönemindeki savaşlarda da casusluk faaliyetlerini görmek mümkündür. Özellikle öncü kuvvetlerin bu görevi üstlendikleri söylenebilir. Beredan Vakasında Hucr ile Ziyâd arasındaki düşmanlıktan dolayı Hucr iki casusunu göndermiş ve bunlar, Ziyâd'ın çadırına kadar yaklaşmıştır.[236]

Asabiyetin güçlü etkisi ile bir anlamda her birey, kendi kabilesine ve yakın gördüğü kabilelere karşı, casusluk görevi yapmıştır. Mesela Züheyr'in Kayn b. Cesaroğulları içinde bir kız kardeşi vardı. Bu kız, Kayn b. Cesaroğullarının Züheyr'e saldırmak üzere olduklarını bildirmek için özel bir yöntem kullanmış ve bir kişiyi elçi göndermek üzere hazırlamıştır. Elçinin eline kum ve göven dikeni konmuş iki kâse vermiş, Züheyr de bu mesajdan, "kum kadar kalabalık ve diken kadar sert bir ordunun geldiğini" anlayıp oradan kaçmıştır.[237]

Bu dönem ordularının önemli bir unsuru da şarkılar ve şiirler söyleyen bir anlamda psikoljik destek sağlayan bir bölüğün olmasıdır. Çoğunlukla kadınlardan ve şairlerden oluşan bu grup, savaşın bidayetinde cesaret, esnasında ise coşkunluk kazandırmak için şiirler ve şarkılar söylemekte, kabilenin verdiği bu savaşta görev üstlenmektedir.[238]

Cahiliye döneminde asker olarak savaşlarda yer almak, maddî karşılığı olan bir iştir. Bu durum, Cahiliye döneminin dış dünyasını oluşturan gele-

---

234 Taberî, *Tarih*, III, 995; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 383–4.
235 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 392.
236 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 488–9.
237 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 487.
238 Zalat, 138, 183–4; Huseynî, Abbas, *Ilmü'n-Nefsi'l-Askerî,* Matbaatü'l-İrşad, Bağdat 1969, s. 113.

nekler için de söz konusudur. Mesela Behram, ordusundaki askerlerden "Perviz'in başını getireceğiz" diyen üç Türk'e çok miktarda para vermiştir.[239]

9. Ordunun Techizatı

Orduların ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli hazırlıkların her zaman için kabile bünyesinde olduğunu düşündürecek ipuçlarına şiirlerde rastlamak mümkündür. Şair Ümeyy b. Ebi's-Salt, şöyle demiştir:

Zor gün için stoklar hazırladık

Duvarları sağlam kale gibidir.

Ve planlar hazırladık Rakaya Dağı gibi

Kılıçlar da hazırladık işleyen ve koruyan. [240]

Savaşlarda ordunun kullandığı araç ve gereçler, dönemin savaş anlayışının boyutlarını ve potansiyelini de yansıtmaktadır.

Şüphesiz ki savaşlar için en önemli unsur askerdir. Ordunun oluşturulmasında askerlerin bu işi yapabilecek özellikte olmasına özen gösterildiğini düşünmek yanıltıcı olmaz.

Savaşlarda öncelikle deve önemli bir araçtır. O, Cahiliye Arabının herşeyidir; etidir, sütüdür, giysisidir. Zor zamanlarda kurtarıcı diyet malıdır. İyi ve kötü günde hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Harp sırlarının taşıyıcısıdır.[241] Savaşlarda harp malzemelerini ve silahları taşımaktadır. İhtiyaç anında da yiyecek kaynağıdır.

Develer, kendisi için savaşılan bir varlıktır. Bu nedenle gereğinden fazla devenin kabilelerin başına iş açma riskinden bahseden anlatımlar söz konu-

---

239 Taberî, *Tarih*, III, 1177.
240 Cündî, 130; Şeyho, Levis, *Şuarâü'n-Nasraniyye Kable'l-İslâm*, Beyrut 1967, s. 233.
241 Zalat, 202.

sudur.[242] Zira bu hayvanlar, savaşlarda en önemli ganimet mallarından biridir. Lakit el-Iyadî, kavminin bol miktarda deve yetiştirmesi karşısında Kisra'nın saldırısına karşı şöyle uyarıda bulunmuştur:

Sizin olmayan develer sizi engellemesin. Düşman size diş bilemektedir. Düşmana mal biriktirmeyin. Galip geldiklerinde size de, mallarınıza da el koyarlar.[243]

Diğer taraftan develer, savaşların bitiricisidir. Diyet malıdır, çok kıymetlidir ve gemilere benzetilmiştir.[244] Develer, tehlikeli hayvanlar olduklarından savaşlarda silah olarak da kullanılmıştır. Şi'bu Cebele'de Kays b. Züheyr el-Absî düşman üzerine salınıp düşmanı yok etmek üzere develeri susuz bırakmış ve savaş başladığında bağlarını çözerek göndermişti. Sonuçta Temim kabilesi, bu savaşta büyük zarar görmüştür.[245]

Önemine binaen deve şiirlerde de de kendine yer bulmuştur. Burada onların kıymetli varlıklar olduğu ifade edilmiştir:

Şayet bir kimse diyet olarak deve kabul etse

Onları mala boğardık.

Fakat kardeşleri zarar gören topluluk ayba rızayı kabul etmedi.

Süte karşılık kanı seçtiler.[246]

Savaş teçhizatı bağlamında değerlendirebileceğimiz bir diğer unsur atlardır. At, Araplar için saygı duyulan bir hayvandır. Savaşların esas vurucu gücünü oluşturmaktadır. Develer, savaş malzemelerini taşırken; atlar, savaş

---

[242] Cündî, 126–7.
[243] Cündî, 127.
[244] Tarafe b. el-Abd, 43–44.
[245] İbn Abdi Rabbih, III, 63; Cündî, 37; Zalat, 201.
[246] Ebû Temam, I, 70; Cündî, 129.

alanına kadar boş bir şekilde gelmekte ve orada kullanılmaya başlanmaktadır. Alkame Fihl şöyle demiştir:

Atlar heyecanla ve kişneyerek develeri takip ederler. [247]

Atlılar, savaş birliğinin daima en ön tarafında yer almaktadır. Bunlar, süvari birliği olarak savaşın kaderini de tayin edebilmektedir. Antera şöyle demiştir:

Ben kabilemi daima önde giden ve silahlarımı taşıyan hızlı atımla korudum. Atımdan indiğim zaman onun yuları benim kuşağım oluyordu.[248]

Ata çok değer veren ve onun savaşlar açısından değerini bilen Cahiliye kahramanları, onun bakımını da son derece önemsemektedir. Onu, kolayca ulaşabilecekleri bir yerde muhafaza etmektedir. Bu dönemde atın özellikle sütle beslenmesi yaygın bir gelenektir. Arif b. Atiyye et-Teymî şöyle demiştir:

Savaş için sütle beslenmiş atlar hazırladım.[249]

Kaynaklarda, Cahiliye dönemindeki bireylerin, kıtlık zamanlarında bile atın bakımından taviz vermedikleri ve çoluk çocuğunun rızkından ayırıp onun bakımını yaptıkları anlatılmaktadır. Bu durum, özellikle eşlerin eleştirisine neden olmuştur.[250] Mesela Antera, eşinin bu anlamdaki eleştirilerinden dolayı onu boşamakla tehdit etmiştir.[251]

Atın bakımı, savaş zamanı için son derece önemlidir. Züheyr b. Ebî Sulma'nın, atı için özel bir nal yaptırdığı rivayet edilmektedir.[252] Buradan atların özel eğitimlerinin, savaşlarda başarılı bir sınav verebilmesi için ihmal

---

247 Dabbî, 820. Cündî, 127.

248 Lebîd b. Rabia, "Muallaka", *Yedi Askı*, 73, bir başka örnek için bk. s. 35.

249 Dabbî, 837.

250 Cündî, 105. Ebû Temam, 151; Zalat, 206-7.

251 Zalat, 210.

252 Zalat, 208.

edilmediği anlaşılmaktadır. Mesela Mezred b. Dırar'ın atını eğitim olarak yorumlayabileceğimiz alıştırmalara tabi tuttuğu anlatılmaktadır. Buna göre o, atla avı ve gezintiyi ihmal etmemiştir. Atın kondisyonunu koruması için sağılmasını yasaklamıştır.[253] Cafer b. Ebî Külab daha da ileri gitmiş özellikle kış günlerinde kendi yemeğini atına verip kendi elbisesini ona örtü yapmıştır. Özellikle saf sütle beslenmesi konusunda çocuklarını uyarmıştır.[254] Avf b. Atiye'nin de atını saf sütle beslediği rivayet edilmektedir.[255] Tabii ki bu, atın hayatî öneminden kaynaklanmaktadır. At, iletişimde, avda ve özellikle savaş amaçlı faaliyetlerde son derece önemlidir.

Cahiliye döneminin iki önemli gücünden biri şiir, diğeri de süvarilerdir. Süvariler; savunma, ganimetleri toplama, saldırı ve düşman gözetleme işlerini yürütmektedir ve çoğunlukla kılıç kullanmaktadır. [256]

Kılıç, kesici ve ucu bilenmiş, delici, demir bir alettir. Pazu gücü ve dikkatle hedefe vurma mahareti gerektirmektedir. Yapıldıkları yere göre isimlendirilmektedir. Savunma ve saldırı amaçlı olmasına göre özellikleri vardır.[257] Burada, onu kullanan kişinin marifeti de son derece önemlidir. İyi bir kılıç, bir kahramanın elinde kendini göstermektedir. Bu noktada ilginç bir rivayet aktarılmaktadır. Hz. Ömer en keskin kılıcın hangisi olduğunu sorduğunda Amr b. Ma'd el-Kerbî, ez-Zebidî'nin "es-Samsame"si demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer bu kılıçtan sipariş vermişti. Gelen kılıcı test eden Halife Ömer beğenmeyince Zebidî: "Ey müminlerin emiri ben kılıcı gönderdim. Kılıcı kullananı değil." diye cevap vermiştir.[258]

---

253 Zalat, 209.

254 Endelüsî, Ali b. Abdurrahman b. Hüzeyl, *Hılyetü'l-Fursan ve Şuarâü'ş-Şüc'ân*, thk. Muhammed Abdülganî Hasen, Darü'l-Mearif, Mısr 1949, 172.

255 Zalat, 211.

256 Abdurrahman, 24.

257 Zalat, 232–3.

258 Endelüsî, 188; Zalat, 235.

Kılıç, sair zamanlarda da Arabın yanından ayırmadığı bir arkadaş durumundadır. Zira o, düşmanlar için caydırıcı bir silah olarak görülmektedir. Antera el-Absî şöyle demiştir:

Şecaat gösterdiğim elimdeki kılıcım keskindir.

Sen onda bir gevşeklik göremezsin.

Yol arkadaşım ve körelmeyen kılıcım, akikadır. [259]

Kılıcın sesi bile şairler için bir anlam taşımış ve şiirlerin ilham kaynağı olmuştur. Şair, bunu şöyle ifadelendirmiştir:

Seslerin en güzeli Hendevanî kılıcının sesidir.[260]

Kılıcın hafif olması ve sahibinin elinde bir oyuncak gibi rahat kullanılabilmesi önemlidir. Ona değerini katan bu gibidir. Sonuçta o, hem savaş zamanında hem barış zamanında Cahiliye Arapları ve o dönem dünyası için önemli bir silahtır. Âmir b. Tufeyl kılıç için: "Savaş zamanında savaşçının bilenmiş kılıcından başka malı yoktur." demiştir.[261]

Savaşların önemli silahı olan kılıca karşı korunmak için kalkan da önemli bir savunma vasıtasıdır. Deve derisinin tabaklanması ve süt içerisinde bekletilmesi ile yapılan kalkan, zırh olarak da kullanılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Yezid b. Dırar şöyle demiştir:

Gece karanlığında güneş gibi parlayan kalkanımı (yanıma alırım).[262]

Savaşların kullanılan bir diğer silahı oktur.[263] O, özellikle uzaktan savunma için kolay ve risksiz bir savaş aletidir. Okçu olmak, Cahiliye dönemi için özel bir marifeti gerektirmektedir. O dönemde okçu ekiplerinin seçi-

---

[259] Seka, Mustafa, *Muhtaru'ş-Şiril Cahilî*, Kahire 1971, I, 384; Zalat 240.
[260] Zalat, 261.
[261] Cündî, 132.
[262] Zalat, 275–6.
[263] Cündî, 133–8.

minde özel tekniklerin kullanıldığı rivayet edilmektedir. Buna göre bir askerin okçu sınıfına dâhil olabilmesi için, eline altı adet ok verilmekte ve bunlardan en az birini hedefe uygun şekilde atıp vurması istenmekteydi.[264]

Okun kirişi, deve derisinden; yayı ise, özel bir ağaçtan yapılmaktaydı. Okun ucu ise, hedefini daha etkili vurması için demirden olurdu.[265] Bu özellikleri de şairlerce anlatılmıştır.[266]

Cahiliye dönemi savaş aletlerinden biri de mızraktır. O, öldürücü darbeler konusunda nihaî noktayı koymaktadır. Zira Cahiliye döneminde kullanılan koruyucu kalkan ve zırhları ancak mızrak delebilmekte ve hedefini yok edebilmektedir.[267] Seleme b. Cendel, bunu şöyle ifade etmiştir:

Savaşçıları yokluyoruz. Kimin göğsü açılırsa kılıçlar ona yöneliyor.

Kimin başı açığa çıkıyorsa ona vuruyorum. Kim elbisesi içinde kalırsa onu çıkarırım.

Kimin zırhı varsa mızraklarımız ona yetişir.[268]

Yine şair Rabia b. Makrum şöyle demiştir:

Ben mızrakları düşman için öldürücü zehir olan bir kavimdenim.[269]

Benzer muhtevalı şiirlere kaynaklarda rastlamak mümkündür.[270] Cahiliye dönemindeki askerler, hem mızrak hem de kılıcı birlikte taşımaktaydı. Savaş hazırlığı yaparken ikisini de kullanabilecek özellikteydi. Savaşçılar

---

264 Endelüsî, 222; Zalat, 209, 259.
265 Zalat, 258.
266 Endelüsî, 222; Zalat, 260.
267 Zalat, 246.
268 Seka, 477; Zalat, 247.
269 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 503.
270 İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276), *Uyunu'l-Ahbar,* Daru'l-Kütüb, 1963, I, 130; Zalat, 253–4.

yakın mücadelede kesmek için kılıcı kullanırken, saldırı için mızrağı kullanmaktaydı.

Zalat, savaşlarda askerlerin silah durumuna göre değişik isimler aldıklarını ifade etmektedir. Buna göre süvarinin yanında silahı yoksa "emyel", mızrağı varsa "ecemm", zırhı yoksa "hasir" , kalkanı yoksa "ekşef", hiç bir silahı yoksa "a'zel" adını almaktadır.[271]

Cahiliyede korunma amaçlı teçhizattan sayılabilecek bir diğer giysi de miğfer denilen başlıktır. Bu, bir savaş kıyafeti olarak zırh ve benzeri koruyucu giysilerden sonra giyilmektedir.

C. CAHİLİYE DÖNEMİ SAVAŞLARININ TARAFLARI ve KABİLELER

1. Devletler

1.1. İran

Farisîler, Cahiliye dönemindeki Arapların savaş anlayışında oldukça etkilidir. Zira onlar, İslâm öncesinde ve İslâm'ın ilk yıllarında o dönemin iki belirleyici gücünden biridir. Sasanî İmparatorluğunu kurulmasından (m. 226), Sasanî İmparatoru Erdeşir'in ölümüne (m. 242) kadar olan zaman diliminde Sasanî hakimiyeti, Suriye, Mısır ve Anadolu'ya kadar erişmiştir.[272] Bu dönemde Bizans ile ciddi mücadelelerin yapıldığını tahmin etmek zor olmasa gerektir. Devletin gelirlerinin önemli bölümünü, toprak vergileri oluşturmaktadır. Bundan dolayı Sasanîler, toprakların genişletilmesinin önemini bilmektedir. Devlete bağlı tebanın da vergi mükellefi olduğu imparatorlukta, Cahiliyedeki Arapların yaşadığı Arabistanın güney bölgelerini de ele geçirmek için gayret sarf edilmiştir. Bu bağlamda Yemen ve civarı, özellikle

---

[271] Zalat, 276–7.
[272] Naskalı, Esko, "İran", *DİA*, İst. 2000, 395.

Çin-Hindistan ticaret yolunun kontrolü için ele geçirilmiştir.[273] Özellikle Yemen, bir Sasanî eyaleti haline gelmiştir. Sonuç olarak Cahiliye dönemi Araplarına bu derece yakın olan ve onlarla her alanda ilişki içerisinde bulunan bir imparatorluğun, hayat algılayışı ve savaş anlayışı açısından etkisiz kaldığını düşünmek mümkün değildir.

Sasanîler için savaş, önemli bir hayat kaynağı olarak algılanmaktadır. Bu izlenimi dönemle ilgili haberlerden edinmek mümkündür. Savaş kararı alan Sabur, halkını ısrarla savaşa çağırmakta ve şu sözleriyle aslında ekonomik nedenlerle bozulan iktidar düzeninin yeni gelirlerle düzelmesini ümid etmekte olduğunu gösterir:

Haydi savaşınız. Bozulmuş işlerinizi düzeltiniz. Kılıçlarınızla bozulmuş işlerinizi düzeltiniz. Kılıçlarınızla düşman üzerine yürüyerek şanlı insanlar gibi ölünüz. Görüyorum ki herkes ölüme katlanıyor.[274]

Sabur b. Hürmüz b. Nersî, kendisi küçük yaşta iken, bağlı illeri yağma eden ve otlak yerleri araştırıp baskınlar yapan Araplar üzerine saldırılarda bulunmaya başlamıştır. Bu çerçevede kendini emniyet altına almak için Temim, Bekr b. Vail ve Abdülkays üzerine, Yemame'ye, Yesrib'e saldırılarda bulunarak esirler almıştır. Sonra da Benî Tağlib'i, Bayreyn'e; Abdülkays ve Benî Temim'i, Hecer bölgesine; Bekr b. Vail'i, Kirman bölgesine; Benî Hanzale'yi de, Remliye'de iskan etmiştir. Muhtemelen gelecek saldırıları engellemek için Sevad'da Büzün Sabur (Enbar) adında bir şehir kurmuştu. Ehvaz topraklarında özellikle Araplara karşı, kendi güvenliğini sağlamak için "Sus ve Sabur" şehirlerini kurmuştur. Daha sonra Rumlar üzerine yürüyüp pek çok esir almış ve esirleri Sabur'a yerleştirmiştir. Yine Huyni Sabur ve Nisabur şehirlerini de askerî amaçlı olarak kurdurmuştur.[275]

---

273 Naskalı, XXII, 395.
274 Taberî, *Tarih*, III, 980.
275 Taberî, *Tarih*, III, 992–4. krş. 983–3; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 375

Farslılar ile Rumlar arasındaki mücadelelerde Araplar, önemli roller üstlenmiş ve bu durumdan yararlanma yoluna gitmiştir. Sabur b. Hürmüz'e karşı Rum, Hazar ve o bölgedeki Araplardan oluşan büyük bir ordu teşekkül ettirilmiştir. Taberî'nin yorumuna göre Araplar, Sabur'dan intikamlarını almak ve bölgenin zenginlikleriyle de kayıplarını telafi etmek istemektedir.[276]

İran'ın savaş geleneğine ışık tutan derebeylik düzeni ile, Cahiliyedeki Arapların kabile sistemi arasında benzerlikler bulunmaktadır. İskender, bu düzeni Fars bölgesinde kurmuştu. Buna göre her derebeyi, kendine ait bir bölgenin etrafını hendeklerle çevirip bir parça toprak üzerinde hayat mücadelesi vermekteydi. Her beylik birbirlerine muhtemelen mal ve ganimet toplama amaçlı olarak baskın ve akınlarda bulunup geri çekilmekteydi.[277] Bu girişimlerinin gerisinde, güçlenmek gibi amaçların yanında hakimiyet tesis etmek, güç gösterisinde bulunmak ve ileriye dönük yeni bölge ve halkları kendi hakimiyet sahasına dâhil etme şeklinde hedefler bulunmaktaydı.[278] Bu anlayıştan muhtemelen Cahiliye dönemindeki Araplar da hayli etkilenmişti.

Fars hükümdarı Belaş, Rumların saldırı haberini alınca, derebeylerine mektuplar yazarak yardım istemiş, yenilirse derebeylerin de iktidarının yıkılacağına ve ele geçirileceğine işaret etmiştir. Bunun üzerine derebeyler, silah, asker ve para yardımında bulunma zorunluluğu hissetmişlerdir.[279]

İhtiras ve intikam duyguları, bazen kralların kendileri ile sınırlı kalmamış ve bunun bir devlet politikası haline gelmesi için bazı yönlendirmelere girişilmiştir. Erdeşir b. Babek, Fars derebeylerinin mensup olduğu Eskanîleri yoketmek hususunda aşırı davranışlarda bulunmuştu. Bunun sebebi ise, onların muhtemelen kendinden bağımsız davranışlar sergilemeleriydi. Bu

---

[276] Taberî, *Tarih*, III, 994.
[277] Taberî, *Tarih*, III, 887.
[278] Taberî, *Tarih*, III, 847.
[279] Taberî, *Tarih*, III, 844; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 283.

nedenle kendisi onları öldürececeğine dair and içmiş olan babasının vasiyetini de dikkate alarak hareket etmiştir. Asıl mesele ise, iktidarı paylaşmak gibi gözükmektedir. Zira Erdeşir'in babası Sasan, dönemin önemli isimlerinden Esk b. Hürre ile aralarındaki muhtemel problemlerden dolayı, onun neslinden gelen herkesi öldürmeye karar vermiş veya bu derece öfkelenmişti.[280]

Fars toplumu da fırsatçı politikalar sergilemektedir. Erdeşir'in hedefinin doğu ve batı arasındaki bütün memleketleri ele geçirmek olduğu yönündeki bilgiler, kaynaklarımıza yansımıştır.[281] Sabur b. Erdeşir Horasan'a gidince, Cezire topraklarına sahip olan Zî Yezen, Sevad civarında ki bazı yerleri fırsattan istifade ele geçirmişti. Sabur, seferden döndüğünde durumu öğrenmiş ardından hem intikam almak hem de kaybettiği muhtemel kazançlarını tekrar elde etmek için onun üzerine yürümüş; ancak başarılı olamamıştır.[282]

Her dönemde ve her ülkede olduğu gibi Fars ülkesinde de iş başına gelen hükümdarlar, iktidarlarını güvence altına almaya çalışmakta ve ülke refahını artırmanın en kolay yolu olan savaşa başvurmaktadır. Firuz b. Yezdicerd iş başına gelir gelmez, tehdit olarak algıladığı bir kardeşini ve ailesinden bazı kişileri öldürmüştür. Ardından kendi refahının önünde engel olarak gördüğü Toharistan ve Rey tarafındaki kardeşi Hürmüz üzerine yürümüştür.[283] Dolayısıyla devlet geleneğinde hatır, gönül ve kadirşinaslık gibi değerler sözkonusu değildir. Zira Firuz, kendisini iktidara taşıyan ve kendisine yardımcı olan topluluklar üzerine dahi saldırmaktan geri durmamıştır.[284] Bu durum tersi için de geçerlidir. Zira bir kimsenin iktidarına mani olunmuşsa, bunda payı olanlar da direkt olarak hedef haline gelmektedir.

---

280 Taberî, *Tarih*, III, 973.
281 Taberî, *Tarih*, III, 975.
282 Taberî, *Tarih*, III, 979–980.
283 Taberî, *Tarih*, III, 1030.
284 Taberî, *Tarih*, III, 1031.

Kubad, kendini tahttan indirerek hapse atanlarla savaşmak için, Haytalların memleketine gitmiş ve onlardan yardım talebinde bulunmuştur.[285] Bunun karşılığında ne sunulduğu noktasında bir belirginlik söz konusu değildir. Ancak bir vaadin olduğu düşünülmelidir.

Farisîler ve diğer devlet ya da gruplar arasındaki savaşlar, karşılıklı genişleme ve daha iyi imkânları elde etme hedefine dönük olarak sürekli devam etmekte ve birbirinin devamı gibi gözükmektedir.[286]

Ülkeler, kendi konumlarını ve varlıklarını devam ettirebilmek için bazen mali külfetlere katlanmak durumundadır. Fars hükümdarı da, ülkesine saldırmamaları için Abhaz, Bencer ve Belencer beylerine fidye vergisi vermekteydi. Söz konusu bölgeye hakim olan Türk hakanı da bu verginin artık kendisine gönderilmesini istemekteydi. Aksi halde savaşın şartları kendiliğinden oluşmuş olacaktı.[287]

Farisîler, savaşlarda hileye her zaman başvurmaktaydı. Hileyi, savaşın söz konusu olmadığı ortamlarda bir başka bölgeye hakim olmak, oranın zenginliklerini elde etmek için de kullanabilmekteydi. Bu anlamda hiç bir sınır da tanımamaktaydı. Şemir Zü'l-Cenah'ın Semerkant kuşatması bu anlamda dikkate değerdir. Normal bir kuşatma ile şehri alamayacağını anlayan Şemir, hilelerle elde etmeyi başarmış, oradan Çin'e yönelmiştir.[288] Zira Tubba, oğlu ile Şemir'i yarıştırarak hangisi önce Çin'e ulaşırsa, onu Çin valisi yapacağını vadetmişti. Bu arada Tubba, bir yeğenini de Rum illerine göndermiştir.[289]

---

[285] Taberî, *Tarih*, III, 1047.
[286] Taberî, *Tarih*, III, 1035.
[287] Taberî, *Tarih*, III, 1056–7.
[288] Krş. Taberî, *Tarih*, III, 1051.
[289] Taberî, *Tarih*, III, 1050.

Farisî geleneğinde anlaşıldığı kadarıyla özellikle imparatorluktan kopma eğiliminde olan isyancılara karşı asla müsamaha gösterilmemektedir. Şemir bir şiirinde bu olguyu şöye dile getirmektedir.

Bize karşı isyan eden köleleri bastırmak üzere

Yemen ve Suriye'den Çin'in öbür tarafığndaki Yasn'a kadar süvariler sevkeden de benim. [290]

Farisîlerin savaş anlayışı ve dış ilişkilerdeki dünya görüşleri önemli oranda çıkar üzerine kuruludur. Bu anlamda onların Araplarla olan ilişkileri kuru hakimiyet ihtirası olarak algılanamaz. Burada güvenlik gibi hususlar da muhtemelen göz önünde bulundurulmuştur. Zira Farslıların Araplarla ilgilendikleri bölgeler ya bu özellikleri taşımakta ya da Fars ülkesi için yaşamsal kaynak olmaktadır. Bunun dışında kalan bölgeler onları fazla ilgilendirmemektedir. Nitekim Habeşlerin Yemendeki zülmü uzun sürünce Himyerden Ebû Mürre (Seyf b. Zi Yezen), Rum hükümdarı Kayser'den yardım istemişti. Ancak o, bu teklifi reddetmiştir. Seyf, bu sefer Kisra'nın Hire ve Irak'taki Arap bölgelerinin valisi Numan b. Münzîr'in yanına gitmiştir. O, sıkıntıları dinledikten sonra onu Kisra'nın katına çıkarmış ve talebini dile getirmesine yardımcı olmuştur. Bu talep üzerine Kisra'nın verdiği cevap, savaş ve askerî hareketlerdeki zihinsel motifleri izah edebilecek niteliktedir:

Topraklarınız bize çok uzaktır. Bundan başka memleketinizin yararlı şeyleri de çok azdır. Orada ancak koyun ve deve yetişir. Bizim de bunlara ihtiyacımız yoktur. Dolayısıyla askerlerimi felakete sokmak istemem." [291]

Yine de Kisra, yoğun talepler neticesi ve muhtemelen Numan'ın da delaletiyle köle ve mahpuslardan oluşan bir orduyu yardıma göndermiştir.

---

[290] Taberî, *Tarih*, III, 1072.
[291] İbn Hişam I, 103; Taberî, *Tarih*, III, 1117–9.

Fars ülkesinde savaşlar, halkların hoşlandıkları bir şey değildi. Hatta savaşma konusunda zorlamalar, halk tarafından zulüm olarak görülmektedir.[292]

Farisî geleneğinde elçilerin öldürülmesi, savaş nedeni olarak algılanmaktadır. Behmen, İsrailoğullarının Beytülmakdis'deki hükümdarına gönderdiği elçinin öldürülmesi üzerine Buhtunasr'ı görevlendirmiş ve o da gerekeni yapmıştı.[293]

Araplar ile Farisîler arasında yaşanan savaşlar, kaynaklara Safka ve Zû Kar Günü olarak yansımıştır.[294] Ancak bu, başkaca savaşların olmadığı anlamına gelmez. Zira yakın bir bölgede ve Sasanîlere bağlı olarak yaşayan kabileler söz konusudur. Rabia kabilesi ilk defa Fars ordusunu yenmişti. Rivayete göre bu zafer gerçekleşince Hz Peygamber: "Bugün Arapların Acemler karşısında muzaffer oldukları ilk gündür. Rabia kabilesi benim sayemde bu yardıma nail oldu"[295] demiştir.

Gerek Farisîler gerekse dönemin ikinci gücü olan Rumların, savaş araç ve gereçleri bakımından ileri bir seviyede olduklarını söyleyebiliriz. Bu iki gücün savaşlarda mancınık kullandıklarına dair rivayetler vardır.[296] Demirden ilk silahı Farisîlerin icad ettikleri rivayet edilmiştir.[297] Ancak iki büyük gücün arasında mukayese yapmak için yeteri kadar veriye sahip olduğumuzu söylemek zordur.

Farisîler, savaş anlayışı olarak çok kuralları olan bir güç değildir. Öldürmekten, ağaçları kesmekten, şehirleri tahrip etmekten, baskınlar düzen-

---

[292] Taberî, *Tarih*, III, 1231, 1238.

[293] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 251

[294] İbrahim, Muhammed Ebû'l-Fadl-Bicavî, Ali Muhammed, *Eyyamü'l-Arab fi'l-Cahiliye*, Mektebetü'l-Asabiye, Beyrut 2004, s. 350.

[295] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 466.

[296] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 384, 480.

[297] Taberî, *Tarih*, II, 221–3.

lemekten ve yağmalamaktan çekinmemektedir.[298] Dolayısıyla savaş için kural tanımamaktadır.

Farisîler, askerî bir yapıyı ayakta tutmak için gereken maliyeti karşılamak üzere bazı yöntemler kullanmıştır. Örneğin Fars hükümdarının bu tür ihtiyacı karşılamak üzere tüm mahsulâttan onda bir oranında öşür adında vergi aldığı kaynaklarda ifade edilmektedir.[299] Bu verginin gerekçesi koruma amaçlı olarak asker beslemektir.[300]

Kubad, halktan cizye vergisi almıştır. Hz. Ömer de, bu sistemi uygulamıştır.[301] Farisî geleneğinde itaat altına alınan halktan cizye alınması söz konusudur.[302] Sonuç olarak, geçmişteki devletler, savaşarak elde ettikleri yerlerden mutlaka düzenli vergiler almıştır. Bu vergiler yanlızca istila edilen yerler için sözkonusu değildir. Aynı zamanda iktidarlar, kendi halklarından da da vergi almıştır. Bu vergiler devlet için o kadar önemli hale gelmişti ki Kisra, bu gelirlerin en önemli koruyucusu ve geliştiricisi durumunda olan ordulardan başarısız olanları öldürtmüştür.[303] Bu durum, Risalet döneminde komşu olan Fars ülkesi için de geçerliydi.

İran geleneğinde asker devletin kolu kanadıdır. Ordunun eksilmesi demek devletin zayıflaması demektir. Bu nedenle İran geleneğinde özel bir askeri sınıf vardır ve bunların işi savaşmaktır.[304]

Fars dünyasının ve dönemin savaş anlayışını anlamak açısından, Fars'ın ileri gelen hükümdarlarından Minuşehr'in şu sözleri son derece önemlidir:

---

[298] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 460.
[299] Taberî, *Tarih*, II, 651–2.
[300] İbnü'l-Esîr, I, 441–2.
[301] İbn Hişam, I, 440.
[302] Taberî, *Tarih*, III, 832, 877, 1022, 1050, 1134.
[303] Taberî, *Tarih*, III, 1232–4.
[304] Taberî, *Tarih*, II, 535–6.

Ey tebam! İnsanların hepsini siz dünyaya getirmediniz. Ancak kendilerini düşünüp korudukça ve düşmanlarını kendilerinden berteraf edip uzaklaştırdıkça insanlar insan sayılırlar. Türkler, memleketinizin sınırlarını ellerine geçirdiler. Bu ise, sizin düşmanlarınıza karşı savaşı terk etmenizden ileri gelmiştir... Biz, savaşan ve kendini korumasını bilen bir kavimiz. Yarın savaşa hazır olun![305]

Yine Minuşehr'in sorumluluk anlayışını ve savaşlar açısından hükümdarların kendilerini ve halklarını konumlandırdıkları durumu ifade eden şu sözler de önemlidir:

ükümdarın memleket halkından beklediği; halkın itaati, güzel öğütte bulunmaları ve düşmanlarıyla savaşmalarıdır... Halkın hükümdardan beklediği ise, onların erzakını vaktinde temin edip vermesidir.[306]

Devlet geleneği olmayan kavimlerin, diğer hükümdarların şerrinden emin olmak için, güçlü bir hükümdara tabi olmayı tercih etmeleri önemlidir.[307]

1.2. Bizans

Bizans, Cahiliye dönemi dünyasının savaş anlayışını etkileyen ikinci belirleyici güçtür. Bizans'ın da, tıpkı Sasanîler gibi daha iyi şartlarda yaşama ve bir dünya hâkimiyeti kurma yolundaki en büyük kaynağı ekonomik unsurlardır. Bu hedefine ulaşmada her türlü imkanı değerlendirmek için adeta fırsat kollamaktadır. Sabur b. Hürmüz b. Nersî'nin, babasının vasiyet ile daha bebekken iktidar olduğu haberinin duyulması üzerine Türkler ve Rumlar, Fars ülkesine göz dikmişti. Taberî, bu büyük kavimler içerisinde kötü durumda olan ve geçimini zor sağlayan Arap kabilelerinin de varlığına

---

[305] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 159.
[306] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 159.
[307] Taberî, *Tarih*, III, 944.

işaret etmektedir. Abdülkays'ın Araplardan oluşan büyük bir toplulukla deniz yolundan Fars illerine saldırıp ulaşabildiği yerlerde büyük yağma hareketlerine giriştiği anlatılmaktadır.[308] Ülkelerin zayıfladığına ilişkin haberlerin komşu devletlerin iştahını kabarttığına dair örnekleri çoğaltmak mümkündür. Behramgur b. Yezdicerd, yirmi yaşında hükümdar olur olmaz tebasını refaha kavuşturmak için gayretlere girişmiştir. Ancak onun zevk ve sefaya daldığı, ülkeninin durumunun iyi olmadığı haberinin alınması üzerine -ki bu haberler muhtemelen istihbarat faaliyetleri ile elde ediliyordu- civar bölge devletleri ve Türk hükümdarı bu durumu değerlendirmek istemiştir.[309]

İsa'nın ref'inden kırk yıl sonra Roma hükümdarı Tutis b. Vespenyan, Kudüs üzerine yürümüş, Yahudilerin çoluk çocuğunu öldürerek her yeri yakıp yıkmıştır.[310] Bu, Yahudilerle olan hadiselerle ilgili sorumluluk paylarının olduğu düşüncesinden hareketle yapılmış bir sefer olabileceği gibi hâkimiyet mücadelesinin bir örneği de olabilir. Zira Kudüs, başlangıçtan beri bir hedef bölge konumundaydı. Buhtunasr'ın da, bölgeye bir seferi olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz.[311] Bu savaşlarda dinin rolü merak edilmektedir. Zira kaynaklarda Yahudilerin Peygamber'leri öldürdüklerine dair rivayetler zikredilmektedir.

İntikam olgusu, Rumlarda da çok belirgindir. Zira Rumlar, Erdeşir b. Babek tarafından öldürülen Babil hükümdarı Antihos'un intikamını almak için Fars ülkesine saldırıya geçmiştir.[312]

Bizans'ın savaş geleneğinde dindaşlarının durumlarına karşı bir hassasiyetin varlığını da kaynaklardaki rivayetler çerçevesinde düşünebiliriz.

---

[308] Taberî, *Tarih*, III, 989–990.
[309] Taberî, *Tarih*, III, 1020, krş. 1170.
[310] Taberî, *Tarih*, III, 845.
[311] Taberî, *Tarih*, III, 854.
[312] Taberî, *Tarih*, III, 844.

Kayser, bu anlamda Habeşistan hükümdarına bir mektup yazarak Devs Zû Salaban'a ve onun dindaşlarına yapılan zulmü anlattıktan sonra derhal onlara yardım etmesini emretmiş o da, Habeşli Aryatlar vasıtasıyla bu emri yerine getirmiştir.[313]

Rumlar ile Farslar arasındaki ilişkilerin savaşlar açısından niteliğinde, kendilerine bağlı olan ve Arap valiler tarafından idare edilen bölgelerin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kisra, Nuşirevan ile Rum Yahtiyanüs karşılıklı barış antlaşması yapmışlardı. Ancak Rumlar tarafından Suriye Araplarının başında vali olan Halid b. Cebele ve Kisra tarafından Umman, Bahreyn ve Yemame arasındaki bölgeler ile Taif ve Hicaz'ın diğer kısımlarına yönetici tayin edilen Lahmîlerden Münzîr b. Numan arasında ihtilaf baş göstermişti. Halid, Münzîr idaresindeki bölgelere baskınlar yaparak zayiat vermişti. Kisra, Rumlar ile Farslar arasındaki antlaşma gereği zararın tazminini istemiştir. Yazdığı mektuba cevap alamaması üzerine, antlaşmanın bozulmuş olduğunu varsayarak savaş kararı almış ve yapılan savaşta birçok yeri ele geçirmiştir.[314]

Bizans ile Fars arasında ezeli rekabet ne kadar güçlü olursa olsun bu durum, karşılıklı ilişkilerin devam etmesine mani gözükmemektedir. Yardım edilmesi gereken zamanlarda bu iş uygun görülen şekilde gerçekleşmektedir. Perviz'in Behram'la olan iktidar mücadelesine Rum hükümdarı talep üzerine yedi bin asker göndermiş ve onun iktidarını sağlamlaştırmasına katkı sağlamıştır. Perviz de, bu askerlere yirmi milyon para dağıtmıştır. Ayrıca Hıristiyanlara, kilise ve manastırlarını ellerinde tutma imkânı isteyen Mecusilere Hıristiyan olma izni tanımıştır. Buna karşılık Rumlar da, Mecusi-

---

313 Taberî, *Tarih*, III, 1093–4.
314 Taberî, *Tarih*, III, 1132–3.

ler için bazı haklar tanımıştır. Bununla birlikte Rum hükümdarı, daha önce babasına vermiş olduğu vergiyi vermeme şartını koşmuştur.[315]

Suriye bölgesindeki Arapların hükümdarları, Bizans'a bağlı valiler iken; Hire hükümdarları, Farslara bağlıydı.[316] Kaynaklarda Cahiliye döneminde Araplarla Bizanslılar arasında yaşanmış savaşlara ismen işaret edilmemiştir. Ancak onlar arasında bir takım mücadelelerin yaşandığını düşünmeliyiz.

Sonuç olarak Cahiliye dönemindeki bireylerin savaş anlayışının oluşmasında kendi iç dinamikleri kadar, diyalog içinde oldukları ve zaman zaman düşman taraflar olarak karşı karşıya geldikleri dış dünya devletlerinin de önemli etkilerinin olduğunu söylemek gerekir.

2. Kabileler

2.1. Kâhtanîler

Kâhtanîler, Arapların iki ana kolundan biridir. İsimlerini, Arab-ı Aribe veya Yemenliler diye bilinen Arapların atası Kahtan'a mensubiyetten almaktadır. Kahtan'ın nesebi konusunda değişik görüşler olmakla birlikte İsmail soyundan geldiği kabul edilmektedir.[317] Kahtan'ın soyundan gelen Abdişems'in; "Lahm, Cüzam, Amile, Gassan, Himyer, Ezd, Mezhic, Kinâne, Eşar ve Enmar" adındaki on oğlu, Arap yarım adasının şekillenmesi açısından önem arzetmektedir. Bunların ilk dördü, Şam bölgesine; diğerleri ise, Yemen tarafına yerleşmişlerdi.[318] Kâhtanîler genelde güneyli Araplar olarak bilinmektedir.

Kâhtanîler soyundan gelen Ezd, Kelb, Evs, Hazrec kabilelerininin isimleri, Cahiliye dönemindeki savaşlarda karşımıza sıkça çıkmaktadır. Özellikle

---

[315] Taberî, *Tarih*, III, 1174–5, 1182.
[316] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 491.
[317] İbn Hişam, I, 4; Krş. Fayda, Mustafa, "Kâhtan", *DİA*, İst. 2001, XXIV, 202.
[318] Fayda, "Kâhtan", XXIV, 202; Fischer, A. "Kâhtan", *İA*, Eskişehir 1997, VI, 92.

Evs ve Hazrec kabilesi arasındaki savaşlar çok meşhurdur. Buas Savaşı da bu savaşlar içinde en dikkate değer olanıdır. Evs ve Hazrec, Harise b. Sa'lebe'nin iki oğlunun neslinden meydana gelen iki kabileydi. Yahudilere tabi olarak bir müddet Yesrib'te yaşamışlar sonrasında Gassanîlerin desteği ile bağımsız hale gelmişlerdir.

2.2. Adnanîler

Adnanîler, Arapların iki ana kolundan diğerini oluşturmaktadır. Bunların atası Adnan'dır. Hz. Peygamber, soyunun Adnan'a kadar sayılmasına izin vermiştir.[319] Adnan'dan sonra Hz. Peygamber'e gelinceye kadar sırayla şecere şöyledir: "Mead, Nizar, Mudar, İlyas, Müdrike, Huzeyme, Kinâne, Nadr, Malik, Fihr (Kureyş), Galib, Lüey, Ka'b, Mürre, Kilab, Kusay, Abdümenaf, Haşim, Şeybe (Abdülmuttalib), Abdullah, Muhammed" Adnanîler, Hicaz veya Kuzey Arapları diye de anılır.

Adnanîlere mensup olan meşhur savaşçı kabileler vardır. Gatafan da bunlardan biridir. Kabilenin soyu Gatafan b. Sa'd b. Kays b. Aylan b. Mudar b. Nizar b. Mead yoluyla Adnan'a ulaşır.[320] Bu silsile Cahiliye dönemindeki savaşların taraflarını izleme açısından önemlidir. Gatafan'ın başlıca kolları ise; "Fezâre, Eşca', Abs, Zübyân, Muharib b. Sa'lebe ve Mürre, Esed, Hanife, Hevazin b. Elsem, Amr b. Kays, Aylan ve Akk kabileleri"dir.[321]

Adnanîlerin önemli kollarından biri de Kinâne kabilesidir. Ficar Savaşlarının tarafı ve ateşleyicisi durumunda olan Kinâne kabilesi, Kayslılar ile mücadelelerde bulunmuştur.[322] Kayslılar, Kays b. Aylan diye bilinen Adnanîlerin bir koludur. Kays b. Aylan'a bağlı kabileler Kays'ın üç oğlu; Amr, Sa'd, ve Ka'b'in (Hasefe) soyundan gelmektedir. Fehm ve Advan, Amr'ın; Gata-

319 Fayda, Mustafa, "Adnan", *DİA*, İst. 1988, I, 392.
320 Algül, Hüseyin, "Gatafan", *DİA,* İst. 1996, XIII, 399.
321 Fayda, Mustafa, "Abs", *DİA*, İst. 1988, I, 312.
322 Avcı, Casim, "Kinâne", *DİA*, İst. 2002, XX, 31.

fan, Bahile, Eşca', Abs, Zübyân, Muharib, Enmar ve Fezâre Sa'd'ın, İkrime, Mazin, Hevazin, Süleym, Sakif, Sa'saa, Âmir b. Sa'saa ve Hilal, Ka'b'in soyuna mensuptur.[323] Sayı ve güç olarak hakimiyeti ellerinde bulunduran Kaysîler, çoğu zaman Adnanîlerin ve Mudar'ın tamamını temsil etmişlerdir. Onların Tağlib ile de ciddi düşmanlıkları vardır.[324]

Adnanîlerin savaşçı kabilelerinden biri olan Bekroğulları, Eyyamü'l-Arabın etkin kabilelerindendir. Icl, Hanife, Şeyban, Teymullah, Kays, Zühloğulları, bu büyük kabilenin kollarındandır.[325] Yine onların Rebia kabilelerinden Bekr b. Vail'in kardeşi Tağlib ile olan savaşları meşhurdur.

Mudar'a kadar nesebi uzanan bir diğer önemli savaşçı kabile de Temim'dir. Rebia kabiesi ile çok yakın akrabalıkları vardır.[326] Yine Esed kabilesi de Adnanîlere bağlı Mudar'a kadar uzanan kabilelerdendir.[327]

D. CAHİLİYE DÖNEMİNDE YAŞANAN SAVAŞLAR

1. Savaşların Genel Yapısı

Cahiliye döneminde yaşanan savaşlar, dönemin önemli olaylarını ifade etmektedir. Eyyamü'l-Arab da denilen bu muharebeler göz önüne alınmadan Cahiliye dönemi tam olarak anlaşılamaz.

Eyyamü'l-Arabla ilgili rivayetler incelendiğinde, bunların özelliklerine ilişkin ipuçlarını da görmek mümkündür. Dolayısıyla söz konusu savaşlara geçmeden önce genel olarak bunların temel niteliklerine işaret etmek yerinde olacaktır.

---

323 Önkal, Ahmet, "Kays b. Aylan", *DİA*, Ankara 2002, XXIV, 91.
324 Önkal, "Kays b. Aylan", XXIV, 91.
325 Önkal, "Bekir b. Vail", *DİA*, İstanbul 1992, IV, 362.
326 Vida, Levi Della G. "Temim b. Murr", *İA*, Eskişehir 1997, XII, 154.
327 Kallek, Cengiz, "Benî Esed", *DİA*, İstanbul 1995. XI, 364.

Her şeyden önce bu savaşlar, iki taraf arasında olan küçük tartışmalardan ortaya çıkmaktadır. Tartışma, çekişmeye dönüşmekte ve çekişme de silaha sarılmayı beraberinde getirmektedir. Bir müddet savaşan taraflar, yorulunca karşılıklı olarak sulh yapmaya razı olmaktadır. Temim kabilesi ile Yemen'den bir kabile arasında yaşanan ve kısa sürede sulhün gerçekleştiği Zî Zerâih Günü böyledir.[328] Cahiliye dönemindeki savaşlar, genelde sulhle sonuçlanmaktadır. Ancak zamanla savaşma noktasında kendini yeterli gören kabileler, ihtiraslarının etkisiyle savaşa tekrar başlayabilmektedir. Temim kabilesinin iki kolu arasındaki Daribbe Günü, sudan meseleler üzerine çıkmış ve ileri gelenlerin arabuluculuğuyla antlaşma sağlanmıştır.[329] Birinci Ficar Savaşında da durum farklı değildir. Savaşın eşiğine gelen iki kabile son anda anlaşmış ve sorunun basitliğini anlamıştır.[330]

Savaşlar, genellikle taraflardan birinin ani saldırısıyla başlamaktaydı. Bu nitelik, daha çok ganimet, mal ve esir elde etmek amacıyla yapılan savaşlarda çokca görülür ve gerekmedikçe kan dökülmezdi.[331] Bekr ve Temim arasındaki savaşlarda bu özellik daha fazla göze çarpmaktadır. Bu özellikteki savaşların dikkate değer bir niteliği de, tarafların genelde komşu kabileler olması ve birbirlerindeki zaafları gözetmeleriydi. Onlar, uygun ortamı hissettiklerinde bu kabil hareketlere girişmekteydi.

Cahiliye dönemindeki savaşların, birbiriyle çok yakından ilişkilerinin olduğu hemen fark edilmektedir. Savaşların nedensel analizinde birçok unsur, birlikte ortak bir neden oluşturmaktadır. Her bir savaşın aslında bir diğerinin nedeni olduğu ve ilk nedenin, tarihin bilinmeyen derinliklerinde kaybolduğu düşünülebilir. Çünkü bu savaşlar, yıllarca süren ve Cahiliyedeki boyutunu aşan bir zaman dilimine yayılmıştır. Ayrıca savaşlarda antlaş-

---

328 Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, II, 530.
329 İbn Raşîk, II, 209.
330 İbn Abdi Rabbih, V, 251.
331 Abdurrahman, 97.

maların sağlanması düşmanlığın bittiği anlamına gelmemektedir. Savaş bitmekte ama düşmanlık devam etmektedir. Savaş, Cahiliye toplumunda kanser gibidir. Uygun ortamını bulunca gelişmekte ve toplumu perişan etmektedir. Besus Harbi, Evs ve Hazrec arasındaki savaşlarda, Dahis ve Gabra Savaşında bu nitelikler gözlenmektedir.

Cahiliye dönemindeki kabileler, sürekli bir antlaşma halinde olma ya da savaşma gibi bir zorluğun içindedir. Antlaşmalı kabileler bazen ortak bir hedefe karşı birleşmekte ve savaş verebilmektedir. Farklı gerekçeleri olan kabileler, deyim yerindeyse ortak hedefe giren kabilelere karşı savaş açabilmektedir. Nitekim Şi'bu Cebele Gününde dört farklı kabilenin farklı amaçlarla karşı karşıya gelmeleri, bu durumun somut bir örneğini teşkil etmektedir.[332]

Savaşların çok çeşitli nedenleri vardır. Ancak Cahiliye dönemindeki savaşlarda kabilevi öğelerle birlikte tahakküm kurma, ihtiras ve aç gözlülük gibi unsurlar etkili olabilmektedir. Özellikle Adnanîler ile Kâhtanîler arasında geçen savaşlar ile Araplarla Farisîler arasındaki savaşlarda bu görülmektedir.[333] Diğer taraftan herhangi bir kabile, kendi üzerindeki tahakkümü ve baskıyı ortadan kaldırmak için savaş yapabilmektedir. Amaç, belirli bir gücü zayıflatmak ve tesirini yok etmek olunca savaşlar çok kanlı ve şiddetli geçmektedir. Safka Günü,[334] Üvâra Günü[335] çok kanlı geçen savaşlardır ve bunlarda çok sayıda insan ölmüştür.

Cahiliye dönemindeki savaşlarda ilgi çekici bir özellik de, Arapların kendilerine kan bağıyla yakınlıkları olan kabilelerle savaşırken bu yakınlık durumunu göz ardı etmemeleridir. İkinci Külab Vakasında Kays b. Asım

---

[332] Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 407; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* I, 559; İbn Abdi Rabbih, V, 141; İbn Raşîk, *Umde*, II, 203; Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, II, 519; Krş. Abdurrahman, 98.

[333] İbrahim-Bicavî, 77.

[334] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 592.

[335] Isfahânî, *Ağanî*, XVI, 329; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 529–530.

kabilesi, Temim'den sadece süvarileri öldürmelerini ve yayalara dokunmamalarını istemişti. Çünkü savaştıkları kabile, akrabalarıydı.[336] Bu durum Evs ve Hazrec arasındaki mücadelede daha bariz bir şekilde görülmektedir. Buas Harbinde Evs galip gelince, ileri gelenlerden biri kabilesine şöyle demiştir: "Ey Evs Topluluğu! Kardeşlerinizi öldürmeyin ve onlara iyi davranın. Onların "civarı", Seâlib kabilesinin civarından daha hayırlıdır." Bu, aslında savaş bile olsa insanın akrabalarına olan düşkünlüğünün, bir başka ifadeyle Cahiliye dönemi asabiyetinin gücüne işaret etmektedir.

Bu savaşlar, özellikle Adnanî-Kâhtanî ve Arap-Fars mücadeleleri, birlik ve istiklal mücadelesi olarak da nitelendirilmektedir.[337] Bu değerlendirme bir yönüyle kabul edilebilir. Ancak bu kabileler tahakküm ve ihtiraslarını konuştururken bunu düşünmüşler midir? Bu konu, tartışmalıdır. Zira birliktelik, belirli sorumlulukları da paylaşmayı gerektirmektedir. Hâlbuki bu kabileler arasındaki savaşlar, "Nasıl daha çok sömürürüz?" mücadelesi görünümündedir. Bununla birlikte Farslılar ile yapılan mücadelelerin istiklal mücadelesi olarak vasıflandırılmasının -iddialı olmakla birlikte- kabul edilebilir tarafları vardır. Zira Arap-Fars mücadelesinde tahakkümden ve boyunduruktan kurtulma amacı görülebililir.

Arap kabileleri ile mücavir güçlerin savaşları genelde yakın özellikleri taşımaktadır. Bu durum, günümüz dünyasının savaşlarında da farklı değildir. Özellikle ganimet, esir, mal toplama amacıyla yapılan saldırı ve savaşlar hemen hemen aynı niteliktedir. Ganimet amaçlı savaşlarda fazla kurban yoktur ve bunlar pek de önemli görülmemektedir.[338]

---

336 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 593.
337 Behbitî, *Tarihu Şiri'l-Arabî*, 5; krş. Abdurrahman, 99.
338 Abdurrahman, 100.

Eyyamü'l-Arabın öne çıkanları; Temim, Bekr, Tağlib, Esed, Mezhic ve Âmir kabileleridir.[339]

Coğrafi olarak Arap Yarımadasının çok da cazip bir bölge olmayışı ve kaynaklarının yetersizliği nedeniyle, gerek kabileler arası mücadeleler gerekse komşu ülkelerle yapılan savaşlar çok büyük boyutta olmayıp sınırlı nitelik taşımaktadır.

2. Araplarla Farslılar Arasındaki Savaşlar

Cahiliye dönemindeki adıyla Sasanîlerle Araplar arasında kaynaklara akseden iki önemli savaş söz konusudur. Bunlardan biri, Safka Vakası; diğeri ise, Zû Kar Savaşıdır.[340] Özellikle Zû Kar Savaşı, Farisî tahakkümünden kurtulmanın ifadesi olup aynı zamanda Arap asabiyetinin Cahiliye dönemindeki bir başarısını yansıtmaktadır. Kisra ordusu ile Rabi'a kabileleri arasında meydana gelmiştir. Hz. Peygamber'in bu savaşla ilgili olarak "Bu gün Arapların Acemler karşısında muzaffer oldukları ilk gündür. Rabia kabileleri benim sayemde bu yardıma nail oldu."dediği rivayet olunmuştur.[341] Bu savaşta özellikle Bekr kabilesi, öncü durumundadır. Sonraları bu savaş vesilesi ile övgülere mazhar olmuştur.

Zû Kar Savaşına Bekr kabilesi ve Farisîlerle birlikte olan Tağlib, Kudaa, Iyad, Tayy, Nemr b. Kasıd da katılmıştır.[342] Savaşın Karakır, Hanu Zî Kar, Zatı Acem, Fezevan, Bahta, Sayd, Kubbe gibi isimlerle kaynaklarda yer aldığı görülmektedir.[343]

---

339 Abdurrahman, 100.

340 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, II, 639; Taberî, *Tarih*, II, 193; Isfahânî, *Ağanî,* , XXIII, 220; İbn Raşîk, , II, 217; Cevad, Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, III, 298; İbrahim-Bicavî, 13.

341 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 466.

342 Krş. Esmaî, Ebû Said Abdülmelik b. Karib (ö. 216), *Esmaiyyât,* thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdüsselam Harun, Darü'l-Mearif, Mısır 1964, s. 21.

343 Abdurrahman, 158.

Safka Vakasına[344] gelince Temim kabilesi ile Kisra'nın destek olduğu Yemame sahibi Hevze b. Ali arasında meydana gelmiştir. Bu savaş da, Arapların Fars tahakkümüne karşı öfkelerinin ve duruşlarının bir neticesi olarak yorumlanabilir. Zira Temim kabilesinin Kisra'ya ait bir kervanı yağmalaması, olayların patlak vermesine neden olmuştu. Kervanın Yemen'deki valiye gittiği göz önüne alınırsa, bir anlamda lojistik destek olarak yorumlanabilecek bu kafilenin, Necd Bölgesinde yaşayan Temim için bir tehdit olarak algılanmış olması mümkündür. Ganimet gibi unsurlar da etkili olmuştur, denilebilir.

3. Kâhtanîlerin Kendi Aralarındaki Savaşları

Kâhtanî kabilelerinin kendi aralarındaki önemli savaşları; Beredan Savaşı, Birinci Küllab Vakası, Aynü Übağ, Halime ve Yahamim vakalarıdır. Bununla birlikte önemli başka savaşların varlığı da bilinmektedir. Özellikle Evs ve Hazrec arasındaki savaşlar çok dikkat çekicidir.

3.1. Evs ve Hazrec Kabileleri Arasındaki Savaşlar

Evs ve Hazrec, Kâhtanîlerden iki kardeşin nesilleridir.[345] Cahiliye döneminde fakir ve Yahudilere bağlı olarak bir müddet yaşamlarını sürdürmüşlerdir[346] Bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, zamanla Yesrib'te ağırlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. Bu aşamadan sonra ise Yahudiler, bu iki akraba kabilenin artık tehdit oluşturduğunu anlamaya başlamışlardır. Yesrib siyasetindeki nüfuzlarını kaybetmemek için iki kabile arasındaki ihtilafların derinleşmesine neden olacak davranışlarda bulunmuşlar ve bunlar arasındaki savaşları kızıştırmışlardır. [347]

---

[344] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 592; İbrahim-*Bicavî*, 11.
[345] Şulul, s. 627.
[346] Isfahânî, *Aganî*, XXII, 97; Algül, Hüseyin, "Evs" *DİA*, İst. 1995, XXI, 541; Abdurrahman, 146.
[347] Algül, "Evs", XI, 541; Abdurrahman, 148.

İki kabile arasındaki mücadele yarım asırlık bir zaman dilimi boyunca devam etmiştir.[348] Bazen savaş derecesine yükselmiş bazen de küçük çaplı kavgalar ve karşılıklı saldırılar şeklinde tezahür etmiştir.

Saldırıların sebebi, genelde liderlik noktasında düğümlenmektedir. Ancak riyasetin bölgedeki hakimiyetle ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda esas unsurun ekonomik neden ve hayat mücadelesiyle ilişkili olduğu anlaşılabilir. Bununla birlikte savaşların görünür sebeplerinde intikam, himaye altındaki kişilerin korunması ve diyet konuları vardır.[349] Bu özellik, Cahiliye dönemindeki savaşların birçoğunda öne çıkmaktadır.

Evs ile Hazrec arasındaki mücadelede her iki kabilenin kolları etkin olmuştur. Evs kabilesinden bu savaşlarda etkin olan kollar şunlardır:[350]

- Benî Zafer ve Benî Zaferden Kays b. Hatim
- Benî Vail b. Zeyd
- Benî Avf b. Malik b. el-Evs
- Ehl-i Kuba
- Benî Dabia
- Benî Amr b. Avf
- Benî Cahcaba ve onlardan Uhayha b. Culah
- Benî Abdil Eşhel
- Benî Harise b. Haris
- Benî İmrul Kays b. Malik

---

348 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 671.
349 Abdurrahman, 148.
350 Abdurrahman, 149.

- Benî Mürre b. Malik ve onlardan Kays b. Eslet

Hazrec kabilesinden katılanlar ise şunlardır: [351]

- Benî Mâzîn b. Neccar (Teymullah)
- Benî Haris
- Benî Malik b. Neccar
- Benî Malik b. El-Ağarr ve Onlardan Abdullah b. Ravaha
- Benî Adiy ve Onlardan Ka'b b. Malik

Evs kabilesi ile Hazrec arasında meydana gelen savaşlar şunlardır:[352]

- Sümeyr Günü[353]
- Ka'b b. Amr el-Mazini Günü[354]
- Serrara Günü[355]
- Husayn b. Eslet Günü[356]
- Rabi' Ez-Zufri Günü[357]
- Fariğ Günü[358]
- Kuba Günü[359]

---

351 Abdurrahmen, 149.
352 Abdurrahman, 149.
353 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 658–9; Semhudî, Ebûl Hasen b. Abdillah Ali Nuruddin (1011), *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dari'l-Mustafa*, Mısr 1326, I, 152;
354 İsfahânî, *el-Ağanî, Kütüb*, XV, 47–51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 660.
355 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 662–4.
356 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 665.
357 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 666.
358 Yakut, *Mucemu'l-Buldân*, VI, 327; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 667–671; Bekrî, (487/1094), *Cahiliye Arapları*, Çev. Levent Öztürk, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, III, 1013; Necdî, Muhammed b. Abdullah b. Belhid, *Sahihu'l-Ahbar Amma fî Biladi'l-Arab ve'l-Asar*, Riyad 1951, V, 84.

- Derk Günü[360]
- Hatıb Günü[361]
- Rabi' Günü[362]
- Baki' Günü[363]
- Birinci ve İkinci Ficar savaşları[364]
- Muabbis ve Mudarris Günü[365]
- Buas Günü[366]

Bu savaşlardan en sonuncusu Buas'tır. Büyük bir savaş olup Evs'in zaferi ile neticelenmiştir. Evs ile Hazrec arasındaki savaşların en önemli özelliği mutlak galibinin olmamasıdır.

4. Adnanî ve Kâhtanî Kabileleri Arasındaki Savaşlar

Daha önce de ifade edildiği üzere Arapların iki ana kolu olan Adnanîler ve Kâhtanîler, tarihten gelen bir mücadelenin tarafları durumundadır. Adnanîler, kuzeyde oturmakta ve çoğunlukla bedevî bir yaşam sürmektedir. Kâhtanîler ise, güneyde ve Yemen Bölgesinde yaşamakta olup çoğunluğu hadarî olan topluluklardır. Bu iki büyük kabile arasındaki husumette, mizaç farklılığına işaret edenler olmuştur.[367] Kâhtanî-Adnanî mücadelesinde kaynaklara akseden en önemli savaşlar şunlardır: Tıhfe, Birinci Üvâra, İkinci

---

359 Meydânî, II, 535.
360 Meydânî, II, 532; Yakut, *Mucemu'l-Buldân*, IV, 54.
361 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 671.
362 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 672.
363 Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, II, 253; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 672–675.
364 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 676, 678–680.
365 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 6676–8.
366 Isfahânî, *Ağanî*, XXVII, 68; Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 223: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 680-1; Meydânî, II, 532.
367 Avn, 19–20.

Üvâra, Süllan, Hazzaz, Hucr, İkinci Külab, Feyfi'r-Rih, Zahru'd-Dehna vakaları.[368]

Bu savaşlara Adnanî kabilelerinden şunlar katılmıştır:

- Temim Tağlib
- Dabbe Süleym
- Nümeyr Zübyân
- Âmir Bekr
- Esed Nemr
- İyâd

Adnanî kabileleri, Gassanî, Münzîr, Kinde, Himyer, Kelb, Mezhic, Zübeyd, Murad, Tayy, Ezd kabilelerine karşı savaşmıştır.[369]

4.1. Temim ve Bekr Kabileleri Arasındaki Savaşlar

Bekr bin Vail, Adnanîlerin büyük bir kabilesidir. Çok sayıda meşhur kolları vardır. Yeşker b. Bekr b. Vail, Benî Ukabe b. Saab b. Ali b. Bekr b. Vail ve Benî Hanife, Benî Icle, İbn Luceyn b. Saab bunlardandır.[370] Bölgeleri ise, Yemame'den Bahreyn'e; oradan Seyf-i Kazıme'ye; oradan da Irak taraflarına Ubulle ve Fuheyd'e kadar uzanır.[371]

Temim de, Adnanîlerin büyük bir kabilesidir. Bölgeleri, Necid'den Basra ve Yemame'ye kadar uzanır, Bahreyn'e birleşir. Basra bölgesinden Uzaybe'ye kadar uzanır. [372]

---

368 İbrahim-Bicavî, 77.
369 Abdurrahman, 113.
370 İbni Abdi Rabih, III, 360–363; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s. 178; Kehâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, Daru'l-İlm, b.y, 1968, I, 93.
371 Hemedânî, *Sıfatü'l-Ceziratü'l-Arab*, s. 169.
372 Kehale, I, 126.

Temim ile Bekr birbirine komşu olan kabilelerdir. Ancak Temim kabilesinin arazileri, çok daha verimli ve kullanışlıdır. İşte bu nedenle iki kabile arasında savaşların çıktığı ifade edilmiştir.[373] Çoğunlukla Bekr kabilesi, Temim kabilesinin sınır bölgelerine saldırılarda bulunmuştur. [374]

Temim ile Bekr kabilesi arasındaki bu mücadelenin nedenlerine, Temim'in Kisra ile olan düşmanlığı, Bekr'in Kisra ile olan yakınlığı ve Kisra'nın Bekr kabilesini himaye etmesi de eklenebilir.[375] Safka Günü ve Zû Kar Savaşında Temimli esirlerin Bekr kabilesinin elinde olduğu görülmektedir.

Temim ile Bekr kabilesi arasındaki bu mücadele, bütün kabileleri kapsamamaktadır. Zira bu iki kabilenin bazı kolları arasında antlaşmalar mevcuttur.[376]

Temim kabilesinden Cahiliye dönemindeki savaşlara katılanlar şunlardır:

- Yerbû'' kabilesi (15 savaş).
- Benî Amr bin Temim kabilesi (5 savaş).
- Saalib min Temimin kabilesi (3 savaş).
- Benî Saad bin Zeyd Menat kabilesi (2 savaş).
- Benî Minkar kabilesi (2 savaş).
- Mucaşi' kabilesinden bir grup, Benî Amber, Hanzala, Dabbe kabilelerinin iştirak ettiği (1 savaş).

Bekr kabilesinden savaşa katılanlar ise, şunlardır:

- Benî Şeyban (15 savaş).

---

373 Abdurrahman, 119.
374 Zeydan, Corci, el-*Arab Kable'l-İslâm*, Daru'l-Hilal, Mısr 1957, s. 254.
375 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 612; İbni Abdi Rabih, V, 192.
376 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 602; İbni Abdi Rabih, V, 199–201.

- Benî Yeşker (3 savaş).
- Benî Hanife (2 savaş).
- Benî Teymüllat (2 savaş).
- Benî Icl (1 savaş).

Bu kabilelerden Yerbû' ve Benî Şeyban, iki güçlü kabile olup en çok savaşanlardır.

Bu savaşların nedeni, çoğunlukla diğer savaşlarda olduğu gibi ganimet elde etmek, intikam almak, su ve otlak alanlarına sahip olmaktan ibarettir.[377]

Bekr ve Temim kabileleri arasındaki savaşlarda bir savaşın pek çok isminin olduğu görülmektedir.[378] Zî Tuluh Savaşı, Belka Günü, Samd Günü, Evd Günü, Zî Hısal Günü, Izalî Savaşı, A'şaş Günü, İyâd Günü, İfaka Günü, Müleyha Günü buna örnek olarak verilebilir.[379]

5. Kays ve Kinâne Kabileleri Arasındaki Savaşlar

Kays ve Kinâne kabileleri arasında iki önemli savaş olmuştur. Bunlar, her iki kabilenin de yerleşik olduğu Mekke civarında gerçekleşmiştir. Birbi-

---

377 Abdurrahman, 120.

378 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 14, 18, 49, 54, 73, 190, 268, 305 / II, 583, 679, 781; İbn Abdi Rabbih, V, 182, 212; Isfahânî, *Ağanî*, XVII, 255, 318, 322; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 628, 610, 604, 606, 602, 628; İbn Raşîk, *Umde*, II, 215; Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, II, 521–535.

379 Abdurrahman, 121.

riyle bağlantılı olan bu savaşlardan birincisi, Kedid Günü;[380] diğeri ise Feyfa Günüdür.[381] Ficar Savaşları da bu kategoride değerlendilecek bir savaştır.

5.1. Ficar Savaşları

Ficar savaşları, Kureyş ve Kinâne kabileleri ile Havazin arasında olmuştur. Dolayısıyla bu savaşlar da, Kays ve Kinâne arasındadır.[382] Haram aylarda yapıldığı için bu isimle anılmış olup, bu adı da Kureyş vermiştir.[383] Ficar Savaşlarının mahiyeti ile ilgili kaynaklarda çeşitli bilgiler yer almaktadır. Küçük çatışmalarla birlikte dört farklı ficar savaşından bahsedilmektedir.[384] Berad Ficarı da denilen dördüncü ficar savaşı, en büyük olanıdır.

Birinci Ficar Savaşında üç savaş gerçekleşmiştir. Ancak ayrı ayrı isimlendirme olmamıştır. İkinci Ficar Savaşında ise, haram aylardaki savaş helal sayılmıştır. Bu savaşlarda Nahle, Şemta, Ablae, Ukaz ve Hureyre günleri olmuştur.[385] İkinci Ficar Savaşı üç ve dördüncüyü de kapsayacak şekilde kaynaklarda aktarılmıştır.

6. Temim kabilesi ve Kays Arasındaki Savaşlar

Temim ve Kays arasındaki savaşların birbiriyle irtibatı güçlü değildir. Bu mücadelelerde daha ziyade savaş yapma arzusu öne çıkmaktadır. On yedi civarında savaş söz konusudur. Bunlardan bize, sadece beş tanesinin

---

380 Isfahânî, *Ağanî,* XVI, 24-31; İbn Abdi Rabbih, V, 174-176; Yakut el-Hamevî, II, 175, VII, 224; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XV, 373-375; *Bekrî*, Abdülaziz, *Mu'cemu ma İsta'ceme,* thk. Mustafa es-Seka, Lecnetü't-Telif, by. 1951, I, 247, III, 1036, IV, 1120.

381 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XV, 373-375.

382 Abdurrahman, 123.

383 Süheylî, Ebû'l-Kasım (518), *er-Ravdu'l-Unüf* , Matbaatü'l-Cemaliyye, Mısır 1913, I, 92.

384 Mesudî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Tenbihü ve'l-İşraf*, Leiden 1967, s. 179; Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, II, 517; İbn Raşîk, *Umde*, II, 218.

385 İsfahânî, *Ağanî*, XXII, 60; krş. İbrahim-*Bicavî*, 248.

isimleri ve savaşın tarafları hakkında bilgi ulaşmıştır.[386] Meydanî'nin bildirdiğine göre bu savaşlar ve tarafları şunlardır:

- Karib Günü (Dabbe / Kilab)[387]
- Düseyne Günü (Mazin / Süleym)[388]
- Küfafe Günü (Fezara / Amr b. Temim)[389]
- Mezlak Günü (Said / Âmir)[390]
- Dab Günü (Abs / Sa'd-i Temim)[391]

Kays ve Temim arasındaki savaşların ortak kabileleri; Âmir b. Sa'sa', Abs, Süleym, Gatafan, Fezâre, Bahile, Temim, Dabbe'dir. Kays ve Temim arasındaki diğer savaşlar ise şunlardır:

- Suban (veya Suyan) Günü (Benî Âmir / Temim ve Dabbe) [392]
- Akran Günü (Benî Darim'den Amr b. Amr b. Udus / Benî Abs)[393]
- Merrut Günü (İrmi'l-Kelbe veya Uttabe veya Uttabeyn Günü), [394]
- Dar-ı Me'sel Günü[395]
- Zû Neceb Günü[396]
- Cevneyn (Rağam) Günü[397]

---

[386] Abdurrahman, 129.
[387] Meydânî, II, 537.
[388] Meydânî, II, 530.
[389] Meydânî, II, 526.
[390] Meydânî, II, 536.
[391] Meydânî, II, 537.
[392] İbn Abdi Rabbih, V, 177–8; İbn Raşîk, II, 713; Meydânî, II, 527.
[393] İbn Abdi Rabbih, V, 178;
[394] İbn Abdi Rabbih, V, 179; Umde, II, 202; İbnü'l-Esîr, I, 671; Ebû Ubeyde, *Nekâiz,* I, 13; Meydânî, II, 522.
[395] İbn Abdi Rabbih, V, 180; Meydânî, II, 536.
[396] İbn Raşîk, V, 212; Meydânî, II, 523; Ebû Ubeyde, *Nekâiz,* I, 587.

- Saraim (Cürf) Günü[398]

- Vetide (Vende) Günü[399] (Benî Hilal / Benî Nehşel) Vende Dehna denilen yerdir.[400]

- Sileyye Günü[401]

- Birinci ve İkinci Rahrahan Savaşı[402]

- Men'ıc Günü, Benî Yerbû' ile Benî Kilab arasındadır.[403] Ancak bazı kaynaklar, bu savaşın Gani ile Abs arasında olduğunu belirtir.[404]

7. Temim kabilesi ile Diğer Kabileler arasındaki Savaşlar

Temim kabilesi ile diğer kabileler arasındaki savaşlarda, Temim kabilesinin zayıfladığının hissedilmesi, arazisinin bereketli ve verimli olması gibi hususlar etkili olmuştur. Savaş bir defa başlayınca birbiri ardına diğer savaşlar sıralanmıştır. Zira hiçbir savaşın bir diğerinden bağımsızlığı söz konusu değildir. Özellikle Bekr kabilesi ile olan mücadelede hayatta kalma hedefi oldukça belirgindir.[405]

Tağlib kabilesi ile yapılan savaşlara gelince Temim kabilesi, adı geçen kabile ile on beş kadar savaş yapmıştır. Bu savaşlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

---

397 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 410; Isfahânî, *Ağanî,* XV, 345; İbn Raşîk, II, 214.
398 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 336–339; İbn Raşîk, II, 213.
399 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 389; İbn Raşîk, II, 213. Meydânî, II, 533.
400 Abdurrahman, 131.
401 Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, V, 100.
402 Isfahânî, *Ağanî*, XI, 124–130; İbn Abdi Rabbih, V, 139–140; İbn Raşîk, II, 209; Meydânî, II, 520; Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 236.
403 Meydânî, II, 531; *Necdî*, I, 52.
404 Abdurrahman, 132.
405 Abdurrahman, 135.

- Şi'b Günü[406] (Tağlib / Benî Yerbû' arasında)
- İrab Günü[407] (Tağlib / Benî Yerbû')
- İkinci Zerud Günü[408] (Tağlib / Benî Yerbû')
- Nita' Günü (Tağlib'ten Benî Zirah / Benî Temim)
- Zü Behda Günü[409] (Tağlib / Benî Dabbe)
- Havve Günü (Benî Esed ile Yerbû' arasında dört savaş olmuştur)

8. Rabia Kabilesinin Savaşı (Besus Harbi)

Besus Harbi, Arap tarihinin en eski ve en meşhur savaşlarındandır. Bekr ve Tağlib kabileleri arasında miladî beşinci asrın sonlarına doğru vuku bulmuştur.[410] Üçüncü Münzîr'in araya girmesiyle de son bulmuştur.[411] Bu iki kabile akrabadır. Kaynaklarda bu iki yakın kabilenin kırk yıl süren bir savaşa tutuşması ile ilgili bazı yüzeysel nedenler ileri sürülmüştür.[412] Ancak savaşın asıl nedeni, biribirine çok yakın yaşayan bu iki kabilenin zamanla dar bir alana sıkışıp kalması ve genişleyip daha rahat bir yaşam sürme mücadelesi olabilir.

9. Kays kabilesinin Kendi Arasındaki Savaşlar

Bu anlamda ele alınacak savaş Dahis ve Gabra savaşıdır. Dahis ve Gabra savaşı, başlangıçta Abs ile Zübyân kabilesi arasındadır. Ancak buna sonrala-

---

406 İbn Abdi Rabbih, V, 241
407 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 473; İbn Abdi Rabbih, V, 240; İbn Raşîk, II, 201; Meydânî, II, 522. krş. Yakut, I, 167; *Bekrî*, I, 133.
408 İbn Abdi Rabbih, V, 187; İbn Raşîk, II, 216.
409 İbn Raşîk, II, 214; Meydânî, II, 523; *Bekrî*, II, 696.
410 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 452; İbn Abdi Rabbih, V, 218–222; Meydânî, II, 529; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 605; Isfahânî, *Ağanî,* XXIII, 254–6; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 549; İbn Raşîk, II, 205–6; Dabbî, 55–60.
411 Hittî, *Tarihu'l-Arab Mutavvel,* I, 120; İbrahim-*Bicavî*, 115.
412 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, II, 905; Isfahânî, *Ağanî*, V, 35: krş. Meydânî, II, 529.

rı başka kabileler de dahil olmuştur.[413] Abs ve Zübyân, aslında kardeş kabilelerdir. İkisi arasındaki mücadeleye daha sonra Fezâre Kabileleri de katılmış ve pek çok kişinin ölümüyle neticelenmiştir.

10. Gatafan ve Âmir Kabileleri Arasındaki Savaşlar

Kays kabileleri arasında şu savaşlar yapılmıştır:[414]

- Nefravat Günü
- Batnı Akil Günü[415]
- Nisar Günü[416]
- Zat-ı Şekuk Günü[417]
- Cifar Günü[418]
- Rakam Günü[419] (Bu savaşın diğer adları; Şear, Tehanük, Ye'cec)[420]
- Niş'et Günü[421]
- Şüvahıt Günü[422]

Şu savaşların da sadece isimleri bizlere ulaşmıştır.

- Zat-ı Ramram Günü

---

413 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 83-108, 42, 407; Meydânî, II, 533; Isfahânî, *Ağanî,* XI, 131-133; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 566-583; İbn Abdi Rabbih, V, 150; İbn Raşîk, II, 202-7; Dabbî, 26-44.
414 Abdurrahman, 141.
415 İbn Abdi Rabbih, V, 137–8; Yakut, *Mu'cemü'l-Buldân*, VI, 97;
416 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 238; Meydânî, II, 517; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 617–9; İbn Abdi Rabbih, V, 248, İbn Raşîk, II, 210;
417 İbn Abdi Rabbih, V, 248; *Bekrî*, IV, 1306.
418 İbn Raşîk, II, 219; *Bekrî*, IV, 1306.
419 Meydânî, II, 53; İbn Abdi Rabbih, V, 160.
420 Abdurrahman, 142.
421 İbn Abdi Rabbih, V, 161; Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, VIII, 250.
422 İbn Abdi Rabbih, V, 162; Yakut, *Mu'cemu'l -Buldân*, V, 303.

- Tuvale Günü
- Gamr Günü
- Sükf Günü
- Rumeyse Günü

Bu savaşlar birbiriyle bağıntılıdır. Zuheyr b. Cezime el-Absî'nin öldürülmesi ile başlayan savaşlar zinciri, intikam halkalarıyla birbirine eklenmiş gibi gözükmektedir.

11. Gatafan Kabileleri ile Diğer Kabileler Arasındaki Savaşlar

Gatafan ve diğer kabileler arasında yaşanan savaşlar, Kays kabilesinin Cahiliye'de yaptığı savaşların sonuncusunu oluşturur. Yani bunlar, Kays'ın Kinâne, Kâhtanî ve Temim kabileleri dışındakilerle yaptıkları savaşlardır. Tespit edilebildiği kadarıyla Gatafan kabilesinin diğer kabilelerle yaptığı savaşlar şunlardır:

- Rukbe Günü (Rumeyse Günü)[423] (Kelb kabilesi ile Gatafan arasında)
- Adneye Günü (Milhan Günü)[424] (Benî Süleym ile Gatafan arasında)
- Zat-ı Isl ve'l-Erda Günü[425] (Cuşem / Abs arasında) Ancak aynı isimle olup Esed ve Süleym arasında olduğu belirtilen bir savaş daha vardır ki bu grubun dışındadır.[426]
- Birinci Havze Günü[427]
- İkinci Havze Günü[428]

---

423 Isfahânî, *Aganî*, XVIII, 301.
424 İbn Abdi Rabbih, V, 167; *Bekrî*, III, 925.
425 Meydânî, II, 535.
426 Abdurrahman, 144.
427 Isfahânî, *Aganî*, XVIII, 22; İbn Abdi Rabbih, V, 163; krş. Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 362.

- Liva Günü[429] Ebû Ubeyde, bu savaşın Varidat Günü olduğunu ifade eder.[430]

- Sal'a Günü[431]

- Birinci Zerud Günü[432] (Bekr ile Abs arasında)

- Men'ıc Günü[433]

- Felec Günü[434]

12. Gassanîler ile Münzîrlerin Savaşları

Daha önce ifade edildiği gibi Cahiliye döneminde dünya siyasetine hakim olan iki önemli devlet vardır. Bunlardan birincisi, Rumlar; diğeri ise, Farisîlerdir. Bu iki devletle Arap devletleri arasında çıkar çatışması söz konusudur. Bu iki önemli güç arasındaki savaşlar, daha çok üstünlük mücadelesi ve bunun getirdiği çıkarlarla ilgili nedenlerle gerçekleşmiştir. Gassanî ve Münzirlerin savaşları ile ilgili olarak bize sadece üç savaş ulaşmış ve ihtilaflı bilgiler aktarılmıştır. Bu savaşlar şunlardır:

- Aynu Ubağ Günü[435]

- Mercu Halime Günü

- Şetab Günü

Münzîrlerin savaşına, onlara tâbi olan Irak Arapları, Gassanîlere ise Şam Arapları destek vermiştir.[436]

---

428 İbn Abdi Rabbih, V, 164.

429 Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, VII, 339; *Necdî*, I, 158; İbn Abdi Rabbih, V, 168; İbn Raşîk, II, 202.

430 Ebû Ubeyde, *Nekâiz,* I, 112; Meydânî, II, 523.

431 İbn Abdi Rabbih, V, 173; İbn Raşîk, II, 252.

432 Meydânî, II, 531; İbn Abdi Rabbih, 237–8;İbn Raşîk, II, 216.

433 İbn Abdi Rabbih V, 133-5. Bu isimle Benî Yerbû' ve Benî Kilâb arasında da başka bir savaş olmuştur. Krş. Abdurrahman, 146.

434 Isfahânî, *Ağanî*, V, 22.

435 Meydânî, II, 535; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 530.

13. Kabile İçi Savaşlar

Cahiliye döneminin bu savaşları, dönemin asabiyetinin dar çerçevesine işaret etmesi bakımından önemlidir. Bu kısır anlayış, daha önce de ifade edildiği üzere Cahiliyede'ki Arapları bölüp parçalamış ve bir araya gelerek bir devlet geleneği oluşturmalarını engellemiştir. Aynı kabilenin küçük kolları arasındaki bu nevi savaşlar, doğrusu konuyla ilgili rivayetleri aktaranların pek dikkatini çekmemiştir.[437] Bu savaşlar da şöyle sıralanabilir:

- Harabib (Heramit) Günü,[438] Dabbab ve kardeşleri Benî Cafer b. Kilab arasında olmuştur. Harabib üç kuyunun adıdır. Kardeşler, bu kuyuların kullanımı konusundaki antlaşmazlık nedeniyle savaşmışlardır.[439]

- Kar'a Günü,[440] Benî Malik b. Hanzala b. Temim ile Benî Yerbû' b. Hanzala b. Temim arasında olmuştur. [441]

- Tiyas Günü[442] Sa'd b. Zeyd b. Menat ile Benî Amr b. Temim arasında olmuştur.[443]

- Fetat Günü[444] Benî Âmir ile Benî Halid b. Cafer arasında olmuştur.

- Fesad Savaşları[445] Tayy kabilesinin kolları ile Gavs ve Cedile arasında olmuştur. Bu savaşın yüz otuz yıl devam ettiği aktarılmaktadır.[446]

---

436 Abdurrahman, 155.
437 Abdurrahman, 161.
438 Meydânî, II, 533; Kehale, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab,* II, 660.
439 Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 883.
440 Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, V, 55.
441 Ebû Ubeyde, *Nekâiz,* I, 214; Meydânî, II, 530.
442 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, II, 1025; İbn Abdi Rabbih, V, 236.
443 Krş. Meydânî, II, 255; Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 438; İbn Raşîk, II, 209.
444 Meydânî, II, 531.
445 Meydânî, II, 527.
446 Mesudî, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, s.176.

14. Diğer Savaşlar

Bunlar, daha önceki kategorilerden birine dahil edilme imkanı bulunamayan savaşlardır. Şöyle sıralanabilir:[447]

- Zatı Esel Günü (Benî Esed ile Süleym arasında)[448]
- Mia Günü (Benî Esed ile Benî Acel arasında)[449]
- Lüheyma (Lehca) Günü (Benî Amr b. Temim ile Benî Adiy b. Deyl b. Bekr b. Abdi Menat b. Sa'd b. Hüzeyl arasında)[450]
- Heyma Günü[451] Benî Lat ile Benî Mücaşi' arasında olmuştur.
- Yehamiye Günü[452]
- Saver Günü[453]
- Zû Alak Günü[454] Benî Esed ile Âmir arasında olmuştur.
- Beseyan Günü[455] Fezara ile Benî Ceşm b. Bekr arasında olmuştur.
- Vecce Günü[456] Sakif ile Halid b. Hevze arasında olmuştur.
- Harisü'l-Cevlan Günü[457] Gassanîlerin bir savaşıdır.
- Beldah Ma Yendah Günü[458]

---

447 Abdurrahman, 163.
448 İbn Abdi Rabbih, V, 166–7; Bekrî, I, 107.
449 İbn Abdi Rabbih, V, 246; Bekrî, IV, 1240; Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, VIII, 91; *Necdî*, III, 222.
450 İbn Abdi Rabbih, V, 166–7; Bekrî, IV, 1164.
451 Meydânî, II, 523; Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, VII, 346.
452 Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, VIII, 500.
453 Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, V, 395; Bekrî, III, 845.
454 İbn Raşîk, II, 217; Necdî, *Sahihul Ahbar*, V, 68.
455 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, II, 760; Meydânî, II, 526; Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 182; Bekrî, I, 250.
456 Meydânî, II, 529.
457 Meydânî, II, 536.
458 Meydânî, II, 536; Bekrî, III, 964.

- Karn Günü[459]
- Ta'şar Günü[460]
- Kuheyl Günü[461]
- Kara Ahva Günü[462]
- Har Davabir Günü[463]
- Sahuk Günü[464]
- Terc Günü[465]
- Barık Günü[466]

E. CAHİLİYE DÖNEMİ SAVAŞ ANLAYIŞI ve MEŞRUİYYET

Cahiliye dönemindeki savaşları konu edinen kaynaklar yetersizdir. Ayrıca buradaki çok boyutlu bilgilerden, sahih ve anlaşılır kesin sonuçlara ulaşmak hayli zordur. Dolayısıyla konuyla ilgili farklı sonuçların elde edilmesi doğaldır. Bu çerçevede dönemin savaş anlayışı ile ilgili genel yorumları yansıtan birkaç örneği aktarmayı uygun görüyoruz.

Corci Zeydan'a göre; kabileler arası savaşları, Arabistan'ın güneyindeki otorite boşluğu ile Hicaz ve Necd bölgesindeki Arapların, Yemen kontro-

459 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 405; Meydânî, II, 526.
460 Meydânî, II, 537; Bekrî, I, 413.
461 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 507; Meydânî, II, 537; Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, VII, 220.
462 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 405; Meydânî, II, 535.
463 İbn Raşîk, II, 206.
464 Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, VII, 220. Necdî, *Sahihu'l-Ahbar*, IV, 37.
465 Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 375; Bekrî, I, 309; Meydânî, II, 534.
466 Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 32.

lünden çıkarak özgürlüklerini elde etmeleriyle ortaya çıkan ihtilaflar tetiklemiştir.[467]

Philph Hittî ise; Eyymü'l-Arab ile ilgili bilgi veren tarihçilerin görüşlerine muhalefet ederek bu savaşların, yalnızca ekonomik nedenlerle ve iskân sıkıntısından çıktığını iddia etmiştir.[468] Belaşir, Hittî'nin ekonomik unsurlarına intikam olgusunu eklemiştir.[469] Ahmet Şayip de, benzer gerekçeleri ileri sürmekte ve fakir ve zor şartlarda geçen çöl hayatına işaret etmektedir. [470]

Ali Mazhar'a göre; bu savaşların temel nedeni asabiyettir. Zira bu kavram, başkasının durumunu dikkate almadan, bireyce kabul edilen değerleri gözetmeyi ifade etmektedir. Bu nedenle Cahiliye dönemindeki Araplar birbirleriyle savaşmaktadır. [471]

Cevad Ali ise; "Kâhtanî ve Adnanîler arasındaki savaşlarının çoğu, Yemen sultasından ve onların Adnanîler üzerindeki nüfuzundan kurtulmak için yapılmıştır." demektedir. Ona göre diğer savaşların çoğu, güçlü olan kabilelerin zayıf ve kendilerine tabi olan kabilelere vergi yüzünden zulmetmesi, su ve mera elde etme ve intikam alma isteği gibi nedenlerden kaynaklanmıştır.[472]

Behbitî, Hire meliklerine suçu atmıştır. Araplar arasında cereyan eden olayların, onların ayrılıkçı siyaseti nedeniyle gerçekleştiğini iddia etmiştir.[473]

Ali el-Cündî ise, savaşların nedeni olarak bu bölgede merkezi güçlü bir otoritenin olmayışını göstermiştir. Bu durumu Nabiğa ez-Zübyânî şöyle ifade etmiştir:

---

[467] Zeydan, *Tarihu Âdâbi'l-Lügati'l-Arabiyye*, I, 71 (Abdurrahman'dan naklen, s. 73).
[468] Hittî, *Tarihu'l-Arab Mutavvel*, I, 34.
[469] Belaşir, *Tarihu Edebi'l-Arabî*, I, 40.
[470] Şayip, Ahmet, *Nekâiz*, 36; Şayip Ahmet, *Tarihu'ş-Şi'ri's-Siyasî*, 46.
[471] Mazhar, Ali, *Asabiye İnde'l-Arab hatta Zevali Benî Ümeyye*, Mısır 1924, s. 6–7.
[472] Ali, Cevad, *Tarihul Arab Kable'l- İslâm*, IV, 347.
[473] Behbitî, *Tarihu Şi'ri'l Arabî*, 31. (Abdurrahman'dan naklen, 74)

Kurtlar köpeği olmayan kimselere saldırır.

Köpekler aslan kesilmişlerin saldırısından korur. [474]

Züheyr ise, konuyu söyle özetlemiştir.

Kim sınırını silahıyla korumazsa yıkılır

Kim de insanlara zulmetmezse zulüm görür. [475]

Ali el-Cündî, bu hususa Adnanîler ile Kâhtanîler ve bedevîler ile hadarîler arasındaki mücadeleleri, otlaklarla ilgili çekişmelerle kabilelerin arazilerini genişletme arzusunu eklemiştir.[476]

Sonuç olarak Cahiliye dönemindeki savaşların iki temel nitelik üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Birincisi bu savaşlar; deve, at, mera, kuyular gibi hayatın idame ettirilmesinde zarurî olan maddi etkenler nedeniyle yapılmıştır. İkincisi ise, liderlik, intikam, övünme, kızgınlık, antlaşmayı bozma, birine civar hakkı tanıma, gurur gibi manevi nedenlerle yapılmıştır.[477] Cahiliyede savaşı meşru kılan sebeplere, gasbetme, kadın esirler elde etme, şeref ve haysiyeti koruma, siyasî çekişmeler, ileri gelen kimselerin birbirleri ile olan rekabeti, antlaşmalı akraba ve fakir kimselerin korunması, intikam ve dışarıya karşı nüfuz kurma, herhangi bir zulmün kaldırılması veya hürriyete olan düşkünlük gibi hususlar da eklenebilir.[478]

Savaşlar, farklı kabilelerden olan iki kişi arasındaki tartışma veya herhangi bir konudaki antlaşmazlıklardan dolayı da çıkabilmektedir. Burada konu, bir öldürme olayı, ticarî antlaşmazlık veya sınır ihtilafı olabilir.[479]

---

[474] Nabiğa ez-Zübyânî, *Divân*, thk. Sükrü Faysal, Daru'l-Fikr, Beyrut 1968. s. 18; Cündî, 20.

[475] İbnü'l-Enbarî, Ebûbekr Muhammed b. Kasım (238), *Şerhu Kasâidi es-Seb' et-Tıvâl*, thk. Abdüsselam Harun, Daru'l-Mearif, Beyrut 1964, s.285.

[476] Cündî, 17.

[477] Abdurrahman, 75.

[478] Şayip, *Nekâiz*, 63-4; Abdurrahman 75.

[479] Dayf, 63.

Yeteri kadar delil bulunamamakla birlikte bu dönem savaşlarının gerisinde Hire, Gassanî, Yemen, Farisî devletleri ile Yesrib'deki Yahudilerin pay sahibi oldukları iddia edilmektedir.[480]

Sonuç olarak Cahiliye dönemindeki savaşlar, değişik nedenlerle yapılmıştır. Bu gerekçeler, maddi ve manevi olabilmektedir. Cahiliye dönemi savaş nedenlerini başlıklar altına alırken savaş nedenlerinin biribirine yakın olduğunu ve bir savaşın birkaç başlığın altına girebilecek özelliklerinin varlığını gördük. Bununla birlikte baskın niteliğine göre uygun başlığa almayı tercih ettik. Örnek olarak asabiyet, tüm savaşların temel karakteristiğinde vardır. Bununla birlikte bazen savaşların nedeninde değil ama devamında ve sonuçlanmasında etkin rol oynamıştır.

1. Yaşam Mücadelesinin Gereği Olarak Yapılan Savaşlar

Cahiliye dönemindeki savaşlar ve bunların nedensel analizi ile ilgili en önemli iddia, bu harplerin özellikle yağma ve gasp temelinde gerçekleştiğidir. Bu tür bir sonuca varılmasında, dönemi bize aktaran kaynaklardaki bilgiler etkili olmuştur. Bunlar, dönemin sosyal şartları dikkate alındığında belli bir gerçekliği de yansıtmaktadır. Ancak tümüyle Cahiliye savaşlarını, ganimet ve mal toplama merkezli yorumlamak ve özellikle bu savaşların tek nedeni olarak Cahiliyedeki bireylerin dünyasını görmek pek gerçekçi gözükmemektedir. Dönem insanının ilişki içerisinde bulunduğu dış dünyanın da, bu toplumun savaş düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olduğunu dikkate almak gerekir.

Arap Yarımadası, yaşam kaynakları az olan bir bölgedir. Su ve geçimin en önemli öğesi olan hayvanlar için yeterli otlaklar mevcut değildir. Bu durum fakirliğe, fakirlik de çatışmalara sebep olmuştur.[481] Bir noktadan sonra

---

480 Abdurrahman, 74, 77.
481 Cündî, 15–16.

kendini güçlü görenler, gücünü kullanarak imkânlarını genişletme gayretine girişmiştir. Böylece geçim şartlarını rahatlatmaya gayret eden Cahiliye dönemindeki bedevîler, bunun kolay bir yöntem olduğunu da keşfetmiş olmalıdır. Doğal olarak bu nedenlerle yapılan saldırılar ile mağdur durumdaki kabilelerin savunmaları da bir savaş nedeni sayılmıştır. Naf-u Kusave Vakasında Bistam b. Kays eş-Şeybanî, otlaklara bırakılmış develere saldırmış ve hepsini sürüp ele geçirmişti. Bunu takip eden olaylar savaşla neticelenmiştir.[482]

Cahiliye döneminden kalan bir kültür olarak sonraki dönemlerde de ganimet mallarıyla geçim sağlamak gibi bir geleneğe İbnü'l-Esir işaret etmektedir.[483] Taberî de, Arapların kendi içerisinde kargaşa çıkaranların ve kıtlık içerisinde yaşayanların ayrılıp Irak'ın verimli bölgelerine yerleştiklerine atıfta bulunmaktadır.[484]

Cahiliye döneminde yaşanan savaşların ortaya çıkmasında fakirlik önemli bir etken olarak kabul edilebilir. Temim ve Bekr kabileleri arasında yaşanan savaşların temelinde önemli oranda bu olgu vardır. Bekr b. Vail, kendi bölgesinde kıtlık baş gösterince Yemame ile Hecer arasındaki Temim kabilesinin yurduna yerleşmişti. İki kabile komşu olunca ister istemez sınır ihlalleri ve problemler baş göstermeye başlamış ve öldürme olayları yaşanmıştır.[485] Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, Bekr ve Temim kabileleri arasında gerçekleşen birçok savaş vardır. Bekr kabilesine ait yerler çorak ve verimsiz arazilerken, Temim kabilesinin bölgesi daha verimlidir. İşte bu olgu, savaşı tetiklemektedir.[486] Birbiri ardına yapılan savaşlarda Bekr kabilesi, Temim kabilesine gasbetme ve ganimet elde etmek için saldırmıştır. Buna

---

482 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 571.
483 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 357.
484 Taberî, *Tarih,* III, 972.
485 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 578.
486 Abdurrahman, 84.

karşılık da Temim, bu saldırılara bir cevap vermek ve intikamını almak için Bekr kabilesine saldırmıştır. Bu durum, Temim kabilesi Müslüman oluncaya kadar devam etmiştir. Bekr ve Temim kabileleri arasında devam eden savaşların otuz kadarı, sırf ganimet elde etme ve gasbetme amaçlıdır. Bu savaşların muhtemel nedenleri; deve, mal ve kadın esirlerdir. Buna karşılık iki taraftan öldürülenlerin sayısı çok değildir. İki kabile arasında gerçekleşen Şeyyidan Vakası, buna ismini veren bereketli Şeyyidan Bölgesine sahip olmak uğruna verilen bir savaşı temsil etmektedir.[487]

Cahiliye dönemindeki savaşlarda ekonomik unsurlar bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Evs ve Hazrec arasındaki mücadelede liderlik kaygısı gibi özellikler baskın görünse de, aslen bunun da ekonomik boyuttan bağımsız olmadığı anlaşılmaktadır. Hazrec, Benî Kureyza ve Benî Nadir kabilelerinin arazilerine göz dikmiştir. Bu nedenle de onların Evs ile olan antlaşmalarını gerekçe göstererek açıkça onlardan kendileri ile Hazrec arasındaki bölgeyi boşaltmalarını istemiştir.[488]

Besus Harbi ile ilgili olarak da ekonomik nedenler öne çıkmaktadır.[489] Bekr kabilesi Küleyb'in intikamına karşılık, verimli otlaklar ve su kaynakları taleb etmiştir. Böylece kendi bölgesini onlardan koruma yolunu tercih etmiştir. Kaynaklarının yetersiz olduğunu hisseden her iki kabile, bu durumu aşmak için uzun süren mücadeleye devam etmiştir.

Abs ve Zübyân arasındaki mücadelede de ekonomik faktörler görmek mümkündür. Abs kabilesi kendi gücünün farkına varınca, Zübyân'ı mevcut durumundan dolayı kıskanmış ve komşu kabilelerin de teşvikiyle harekete geçmiştir.

---

487 İbnü'l-Esîr, I, 623.
488 İbnü'l-Esîr, I, 678.
489 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 504-6; Hittî, *Tarihu'l-Arab Mutavvel*, I, 34; krş. Zalat, 137.

Mal ve develerin dışında, ticarî meseleler de ekonomik faktörlere dahil olmaktadır. Ficar Savaşları, Kureyş, Hevazin ve Kinâne arasındaki uzun geçmişi olan ticari sorunlardan kaynaklanmaktadır. Berad el-Kinanî, Urve'den "Necd Bölgesinde Hire kralının kafilesini himaye edeceğini" işitince bu durumdan rahatsız olmuştur. Bu, Hevazin kabilesi için maddi bir kazanç demekti. Kureyş ise, buna asla razı değildi.

Gassanî ve Münzir Meliklerinin Temim, Zübyân, Bekr, Esed kabilelerine saldırmalarının nedeni ise, çoğunlukla bu kabilelerin kontrolündeki çok verimli otlaklardır. Bu kabilelerin de söz konusu yerlere gitmeleri ve melikin bölgesine girmeleri üzerine, korkutma ve yıldırma maksatlı saldırılar yapılmıştır.

Aynı kabilenin kolları olan gruplar arasındaki mücadelelerin arka planında, su kaynakları ve otlaklar temelindeki ekonomik faktörler belirleyicidir. Benî Âmir arasındaki savaşlar da su yüzünden çıkmıştır.[490] Yine buna Benî Malik ile Benî Yerbû' arasındaki Karka' Günü[491] ile Kisra Perviz'in Yemen'deki temsilcisinin Bazan'a göndermiş olduğu kervanın, Temimoğullarının saldırısına uğraması ve yağmalanması neticesinde vuku bulan Safka Günü de önemli bir örnektir.[492] Bu savaş, savaş techizatlarının da "ganimet" kavramı içine dahil olduğunu göstermektedir.

Numan b. Münzîr, her yıl Tübba'nın misk depolarını Ukaz'da doldurmaktaydı. Benî Âmir bir gün buna karşı çıkmış ve kervanı yağmalamıştır. Buna kızan Münzîr, antlaşmalı olanlarla birlikte Ukaz sonrası Benî Âmir'e saldırmış ve haram ayların ihlal edilmesiyle Süllan Vakası meydana gelmiş-

---

[490] Meydânî, II, 533; krş. Abdurrahman, 85.
[491] Ebu Ubeyde, *Nekâiz*, I, 214; krş. Meydânî, II, 533.
[492] Isfahânî, *Ağanî*, XVII, 238; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 592–3.

tir.[493] Böylece ekonomik nedenlerin, savaşlar açısından önemini öne çıkaran bir örnek daha görülmüştür.

Cahiliye dönemi savaş geleneğinde önemli görülmesi gereken ve ekonomik kaygıların bir parçası olarak algılanabilecek unsurlardan biri de esirler konusudur. Cahiliye dönemi savaşçıları, almış olduğu esirin; zengin, eşraftan ya da kabile kahramanlarından biri olduğunu hissederse, onları kesinlikle öldürmemekteydi. Öldürme yerine karşılık olarak fidyeyi tercih etmekteydi.

Cahiliye Araplarındaki esirlere dair eğilimi bilen komutanlar, söz konusu durumdan kurtulmak için zaman zaman savaş hilelerine de başvurmaktaydı. Savaşa giderken kadınlar ve ganimet konusu olabilecek mallarla askerleri, farklı güzergâhlardan götürmekte ve ganimet toplamaya çalışan dağınık vaziyetteki düşmanı hezimete uğratma taktiği uygulamaktaydı. Kays b. Züheyr'in Zübyân ile olan mücadelesinde böyle bir örnek mevcuttur.[494]

Yine Zû Kar Savaşında, Kisra için savaşa giderken ölen Numan'ın emanet ettiği malları, Bekroğullarından Hanî b. Mesud vermeyince Kisra çok öfkelenmiş ve Bekr b. Vail kabilesinin ortadan kaldırılmasını istemiştir. Bu sırada Numan b. Zürâa et-Tağlibî, Kisra'ya; onların Zû Kar Suyunun yakınlarına kadar inmeleri için beklemesini tavsiye etmiştir. Buraya geldiklerinde Kisra, onlara "ya teslim olmalarını ya ülkeyi terk etmelerini ya da savaşmalarını" seçenek olarak sunmuştur. Onlar da savaşı tercih etmişler ve meşhur Zû Kar Savaşı gerçekleşmiştir.[495]

Fars'ın derebeyliklere bölünmesi nedeniyle biraz rahatlayan Bahreyn Arapları, bu kontrolsüzlüğü fırsat bilerek Irak'ın bol mahsul veren topraklа-

---

[493] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 609–610.
[494] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 578.
[495] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 472.

rına göz dikmişler, Arap memleketine yakın Fars Bölgelerine saldırıp oraları paylaşmak için harekete geçmişlerdir. Bu çerçevede Ermenilerle de savaşmış ve bu faaliyetler sonunda bölge halklarının hemen tamamını civar bölgelerden sürmüşlerdir.[496]

Ezd kabilesinin önde gelenlerinden Amr b. Âmir, Yemen'den ayrılıp Akk kabilesinin yurduna yerleşmek istemişti. Ancak Akk kabilesi, buna şiddetle karşı çıkmış ve yapılan savaşlarla buna müsade etmemiştir. Kendilerine uygun bir yer bulamayan Ezd, Şam'a yerleşmek durumunda kalmıştır.[497]

Kendisinin üstün olduğunu düşünen Kusayy'ın, Huzaa ve Benî Bekr'in Mekke'den çıkarılmalarına karar vermesi[498] muhtemelen belirli kaynakların paylaşımındaki antlaşmazlıklar ve yaşam mücadelesinin bir uzantısı olarak yorumlanabilecek bir karar gibi gözükmektedir.

Su kaynakları, Cahiliye dönemi için hayati öneme sahiptir. Bu anlamda kabile ve devletler su kaynaklarından yararlanmak ve bunlar üzerinde kontrolü sağlamak noktasında savaşlar yapabilmiştir. Örneğin, Harabib Vakasında kardeşler, su kuyusu yüzünden karşı karşıya gelmiştir. [499]

Araplar, Cahiliye döneminde kendilerini bir devlet geleneği içinde pek de yönetememiştir. Kendilerinin yönetimini üstlenmek üzere çoğu zaman dış desteğe ihtiyaç duymuştur. Bu süreçte bazı kayıplara da uğramıştır. Bekr kabilesinin başına İbnü'l-Esir'in deyimiyle ayak takımından insanlar geçince, büyük sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştı. Onlar, iç problemlerini kendileri halledemeyince, Yemen Tubba'ına giderek başlarına birini tayin etmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Hucr b. Amr tayin edilmiştir. O da, hemen ya-

---

496 Taberî, *Tarih*, III, 887-8.
497 İbn Hişam, I, 47.
498 İbn Hişam, I, 165.
499 Meydânî, II, 533; Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 883; Kehâle, *Mucemu Kabâili'l-Arab,* II, 660; Abdurrahman, 161.

nına Bekr kabilesini alarak Lahmîlerin elindeki Bekr kabilesine ait toprakları baskınlarla tekrar almıştır.[500]

Kıtlık ve bunun neticesinde yaşanan göçler nedeniyle verimli araziler bu dönemin önemli savaş hedeflerindendir.[501] Yaşadıkları bölgede kıtlık baş gösterince Absoğulları, Fezâre kabilesinin yaşadığı bölgelere göç etmişti. Bu durum zamanla aralarında huzursuzluğa neden olmuş ve savaşlar çıkmıştır.

Sefevan Gününde[502] Benî Mazin ve Benî Şeyban, Sefevan denilen suyun başında karşılaşmışlardı. Benî Şeyban, suyun kendilerine ait olduğunu iddia ederek Temim kabilesinin orayı terk etmesini istemişti. Bunun üzerine şiddetli bir savaş olmuş ve Temim galip gelmiştir. Besus Harbi de buna benzer şekilde cereyan etmişti. Bu savaşın esas sebebi; Kuleyb'in kendine bazı imtiyazlar sağlaması, su ve otlak kaynaklarını koruma altına alması ve Bekr kabilesinin bu kaynaklardan yararlanmasını engellemesidir. Yalnızca kendine ve kavmine hak tanınmıştı. Bu durum, Cessas ve kardeşlerinin zoruna gitmiş ve Cessas'ın halasının devesi yüzünden bir bahane ile savaş çıkmıştır.[503]

Kusay, Mekke'den Bekr b. Abdülmenat ve Kinâneoğullarını sürmüş, Harem bölgesini de Kureyş arasında taksim etmişti. Bu durum kin ve nefrete neden olmuş, nitekim iki kabile ve müttefik kabilelerin katılımı ile Zatü Nekif Vakası meydana gelmiştir.[504] Zira bir bölgeye yerleşen insanlar zamanla çoğalınca topraklar dar gelmeye başlamakta ve alternatif yer arama ihtiyacı doğmaktadır.[505]

Gatafan kabilesinden Bağız b. Reysoğulları, çok zenginleşince Kâbe'ye benzer bir harem yani güvenli bir yer yapmak istemişti. Kelp kabilesinden

---

[500] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 492.
[501] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 550-1.
[502] İbn Abdi Rabbih, V, 201.
[503] Meydânî, II, 535; Dabbî, 56.
[504] İbnü'l-Esîr, I, 563.
[505] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 643, 647; Cündî, 15–16; Bakkal, 21.

Züheyr bunu haber alınca, onların böyle bir yer yapmalarını engellemek için onlara savaş açmıştır. Başlanmış olan binayı tahrip etmiştir.[506] Burada böyle bir mekanın yapılması, muhtemelen ticari amaçların gözetildiğinin bir göstergesidir.

2. Ganimet ve Çıkar Amaçlı Savaşlar ve Saldırılar

Cahiliye dönemi savaşlarında ganimet unsurunun etkili olmadığını iddia edenler[507] olmuştur. Ancak bu, çok iyimser ve biraz da savunmacı bir anlayışın yansımasıdır. Bununla birlikte bazı savaşlar açısından savaş esnasında ganimete hemen yönelmeyi çağrıştıran acelecilikler kınanmıştır. Özellikle intikam savaşlarında, ganimete önem verilmesinin hissedilmesi, intikam sahibi taraflar ve bilhassa kadınlar tarafından kınanacak bir durum olarak görülmektedir. Küleyb'in kız kardeşi Ümmü'l-Agar bnt. Rabia, Benî Bekr'i öç almaya teşvik etmiş savaşta düşmanı bırakıp da ganimete önem verenleri ayıplayan söz ve şiirler söylemiştir.[508]

Cahiliye döneminde ganimet önemli kaynak olarak gözükmektedir. Öyle ki devletler ve kabileler ayrıcalıklarını elde ettikleri ganimetle temin etmektedir. Buradan, refahlarını da bu gayretlerine borçlu oldukları sonucuna ulaşmak mümkündür. İktidara gelen her komutan ya da kralın ilk işi seferlere çıkma ve bu vesileyle devlet gelirlerini artırma isteğidir. İntikam alma durumunda olan kabilelerin bile saldırmak için ekin ve otlakların yetiştiği dönemi seçmeleri, aslında amiyane tabirle bir taşla iki kuş vurma hedefini ihsas ettirmektedir.[509] Cahiliye dönemindeki kabilelerin çevresinde bulunan devletlerin yaşam gelenekleri de bu anlayış üzerine kurulu gözükmektedir. Minuşehr zamanında Yemen hükümdarı olan Haris b. Kays, Hindistan üzerine yürümüş birçok insanı öldürerek bir hayli ganimet ve esirlerle dönmüş-

---

[506] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 484–5; Isfahânî, *Aganî*, XVIII, 301; Abdurrahman, 143.
[507] Zalat, 135.
[508] Zalat, 135.
[509] Cündî, 81–2.

tü. Ardından hemen Enbar, Musul oradadan da Azerbaycan ve Türkler üzerine yürümüş, oralardan ganimet ve birçok esir almıştır. Ondan sonra yönetime gelen Ebrehe de, hemen Mağrib tarafına sefere çıkmıştır. Yolunu kaybetmemek için de yollara kuleler diktirerek, hiç gidilmeyen bölgelere gitme, bir şeyler elde etme ve devletin gelirlerini artırma yolları aramıştır.[510] Dolayısıyla İbn Haldun'un deyimiyle bedevîlerin rızkı mızraklarının ucundadır.[511]

Ganimet olgusu, devlet geleneği açısından da önemli iç ve dış politik özellikler taşımaktadır. Tübba, kendisine nadir ve güzel hediyeler sunan Hind elçisine hediyelerin mahiyeti hakkında bilgi almak için bir takım sorular sormuştur. Böylece ondan kaynağın Çin olduğunu öğrenmiş ve Çin'e yürüme kararı almıştır. Yedi yıl süren çin seferinden bol ganimet ve mallarla dönmüştür.[512]

Buhtunasr, Şam bölgesine hareket etmiş ve bir kısım belde halklarını, mallarına el koymak için öldürmüş ve çok sayıda ganimet ile geri dönmüştür.[513] İlginç olan bu savaşlar, çoğu zaman gidilen bölgelerde kalmak ve oraya yerleşmek tarzında değil, ganimeti alıp dönmek şeklinde cereyan etmektedir. Bu da, savaşların maksadını anlamak noktasında ipuçları sağlamaktadır. Araplar açısından Yemen hükümdarlarının durumu da, bundan pek farklı değildir. Taberî'nin anlattığına göre onlar, kendilerince saldırılabilecek bölgelere saldırır, alacaklarını alıp dönerdi. Zira bunların oralarda kalması olanaksızdı. Çünkü bu tarz bir uygulama, kendilerinin dikkate alınmaması, vergi vb. gelirlerin azalmasına sebep olmaktaydı.[514]

---

510 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 160–1.
511 İbn Haldun, *Mukadime*, 105; krş. Avn, 34.
512 Taberî, *Tarih*, III, 825.
513 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 251.
514 Taberî, *Tarih*, III, 912.

Amr b. Münzîr el-Lahmî, Zürâre b. Udes et-Temimî ile savaşa çıkmış; ancak savaş yapılamamıştı. Tay Dağlarının karşısına geldikleri sırada Zürâre, Amr’a şöyle demiştir: “Hangi hükümdar vardır ki, savaşa çıksın da eline bir şey geçirmemiş ve dönmemiş olsun. Şu an Tayy kabilesinin üzerine yürü.” Bunun üzerine Amr denileni yapmış ve birçok kişiyi öldürerek esir almıştır. Ganimetleri ele geçirdikten sonra dönmüştür. Bu durum Zürâreya karşı Tayy kabilesinin kin duymasına neden olmuştur.[515] Yine Huzeyfe, Esed ve Zübyânoğulları ile Gatafan kabilesinin diğer kollarandan büyük bir kalabalık toplayarak Absoğullarına karşı harekete geçmiştir. Bunun üzerine Absoğulları bir araya gelerek istişarede bulunmuş ve Kays b. Züheyr onlara şöyle seslenmiştir:

Şu anda başınıza takat ve gücünüzün üzerinde bir felaket gelmiştir. Bedroğullarının intikamdan başka gayeleri yoktur. Diğerleri ise, mal ve ganimet peşindedir. [516]

Absoğulları aralarında anlaşarak düşmanın bu ganimet hevesini fırsat bilip bir hile yapmıştır. Düşman ganimet toplamak için savaş düzenini bozunca, tekrar savaşmak üzere onlara saldırmıştır. Böylece hatalarını anlayan grup, intikam almak için tekrar savaş kararı almış; ancak bu sefer ganimet peşine düşmek yasaklanmıştır. Ganimet her ne kadar teşvik edici bir unsur olsa da, savaşın kaderine olumlu ya da olumsuz tesir edecek özellikleri taşımaktadır. Bunu bilen Sabir b. Hurmüz en-Nersî, askerlerine Araplarla savaşmak üzere çıktıklarında tavsiyelerde bulunurken savaş esnasında mal peşinde koşmamalarını ve Arapları toptan öldürüp, sağ kalmayıncaya kadar savaşmalarını emretmiştir.[517] Bu emrin Kur’an tarafından Müslümanlara da yapılması[518] önemlidir. Yani düşman tamamen savaşamayacak hale gelme-

---

[515] İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 530.
[516] İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 554-6.
[517] Taberî, *Tarih,* III, 992.
[518] KK. Enfal 67-69

den ganimet ya da esir elde etme gibi bir hareket, siyaseten olumsuzlanmaktadır.

Yine fırsatlardan yararlanarak ganimet toplamak için savaş kararı alınmaktadır.[519] Hatta ganimet için savaşmayan kabilelerin kınandığı da vaki olmuştur.[520] Bazen kaynaklarda nedeni belirtilmeyen; ancak ani baskınlar şeklinde gerçekleşen savaşlara rastlanmaktadır. Bu savaşların nedenleri, belli değildir; ama sonuçları bol ganimet ve esir elde etmektir. Bu tip ani saldırılara "gâra" adı verilmektedir.[521] "Yevmü's-Sabah" da denilen"[522] bu savaşların ani oluşları göz önüne alındığında, ganimet elde etme çerçevesinde gerçekleştiği düşünülebilir. Nitekim Gabit Vakası böyle bir savaştır. Şeybanoğullarından bir topluluk, Felec sahasında birbirine komşu olarak yaşayan Yerbû', Dabbe, Fezara ve Zübyân topluluklarına baskın yapmıştı. Onlarla savaşa tutuşmuş ve Şeybanoğulları bol ganimet elde etmiştir. Yolda giderken Temim kabilesine bağlı Malik b. Hanzala oğullarına uğramış ve onların da develerini sürüp götürmüştür. Onlar da bu sefer Şeybanoğullarının peşine düşmüş ve mezkûr savaş gerçekleşmiştir. Temim kabilesine bağlı gruplar, savaşı kazanmış ve kaybettiklerini geri almıştır.[523]

Cahiliye döneminin önemli savaş kavramlarından olan diyet olgusu da ganimet bağlamında değerlendirilebilecek bir özellik taşımaktadır. Zira bu dönemde yapılan savaşlar sonucu elde edilen esirler, önemli gelir kaynağı durumundadır. İfade edildiği üzere baskın yapmak ve bir şeyler elde etmek için yapılan savaşlarda elde edilen esirlerin fidye değeri Cahiliye dönemi insanı için vazgeçilecek türden değildir. Temim kabilesinden Akra ile kardeşi, kendi kabilesinden Mücaşioğulları ile birlikte Bekr b. Vail kabilesine bas-

---

519 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil,* I, 557.
520 Avvad, 31.
521 Cündî, 79.
522 İbn Manzur, "sbh" md.
523 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil,* I, 573.

kın yapmak üzere yola çıkmıştır. Ancak Zübale denilen yerde Bekr b. Vail galip gelmiştir. Akra ve kardeşi esir olunca, fidye önermiş ve Bistam'ın muvafaktıyla kurtulmuştur.[524]

Diyet, Cahiliye döneminin önemli bir vakasıdır. Diyeti verilmeyen maktul yüzünden savaşlar çıkmaktadır. Fari' Savaşı, böyle bir nedenle yapılmıştır.[525] Sümeyr Savaşı, diyet yüzünden çıkmıştır.[526] Bu savaşta antlaşmalı olan kişinin diyeti, neseben kabilenin aslından olan kişinin diyetinin yarısıdır. İşte bu noktadaki antlaşmazlıktan savaş çıkmıştır. Ancak bu savaş, diyetin maddi gelirininin azlığından dolayı mı yoksa yarı diyet almanın verdiği ağırlık nedeniyle mi çıkmıştır? Bu belirgin değildir.

Yine Tayy kabilesinden Hatim et-Tayy, bir ordu ile Bekr b. Vail kabilesine baskın yapmışsa da hezimete uğramıştır.[527] Rabia b. Ziyâd el-Kelbî, kavminden bir ordu ile savaşa çıkmış ve Şeybanoğullarından bir ordu ile karşılaşmış ve hemen iki ordu oracıkta savaşa tutuşmuştur. Şeybanoğullarının galibiyetiyle çok sayıda ganimet ve esir alınmıştır.[528] Felec Vakasında da tesadüfen karşılaşma sonucu ordular, savaşa girişmiş ve ganimetler elde edilmiştir.[529] Nubat Vakasında da başka bir maksatla yola çıkan ordu, önüne çıkan bir kabile ile savaşmak durumunda kalmıştır.[530]

Cahiliye döneminde ganimet elde etmenin yollarında biri de, kıymetli mal taşıyan kervanlara yapılan saldırılardır. Süllan Vakasının nedeni, Kisra

---

[524] İbnü'l-Esîr, *el-Kamil,* I, 575.
[525] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 635.
[526] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 628.
[527] İbnü'l-Esîr, *el-Kamil,* I, 580.
[528] İbnü'l-Esîr, *el-Kamil,* I, 581.
[529] İbnü'l-Esîr, *el-Kamil,* I, 621.
[530] İbnü'l-Esîr, *el-Kamil,* I, 616.

tarafından Numan b. Münzîr'in Arapların başına tayin edilmesiyle birlikte Ukaz panayırına gönderdiği malların Âmiroğullarınca talan edilmesidir.[531]

Cahiliye döneminin yağmalar ve savaşlar dönemi görünümünde olması son derece ilginçtir. Hatta hemen her kabilenin kendine göre bir saldırı ve savaş programının olduğu düşünülebilir. Bu fikri destekleyecek olaylar, bu dönemde mevcuttur. Temim kabilesinden Kays b. Asım ile Selame b. Zarib, Seytel üzerine savaş için hareket etmişti. Kays'ın önce davranıp bol ganimet elde etmesi üzerine Selame olaya müdahele ederek şunları söylemiştir: "Benim baskın yapacağım kimselere hücum ettiniz." Böylelikle elde edilen ganimeti onlardan talep etmiştir. Ganimetlerin Selame'ye teslim edilmesiyle büyük bir iç savaşın eşiğinden dönülmüştür.[532]

Cahiliye'deki insanların temel özelliklerinden biri de onların fırsatçılığıydı. Kendi çıkarları için uygun olanak elde ettiklerini düşündüklerinde hemen harekete geçmekte ve hedefe ulaşmak için savaş başlatmaktalardı. Ziyâd b. Hebûle, Suriye Bölgesinin hükümdarıydı. Kudaa kabilesinden Necd ve Irak civarındaki Arapların hükümdarı Hucr b. Amr el-Kindî'ye baskın yaptırmıştı. Bu sırada Hucr b. Amr da, Bahreyn'e baskın yapmaktaydı. Ziyâd, bunu fırsat bilerek savunmasız durumdaki aile ve malları elde etmek için onlara saldımıştır. Birçok ganimet ve esir elde etmiştir. Avf b. Muhallim, Ziyâd'ın yanına gelerek esir alınan karısını istemiş ve almıştır. Ancak kadın Ziyâd'dan hamile kalmıştır. Avf bunu çok önemsememiştir. Zira kaynaklarda bundan rahatsız olduğunu gösteren bir bilgi gözükmemektedir. Fakat bu, kadının kız çocuğu doğuruncaya kadar devam etmiştir. Avf, doğan kız çocuğunu diri diri gömmeye teşebbüs etmiştir. Bundan sonra

---

531 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil,* I, 610.
532 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil,* I, 621.

Hucr'a karşı saldırıya geçerek, onun elinden esirleri kurtarıp, malları da almıştır.[533]

Cahiliye döneminde insanların malları da, zaman zaman başa bela olmaktadır. Zira mal demek, onu koruyacak gereksinimler demektir. Yağmacı bir toplumun niteliklerini taşıyan Cahiliye toplumu, fırsatların da kulanıldığı bir toplum görünümündedir. İmru'l-Kays, zengin bir insan; ama malını korumak için de başka birinin himayesine muhtaçtı. Haris'e sığınan İmru'l-Kays'ın teslim edilmesini isteyen Münzir, onu teslim etmezse savaş açacağı tehdidini savurmuştur. Çok sürmeden savaş çıkmıştır.[534] Tabi bu olayda İmru'l-Kays'ın Münzîr'e karşı şiirler söylemiş olması da göz ardı edilmemelidir. Cahiliye'deki insanlar, aslında ganimete tevessül etmemenin öneminin de farkındaydı.[535]

Cahiliye döneminde ganimet olgusu o kadar güçlüdür ki, bazen kabileler savaş ve yağma yapmak üzere antlaşmalar yapmıştır.[536] Tabi ganimet konusundaki bu hassasiyet, bazen kabilelere büyük hezimetleri de yaşatmaktaydı. Zira hile ile ganimeten sayılabilecek malların ve develerin öne sürülmesiyle ganimete koşan düşman askeri, arkadan gelen atlılar tarafından gafil avlanabilmekteydi. Dahis ve Gabra Savaşında bu tarz bir olay yaşanmıştır.[537]

Sonuç olarak savaşlarda ilk hedefin ganimet olduğu örnekler bulunmaktadır. Mal ve hayvanları alıp hemen dönme hesabı yapılmaktadır.[538]

---

533 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 487-8-9.
534 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 498.
535 Zalat 92.
536 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 440.
537 Cündî, 38.
538 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 538–9.

Cahiliye'de toplumlar, fidye talebi nedeniyle de savaş yapabilmektedir. Örneğin Ayn-u Ubağ Savaşı, Münzir'in Gassanîlerden fidye istemesi nedeniyle patlak vermiştir.[539]

Cahiliye dönemindeki savaş anlayışının tespit edilmesin de hiç şüphesiz önemli vesikalardan biri de, komutan ve ileri gelenlerin konuşmalarıdır. Bu anlamda Kisra Perviz'in "niçin savaş sorusu"na cevap olacak tarzdaki açıklamaları önemlidir. Kisra'ya göre, devleti ayakta tutan mal ve askerdir. Mal ve servet de; ülke için bir sığınak, düşmana karşı bir kuvvettir. Mal ve askeri elde etmenin yolu ise, ganimet ve ganimete giden yoldaki savaşlardır.[540]

Antlaşmalar gereği verilmeyen vergiler de, savaşlara neden olmaktadır. Örneğin Ebrehe tarafından Bekr ve Tağlib üzerine emir tayin edilen Züheyr, kıtlık nedeniyle vergisini vermeyenlerle savaşmıştır.[541] Esedoğullarını kendine bağlayan Hucr, heryıl ihtiyaç duyulan vergi ve hediyeleri onlardan almaktaydı. Bu durum, bir müddet böyle devam etmiştir. Esedoğulları, Tihame'de iken gelen vergi memurlarını dövmüş ve vergileri vermemiştir. Hucr, onların bu davranışı üzerine harekete geçmiş ve bütün varlıklarını toptan müsadere etmiştir. Sonra da Tihame'ye sürgüne gönderip geriye kalan bir grup ileri gelen şahsiyeti de hapsetmiştir.[542] Kabileler sürekli gezdiği için Esedoğullarının Tihame'de mecburi ikamete tabi tutuldukları anlaşılmaktadır.

Vergi, talep edilmesi, bazen savaş nedeni sayılmaktadır. Behram'a, Deylem reislerinden birisinin büyük bir askeri kuvvetle Rey ve kasabalarına akınlar yaptığı, esir ve ganimetler aldığı, memleketi yakıp yıktığı, hudut

---

539 Abdurrahman, 155.
540 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 479.
541 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 484–5.
542 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 494.

boylarındaki adamların aciz kalıp onları durduramadığı ve halkın ona vergi vermeyi kabul ettiği haberi ulaşınca Rey'e büyük bir ordu göndermiştir.[543]

Yunanlı İskender'in babası Philph, her yıl belli miktarda harac ödemek şartıyla Dara ile barışmıştır. Ölümünden sonra İskender, bu haracı ödemeyince yeni bir savaş çıkmıştır.[544]

Cahiliye Arapları, geçim zorlaşınca vergi vermek zorunda oldukları otoritelerden kurtulmaya çalışmışlardır. Vergi vermeye devam ettikleri için de[545] özellikle kıtlık zamanlarında büyük savaşlar yaşanmıştır. Ebrehe, Necd Bölgesine geldiğinde Tağlib ve Bekr Kabilelerini oranın başına getirmişti. O yıl kıtlık nedeniyle vergiler ödenememiştir. Her yıl göçtükleri Züheyr'e ait bölgeye de Züheyrle savaş halinde oldukları için gidememişlerdir. Dolayısıyla vergi borçlarının ödenememesi gibi bir durumla karşılaşılmıştır. Çıkar yol olarak ise Züheyr'e suikast düzenlemişler ancak başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine Züheyr, Yemenlilerden asker toplayarak savaşa başlamıştır.[546] Dolayısıyla bu dönemde insanlar, karşı duramadıkları ve vergi vermek zorunlulukları ile bağlı bulundukları otoritelere yönelik çözüm yolları aramaktadırlar..

Yemen Valisi Mervezan, Yemen'deki dağlık bir bölge olan el-Medayî halkının vergilerini vermemeleri üzerine muhtemelen savaş hazırlıklarıyla oraya gitmiş ve halkın yeniden vergi vermelerini sağlamıştır.[547]

Yine Türk Hakanı, Kisra Enuşirvan'a mektup yazarak kendisine vergi ödemesi talebinde bulunmuş aksi halde savaş için yola çıkacağını haber vermişti.[548] Yezdicerd, kendisinden önce babasına Rumlar tarafından ödenen

---

543 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 393.
544 Taberî, *Tarih*, II, 834–5.
545 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 485.
546 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 485.
547 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 475.
548 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 424.

verginin kesilmesi üzerine savaş kararı almış ancak sorun, diplomatik görüşmelerle halledilmiştir.[549] Rum hükümdarı, Kisra Enuşirvan'a saldırmaması için her yıl vergi ödemeyi taahhüt etmiştir.[550]

Cahiliye'de Kâbe hizmetlerini ifa etme imtiyazı konusunda da savaşlar yapılmıştır. Bu tür savaşlar, doğrusu daha başka unsurlarla da desteklenmektedir. Zira Araplar için Kâbe, aynı zamanda hac vesilesiyle ticari nitelikler taşıyan bir merkez konumundadır.[551] Zatu Nekif Günü, böyle bir savaşı temsil etmektedir. Kusayy, Mekke'yi Kureyş'e taksim etmiş ve Bekr b. Abdümenat ve Kinâne oğullarını da Mekke'den sürmüştür. Doğal olarak bu durum, kin ve nefrete neden olmuştur. Nihayet onlar, Abdülmuttalip döneminde Harem Bölgesini Kureyş'in elinden almaya karar vermiştir. Hûn b. Huzeyme oğullarının develerine el koymuş ve savaşa hazırlanmıştır. Buna karşılık Kureyş de, hazırlanmış ve Ehabiş kabileleri ile antlaşmalar yapmıştı. Bu kabileler arasında Haris b. Abdimenat, Hûn b. Huzeyme b. Müdrikoğulları ve Huza'dan Müstalikoğulları vardı. Yapılan mücadelede Kureyş galip gelmiştir.[552] Bu, aslında insanların kendi memleketlerinden sürülmeleri nedeniyle yapılan savaşlara da örnektir. Sonuçta bu durum, Risalet döneminin de önemli bir unsurudur. Kusayy'dan sonra çocukları, bu hizmetler konusunda savaşın eşiğine gelmiştir.[553] Tıhfe Gününün nedeni, Rifade görevini yerine getirme sırası Benî Yerbû'a geldiğinde Hacib b. Zürâre en-Numan, sırayı Haris b. Kırd b. Süfyan b. Mücaşi'ye vermek istemesidir. Numan, Benî Yerbû'dan bunu istediyse de onlar karşı çıkmışlardır ve Benî Yerbû'nun sı-

---

549 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 395.
550 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 425.
551 İbn Hişam, I, 79.
552 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil,* I, 563.
553 İbn Hişam, I, 181–2;

rasını kimseye vermeyeceğini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Numan, bir birlik göndermiş ve onu hezimete uğratarak kardeşlerini esir almıştır.[554]

Ahlaf ve Mutayyebûn arasındaki antlaşma da, aslında bir savaşın eşiğinden dönülmesiyle gerçekleşmişti. Kâbe hizmetleri konusundaki tartışma sonucu gerilen ortam, son anda antlaşma ile yumuşatılmış ve hizmetler bölünmüştür. Kâbe hizmetlerinin beraberinde neler getirdiği konusu dikkate değer bir sorudur.[555] Yine Cahiliye döneminde Temim kabilesi, Rifade payesi için savaşmıştır.[556] Kâbe hizmetleri için Kusayy, Sufe'yi yenmiş ve yönetimi ele almıştır.[557]

Katura ve Cürhüm kabileleri, Kâbe hizmetleri konusunda savaşan bir başka iki gruptur. Mekke'nin düzlük yerlerine Katura, yüksek yerlerine ise Cürhüm kabilesi yerleşmiştir. Cürhüm kabilesinin başkanı olan Mudat b. Cürhüm, Mekke'ye yüksek bölgeden gelenlerden "öşür" adını verdikleri bir vergi almaktaydı. Zamanla bu işin kârlı olduğunu anlamış olacaklar ki Kâbe hizmetleri konusunda karşı karşıya gelmişlerdir. Yapılan mücadeleden Cürhüm galip çıkmış ve görevi almıştır. Bu olay Kâbe'deki ilk isyan olarak tarih kaynaklarında yer almıştır.[558]

Savaş için çıkan ordunun yol güzergâhında olmak, hedef olmak anlamına gelmekte ve bir savaşın çıkma ihtimalini beraberinde getirmektedir. Zû Neceb Vakasında Kinde Hükümdarı, Temim kabilesine karşı savaşa çıkınca Temim kabilesi durumu haber alıp hemen bölgesini terketmiştir.[559] Gabit Vakasında da Şeybanoğulları yola devam ederken güzergâh üzerindeki Temim'e bağlı Malik b. Hanzalaoğullarına uğrayıp, onların develerini sürüp

---

554 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 619; İbn Abdi Rabbih, V, 234.
555 İbn Hişam, I, 181-2; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 438-9.
556 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 619.
557 İbn Hişam, I, 172.
558 İbn Hişam, *el-Kâmil*, I, 157.
559 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 571.

götürmüştür.[560] Doğal olarak bu durum, onlarda intikam alma veya kaybettiklerini tekrar elde etme arzusu uyandımış ve yeni savaşlara neden olmuştur.

Mal ve kıymetli şeyler için de savaş yaşanmıştır. [561] Dahis ve Gabra Savaşı bunun için önemli bir örnektir. Rabi,'Kays b. Züheyr'in zırhını geri vermeyince Kays, ona ait mallara baskın yaparak el koyup satmıştır. Aynı kabileden olan bu iki kişinin aileleri arasında ciddi çatışmalar olmuş ve Dahis ve Gabra savaşı yapılmıştır.

Cahiliye döneminde kabileler, herhangi bir özel hedef olmaksızın savaşa çıkmakta ve çeşitli ganimet ve mallar elde ederek dönmektedir.[562] Özellikle eşkiyalık için savaşanların fakirlikten kurtulmak ve zengin olmak için savaştıklarını düşünmek yanlış olmaz.[563] Bu da, çıkar amacıyla savaşların yapıldığına ilişkin fikir vermektedir.

3. Asabiyet Nedeni ile Çıkan Savaşlar

Daha önce de ifade edildiği üzere asabiyet, kişinin kendi asabesine yardım etmesi ve kendilerine karşı düşmanca hareket edenlere karşı asabesiyle birlikte bir güç oluşturmasıdır. Buradan her halükarda kabile mensubuna yardım edilmesi anlayışını çıkarıyoruz. Öyle ki bu taassub yüzünden sıradan olaylar ya da bireysel sorunlar, büyük savaşlara dönüşebilmiştir.

Asabiyet, kabilenin diğer kabileler karşısında nesepce üstünlüğü üzere kurulu bir anlayıştır. Bu duygu, Cahiliye Arabının övgüye mazhar olduğu düşüncesini çağrıştırmaktadır. İlk Ficar Savaşında Bedr b. Ma'şer el-Kinanî, Ukaz Panayırında oturmuş ve ayaklarını uzatarak şöyle seslenmiştir: "Ben, Arabın en şereflisiyim. Kim benden daha şerefli olduğunu iddia ediyorsa

---

[560] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 573.
[561] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 543.
[562] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 619–620.
[563] Zalat, 92.

şunlara vursun." Bunun üzerine Hevazin kabilesinden Uhaymir b. Mazin onun ayaklarına vurarak "Çek, ayaklarını ey alçak!" diye karşılık vermiştir. Bunun üzerin iki grup arasında neredeyse kan dökülmek üzere iken taraflar ayrılmıştır.[564]

Asabiyet, bütün kabile fertlerini yabancı, haksızlık eden ya da kabile haklarını vermeyen her türlü düşmanı kabileden uzaklaştırmaya çağırır. Bununla ilgili birçok olay vardır. Hucr Gününde Esed kabilesi, Kindî'nin yurduna saldırmış ve onu öldürmüştür.[565] Yine Ficar ve Zû Kar savaşlarında asabiyetin önemli ve belirleyici bir unsur olarak etkin olduğuna şahit olunmaktadır.

Asabiyet duygusu, kabileye sığınanları himaye etmeyi de bir sorumluluk olarak mensuplarına yüklemektedir. Hatta sığınan kimsenin öldürülmesi durumunda genel adet olan yarım diyeti bile kabul etmemektedir. Evs ve Hazrec arasındaki Sümeyr Vakası böyle bir özellik taşımaktadır. Bu savaşın esas nedeni şudur: Ka'b b. Aclan denilen Benî Salebe b. Sad b. Zübyân kabilesinden bir kişi, Hazrecli Malik b. Aclan es-Salimî'nin yanına gelmişti. Ancak Evsli biri karşılıklı övünme (Mufahare) sebebiyle Kâ'b'ı öldürmüştür. Bunun üzerine Malik el-Hazrecî, Benî Âmir b. Nevf'ten katili talep etmiştir. Katili bilmedikleri cevabını alınca diyet teklifine tam diyet talebi ile cevap vermiştir. Bu durum işleri savaşa kadar götürmüş ve savaşı Evs kazanmıştır. Münzîr b. Haram en-Neccarî el-Hazrecî'nin hakemliği ile konu kapanmıştır.[566] Besus da, Cessas'ın halasıdır. Devesi öldürülünce bağırarak Benî Bekr'den ve herkesten yardım istemiştir. Cessas onun ve hem civar hakkı verdiği hem de halası olan kişinin intikamını almak için harekete geçmiştir. Besus Harbi ve Kuleyb'in öldürülmesi böyle gerçekleşmiştir.[567] Görüldüğü

564 İbn Abdi Rabbih, V, 251.
565 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 511-520.
566 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 658-9; Abdurrahman 79.
567 Dabbî, 55.

üzere bu savaşta da asabiyet ile intikam iç içedir. Ancak savaşın ateşlenme noktasında asabeye yardım söz konusudur. Son aşamada yaşanan olaylar, tarihin derinliklerindeki problemlerin depreşmesine neden olmuştur.

Cahiliye Arabı kendi bölgesini korumaktadır. Ancak kendinde yeterli güç bulursa başkalarına ait bölgeyi ele geçirmeyi de kendine mübah görmektedir. Bunu da kendi yaşam alanlarını genişletmek için yapmaktadır. Zira sınırlı olan otlaklar ve su kaynakları, herkesin ana hedefi durumundadır. Bekr ile Temim kabileleri arasında gerçekleşen savaşların ekseriyyeti bu özelliktedir. Bekr kabilesinin hedefi durumunda olan Temim kabilesinin arazileri daha verimliydi. Evs ve Hazrec arasındaki savaşlarda da aynı olguyu görmek mümkündür. Hazrec kabilesi, Kureyza yurdundaki yerlere göz dikmişti. Onları ya rehineleri öldürmekle ya da bölgelerini boşaltmakla tehdit etmişti.[568] İkinci Ficar Savaşında Kureyza ve Nadr kabileleri Hazrec'e karşı Evs ile antlaşmayı kabul etmiştir.[569]

Cahiliye dönemi bireyleri için şerefin korunması çok önemlidir. İnsan haysiyetinin temsil edildiği yegâne hedeflerden biri de asabiyet unsuru kadındır. Bu nedenle Cahiliye dönemindeki bedevî Arapların kadınlarından herhangi birine gelecek en ufak bir taarruz durumunda tüm kabile bireyleri, şereflerini kurtarmak için harekete geçmektedir. Nitekim İkinci Ficar Savaşında böyle bir olayın etkili olduğu anlatılmaktadır. Ukaz panayırında Kureyş'in gençleri, Benî Âmir b. Sa'sa' kabilesinden bir kadının yanında oturmuş, ondan yüzünü açmasını istemiştir. Kadının reddetmesi üzerine gençlerden biri, onun arkasından yaklaşarak kıyafetini kesmişti. Kadın ayağa kalkınca mahrem yerleri görünmüş, gençler onunla gülerek alay etmişti. Bunun üzerine kadın; "Ey Âmir topluluğu!" diye seslenmiş ve bütün insan-

568 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 678.
569 Abdurrahman, 79.

ları telaşlandırmıştır. Harb b. Ümeyye bunun gereğini yaparak daha büyük bir savaşın çıkmasına mani olmuştur.[570]

Cahiliye dönemi Araplarının tahakküme düşkünlükleri de asabiyet duygusunun bir tezahürüdür.[571] Öyle ki insanlar, galibiyeti, güç ve sulta için, liderliği zulüm ve taşkınlık yapmak için elde etmek istemiş, durak bilmeyen bir çıkmaza düşürmüştür. Bu garip tutkudan dolayı Berad el-Kinanî, Âmir'in reisi Urve er-Rihal'i öldürmeye teşebbüs etmiştir. Bunun sonucu olarak Kinâne ve Hevâzin kabileleri arasında neticesi çok ağır mücadeleler olmuş ve haram aylar çiğnenmiştir.[572] Yine bu duygu, Cessas b. Mürre el-Bekrî'ye kız kardeşinin kocası ve Bekr ve Tağlib kabilelerinin reisi Küleyb'i öldürmeyi mübah saydırmıştır. Böylece kendi kavmini ve amca çocuklarını kırk yıl sürecek bir savaşın içine itmiştir.[573] Yine, Verd el-Absî, Kays b. Züheyr'in iki atı üzerine Huzeyfe b. Bedr el-Fezarî'yle rehinleşmiştir. Kays bu sırada Mekke'dedir. Kays'ın dönmesine rağmen Huzeyfe rehin antlaşmasını ilga etmeye razı olmamıştır. Bu durum, iki kabile arasında büyük olayların yaşanmasına ve çok kan akmasına neden olmuştur.[574]

Asabiyet olgusunun tezahür ettiği hareket noktalarından biri de riyaset meselesidir. Bilindiği üzere riyaset, güç demektir. Aynı soydan gelen aileler güçlü olan reise bağlı olarak yaşamlarını devam ettirmektedir. Ancak bu, riyaset makamındaki kişinin gücüyle sınırlıdır. Ne zaman ki reisin gücü zayıflamış ya da teba durumundakiler güçlenmişse, işte o zaman sorunlar başlamıştır. Artık boyunduruktan kurtulup kendi hâkimiyetlerini ortaya koyma mücadelesi başlatılmalıdır. Cahiliye döneminin meşhur savaşlarının taraflarından olan Evs ile Hazrec kabileleri arasında yaşananlar, bir yönüyle de güç

---

570 Isfahânî, *Ağanî*, XXII, 62; İbn Abdi Rabbih, V, 252; İbn Raşîk, el-Umde, II, 218; Krş. Abdurrahman, 79–80.

571 Abdurrahman, 80.

572 İsfahânî, *Ağanî*, XXII, 63; İbn Abdi Rabbih, V, 253.

573 Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, II, 569.

574 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 570.

mücadelesidir. Her iki kabile, amca çocukları olmalarına rağmen belirli bir noktadan sonra aynı çatı altında yaşayamaz duruma gelmiştir.

Dahis ve Gabra Savaşı da farklı değildir. Züheyr b. Cezime Gatafan'ın reisidir. Nüfuz alanını Hevazin kabilesi sınırlarına kadar uzatınca öldürülmüştür. Abs kabilesi riyasetine geçen oğlu Kays b. Züheyr de, babası gibi nüfuzunu hem Abs hem de Zübyân üzerinde kurmaya çalışmıştır. Fezâre kabilesi, Huzeyfe ve kardeşi ile ona engel olmuş ve birçok savaşlar farklı nedenlerle de olsa bu temelden de kaynaklanmıştır.[575]

Cahiliye dönemindeki asabiyet olgusu, her zaman savaş nedeni olmamıştır. Bazen yaşanan savaşların uzun süre devam etmesini engelleyen bir işlev de görmüştür. Necaşi, Zû Nuvas'ı altedip San'a'da bağımsız bir yönetim kuran Ebrehe üzerine "Aryat" isimli kumandanını askeri bir operasyon yapmak üzere gönderince, Ebrehe, Aryat'a şöyle seslenmiştir:

"Aynı vatanın, aynı dinin mensuplarıyız. Halkımızı ve dinimizi düşünmeliyiz. Arzu edersen sadece ikimiz mübareze edelim. Üstün olan başa geçer, böylece Habeşlilerden hiç kimse ölmez." [576]

Ebrehe'nin bu teklifini Aryat kabul etmiştir. Ebrehe sonuçta Aryat'ı öldürmüş böylece büyük bir savaştan bu şekilde sıyrılmıştır. Burada Ebrehe'nin kullandığı dil, her ne kadar siyasî özellikler içerse de asabiyet ruhundan izler taşımaktadır.

4. İntikam Merkezli Savaşlar

İntikam merkezli savaşlar, daha çok bireysel planda yaşanan bir takım hadiselerin intikam hırsıyla toplumsallaştırılması ve asabiyet duygusunun desteklediği bir motivasyonla ortaya çıkmıştır. Bunların sona erdirilerek sükûnetin temin edilmesi ancak ileri gelen eşrafın müdahalesi ve olaydan

---

575 Abdurrahman, 81.
576 Taberî, *Tarih*, III, 1098-9.

zarar görenlerin zararlarının karşılanması ile mümkündü. Çıkan olayın temelinde öldürülen bir kişinin intikamı söz konusu ise, bu durumda eşrafın delaletiyle kabul edilen diyet sayesinde sukunet temin edilmekteydi.

İntikam olgusu kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bütün devletlerin kendilerine göre çeşitli gerekçelerle canlı tuttukları ve söylemlerine kattıkları bir bahane gibidir. Minuşehr tac giydiğinde şu ifadeleri kulanmıştır: "Biz düşmanlarımıza karşı kuvvetliyiz. Atalarımızın öcünü almaya hazırız." Sonra da büyük babası Irec'in intikamını almak üzere Türk memleketleri üzerine yürümüştür.[577] Taberî'nin ifadeleri ile aktardığımız bu olayda intikam olgusunun devletler boyutuna işaret edilmektedir. Ayrıca burada, Cahiliye bedevîlerinin düşünce dünyasının şekillenmesinde, dış dünyanın da tesirinin olduğu göz ardı edilmemelidir. Buradaki intikam, bireylerin intikamı olmaktan ziyade devletlerin gururlarını ve kayıplarını telafi mücadelesinin tarih kaynaklarına aksetmiş şeklidir.

Devlet başkanlarının ya da büyük komutanların bir yakınının öldürülmesi de intikam merkezli savaşların çıkmasında kolaylaştırıcı etkenler olarak algılanabilir. Keykavus, oğlunun öldürüldüğü haberini alınca Türklere karşı bir ordu hazırlatıp göndermişti.[578] Buna benzer savaşların Cahiliye Arap toplumunun zihinsel dünyasını oluşturan bilgiler arasında mevcut olduğu düşünülmelidir. İntikam alma bir yönüyle de intikam sahibinin psikoloik rahatlama için bir arayış içerisinde olduğu izlenimi uyandırabilir.[579]

Erdeşir, babası Beştasb'ın intikamını almak için Sicistan üzerine yürümüştü. Ordusu için, halktan büyük miktarda vergi toplamış ve Sicistan'ı yerle bir etmiştir.[580]

---

577 Taberî, *Tarih*, II, 533.
578 Taberî, *Tarih*, II, 732, 736, 738.
579 Krş. Taberî, *Tarih*, II, 738, 742, 745.
580 Taberî, *Tarih*, II, 826-7.

Rahrahan Savaşı, Züheyr'in oğlu Şe's'in, Ganioğullarından Rebah b. Eşell tarafından öldürülerek her şeyinin alınması sonucu başlamıştı. Bu olay üzerine Züheyr, Ebû Âmir'e şunu söylemiştir: "Ya çocuğumu diriltirsiniz, ya Ganî Topluluğunu öldürmem için bana teslim edersiniz, ya da siz ve biz hayatta oldukça savaşırız." Ebû Âmir savaş istemediğini diyet veya sadece katilin teslim edilmesini önermişse de teklifi kabul görmemiştir. Züheyr, Âmir oğulları ile aralarında antlaşma olduğu için onlarla savaşmaktan vazgeçerek casuslar yardımı ile gerekli haberleri almış ve Ganioğullarına saldırmış, birçok insanı öldürmüştür. Böylece Absoğulları ile Âmiroğulları arasındaki savaş başlamıştır.[581] Araya giren intikam hisleri kısa sürede dinecek nitelikte değildi. İntikam için Ganî topluluğunu perişan eden Züheyr'e Halid b. Cafer b. Kilab; "Ey Züheyr! Senden gördüğümüz zarar ve kötülükler son hadde ulaştı." demiştir. Bunun üzerine Züheyr, "Allah'a yemin ederim ki gücüm olduğu müddetçe intikam alacağım. Bunun ardı arkası kesilmeyecek." şeklinde cevap vermiştir.[582]

Dahis Harbi öncesinde Abs tarafından öldürülen Malik b. Huzeyfe'nin diyetini, ortamı sakinleştirmek amacıyla Rabi' b. Ziyâd el-Absî üstlenmişti. Fezâre kabilesinin mücaviri olan bu zatın diyeti üstlenmesine rağmen Fezâre kabilesi Malik'i öldürmüş ve tekrar başa dönülüp savaş yeniden başlamıştır.[583]

Ficar Savaşları sıradan bir kişinin intikamını almak için yapılmıştı. Ancak yapılan savşalarda her iki taraf da savaştan bıkmıştır. Sonuçta öldürülenlerin karşılıklı takası ve fazla olanların diyetinin verilmesi üzere bir antlaşma iradesi ortaya konmuştur. Kureyş ve Kinâne karşısında Kays kabilesinin öldürüleni daha fazlaydı. Hevazin'den yirmi kişinin diyetini Harb b.

---

581 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 532-3, 539.
582 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 534.
583 Isfahânî, *Ağanî*, XVII, 133.

Ümeyye vermiştir.[584] Yine savaşın bitiminden sonra Gatafan kabileleri, Benî Zübyân'a müracaat ederek sulh yapmıştır. Haris b. Avf ve Harice b. Sinan ile Hısn b. Huzeyfe de diyetleri üstlenmiştir.[585]

Cahiliye döneminde yakınlarından biri öldürülen kişi, kanın yerde kalmaması için kabileyi tahrik etmekte ve bunda başarılı olmak için de bazı araçlar kullanmaktaydı. Örneğin Benî Şerid, Feyfa Gününde, Benî Kinâne'den intikamını alıncaya kadar kendine kadınları, yağlanmayı ve benzeri süslenmeleri yasaklamıştır.[586]

Küleyb'in öldürülmesi ile başlayan Besus Harbi, kardeşi Muhelhel'in intikam alma gayretleriyle her iki kabileyi de perişan eden kırk yıllık savaşa dönüşmüştür.[587]

Berad el-Kinanî, Urve er-Rihal'i öldürünce Hevazin kabilesi intikam almak için topluca saldırmış ve Ficar savaşları yaşanmıştı.[588]

İkinci Üvâra Vakasında, Münzîr Maüssemâ, çocuğunu Zürâre b. Udüs et-Temimî'nin yanına bırakmıştı. Bir gün avlanmaya çıktığında Süveyd b. Rabia ed-Darimî'ye ait develerin yanına uğramış ve o uyurken oradan besili bir deve getirterek kesmişti. Süveyd uyanınca Münzîr'in oğluna saldırıp onu öldürmüş ardından da kaçarak Mekke'ye gelmiştir. Bunun üzerine Münzîr, onlara karşı saldırıda bulunarak bu çocuğa karşılık doksan dokuz kişiyi öldürmüştür.[589] Rakam abartılı gibi gözükse de birçok insanın öldürüldüğü düşünülebilir. Yine Menıc Gününde, Riyah b. Esel el-Ganevî, Şe's b. Züheyr'i öldürmüştü. Sonrasında Benî Abs, Ganî üzerine diyet vb. talep etme-

---

584 Isfahânî, *Ağanî*, XXII, 78-79; İbnü'l-Esîr, I, 564.
585 Dabbî, 41.
586 İbn Abdi Rabbih, V, 176.
587 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 108; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 509-510.
588 Abdurrahman, 82.
589 Isfahânî, *Ağanî*, XXII, 192.

den aniden saldırmıştır. Ganî, Riyah'a hemen kaçmasını belki diyet üzere anlaşarak sulh yapabileceklerini söylemiştir.[590]

Mercu Halime Vakasında öldürülen Münzîr b. Maüssemâ'nın yerine geçen oğlu Münzîr, yerini sağlamlaştırıp işlerini düzene koyduktan sonra babasının intikamını almak üzere hemen Haris b. el-A'rac üzerine yürümüştür.[591]

İntikam almak için fırsat kollayan kabileler ve komutanlar en uygun zamanı beklemeyi ihmal etmemektedir. Babasının intikamını almak isteyen Münzîr b. Münzîr de böyle yapmış ve Haris'in Hire'ye bir ordu gönderdiğini haber alır almaz fırsattan yararlanmak için Gassan'a hareket etmiştir. Aynu Ubağ mevkiine gelince iki ordu karşılaşmış ve savaş gerçekleşmiştir.[592]

Cahiliye'de bireysel zararlardan kaynaklanan olaylar, geleneksel nedenlerle kabileye mal edilmiş ve savaş başlamıştır. Bir kişinin intikamı için yapılan savaşlarda öldürülen çok sayıda kişi, yeni intikamların ve artık kabileye mal olmuş intikam savaşlarının kapısını aralamıştır. Kays b. Züheyr'in işlediği cinayet, kardeşinin öldürülmesine ve yeni savaşların yapılmasına zemin hazırlamıştır.[593]

Şi'bu Cebele Vakasında, Lakit b. Zürâre, kardeşi Mabed b. Zürâre'nin intikamını almak için Âmir b. Sa'soğullarına savaş açmayı kararlaştırmıştır. Ancak Absoğulları ile Âmiroğullarının ittifakını öğrenince cesaret edememiş ve iki müttefike düşman olan bütün kabileleri destek için yardıma çağırmıştır. Onlar da icabet etmiş böylece Absoğulları ile Âmiroğulları ittifakı karşı-

---

590 Abdurrahman, 83.
591 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 520.
592 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 522.
593 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 548.

sında Esed, Gatafan, Amr b. Cevn, Muviye b. Cevn, Hacib b. Zürâre, Amr b.Temim'den oluşan bir ittifak grubu çıkmıştır.[594]

Kişi ya da devletler intikam almak için hilelere de başvurmaktadır. Vehriz, kervanını yağmalayan Temimoğularından intikamını almaya karar vermişti. Ancak yapılan istişarelerde onlara Temimoğullarının yaşadığı bölgede çok kötü şartların olduğu ve suyun bulunmadığı uyarısı yapılmıştır. Gitmeye cesaret edemeyen Vehriz, yine bir tavsiye ile bu işe Bahreyn Valisi Azad Firuz b. Cuşeys'i görevlendirmiştir. O da, Temimoğullarının zahire ve dökülen ekinleri toplamak üzere Hecer'e gittikleri sırada -ki onlar sürekli böyle yapardı- Temimoğullarını zahire vereceği vaadiyle davet etmiştir. Bunun üzerine Temimoğulları gelmiş ve o da onları Kisra'nın huzuruna çıkarmıştır. Kisra, Temimoğullarının erkeklerini öldürmüş, çocuklarını ise gemilerle Fars Ülkesine göndermiştir.[595] Erdeşir b. Abekşah, Dara b. Dara'nın intikamını almak için Fars'a doğru harekete geçmişti.[596]

Bu savaşlar, çoğu zaman birbirinin devamı niteliğinde sürüp gitmektedir. Zû Neceb Vakası, Cebele Savaşının devamı durumundadır.[597] İntikam merkezli savaşlarda, asabiyyet karakteri de son derece baskındır. Bunlar, içiçe bir görünüm arz etmektedir. Ayrıca İkinci Üvâra Vakası, Mazinî Vakası, Ra'sül Ayn, İlk Zû Kar Savaşı, Mübayıd ve Şeyyidayn, Hacir, Kedid, Burze, el-Feyfa, Şi'bu Cebele, Cifar ve'n-Nisar, Zatı Şukuk, Neş'e, Ficar Savaşları, Besus Harbi ve Evs ve Hazrec arasındaki savaşlar, Münzîr ve Gassanîlerle yapılan savaşlar ile A'yar ve Nakia, Serare, Eslet, Rabi' ve Fari' vakaları intikam temelli olarak yapıldığı düşünülebilecek vakalardır.[598]

---

594 İbnü'l-Esîr, I, 559.
595 Taberî, *Tarih*, III, 1162-3; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 452-3.
596 Taberî, *Tarih*, III, 964.
597 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 570.
598 İbnü'l-Esîr, I, 633.

5. Sınırların Korunması Amacıyla Savaşlar

Cahiliye döneminde bugünkü anlamıyla kesin hatlarla belirlenmiş sınırlar söz konusu değildi. Ancak her kabile için sınır kabul edilebilecek ve "hama" denilen kabile bölgeleri vardı. [599] Bu bölgelerin belirlenmesinde, otlak araziler ve su kaynakları esas alınmış olmalıdır. Kabul edilen bu sınırlara başka kabilelerden tecavüz olması durumunda, sınırları korumak için özel tavır alınmak zorunluluğu doğmaktadır. Bu durum genellikle mücavir kabileler veya devletler arasında cereyan etmekteydi.

Cahiliye Araplarını, savaş düşüncesi bakımından etkileyen Fars-Rum illerindeki anlayışlar da sınırlar açısından önemlidir. Sınırların tespit edilmesi, kabile ve devletlerarası ilişkilerin kısa da olsa sükûn bulması açısından son derece mühimdir. Behram, iş başına gelip de hükümranlığını tesis ettikten sonra komşu memleket yöneticileri, elçiler göndererek sınırların tayin edilmesini talep etmişler ve buna riayet edeceklerini ifade etmişlerdir. Gerekli sınırları çizilmiş ve sınır boylarına minareler yaptırılmıştır.[600]

Özellikle bazı kabile ve devletler arasında sınır problemleri varsa, bu durum savaşların yaşanmasını daha da kolaylaştırabilmekteydi. Bu, Risalet döneminde de gözlenen bir olgudur. Temim kabilesinden bir kadın, Hz. Peygamber'in yanına girmek isteyince, Bilal izin vermek istememiştir. Aralarındaki probleme dikkat çekerek "Onlarla aramızda Dehna Çölünü sınır yapma imkânını sağlasanız iyi olur." demiştir.[601] Bu, tam olarak bir savaş olmasa da meselenin problematik boyutuna işaret etmesi yönüyle dikkat çekicidir.

Sınırların korunması amacıyla yapılan savaşlar, tabii ki sadece bir bölgeyi korumaktan ibaret değildi. Sınırları korumakla amaç, Cahiliye Arabının

---

[599] İbn Manzur, "hmy" md.; krş. Abdurrahman, 32.
[600] Taberî *Tarih*, I, 1021-2.
[601] Taberî *Tarih*, I, 286-9. krş. 1249.

yaşamını sürdürdüğü ve hayat vasıtalarının bulunduğu bir alanı korumak amacıyla yapılmıştır. İslâm öncesi dünyanın hayat anlayışını şekillendiren unsurlar önemli oranda bu duygular tarafından yönlendirilmekteydi. Sınırların önemi, Cahiliye dönemi dünyasının farkında olduğu bir düzlemde algılanmaktadır. Nitekim Sabur b. Hürmüz b. Nersî, "Ülkenin durumunu düzeltmek için önce memleketin etrafını korumakla işe başlayacağını ve bin kişi alarak düşmanla savaşmak üzere yola çıkacağını" belirtmiştir.[602]

Uzeyb ve Zerahrah Günü, kabilelerin kendi bölgelerini korumak için giriştikleri mücadelelerin bariz örneklerini teşkil etmektedir. Uzeyb, Kadisiye ile Muğise bölgesi arasında yer alan bir su kaynağıdır.[603] Numan, Yemen Reisi Esheb b. Cu'fî'ye bir elçi göndererek S'ad ve Uneyze'nin Uzeybe suyuna varmalarından rahatsız olmuş ve orduyu harekete geçirmişti. Neticede Uzeyb Günü gerçekleşmiştir. Yemenliler mağlub olmuş, Numan çok sayıda ganimet ve esir elde etmiştir.[604] Zerahrah Günü de Benî Esed kabilesinden Benî Sa'd b. Sa'lebe ile Gassan arasında olmuştur.[605] Gassanî Münzirleri ile Şam Araplarının kralları arasındaki mücadeleler de böyledir. Setarata denilen bölge yüzünden çıkan ihtilaf, savaşa dönüşmüş ve Aynu Ubağ Vakası'nda Münzîr b. Maüssemâ yenilmiştir.[606] Halime Vakası da yine benzer özellikler taşımakta olup Münzîr (Münzîr b. Maussemâ'nın oğlu Esved) yenilmiştir.[607]

Zû Kar Savaşı için de tarihçiler birçok nedenler ileri sürmüştür. Bunlardan Ağanî'de zikredilen bir sebep, bu başlığa uygun bir gerekçeyi bizlere aktarmaktadır. Buna göre Bekr kabilesinin bir kısmı ile Farisîler arasında

---

602 Taberî, *Tarih*, III, 892.
603 Yakut, *Mu'cemu'l Buldân*, II, 131.
604 İbn Raşîk, II, 217.
605 Isfahânî, *Ağanî*, XI, 199.
606 İbnü'l-Esîr, I, 518.
607 İbnü'l-Esîr, I, 520; Bağdadi, Abdülkadir b. Ömer (ö. h. 1093), *Hızânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübâbi'l-Arab,* thk. Abdüsselam Harun, Kahire 1970. III, 303–5.

cereyan eden olayın nedeni; Numan b. Münzîr'in öldürülmesinden sonra Bekr b.Vail'in Sevad'a saldırmasıdır. Buradan da anlaşılmaktadır ki Numan, Araplar ile Farisîler arasında bir engel durumundadır.[608] Bu engel kalktığında bölge genişletme yolundaki saldırılar başlamış gözükmektedir.

Sınırların korunması Cahiliye döneminde önemli bir olgudur. Her kabile ya da devlet sınırlarını korumak için kendisine göre bazı önlemler alma ihtiyacı hissetmiştir. Keykubad, Türklerin ülkesine sızmasını önlemek için Belh Nehri'nin yani Ceyhun Nehri'nin yakınlarında ikamet etmeyi tercih etmiştir.[609] Bu durum, bu dönem toplumlarının sınırları ihlal edildiğinde savaşı da göze alabileceklerine işaret etmektedir.

Sınırların ihlali, bu dönemde büyük bir sorun durumundadır. Kubad, Hazarlardan gelebilecek tehlikeyi önlemek için surlar inşa ettirmiştir.[610] Dolayısıyla sınır güvenliği Cahiliye dönemi dünyası için önemli bir savaş nedeni olarak ön plandaki yerini almıştır.

6. Kabile Gelenek ve Değerlerinin İhlali Nedeni ile Yapılan Savaşlar

Tarih sahnesinde yer almış bütün kabile ve toplumların hayatlarını şekillendiren ve belli bir nizam içinde devamını temin eden gelenek ve kurallar vardır. Bu kurallar ihlal edildiğinde toplumda huzursuzluklar ve sorunlar doğar. Toplumların bilinçaltında derecelendirdiği bu değerlerin her birinin ihlali, farklı sonuçlar ve müeyyidelerle karşılık bulur. Kimi ihlaller, kınanma ve taaccüp ile geçiştirilirken kimi ihlaller, daha büyük ve ciddi tepkiler doğurur.

---

608 Abdurrahman, 87.
609 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 200.
610 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 526.

Cahiliye toplumu da sahip olduğu değerler ve bunlara dönük tepkiler noktasında farklı bir durumda değildir. Kabilelerin kadınlar, esirler, diğer kabilelerle ilişkiler ve diyet gibi konularda yerleşik gelenekleri ve bunlar üzerinden oluşturulmuş hassasiyetleri söz konusudur. Bu hassasiyetleri göz ardı eden davranışlar -kimden gelirse gelsin- mutlaka bir karşılık bulmaktadır. Bu durum, Cahiliye döneminde bazen kabileler ve devletlerarası savaşlara neden olmuştur.

Cahiliye döneminde geleneksel bilgilerimiz çerçevesinde kadına hiç değer verilmediği ve eşya gözü ile bakıldığı kabul edilir. Ancak ifade etmeliyiz ki bu, Cahiliye bireyleri nazarında kadının yerini doğru olarak anlatan bir yorum değildir. Cahiliye döneminde kadına verilen değer anlayışı, ıslah edilerek İslâmi dönemde nitelik değişiklikleri ile geliştirilmiştir. Cahiliye döneminde kadın, bir şeref konusudur. En az Cahiliye Arabının uğruna savaştığı arazileri ve malları kadar değerlidir. Cahiliye Arabının değer verdiği şeyler yüzünden savaşlar çıkmaktadır. Bu yönüyle kadınlara yapılan olumsuz muameleler, kabileler arası savaşların çıkmasına neden olmuştur. İkinci Ficar Vakası, bunun bir örneğidir. Ukaz Panayırında bir kadına yapılan çirkin hareket, büyük bir savaşın patlak vermesine neden olmuştu.[611] Yine Men'ıc Gününde Şe's b. Züheyr, Ganî kabilesinin karşısında elbiselerini çıkararak yıkanmak istemişti. Bunun üzerine Riyah İbn Esel el-Ganevî, kabilesinin ve evinin yakınında böyle bir şey yapmaması konusunda onu uyarmıştır. Ancak Şe's'in, kabilesi Abs'e güvenerek bu uyarıyı dikkate almaması öldürülmesine neden olmuştur.[612]

Cahiliye dönemindeki savaşların belirleyicilerinden biri olarak adeta kanun haline gelmiş olan kabile örflerinden biri de "civar" denilen himaye mantığıdır. Günümüz hukukunda iltica şeklinde yorumlayabileceğimiz bu

---

611 İbn Abdi Rabbih, V, 252.
612 İbn Abdi Rabbih, V, 133–5.

uygulamanın gereği olarak başka bir kabileye iltica eden kişinin her türlü hak ve hukukunu savunmak iltica ettiği kabileye düşmektedir. Cahiliye'de civar hakkı tanıyan kabile, himayesi altına aldığı kişiyi koruma noktasında gereken her türlü fedakârlığı yapmakta kararlıdır. Besus Harbi, önemli örneklerden biridir. Bu harbe ismini veren Besus, Cessas'ın teyzesidir. Cessas himayesine aldığı bu kadının tahrikiyle, onun devesini öldüren Küleyb'e saldırmış ve onu öldürmüştür. Her ne kadar savaşın son şeklini almasında farklı unsurlar etkili olsa da tamamlayıcı etkenlerden biri de budur.

Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki savaşların görünen nedenleri arasında kabilelerden birinin himayesi altındaki ya da misafiri durumundaki bir kişiye yapılan saldırı da gösterilebilir. Bu iki kabile arasındaki savaşlar yaklaşık yüz elli yıl sürmüştür.[613]

Sümeyr Harbinin nedeni, Benî Amr b. Avf el-Evsî'den Sümeyr'in, Ka'b b. Aclan el-Hazrecî'nin antlaşmalısını öldürmesidir.[614]

Fari' Harbinin nedeni, Neccar kabilesinden bir adamın, Muaz b. Numan'ın himayesindeki Kuza' kabilesinden bir çocuğu öldürmesidir.[615]

Hatıb Savaşı'nın nedeni, Evs kabilesine mensup Hatıb b. Kays'ın misafirine karşı yapılan bir saygısızlıktır. Hatıb'ın misafiri olan Zübyânoğullarından Sa'lebe b. Sa'd, Hatıb'ın yanından ayrılıp Kaynukaoğularının çarşısına gitmişti. Hazrec'ten İbn Fushum diye bilinen Yezid b. Haris de onu görmüş ve bir Yahudiye, aba karşılığında Evs'in misafirine bir tekme atmasını istemiş, o da bunu yapmıştı. Bunun üzerine o kişi "Ey Hatıboğulları! Misafiriniz rezil oldu." diye bağırmaya başlamıştır. Bunun üzerine Hatıb gelip bunu kimin yaptığını sormuş, o da Yahudiyi göstermiştir. Hatıp, onun başını kılıcıyla yarmıştır. Bunu duyan Yezid de, hemen gelmiş; ama Hatıb'ı bulama-

613 Abdurrahman, 88.
614 İbnü'l-Esîr, I, 658.
615 İbnü'l-Esîr, I, 668.

mıştır. Hemen orada karşılaştığı Muaviyeoğullarından birini öldürmüştür. Bundan sonra da yeni bir savaş başlamıştır.[616]

Cahiliye dönemindeki kabile geleneklerinden olup, sosyal ilişkilerde belirleyici faktörlerden biri de antlaşmalara ve kurallara bağlılıktır. Bu paralelde gelebilecek bir ihlal ya da müdahale beraberinde savaşı getirebilmektedir. Melhem Günü, böyle bir örnektir. Yeşker kabilesinden bir grup, Alkame'yi öldürüp kardeşi Ebû Müleyl'i de esir almıştı. Bir müddet onların yanında esir kalan Alkame'nin kardeşini, kimseye bir şey söylememesi karşılığında salıvermiş, o da gerçekten kabilesinin yanına vardığında sessiz kalarak bir şey söylememiştir. Olayın dışarıdan duyulması üzerine savaş başlamıştır.[617]

Zû Kar savaşında Numan, Fars bölgesine yönelmeden önce bazı mallarını ve çocuğunu Hani b. Mesud'a emanet olarak bırakmıştı. Kisra'nın amili olan Numan öldürülünce Kisra, Hanî'den Numan'ın emanetlerini talep etmiş; ancak o, bu talebi geri çevirmiştir. Bunun üzerine Kisra, Bekr kabilesinden olan Hanî üzerine bir ordu göndermiştir. Durumun ciddiyetini gören Hanî, emanetleri vermeyi kabul etmiştir.[618]

Cahiliye döneminde kabileler arası ilişkilerde pazaryeri olan panayırların önemli bir yeri vardır. Bu pazarlarda kişiler kendilerini ve kabilelerini öven sözler, şiirler söyler ve böylece kendilerinin ve kabilelerinin propagandasını yapardı. Doğal olarak bu tür faaliyetlerde eski defterlerin karıştırıldığını ve kimilerinin rahatsız olacağı konuların tekrar gündeme getirildiği düşünülebilir. Bundan ötürü husumetin tekrar meydana gelmesi ve savaşlara davetiye çıkarılması gibi durumlar söz konusu olabilmektedir. İkinci Rahrahan Vakasında yaşananlar, buna benzer olaylardır. Hire sarayında karşılaşan Halid b. Ca'fer ile Haris b. Zalim arasında geçen konuşmalar bu türden-

---

616 İbnü'l-Esîr, I, 636–7.
617 İbn Abdi Rabbih, V, 90.
618 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, II, 638.

dir. Halid, kınayıcı bir üslubla Haris'e, "Züheyr'i öldürüp kabile reislerini bıraktığı için teşekkür etmesi gerektiğini" söyleyince Haris çok kızmıştır. Gece olunca Halid'i öldürüp kaçarak Ma'bed b. Zürâre'ye sığınmıştır. Suç işleyene ve intikam almak isteyen bir kabilenin aradığı kimseye himaye tanımak ve onu civarına almak da bir başka destekleyici savaş nedeni olarak görülebilmektedir. Ma'bed, Halid'e himaye verince, İkinci Rahrahan Vakasında Âmir, askerleriyle Temim üzerine saldırmıştır.[619] Yine Birinci Havze Savaşına neden olan olay da, Muaviye es-Selma ile Haşim b. Harmele'nin Ukaz panayırındaki karşılıklı atışmalarının getirdiği gerginliktir.[620]

Cahiliye dönemi bireyleri, toplumda iyi bir itibar için mücadele vermektedir. Bu mücadeleyi zedeleyecek ve konumuna halel getirecek her türlü davranış bedevîyi çılgına çevirmektedir. İkinci Ficar Savaşları sırasında yaşanan bir olay, bu yoruma uygun bir örnektir. Nasr b. Muaviyeoğullarından birinin Kinâne'den birine borcu vardı. Ancak Nasrlı olan zat, borcunu oyalamış ve Ukaz panayırına bir maymunla gelmiştir. Panayırda Kinâne kabilesinden olan kişiyi durdurup şöyle seslenmiştir; " Falancaya olan borcumu şu malımla kim bana satar?" Bu tarz alay ve kınama üslubuyla konuşmaya devam edince Kinâneli biri maymunu öldürmüştür. Bunun üzerine Nasrlı olan, Hevazinlileri, Kinâneli olan da kendi kabilesini yardıma çağırmıştır. Böylece bir savaşın daha eşiğine gelinmiş ancak ortam yatıştırılmıştır.[621]

Cahiliye dönemi Araplarının önemli geleneklerinden biri de, bahisleşme olayıdır. Bahisleşmelerle ortaya çıkan sonuçlar, bazen kabileler arası savaşlara neden olabilmektedir. At yarışları da, o zamandan beri gelenek haline gelmiş bahis konularındandır. Bahisler sırasında yaşanan bazı olaylar gerginlik konusu olabilmekte, hatta uzun savaşların devam etmesine neden

---

619 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 236.
620 İbn Abdi Rabbih, V, 163.
621 İbn Abdi Rabbih, V, 252.

olmaktadır.. Abs ve Fezâre kabilesinden iki genç arasında yaşanan böyle bir at yarışı bahisleşmesi de savaşla sonuçlanan olaylardandır.[622]

7. Tahakküm Altına Almak ya da Girmemek İçin Yapılan Savaşlar

Cahiliye dönemi Arapları, her ne kadar kabileler halinde yaşasalar da Arap yarımadasında devlet tecrübesi olan ve devlet nizamı içinde yaşayan bölgeler de vardır. Bu devletlerin kimi zaman kendi başlarına, kimi zaman da daha büyük imparatorlukların desteğiyle kabileler üzerinde hakimiyet kurma ve onları vergiye bağlama amacıyla baskı kurdukları görülmektedir. Güçlü olan kabileler, bu baskıdan kurtulurken; zayıf olanlar vergi vermeye devam etmektedir.

Cahiliye döneminde kabile veya devletlerin başka devletlere verilmek üzere vergi sorumluluğu almaları yenilginin ve horlanmanın, adeta bir köle muamelesi görmenin ifadesidir. Arapların kendilerini üstün görmeleri ve mütekebbir algılayışları da bilinmektedir.[623] Bu nedenle kabile ya da devletler, vergi ile mükellef olmaktan hoşlanmaz ve bundan kurtulmanın gayreti içinde olurlardı. Bu yönüyle vergiye bağlanan kabile ya da devletler kısa zaman içinde kendilerini toparlayıp uygun olan zamanda vergi vermek üzere yaptıkları antlaşmaları bozarak vergiyi reddetmektedir. Böylece vergi alan devlet, ya savaşarak bu durumun devamını sağlar veya vazgeçmek durumunda kalmaktadır. Fars Hükümdarı, Numan'ın emrine iki alay asker vermişti. Bu askerler, Tenuh Antlaşmasına taraf olan Devs ve Şehba'dandı. Numan, bunlarla Suriye ahalisine ve itaat etmeyen Araplara karşı savaşıyordu.[624] Numan'ın buradaki rolü ise, muhtemelen tahakküm altına alınmış

---

622 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 83; Dabbî, *Emsâlü'd-Dabbî*, 26-44; Abdurrahman, 90.
623 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 469.
624 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 388.

yani vergi kaynağı olan bölgelerin bulundukları hal üzere devamlarını temin etmekti.

Bu dönemde Arap yarımadasında üç tane önemli güçten bahsedilebilir. Bunlar, Kindeliler ve Sasanîlerin vesayeti altında olan Kuzey doğudaki Münzîrler ve Rumların desteğinde kuzey batıdaki Gassanîlerdi.

Bu devletler ile kabileler arasındaki tahakküm ilişkisi, güçlü oldukları ya da tahakkümleri altındaki kabileler zayıf oldukça devam etmektedir. Bir çıkış ya da kaçış yolu bulunduğunda mücadele ile tekrar özgürlük kazanılmaktadır. Burada özgürlük, vergiden veya bağlı olmanın getirdiği sorumluluklardan kurtulmak anlamına gelmektedir.

Hevazin kabilesi vergilerini her yıl Ukaz panayırında Absoğullarından Züheyr'e takdim eder, buna karşılık Züheyr onları küçük düşürmeye ve horlamaya devam ederdi. Bu durum Hevazin'in çok ağırına giderdi ve Hevazin, kinle dolu bir şekilde uygun zamanı beklerdi. Nitekim Hevazin'den Halid, kavmini bu duruma karşı çıkmaya çağırmış ve sonuçta Rahrahan Vakası olmuştur.[625] Bu vakanın ateşleyici nedenleri aşağılama şeklinde yorumlanacak davranışlar olarak önceki başlıkta zikredilmişti. Ancak bu vakanın bir başka boyutu da hakimiyet meselesidir.

Cahiliye dönemindeki savaşların tamamında bu kabil özellikler göze çarpmaktadır. Adnanîler ile Kâhtanîler arasındaki mücadeleler de bu kategoride değerlendirilebilir. Esed kabilesine Hucr baskı uygulamaya başlayınca, kabile mensupları ona karşı koyabileceklerini hissetmiş ve saldırarak onu öldürmüştür.[626]

Hazaz Harbi, kuzeydeki kabilelerin güneyin tahakkümünden kurtulmak için giriştikleri çabaları temsil etmektedir. Bu savaşı gerçekleştirebilecek

---

625 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 534.
626 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 520–511.

kadar güçlü Küleyb b. Vail ortaya çıkınca, böyle bir mücadele verilebilmiştir.[627] Bekr kabilesi, Münzîr'e boyun eğmeyi reddettiği için Birinci Uvara Vakası olmuştur.[628] Bu konuyla ilgili olarak Süllan Vakası ve Safka Vakası da dikkat çekicidir. [629]

Cahiliye dönemi Arap kabilelerinin önemli özelliklerinden biri de saldırganlıktır demiştik. Saldırganlık göstermek de, tahakküm kurmanın yollarından biri olarak değerlendirilebilir. Zira kabileler, diğer kabilelerden zayıf olduğunu ya da saldırı için uygun şartları taşıdığını düşündüklerine saldırmakta ve ganimet toplayıp dönmektedir.[630] Necran Gününde, Akra' b. Habis, Yemenlilere savaş açmıştır.[631] Utbe b. Haris el-Yerbû'î, Yerbû'a yakın bir yerdeki Gassanîlere ait develere saldırmıştır.[632] Sahr, Süleym'e saldırmak için kendi bölgesini boşaltınca durumu gören Gatafan, fırsattan yararlanıp hemen saldırıya geçmiş ve Adneye Savaşı[633] olmuştur.

Kabilelerin zayıflığı savaşa davetiye çıkarmaktadır. Kaynaklarda Kubad'ın zayıfladığı ve antlaşmalı olduğu Arapların lideri Haris'in sınırları ihlal edip Sevad'ı ele geçirme sevdasına kapıldığı ifade edilmiştir.[634] Buhtunasr, Şam ahalisine; muhtemelen yoklama yapmak için "Neden Babile savaş açmıyorsunuz? Babile savaş açsanız, bir ev hariç hiç kimseden mukabele görmezsiniz." demiştir. Bunun üzerine onlar: "Biz, savaşçı kimseler değiliz ve savaş için gerekçe göremiyoruz." cevabını vermiştir. Buhtunasr, durumu fırsat bilip saldırıya geçmiş ve birçok ganimet elde etmiştir.[635] İç karışıklıklar,

---

627 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 520; İbn Abdi Rabbih, V, 545.
628 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 45: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 552.
629 Isfahânî, *Ağanî*, XVII, 237.
630 Abdurrahman, 91.
631 Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 46; İbn Raşîk, II, 200.
632 İbn Abdi Rabbih, V, 238.
633 Abdurrahman, 144
634 Taberî, *Tarih*, III, 1049.
635 Taberî, *Tarih*, II, 789; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 3251.

başkalarının saldırması ve savaşması için davetiye çıkarmaktadır. Bu gerçeği Mubezan Mubez şöyle dile getirmiştir:

"Bir ülkede zulm adalete galip gelip, ülke halkı birbirine zulmetmeye kalkışırsa, düşmanları kendileriyle harb eder ve istemedikleri şeyler başlarına gelir."[636]

Bu dönemin savaşları ele alınırken unutulmaması gereken hususlardan biri de savaşların temel motiflerinin tek düze olmadığıdır. Bazen bir savaşta birkaç muharrik unsur bir arada bulunabilmektedir. Zaten savaş denilen olgununun gerçekleşebilmesi için sosyolojik şartların kendi mecrasında oluşması gerekmektedir. Cahiliye toplumu da, savaşı gerektirecek coğrafi ve sosyal çekim unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Zahru'd-Dehna savaşı[637], Rabi' savaşı[638], bu açıdan düşünülmesi gereken savaşlardır.

Bu dönem savaşlarında tahakküm kurmak, sadece bir yeri kontrol etmek anlamına gelmemektedir. Oranın kaynaklarını denetim altına alma sözkonusudur. Dolayısıyla burada, her ne kadar tahakküm altına alma ile ilgili bir başlık açmış olsak bile aslında tahakkümün gerisinde, bağlanan vergiler de unutulmamalıdır. Zira yönetilen her kavim ya da topluluk belirli sorumlulukları da yüklenmek durumundadır. Tubba'ın komutanlarından biri, İstanbul'a kadar ulaşmış ve orada Bizans halkını itaat altına aldıktan sonra onları vergi mükellefi yapmıştı. Daha da ileri gidebilmek için teşebbüs etmiş, Roma'ya girmek istemiş; ancak veba salgını nedeniyle askerler telef olmuştur.[639]

Erdeşir, Hure'deki Ebrisas hükümdarına mektuplar göndermiş ve itaate çağırmıştı. Onlardan olumsuz yanıt alınca da savaş kararı alarak harekete

---

636 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 426.
637 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 626.
638 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 666.
639 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 404.

geçmiştir. Cur mevkiine gelince önce Cur şehrini, sonra da Sûk ve Ehvaz şehirlerini kurmuştur.[640] Buradan Erdeşir'in, tahakkümünü sağlamlaştırmak için askeri şehirler kurduğu fikrine ulaşılabilir.

Kubad'ın hükümranlığı döneminde Hazarlar, daha fazla tahakküm altında kalmamak için başkaldırmış ve Kubad'ın ülkesine baskın ve saldırılara başlamıştı. Dinever'e kadar gelinmesi üzerine, Kubad, on iki bin kişilik bir orduyla onlar üzerine yürümüştür.[641]

Minuşehr, "Türk kavmi size ve memmeleketinize göz dikmiştir. Onların size saldırmasını önlemek için bana yardım edin"[642] sözleriyle halkını savaşa teşvik etmişti. Ayrıca bu dönemde de ganimetin önemli bir öge olarak savaşlarda yer aldığı görülmektedir.[643]

Ermeni hükümdarı Baba ile Erduvanîler hükümdarı Erduvan arasında sürekli devleti ele geçirme noktasında rekabet söz konusuydu. Aslında akraba olan bu iki topluluk, Erdeşir'in kendileri üzerine geldiğini haber alınca hemen bir araya gelerek ortak savunma kararı almış ve nöbetleşe usul ile karşı koymaya çalışmıştır.[644]

Görüldüğü üzere Cahiliye dönemini kıskacı altında tutan dış dünya da, tahakküm kurma ve tahakkümden kurtulma noktasında gerçekleşen savaşlar açısından farklı bir durumda değildir.

Cahiliye döneminde var olan tahakkümden kurtulma yönündeki girişimler, devlete karşı isyan olarak değerlendirilip savaş gerekçesi sayılmıştır. Yemen'i idare eden Seyf, yönetimindeki memnuniyetsizlikler nedeniyle Habeşliler tarafından öldürülmüştür. Kisra bunu duyunca Vehriz komutansın-

---

640 Taberî, *Tarih*, III, 967-9.
641 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 403.
642 Taberî, *Tarih,* II, 537.
643 Taberî, *Tarih*, II, 540.
644 Taberî, *Tarih,* II, 970-2.

da dört bin kişilik bir ordu göndermiş ve Vehriz'e şu emri vermiştir: "Küçük büyük siyahlardan doğan kıvırcık saçlı ve Habeş kanı karışmış kimselerden hiç kimseyi bırakmayın, öldürün." O da, öyle yapmış Kisra adına vergi ve harac toplamıştır.[645]

Devletin kurallarına uymamayı ve otoriteye isyanı çağrıştıran davranışlar da bu dönemde savaş nedeni olarak algılanmaktadır. Firuz b. Yezdicerd, kıtlık yıllarında şayet bir şehirde bir kişi bile açlıktan ölse, o şehir halkının tamamını şiddetle cezalandıracağını ve onlarla savaşacağını ilan etmiştir.[646] Babek'in oğlu Sabur iş başına gelince bir mektupla kardeşi Erdeşir'i yanına çağırmış ve iktidarını kabul etmesi için teklifte bulunmuştur. Olumsuz yanıt alınca da öfkelenerek savaş kararı almıştır.[647] Darabcerd halkı isyan edince Erdeşir, onların üzerine yürümüş ve pek çok kimseyi öldürerek şehri tekrar ele geçirmiştir. Buradan da Kirman'a geçip Belaş'la savaşarak onu da esir almıştır. Sonra Basra Körfezi sahillerine saldırmış ve pek çok kimseyi kılıçtan geçirmiştir.[648]

Taraflar arasında savaşlar olsa bile bir kabilenin zayıf olduğunun hissedilmesi başkalarının saldırması için adeta bir davetiye niteliği taşımaktadır. Nitekim Haris el-Kindî, Kubad'la anlaşmış olmasına rağmen onun zayıflığını hissedince hemen Sevad Bölgesini ele geçirmek için harekete geçmiştir. İlk saldırıda Fırat'a kadar gelerek buranın sınır olması konusunda anlaşmıştır.[649] Akabinde ise Tübba'a mektup yazarak şunları söylemiştir:

---

645 Taberî, *Tarih*, II, 1131-2.
646 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 395.
647 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 370.
648 Taberî, *Tarih,* II, 785; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 370.
649 Taberî, *Tarih,* III, 1049.

Ben acemlerin memleketine göz diktim. Ancak altı ilçe koparabildim. Sen askerlerini toplayarak ilerle. Çünkü onlar, memleketlerini koruyabilecek güçte değiller…[650]

8. Tehdit Algılaması Nedeniyle Savaşlar

Cahiliye döneminde yaşanan tüm savaşlar, hemen hemen tahakküm kurmayı da zımnen içinde barındırmaktadır. Bu nedenle yapılan bir savaşın o an yaşananlarla kalmayıp devamının geleceği düşüncesi, sürekli bu dönem insanını motive etmektedir. Hal böyle olunca toplumlar, devamlı çevrelerini ve hareketlilikleri kontrol etme ihtiyacı hissetmektedir. Birebir her savaşın bu algılama üzerine gerçekleştiği iddia edilemez. Ancak savaşlardaki sürekliğinin temelinde en dinamik etken budur. Hatta bu düşünce, bazen yağma diye nitelendirilebilecek baskın ve saldırılarda da temel motif olabilmektedir. Örneğin kervanların yağmalanması, bedevîler açısından belki yaşam mücadelesinin gereği olarak görülebilir. Ancak bu, kervandaki malların niteliğine ve lojistik değerine göre tehdit algılaması kategorisine de dahil edilebilir. Nitekim şu örnek bu anlamda dikkat çekicidir: Vehriz, Kisra'ya Yemen'den kıymetli ve nadir eşya ile bol miktarda mal göndermek üzere bir kervanı yola çıkarmıştı. Kervan, Temimoğullarının yurduna geldiğinde Şair Ferazdak'ın dedesi olan Sa'sa b. Naciye, Temimoğullarını bu kafileye saldırıp beraberindeki mal ve hediyeleri yağma etmeye çağırmıştır. Ancak bu çağrı gereken karşılığı bulamamış ve Temimoğulları teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine Sa'sa; "Ben bu kafilenin Bekroğullarının yurdundan geçeceğini ve bu malları ele geçirip bu sayede size karşı savaş açacaklarını sanıyorum." demiş bunu işiten Temimoğulları hemen kafileye saldırmış ve kervanı yağmalamıştır. Yağmalanan kafileye, Yemame Reisi Hevze yardımcı olmuş ve onları Kisra'nın yanına tekrar göndermiştir. Kisra, yağmalanan kafilenin sorumlusuna, saldırganlarla bir sulh antlaşması olup olmadığını sormuştur.

---

[650] Taberî, *Tarih,* III, 1050.

Cevap olarak: "Hayır herhangi bir antlaşma yok; ancak ölüm var" denilmesi üzerine de: "O halde intikam alacaksınız." emrini vermiştir.[651]

Minuşehr, insanları savaşa ikna etmek için "Dikkat edin! Türkler, memleketinize ve size göz dikmiştir. Onların saldırılarını önlemek için: "bana yardımcı olunuz. Zira bana yardım etmekle kendinizi korumuş olursunuz"[652] sözleriyle tehdit algılamalarının savaş nedeni sayılmasının bir örneğini vermiştir.

Yine Cahiliye döneminde devlet ya da kabile için savaş gerekçesi davranışlardan kabul edilen bir husus da, rakip olarak görülen veya tehdit olma ihtimali beliren kabile ya da grupların ittifaklarıdır. Kabileler, böylesine ittifakları öğrendiklerinde bunu bir savaş gerekçesi olarak yorumlayabilmektedir. Nitekim Buas Vakası, böyle bir örneği barındırmaktadır.[653]

Zû Kar Savaşı için de birçok yüzeysel gerekçeler olsa da, savaşın başlamasına neden olarak gösterilen; Numan b. Münzîr'in Adiy b. Zeyd'i öldürmesi, onun kendi iktidarına tehdit oluşturduğu düşüncesine binaendir. Zira Adiy, Kisra'nın tercümanlığını yapmaktaydı.[654] Benzer şekilde yorumlanacak başka örnekler de bulmak mümkündür. Hasan b. Tuba, Yesrib'e gelmiş, Evs ve Hazrec "kötü komşu" diye Yahudilerden şikâyet edince onların pek çoğunu öldürmüştür.[655] Firuz'dan sonraki hükümdar Kubad, iş başına gelir gelmez etrafına askerler göndermiş ve kendine göre düşman gördüğü unsurları yok etmiştir.[656]

Erduvan, Erdeşir'e mektup yazarak şöyle hitap etmiştir: "Ey Kürt! Haddini aştın. Ve kendi elinle ölümünü istedin. Bu memleketi ele geçirmek için

---

[651] Taberî, *Tarih*, III, 1162–3; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 451.
[652] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 160.
[653] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 645, 648–9.
[654] Taberî, *Tarih*, III, 1200-1. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 467.
[655] Taberî, *Tarih*, III, 919.
[656] Taberî, *Tarih*, III, 1043–4.

kimden izin aldın? Sana bu şehri kurma iznini kim verdi?" Bu davranışlar üzerine Ehvaz, hükümdarını onun üzerine yollamış; ancak Erdeşir galip gelmiştir.[657]

Örneklerde de görüldüğü üzere Cahiliye dönemindeki savaşlarda tehdit algılaması önemlidir; ancak pek fark edilmemektedir. Algılanan tehdit, zahiri başka nedenlerle de izah edilmekte ve bu yönde savaş vermekten kaçınılmamaktadır.

9. Sulh Antlaşması Olmaması Nedeniyle Doğal Savaş Hali

Cahiliye döneminde nedeni anlaşılamayan veya bağlantısı kavranılamayan, kabile ya da devlet refleksleri vardır. Bu refleksler, savaşlarda küçük baskın ve yağma hareketlerinde daha iyi farkedilebilmektedir. Bu davranışların Cahiliye'deki insanın zihninde bir meşruiyet zemini oluşturmadan gerçekleştiğini düşünmek anlamsız olur. Yani mutlaka bu dönem insanı, bizim "yağma, talan" olarak algıladığımız savaşları, kendine göre meşrulaştırdığı bir zemin üzerinden gerçekleştirmektedir. Burada bir genelleme yapmak için yeteri kadar delil yoktur. Ancak kabileler arasında veya devletlerarasında herhangi bir antlaşmanın garantisi olan ve tarafları birbirlerine karşı güven noktasında tutan bağlayıcı bir sözleşmenin bulunmaması, bu dönemde gerçekleşen savaşları ya da hareketleri izah etmektedir. Kisra'ya Yemen'den gönderilen ve kıymetli mallar taşıyan kervan yağmalandığında Kisra, ilk olarak: "Aranızda sulh antlaşması var mı?" sorusunu sormuştur. Hevze ise buna: "Hayır, aramızda hiç bir antlaşma yok; ancak ölüm var."[658] şeklinde cevap vermiştir. Bu ifadeler, "antlaşma yoksa savaş var." şeklinde yorumlanabilir. Bu anlamda Kisra ile Rum hükümdarı kendilerine bağlı Arap kabileleri arasındaki savaşlar nedeniyle sulh antlaşmasının bozulduğu

---

[657] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 371.
[658] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 451.

kanaatine varmıştı. Bunun üzerine Kisra, mektuplarına da cevap alamayınca hemen büyük bir ordu hazırlatıp yola çıkmıştır.[659]

Huzeyfe, Fezâre kabilesinden Kays ve Rabi'in ittifak ettiklerini öğrenince çok ağırına gitmiş ve hemen savaş için hazırlığa başlamıştır. Sonuç olarak bu durum, iki kabilenin antlaşması veya ittifakı üzerine üçüncü kabilenin endişelenerek savaş açması durumunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir.[660]

Daha önce mevcut sulh antlaşmasının geçerliliğini yitirdiği yönündeki algılamalar da, savaşın meşru zemin bulmasına neden olmaktadır. Beştasb, hümümdarlığı zamanında Türk hakanı ile barış antlaşması yapmıştır. Antlaşma şartlarına göre Türk hakanının gerekli sorumlulukları ihmal etmesi üzerine Zerdüşt'ün teklifiyle Beştasb antlaşmayı bozmuş ve savaş kararı almıştır.[661]

Böylece Cahiliye Dünyasında, barışın olmaması durumunda savaşın kaçınılmaz bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

10. Diğer Nedenler

Daha önce de ifade edildiği üzere Cahiliye dönemindeki savaşlar, çeşitli nedenler üzerine kurulu karmaşık ilişkiler yumağı görünümündedir. Çoğu zaman savaşlar, değişik nedenlerle izah edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenler, tamamen biribirilerinden bağımsız olmamakla birlikte zikredilen başlıklar altında izah edilmiştir. Burada, yapılan sınıflandırma içinde gösterme imkânı olmayan ya da özel olarak farklı bir vurgu ile dile getirilmesini düşündüğümüz savaşlarla ilgili nedensel diğer kategorileri de bu başlık altında ele almak yararlı olacaktır.

---

[659] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 425.
[660] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 550-1.
[661] Taberî, *Tarih*, II, 814.

Kaynaklarımızda, Risalet öncesi dönemde özellikle Bizans ve Fars geleneğinde devlet başkanlarının bilge kişiler olarak kabul edilen danışmanlarının olduğu ve bunlara kâhin denildiği söylenebilir. Bu kişilerin rüya ve olayları yorumlamalarının tesirinde kalan devlet başkanları vardır ve savaş kararlarının alınmasında bunların tesiri söz konusudur. Herakl, iktidara geldiği günlerde rüyasında Kisra'yı yeneceğini görmüş ve konuyu paylaştığı ileri gelenlerin de teşvikiyle karar alıp, hazırlıklara başlamıştır. Bu rüyalar paralelinde olayların gerçekleşmesi, rüyalara itibarı artırmıştır. Taberî, bu durumu Rum Suresi ile ilişkilendirmiştir.[662] Erdeşir de, rüyasında başucunda duran iki meleğin kendisine "Allah seni ülkelere hakim kılacak." dediğini görmüş ve bunun üzerine savaş için hazırlıklara başlamıştır.[663] Efsane olarak da değerlendirebileceğimiz bu anlatıların Cahiliye dönemi bireylerinin fal anlayışlarında ve bu anlayışın bir uzantısı olarak savaş kararlarında etkili olduğunu düşünmek mümkündür.

Bu savaşların gerçekleşmesinde karar mekanizmasının başında bulunan kişilerin, etrafındakileri teşvik ve tahrikleri de etkin bir yere sahiptir. Arapların önde gelen şahsiyetlerinden Haris b. Amr, Tübba'a haber göndererek onu İran ve Acem memleketleri üzerine gitmeye teşvik ve tahrik etmiştir. O da, hemen harekete geçerek Kubad üzerine saldırmıştır. Onu yenerek, yerine oğlunu ve bir komutanını bırakmış, sonra da ikisine şöyle demiştir: "Hanginiz Çin'e önce giderse ve orayı alırsa, o oranın hakimi olacaktır."[664] Siyavahş, Rüstem'e ricada bulunup babasını, Efresyap'la savaşa teşvik etmesini istemiş ve bunda da muvaffak olmuştur.[665] Tubba, kendisine karşı düşmanca tavırları kışkırtanları da hedefine almıştır.[666] Cezime'nin yerine kalan Amr b. Adi'ye yakın kişilerden Kasır, onu "dayının intikamını almalısın" diye sü-

---

662 Taberî, *Tarih*, III, 1185–6.
663 Taberî, *Tarih*, III, 966; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 369–370, 407.
664 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 404.
665 Taberî, *Tarih*, II, 730.
666 İbn Hişam, I, 57–58.

rekli tahrik etmiştir. Bu hedefi gerçekleştirmek için de Kasır, bizzat kendisi bir takip yapmıştır.[667]

Savaşların meydana gelmesinde kışkırtma ve vasiyet de, önemli bir yere sahiptir. II. Üvara Vakasında, Tayy kabilesi mensubu Amr b. Mikat, Zürâre'ye karşı hükümdarı kışkırttığı için ölüm döşeğinde yeğeni Amr b Amr'a vasiyet ederek Tayy kabilesine saldırmasını vasiyet etmiştir. O da, bu tavsiyeye uyarak savaş açmış ve Melkatoğullarını öldürmüş ve Tarif b. Malik ve Tarif b. Amr'ı ele geçirmiştir.[668]

Kaynaklarımızda dinî vakalara, savaşın meşruiyeti bağlamında savunma savaşlarına ve ganimete işaret eden ifadeler bulunmaktadır. Örneğin Zû Nüvas'ın Necran üzerine yürümesi ve Yahudililiği kabul etme ya da ölüm cezasına çaptırılma seçeneği ile insanları karşı karşıya bırakması dikkate değerdir. Zû Nuvas'ın bu kararında Necranlıların onun iki oğlunu öldürdüğü haberi de etkili olmuştur.[669] İslâm öncesi dönemde de, dinlerin "savaşanla savaşma" ve malları ganimet olarak alma olgusuna işaret edilmektedir.[670] Taberî'de belirtildiğine göre Tanrı'ya inanan Şemsun adındaki biri "Allah yolunda savaşıyor" ve elde ettiği ganimetle geçimini sağlıyordu.[671] Taberî'nin bu yorumlu anlatımı, kendisine ulaşan tarihsel hikayelerle ilgili yaşadığı çağın dini anlayışını yansıtmaktadır.

Gerek devletlerarası ilişkilerde gerekse bir devletin kendi içindeki iktidarının belirlenmesinde yaşanan gelişmeler, zaman zaman savaş nedeni olarak kaynaklarda görülebilmektedir. Bu savaşlar, Cahiliye Araplarının dışında gelişse de onları etkilemektedir. Yezdicerd öldüğünde yerine Behram'ın geçmesi beklenmekteydi. Ancak ileri gelen eşraf, onun Arap kültürü

---

667 Taberî, *Tarih*, III. 905–910.
668 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 530, 552.
669 İbn Hişam, I, 70; Taberî, *Tarih*, III, 1090–3.
670 Taberî, *Tarih*, II, 808–810.
671 Taberî, *Tarih,* III, 971.

ile yetişmesini bahane ederek, Kisra adında birini hükümdar yapmıştır. Bunun üzerine Behram, Arapları da yanına alarak Numan b. Münzîr'in yardımıyla on bin kişilik bir orduyla saldırıya geçmiştir.[672] Güvenilirliği bilinmemekle birlikte Taberî'de yer alan bir bilgiye göre Süleyman Peygamber de, kendisinin ulaşamadığı bir yerdeki bir hükümdara insan ve cinlerden oluşan bir ordu göndermiş ve onu öldürmüştür.[673] Bu anlatılar, gerçekliği bir yana Cahiliye dönemindeki insanların zihninde yer etmek suretiyle onların savaş anlayışının oluşmasında bir şekilde etkili olmuştur. Bizim açımızdan rivayetler bu yönüyle değerlidir.

Cahiliye dönemini ele alan kaynaklarda zulüm diye nitelendirilen her türlü davranış da savaş nedeni olarak yorumlanmıştır. Curcis, Musul hükümdarı Dazane ile zulmünden dolayı sürekli savaşmıştır.[674]

Amlîk adında biri, Cedis kabilesindeki genç kızların kendisi ile birlikte olmadan önce, evlenmelerine izin vermemekteydi. Bunun üzerine kadınlar "Haydi savaşın! Savaşın ateşini büyük ve kuru odunlarla yakalım." diyerek bir onur mücadelesi vermek istemişlerdir.[675]

Devletler ve kabileler arası ilişkilerde önemli bir vasıta olan elçilere yapılan muameleler, devlet veya kabilenin kendisine yapılmış kabul edilmekteydi. Bu çerçevede özellikle elçilerin öldürülmesi veya onlara bir şekilde zarar verilmesi savaş nedeni olarak literatüre geçmiştir.[676] Beyt-i Makdis hükümdarı, Behmen tarafından gönderilen elçilerden bir kısmını yakalatıp öldürünce Behmen, Buhtunasr'ı görevlendirerek onların savaşçılarını öldürüp çoluk çocuğunu esir alınmasını emretmiştir. Bunu yaparken de gerekirse

---

[672] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 390.
[673] Taberî, *Tarih,* II, 716.
[674] Taberî, *Tarih,* III. 944–5.
[675] Taberî, *Tarih,* III, 905–7; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 342–3.
[676] Taberî, *Tarih,* II, 782.

paralı askerler tutmasını istemiştir.[677] Yemen hükümdarı, elindeki esirleri kurtarmak için gelen elçi heyetindeki bazı kişileri rehin alarak: "Kabile reislerinizden itaat için söz alacağım. Aksi halde rehineleri öldürürüm."demiştir. Bunun üzerine Yemen kabileleri ile savaşlar çıkmıştır. Hazaz Vakası da bunlardan biridir.[678]

Cahiliye insanı gösterişe önem vermektedir denilebilir. Bu gösterişe katkı sağlayacak en küçük şeyler bile bazen büyük değer ifade edip, savaşı başlatabilmektedir. Nitekim Cezime'ye İyâdlıların yanında Lahmîlerden güzel bir gencin yaşadığı haber verilmişti. Bunun üzerine Cezime, İyâdlıların üzerine yürümüş ve bu genci alarak şarap işlerinde memur etmiştir.[679]

Müttefik kabilelerin birbirlerine karşı yardım çağrıları da, savaşların boyutunun büyümesine ve kolay bir şekilde savaş kararının alınmasına yardımcı olmaktadır. Bu anlamda kabilelerin biribirlerinden yardım talepleri önemli görülmekte ve kısa sürede netice vermekteydi. Zatu Nekif Vakasında Kureyş, karşılarına çıkan Bekr b. Abdümenat ve Kinâneoğullarına karşı, Ehabiş topluluğundan yardım istemiş ve yapılan savaşta galip gelinmiştir.[680]

Savaşların önemli unsurlarından biri olan rehinelere gelebilecek zararlar da, savaş nedeni olabilmektedir. I. Ficar Vakasında rehinelerin öldürülmesi, önemli bir fenomendir.[681] Yine bu savaşın devamı durumunda görülebilecek II. Ficar Savaşı da, karşı ittifakları önlemek için rehin alınan kişiler yüzünden çıkmıştır.[682]

Risalet öncesinde devletler, her türlü haklarının korunmasına özen göstermekte ve bu yöndeki hakların ihlali durumunda savaş meşru olmaktaydı.

---

[677] Taberî, *Tarih,* II, 782.
[678] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 501.
[679] Taberî, *Tarih*, 893.
[680] Taberî, *Tarih*, III, 916; İbnü'l-Esîr, I, 563.
[681] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 640.
[682] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 643.

Buhtunasr, kölelerinin kaçması üzerine kaçtıkları ülkenin hükümdarına; "Kölelerim, benden kaçarak sana geldi. Onları iade et. Aksi halde savaşırız." demiştir. Bu, o dönem devletleri arasında mülkiyetin korunmasına önem verildiğini ve zımnen böyle malların karşılıklı iadesi anlayışının bulunduğunu göstermektedir. Mısır hükümdarının bu talebi olumsuz yanıtlaması üzerine Buhtunasr, oraya saldırmış ve esirler almıştır. [683]

Görüldüğü üzere Cahiliye dönemi savaş anlayışının şekillenmesinde devletler ya da kabileler arası ilişkilerin her unsuru bulunmaktadır. Savaş istemi belirince her türlü unsur, nedensel meşruiyeti sağlamaya yetmektedir.

F. ŞİİR ve CAHİLİYE SAVAŞLARI

Cahiliye döneminde şiir, savaşlar için vazgeçilmez bir silah durumundadır. dönemin insanlarının ekmeği suyu gibidir. Hayatın adeta odağındadır. Arabın hayatına şekil vermekte ve bunu tasvir etmektedir. Şiir ve şair, hayatın akışının her alanında kendine bir yer bulmuş ve önemli etkileri ile olayların akışını değiştirebilme gücünü elde etmiştir. İyi ve kötü günde bu dönemin en önemli mirasıdır. Cahiliyede şair, şiir ve teganni adı verilen şarkılar, her zaman ve her işte; ticaretten komşuluk ilişkilerine, kabile içi problemlerden dış siyasetteki problemlere varıncaya kadar bireysel ve toplumsal hayatın her kategorisinde etkindir.

Özellikle savaşlarda, şairin kendisi de bir savaşçı olarak görev almakta ve kahramanlık şiirleri söyleyerek savaşlara cesaret ve coşkunluk katmak istemekteydi. Gevşeklik gösterenleri yermekte ve onların bundan vaz geçmelerini ve bütün güçleriyle kendilerini feda etmelerini temin etmek yolunda gayret sarf etmekteydi. Bu gayretinin neticesini elbette almakta ve nice

---

[683] Taberî, *Taberî,* II, 779.

mağlubiyete giden savaşı kabilesinin lehine çevirebilmekteydi. Cahiliyede şairler ve kadınlar, savaşlarda ayrı bir savaş bölüğü gibi görev yapmışlardır. Şiir günümüzdeki bando ve mehter takımı gibi algılanabilir. Uneyze Vakasında, mağlup durumda ve yenilmek üzere olan Bekr kabilesi, Abdülmesih b. Amele el-Abdî'nin şiirleri sayesinde galip gelme fırsatını yakalamıştır.[684]

Şair, kabilesi lehinde güzel ve yararlı şeyler elde ettiği gibi zaman zaman dilinin cezasını hem kendisi hemde kabilesi çekmek durumunda kalmaktaydı. Bazen savaşların bile nedeni, şairin dilinden dökülen bir kaç kelime olabilmekteydi. Numan b. Münzîr kendini yalancılıkla itham eden ve eleştirilerle hicveden Şair Haris b. Zalim'den dolayı savaşmayı düşünmüş ve saldırı planları yapmıştır.[685]

Şairler ve şiir, Cahiliye döneminde büyük bir medya platformunun ana öğesi durumundadır. Onlarla, kabilelerin reklamı yapılmakta ve böylece ticarî ve siyasî itibar hedeflenmektedir. Bu noktada panayırlar, önemli bir faaliyet yeridir.[686]

Şair, sadece kendi kabilesini övmekle yetinmemektedir. Zaman zaman hak eden diğer kabileleri de başarılarından dolayı övmekte, kendi kabilesini ihmalinden ya da eksikliğinden dolayı yermektedir. Ya da savaşta karşılaşılan düşmanın ne kadar çetin olduğunu hikaye etmektedir.[687]

Verka'nın babası, Gatafan kabilesinin reisi Züheyr öldürülmüştü. Bunun üzerine o, babasını öldüren Halid'i bir şiir söyleyerek tehdit etmiş ve bu tehdit üzerine Halid bulunduğu yerden ayrılıp Hire'de bulunan Numan b. İmru'l-Kays'a sığınmak durumunda kalmıştır.[688]

---

[684] Dabbî, 83; Abddurrahman, 27.
[685] Dabbî, 88; Abdurrahman, 26.
[686] Krş. Yakut, III, 704.
[687] Ebû Temam, I, 171–2; Cündî, 200.
[688] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 535.

Şiir, aynı zamanda karşılıklı bir tehdit aracı olarak görülmekteydi. Tehdit etme işi ise, dönemin haberleşme vasıtaları kullanılarak yapılmaktaydı. Mühelhel, savaşta öldürülen Hemmam'ın yanından geçerken, buna neden olan Bekroğullarının ebediyyen hayır ve iyilik üzere olamayacağını şiirle dile getirmiştir.[689]

Şiir, tarihsel olayların aktarılmasında da önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Özellikle bugün için dönemin niteliklerini öğrenmemizde yegâne vasıta ve kaynak durumundadır.[690]

Şiir karşılıklı övünmenin ve toplumsal kategoride propagandanın önemli bir vasıtasıdır. Bu nedenle zaman zaman rahatsızlıklara neden olmakta ve gerginlikler oluşturmaktadır. Kays, Mekke’de özel toplantılarda övünme şiirleri söylemekte ve karşılığında Mekkeliler de mukabelede bulunmaktaydı. Ortamın gerilmesi üzerine Kays, hemen oradan uzaklaşmıştır. Kureyş de, onun uzaklaşmasına sevinmiştir. Aksi halde savaş başlayabilirdi.[691]

Şiir, Cahiliye’de esirleri bile kurtarabilecek güce sahipti. Şair Alkame b. Abede, Haris'e bir şiir söylemiş ve bunun üzerine Haris, Şe's adındaki esiri ve tüm kabilesine ait esirleri serbest bırakmıştır.[692] Benzer şekilde Bistam b. Kays, esirler içindeki Yerbû’oğullarından birinin söylediği övücü sözler üzerine onu serbest bırakmıştır.[693] Yine Ubeyd el-Ebras, kendisini ve bir grup ileri gelen şahsiyeti esir alan Hucr’a bir şiirle iltifatta bulunup, övgüler dizerek serbest bırakılmalarını sağlamıştır.[694]

Şiirin bir türü olarak algılayabileceğimiz ağıtlar da, Cahiliye şiiri ve savaşları konusundaki etkileri açısından önemli bir muhtevayı içermektedir.

---

689 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 511.
690 Yedi Askı, 10; Krş. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 486, 546, 638; Cündî, 199-205.
691 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 544.
692 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 522-3.
693 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 575.
694 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 494.

Genelde ağıtlar sayesinde, intikam ateşi canlı tutulmaktadır.[695] Öyle ki sağlanan antlaşmaları ve biten savaşları, yeniden gündeme getirmektedir. Huzeyfe b. Bedr'in karısı Kırfe, oğlu Kays b. Züheyr öldürülünce, babası diyeti kabul etmişti. Ancak o buna çok hiddetlenmiş ve ayıplayan şiirlerle kocasını intikam alma yönünde iknaya çalışmıştır.[696]

Şiir, kabilelerin bir anlamda tarihsel şuurunun gelişmesine ve canlı kalmasına katkı sağlayarak, yapılan mücadelelerin kamu vicdanında meşruiyet bulmasına yardımcı olmuştur. Şairler, bu amacı gerçekleştirmek için de şiirler söylemiştir. Bu, aynı zamanda iftihar etmenin de bir yoludur. Hatim et-Taî'nin esir alınması üzerine Rumeyd el-Anzî'nin söyledikleri, bu paralelde hayli dikkat çekicidir.[697] Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür. Rumeyd şöyle demiştir:

Biz Hatim ile İbn Zalim'i esir aldık. Her biri korkarak vurduğumuz bend ve zincirlerle helak oldular. Biz Süvarilerin arkamızdan yetişip bizi yakalama ümidinde olmalarına rağmen, İyâd kabilesinden Ka'b'ı, sonra da Ebû Hassan'ı esir aldık. Reyyan, Vecc denilen yerde ahdini bozup bize gaddarlık etti. Fakat kendisi ve tabileri orada yere çalınıp parçalanmış gibiydiler. [698]

Şiir, Cahiliye döneminde diplomatik ilişkilerde de kullanılmaktadır. Kays, Bekroğullarına iltica etmek için şiirle müracaatta bulunmuştur. Talebini kabul eden Bekroğullarına Rabi' kabilesi, çok öfkelenmiş; onlar da, öfkelerini manzum beyitler göndererek ortaya koymuştur.[699]

Şair, Cahiliye'de savaşçıları cesaretlendirmektedir. Askerleri, birlik ve dayanışmaya çağırmaktadır. Bunu da özellikle savaşın kızıştığı anda yap-

---

[695] Zalat, 134.
[696] Zalat, 133.
[697] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 580.
[698] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 623.
[699] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 544–5.

mayı tercih etmektedir.[700] Şairler, savaş kudretinin gençlerde olduğunu bildikleri için, şiirlerini özellikle onlara yönelterek söylemektedir.[701]

Şiir, bir propaganda vesilesi olarak hükümdarların da ihtiyaç duyduğu ve kullandığı bir araçtır. Bunun için ücret de verilmektedir. Numan b. Münzîr, Evs kabilesine hulle giydirmiş; ancak bu durum, bazı kabileleri ki muhtemelen Hazrec kabilesini de kıskandırmıştır. Söz konusu kıskanç gruplar da, para karşılığı bir şaire Evs kabilesini hicvetmesi için yüz deve vermiştir. Durumdan haberdar olan Evs, bundan çok rahatsız olmuş ve hicivci şaire saldırıp elindeki develeri de almıştır. Bunun üzerine şair, alel acele Esedoğullarına iltica etmiş ve Evs, bunu savaş sebebi sayarak Zahru'd-Dehna Savaşını gerçekleştirmiştir. Neticede şairin şiirini medhiye haline dönüştürmesi, hayatını kurtarmış ve aynı zamanda zengin olmasına hizmet etmiştir.[702]

Anlaşıldığı kadarıyla şairlerin dilinden dökülen sözler, kabileler arası savaşlarda ve ilişkilerde hayli etkiye sahiptir. Özellikle İkinci Ficar Savaşında böyle etkileri görmek mümkündür.[703] Şairler, savaşların yaygınlaşmasına da neden olan bireyler durumundadır.[704] Bunu yaparken yaptıkları işten nemalandıkları da görülmektedir. Adiy b. Evs, Kisra tarafından istemediği bir kişi emir tayin edilince, "... devamlı surette onu hicvedip yereceğine ve başına problemler ve gaileler çıkaracağına" yemin etmiştir. Bu vesileyle istediği kişi iş başına gelmediği için yeteneklerini kullanma gibi bir pozisyona girmiştir.[705]

---

[700] Zalat, 40–3.
[701] Zalat, 167–8; krş. Amr b. Külsüm'ün şiiir için bk. İbnü'l-Enbarî, 399.
[702] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 598.
[703] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 643.
[704] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 646.
[705] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 467–8.

Şairler yaptıkları işin etkinliğini bilmekte ve zaman zaman bunun suistimal edildiğinin farkındaydı. Besus Harbine katkı sağlayan şair Cessas, suçunu kabullenip kendini kınayan şiirler söylemiştir. Babası ise, yalnız kalmamak ve kavminin desteğini almak için savaşın gerekli olduğunu ve kendisine yapılan zulumlerin kaldırılması için savaş yapılması gerektiğini şiirle dile getirmiştir.[706] Bu durum bile, şiirin Cahiliye Arabının dünyasındaki etkinliğini ifade etmek açısından önemlidir.

Şairlerin savaşın sert ve başarılı geçmesinde etkili oldukları kadar, barışın tesisinde ve gerginliklerin yatıştırılmasında da etkili olduklarını düşünmek mümkündür. Bekroğulları ve Tağliboğulları arasındaki antlaşmazlıkların çözümlenmesinde Amr b. Kulsüm'ün hükümdara gelip, daha sonra muallakalar arasına da girecek olan şiirini okuması, çok etkili olmuştur.[707]

Cahiliye döneminde şiir, bütün savaşların ayrılmaz bir parçasıdır. Diğer kabilelere gözdağı vererek saldırıların önlenmesinde ve asi kabilelerin engellenmesinde rol oynamıştır. Hakların alınmasında, insanlara yardımcı olunmasında, nihayet hayatı çevreleyen ve hayatın idamesinde payı olan tüm vasıtaların işlerliğinde, çeşitli etkilerle kendini ortaya koymuştur.[708] Özellikle kadınların söylediği şiirler, büsbütün bir tahrik ve teşvik özelliği taşımaktadır.[709] Bilhassa savaştan kaçanlara ve orada yorulanlara karşı sert şiirler söyleyerek onları kadınlar gibi davranmakla itham edip onları daha iyi bir şekilde savaşmaya teşvik etmişlerdir. Celis Gününde Tasm kabilesinden Huzeyle isimli bir kadının söyledikleri bu anlamda dikkate değerdir.[710]

Şairler mensup oldukları toplumun diliyle konuşarak onların vicdanı olma görevini ifa etmişlerdir. Acı ve tatlı günlerin hatıralarda kalmasına

---

706 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 506.
707 Amr b. Külsüm, "Muallaka", *Yedi Askı*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2004, s. 82.
708 Zalat, 8.
709 Krş. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 473.
710 Zalat, 140; Bicavî, 397.

vesile olarak toplumsal reflekslerin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bir anlamda şairler, Cahiliye toplumunun aydınları gibi algılanabilir. Onların düşünceleri ve tepkileri, toplumda karşılık bulmuş ve insanları hem motive hem de manuple etmiştir.

Cahiliye döneminde şiir, özellikle tüm kabilelerden insanların toplandığı, ticari ve kültürel alışverişin gerçekleştiği panayırlarda söylenerek esas işlevini görmüştür. Panayırlar, adeta Arap toplumunun kabileler ve toplumlar arası meclisi gibidir. Buralarda şiirin belirleyici olması, onun aynı zamanda bir kazanç kapısı olmasını da temin etmiştir. Bu yüzden Araplar için bir atın doğması ile içlerinden bir şairin çıkması çok sevindirici bir durum olarak algılanmıştır.[711] Tarafa b. el-Abd, yirmi altı yaşında ölmüştü. Ama bu yaşına kadar birçok savaşa katılmış, siyasette büyük etkinlikler sağlamış ve Hire hükümdarı Amr b. Hind'in şairi olmuştur.[712] Günümüz şartlarında çok kısa olan bu zaman diliminde önemli bir portre çizen şairin bu başarısında, şüphesiz ki en önemli etken şiirdi.

Cahiliyede şiirin, uzun süren bir etkisinin olduğunu ve bir takım maddî menfaatlerle telafi edilemeyecek yarar ve zararlar getirebileceği bilinmektedir. Şairler ile dönemin ileri gelen insanları bunun farkındadır. Kerim b. Sinan, Züheyr b. Ebî Sulma'ya sürekli bağışta bulunmaktaydı. Çocukları: "Şiirlerin güzeldir; ama bizim hediyelerimiz de aşağı değildir." deyince onlara: "Sizin hediyelerinizden bir şey kalmamıştır. Ancak benim şiirlerim hala yaşıyor. Onlar öyle şeref elbiseleridir ki, zaman onları eskitemez."[713] şeklinde cevap vermiştir. Hz. Peygamber'in Züheyr hakkında "Allahım, beni onun söylediklerinden koru" dediği rivayet edilmiştir.[714] Hz. Ömer de insanları

---

[711] İbn Raşîk, *Umde*, I, 65; *Yedi Askı*, 12.
[712] Tarafe b. el-Abd, *Yedi Askı*, s. 41.
[713] Züheyr b. Ebî Sulma, "muallaka" *Yedi Askı*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2004, s. 57.
[714] Züheyr b. Ebî Sulma, 58.

hicvetmemesi karşılığında Şair el-Hutay'a üç bin dirhem vermiş, hatta dilini bile kesmeyi istediğini belirtmiştir.[715]

Şiirin bu derece önemine rağmen, özellikle tarihî bilgi elde etme noktasında tamamen güvenilir görmek mümkün değildir. Zira şiirde abartı ve olmayan şeylerin olmuş gibi aktarılması sözkonusudur. Bir başka ifadeyle hayali olguların tasviri, şiirin alımlı ve etkili hale getirilmesi açısından önemlidir.[716] Bu durum şiirin tarihsel vakaların anlatımı noktasında pek de güvenilir olmadığını düşündürmektedir.

G. KADIN ve CAHİLİYE SAVAŞLARI

Cahiliye dönemindeki kabile yaşantısının önemli bir parçası da kadındır. Cahiliye'de kadın, hayatın dışında değildir. Bilakis her yönüyle hayata müdahale etme yeteneğine sahiptir. Günlük hayatın her yönüyle içindedir. Eyyamü'l-Arab konusunda erkeğin daha alt seviyesinde olmadığı gibi ondan farklı duyguları da söz konusu değildir. O, savaşları ateşleyen, devam ettiren bir konumda olup savaşların seyrini değiştirebilecek yeteneklere sahip bir varlıktır. Cahiliye'de kadının hiç değerinin olmadığı iddiası[717] dönemin tablosu incelendiğinde pek de makul gelmemektedir. O, belirli bir rolün sahibi olarak kendini hissettirmektedir. Kadınlar yüzünden çıkan savaşların varlığı[718] ve savaşlarda kadınlara halel gelecek korkusu[719] dönemin kadın algılayışını gösteren örneklerdir.

Cahiliyede kadın, savaşların önemli bir parçasıdır. Yaralılara yardımcı olup tevavi eden, su dağıtan, silahları onaran ve harp malzemesi hazırlayan

---

715 Isfahânî, Ağanî, I, 25; Krş. Züheyr b. Ebî Sulma, s. 59.
716 Krş. Cündî, 9.
717 Bakkal, 34.
718 Krş. Zû Kar Savaşı, Besus Harbi.
719 Zalat, 196; Krş. Furuk Savaşı.

bir rolü üstelenmiş gözükmektedir.[720] Genellikle kadın, savaşlara fiilen dahil olmamaktadır. Bununla birlikte zaman zaman bu işi de yapmaya yeltendiği görülmektedir.[721] Kadınlar için savaş alanında özel bir bölüm ayrılmakta ve çadır kurulmaktadır. Bazen savaş saflarının arasında dolaştığını da düşünmek mümkündür.

Cahiliyede kadın, kocasının yanında savaşa çıkmaktadır. Yaralıların tedavisinde ve lojistik destek sağlama bakımından, kadının olmadığı savaşlar, hemen hemen yok gibidir. Kadın, aynı zamanda korunması gereken bir namus ve şeref konusu olduğundan, Cahiliye Arabı kadına bir halel gelmemesi için her şeyi göze alabilmekte, bu uğurda savaşmaktan çekinmemektedir.

Cahiliyede kadın, aynı zamanda kıymetine binaen bir hedeftir. Düşman gruplara zarar vermenin, onları yıpratmanın, manen çökertmenin sağlanmasında önemli vasıtalarından biridir. Ayrıca savaşta sebat etmenin zorunlu olduğu anlayışının gerekçesidir. Aksi halde hezimet ve arkasından şeref ve haysiyet konusu kadınların, düşman eline geçmesi söz konusudur.

Cahiliyede kadın, aynı zamanda şairdir. Şiirleriyle nice savaşları başlatan ve bitirendir. Onlar, şiirleriyle savaşlara yön vermekte, başarı ya da hezimeti doğuran etkenlerde rol sahibi olmaktadır. Zû Kar Savaşında, Kisra emrindeki Araplar, Bekr b. Vailoğullarına savaş açmıştı. Savaşa katılan kadınlardan biri: "Eğer onlar zafer elde ederlerse sünnetsizdirler. Bizi ele geçirecekler. Ey Icloğulları elinizi çabuk tutun. Onlar size feda olsun."[722] sözleriyle savaşın seyrini değiştirmiştir. Muhtemelen bu şiir üzerine, savaşa katılan Iyad kabilesi saf değiştirmiştir. Taberî'nin rivayetine göre de İcl kabilesinden bir kadın savaşta: "Farslıları bozguna uğratırsanız, biz sizinle kucaklaşır, sizin için koltuk ve yastıklar döşeriz. Düşman önünden kaçarsanız, size

---

[720] Zalat, 127.
[721] Zalat, 131.
[722] İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 473.

dostluk göstermez ve sizden ayrılırız."[723] sözleriyle savaşın kaderini değiştirmeye gayret etmiştir.[724]

Kadın, şiir ve şarkıları tef eşliğinde söylemekte ve bu da, askerin motivasyonuna olumlu katkı sağlamaktadır. Şair, kadınları "Sanki onlar askerin kalbine hamiyyet ve kahramanlık eken reisler gibidir." sözleriyle vasıflandırmıştır.[725]

Kadın, savaşlar öncesi savaş malzemelerinin temininde ve hazırlanmasında rol almıştır. Vakıt Vakasında kadınlar, savaşta su ihtiyacını karşılamak üzere su tulumları dikmiştir.[726]

Cahiliyede kadın, kocasını savaşa teşvik etmektedir. Kendi öz oğlunu, savaşın kahramanlarını, savaşın ortasına atılarak en iyi şekilde savaşmak için tahrik etmektedir. Kedid Gününde Ümmü Rabia b. Mükdem, savaştaki oğlunun önünde onu cesaretlendirmek için şiir söyleyip yaralarını temizlemiştir. Bu yaralı haliyle annesinin teşvikini alan delikanlı, savaş meydanına şiirler söyleyerek koşup çarpışmaya devam etmiştir.[727]

Kadın, sadece şiir söyleyen ve şarkılarıyla savaşta rol alan bir konumda değildir. Aynı zamanda bazı kadınlar, komutanların yanında onlara fikir veren ve görüşleriye onları yönlendiren bir danışman rolündedir. Şi'bu Cebele Vakasında Lakit'in kızı Dahtenus da yer almıştır. Lakit, kızını mutlaka savaşlara götürmekte ve ondan görüş almaktaydı.[728]

Kadının kabilelerin icraatları açısından önemi, özellikle liderler tarafından da bilinmektedir. Bu nedenle onlar, askerlere kadının sesine kulak vermelerini tavsiye etmiştir.

---

723 Taberî, III, 1221.
724 Krş. Taberî, *Tarih*, III, 1222–1224, 1226.
725 Zalat, 138; Hufî, Ahmed, *el-Mer'e fi Şi'ri'l-Cahilî*, Matbaatü'l-Medenî, Kahire 1963, s. 452.
726 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 600.
727 Isfahânî, *Ağanî*, XVI, 25; Krş. Abdurrahman 93.
728 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 560.

Kadın, savaşlarda bir kontrol unsuru olarak da kullanılmaktadır. Ordudaki askerlerin kaçmasını önlemek için, kadınlarla birlikte çocukları da savaş meydanına getirme usulü takip edilmiştir.[729]

Kadınların savaşlarda rol üstlenmeleri ve özellikle askerleri savaşa teşvik etmeleri için illa şair olmaları gerekmemekteydi. Bu, zaten mümkün de değildir. Dolayısıyla şiirin çok etkin olduğu bir dönemde kadınlar, meşhur şairlerin şiirlerini ezberleyerek savaşta bu şiirleri söylemişlerdir. Hint b. Tarık'ın şiirleri birçok kabile kadını tarafından savaşlarda teşvik amaçlı olarak kullanılmıştır.[730] Hatta rivayete göre Uhud savaşında Kureyş'i cesaretlendirmek için Hint b. Utbe şiirler söylemiştir.[731]

Bekr ve Tağlib kabileleri arasındaki bir savaş öncesinde Haris b. Abbad kavmine, kadınları da yanlarına alarak savaşmalarını tavsiye etmiştir. Haris b. Hemmam, bunun nasıl olması gerektiğini sorunca şöyle cevap vermiştir:

Her kadının eline bir su kırbası, bir de sopa ver. Onların hepsini arkanıza alın. Bu sizin gayretinizi artırır. Kendiniz için bir alamet taşıyın ki sizi tanısınlar. Sizden biri yaralanınca yardımcı olup, ona su versinler. Başkalarını da öldürsünler.[732]

Cahiliye kadını evlense bile kendi asabiyetinden hiç bir şey kaybetmemektedir. Uhayha b. Celah'ın karısı, kocası ve onun kavminin kendi kavmi Benî Neccar'a saldırmak niyetinde olduğunu, kocasının onu boşama endişesi duymadan, gizlice kendi kabilesine haber vermekten çekinmemiştir.[733]

---

729 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 603.
730 Isfahânî, Ağanî, XX, 144; Zalat, 138.
731 Taberî, *Tarih*, III, 15; krş. Zalat, 138.
732 İbn İshak, *Kitabü Bekr ve Tağlib vema cera beynehüma, vema kane min Küleyb ve Cessas*, Mısr, 1305, s. 83; Cündî, 41; Zalat, 131.
733 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 660.

Cahiliye'de her kabile, kadınlardan etkilenmekte ve kadınlar kendi sözlerini kabilelerine dinlettirmektedir. Böylece kadın, kabile politikalarının şekillenmesinde etken unsurlardan biri olarak görülebilir. Liva Günü sonrasında esir alınan Düreyd b. es-Sımme, Benî Firas tarafından esir alınmıştı. Rabia b. Mükeddem'in eşrafından olan Düreyd, kendini gizlese de Benî Firas'dan bir kadın onu tanımış ve kabilesini ısrarla ikna ederek onun bırakılmasını sağlamıştır. kabilesine dönen Düreyd, ölünceye kadar bir daha Benî Firas'a saldırmamıştır.[734]

Feyfi'r-Rih Savaşında Yemenliler, kadın ve çocuklarını savaş alanına getirmiş böylece askerin sebat etmesini sağlayarak başarıya ulaşmayı hedeflemiştir.[735]

Kadın, Cahiliye'de öylesine gündemdedir ki kahramanlar, onlar için savaşın her türlü riskini göze almaktan çekinmemişlerdir. Gassanîler ile Münzîrler arasında cereyan eden Halime Savaşında savaşın bir türlü neticelenmediğini gören Haris, kızkardeşi Hind'i güzel ve süslenmiş bir şekilde çağırmış ve Gassan askerlerine ve genç kahramanlarına: "Kim Münzîr'in başını getirirse onu kız kardeşimle evlendireceğim." demiştir. Lebid b. Amr adındaki Gassanlı bir delikanlı, Hire Meliki Münzîr el-Esved'i öldürmüştür.[736]

Cahiliye'de kadınların emân verme yetkilerinin de olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Ukaz Gününde ki bu, son Ficar savaşlarının dördüncü savaşıdır. Sübeya bnt. Abd Şems b. Abd Menaf bir çadır kurmuş ve Kureyş'ten sığınanlara emân tanımıştır.[737]

---

734 İbn Abdi Rabbih, I, 173.

735 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 632.

736 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 223; Zalat, 140; Abdurrahman, 94.

737 Isfahânî, *Ağanî*, XXII, 74.

Kahraman şairler bile, sevdikleri kadına kendilerini ispat için savaşı tercih etmişlerdir. Antera el-Absî ile Able arasındaki aşkı anlatan ve Arapların diline düşmüş şiirler bu açıdan önemlidir.

Kadınlar, özellikle şair kadınlar yenilgiye hiç tahammül edememekte ve intikamın canlı ve diri kalmasını temin etmek için ellerinden gelen her şeyi yapmaktaydı.

Cahiliye'de kadın, savaşlar açısından aranılan bir hedeftir. Savaşta galip tarafın esiri olduğu takdirde kadınlar, savaşçılar arasında paylaşılmaktaydı. Bu kadının önemli bir ganimet malı olarak değerlendirilmesindendi. Kisra, Numan b. Münzîr'den kendine göre bazı evsaftaki kadınlardan göndermesini istemiş, bunun üzerine Numan bu tekliften rahatsız olmuştu. Hatta "Sevad ve Fars'ın inekleri tükendi mi ki bizden kadın istiyor." şeklinde yanıt vermiştir. Bu cevap karşısında hiddetlenen Kisra, derhal yanına gelmesi yönünde ona çağrıda bulunmuştur. O da, askerleriyle yola çıkmış; ancak yolda ölmüştür.[738]

Son olarak ifade edilmelidir ki kadın, Cahiliye döneminde bir savaş sebebidir. Onlara yönelik her türlü küçük düşürücü hareket, savaş sebebi sayılmaktaydı.[739] Züheyr, şiirinde namuslarının çiğnendiğini, güzel kızların esir alındığını[740] dile getirerek bir anlamda kadınların durumunu savaşın malzemesi olarak kullanmıştır.

---

738 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 470-3.
739 Taberî, *Tarih*, III, 1254.
740 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 486–7.

H. CAHİLİYE DÖNEMİ SAVAŞLARINDA STRATEJİ

1. Hedef ve Şartların Uygunluğu

Cahiliyede savaşların çok çeşitli saiklerinin olduğunu gördük. Savaşların temel motiflerinin gücü ne olursa olsun, göz önünde bulundurulması gereken başka faktörlerin de varlığına şahit olmaktayız. En gerekli zamanlar da bile "ne pahasına olursa olsun savaş" anlayışı söz konusu olmayabilir. Yapılacak savaşın amacına ulaşabilmesi için coğrafi uygunluk, rakip grubun durumu ve lojistik unsurlar hesaba katılmaktadır. Özellikle bu tip hareketlerde yapılan savaşın mutlaka bir karşılığının yani ekonomik getirisinin olması, o savaşın başarılmasında ve amaca ulaşılmasında en önemli vasıta gibi görülmektedir. Nitekim Kisra, Zû Yezen'in oğluna "babasına niçin yardım etmediğini" anlatırken; "mesafenin uzaklığını, zor şartlarda yolculuğu ve bütün bu emeklere az bir karşılığın söz konusu olduğu" gerekçelerini dile getirmiştir.[741] Yine Âmir b. Hind de Habeşlilerden kurtulmak için Kisra'dan yardım istemiş, onu yardıma gelme konusunda ikna etmek için de: " Bizim memleketimiz, diğer Arap memleketleri gibi çorak ve hayırsız bir yer değildir" demiştir. Kisra ise, "İki memleket arasındaki yollar asker göndermemizi zorlaştırmaktadır." şeklinde cevap vermiştir.[742]

Cahiliye döneminde yardım çağrıları, savaşlarda taraf olma anlamında önemli bir gerekçe olarak yorumlanabilmekteydi. Bunlara olumlu cevap veren kabile ya da gruplar da yaptıkları hesaplarda muhtemelen şartları göz önünde bulundurmaktadır. Yoksa tarihte büyük ordularla yola çıkan kuvvetlerin, hiç bir karşılık olmaksızın yardım da bulunduklarını düşünmek fazlaca iyimserlik olurdu. Zû Nuvas'ın yaptıkları nedeniyle kaçan bir kişinin yardım istemesi üzerine Kayser, meseleyi Necaşî'ye havale etmişti. O da, Eryat komutasında Ebrehe'nin de içlerinde bulunduğu yetmiş bin kişilik bir

---

[741] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 433.
[742] Taberî, *Tarih*, III, 1123–4.

orduyla yardım çağrısına mukabelede bulunmuştur.[743] Doğal olarak bu kadar askerin uzun yolculuklarla yardıma gelmesinin bir karşılığı olmak durumundadır. Aslında çoğu kez yardım talepleri, yardımın istendiği makamlarca birer fırsat olarak algılanmakta gibidir.

Herhangi bir yere saldırı için karar alındıktan sonra stratejiyi bozacak şekilde düşman tarafı durumdan haberdar olursa, hefef değiştirilebilmekteydi. Ya da savaş için yola çıkıldığında herhangi bir saldırı haberi alındığında, hemen kendi bölgelerine dönülme yolu tercih edilebilmekteydi. . Zira Arap geleneğinde "barış iki ganimetten biri" olarak kabul edilmektedir.[744]

2. Casusluk Faaliyetleri

Casusluk, Cahiliye döneminin önemli bir askeri faaliyeti, savaşlardaki başarı ve barış dönemindeki güvenlik için sürekli bir faaliyet alanıdır. Özel bireyler kullanılarak casusluk faaliyetleri yürütüldüğü gibi öncü ya da gözcü denilen askeri unsurlar vasıtasıyla da ihtiyaç duyulan bilgiler temin edilebilmektedir. Gözcüler, her gece mutlaka bu görevi ifa etmekte ve nöbet sistemi uygulanmaktadır.[745] Özellikle ani saldırı olarak kavramlaştırabileceğimiz "gâra" tipi savaşlarda mutlaka ön istihbarat bilgileri elde edilmekte ve böyle bir saldırının anlamlı olabileceği fikrini verecek bir karşılığın olduğu bilinmek istenmektedir.

Arapların kendi aralarındaki kavgalar, başka devletlerle iş birliği yapmayı zorunlu kılabilmektedir. Üsse b. Rezh'in hakim olduğu bölgelerdeki putperestler, hükümdarlarından ümitlerini kesince Hint hükümdarına sığınmış ve ona kendi bölgeleri hakkında bazı önemli bilgiler vermişti. Saldırı

---

743 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 419.
744 Cündî, 42.
745 İbnü'l-Esîr, I, 511.

için müsait olduğu mesajını alan hükümdar, durumu teyid ettirince hemen saldırıya geçmiştir.[746]

Dara'nın oğlu Küçük Dara, hükümdar olunca tebaya kötü muamelede bulunup iktidarını sağlamlaştırmak için ileri gelenleri öldürtünce İskender, hemen onun üzerine yürümüştür. Dara'dan kurtulmak isteyen halk ve ileri gelenler ise, İskender'e destek vererek bazı stratejik bilgileri ona sızdırmıştır. Akabinde başlayan savaş neticesinde Dara'nın kendi adamları, onun başını İskender'e teslim etmiştir.[747]

Cahiliye geleneğinin tevarüs edildiği toplumlar da, bu anlamda farklı bir durumda değildir. Hind Kralı Zecer, İsrail hükümdarına casuslar gönderip gerekli bilgileri aldıktan sonra her tarafa askerler göndermiş, yeryüzündeki bütün toprakların sahibinin kendisi olduğu iddiasıyla savaşlar açmıştır.[748]

Casusluk faaliyetlerinin bu derece önemli bir rol üstlendiği bilinince bu yönde aleyhteki faaliyetler de savaş nedeni olarak yorumlanmıştır. İstihbarat çalışmaları için Rum ülkesine giden Sabur'un durumu anlaşılınca yakalanmış ve Fars ülkesine savaş açılmıştır.[749]

Görüldüğü üzere istihbarat faaliyetleri, Risalet dönemi öncesi toplumlarda da önemli görülmüş ve bunlardan savaş stratejilerinin belirlenmesinde etkin bir şekilde yararlanılmıştır.

3. İskân ve İmar

İskân, savaşların neticelerinden veya sepeplerinden olarak görebileceğimiz önemli, ancak pek üzerinde durulmayan bir olgudur. Savaşlar netice-

---

[746] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 147.
[747] Taberî, *Tarih*, II, 833.
[748] Taberî, *Tarih*, II, 748–9.
[749] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 384.

sinde kabileler, topluluklar, hatta devletler isteyerek ya da zorunlu olarak iskân faaliyetlerinin ya konusu ya düzenleyicisi olmuştur. Cahiliye dönemindeki halkların göç hareketlerinde ve yeni bölgelerde yaşama çabalarında, bu faktörlerin varlığı tahmin edilebilmektedir. Arapların Irak topraklarına yerleşmesi, Hire'nin ve Enbar'ın kurulması, Buhtunasr'ın Arap bölgelerine saldırması nedeniyle gerçekleşmiştir.[750] Böylece Araplar, Necef, Sevad civarına ve Enbar'a yerleşmiştir.[751] Bekroğulları, Farsların kontrolünde Fars topraklarında iskân edilmiş ve Farslılar, onları gerektiğinde savaş unsuru olarak kullanmıştır.[752] Dolayısıyla iskân faaliyetleri, Arap yarımadasında önemli bir rahatlama ve rahatlatma görevi üstlendiği gibi stratejik bir gayretin de uzantısı olarak değerlendirilmektedir.

Risalet dönemi öncesinde iskân faaliyetleri, doğal olarak beraberinde iskân ve askerî amaçlar gözetilerek kurulan şehirleri gündeme getirmiştir. Dara, İskender'le savaştığı Cezire Bölgesine "Daranev" adında muhtemelen askerî bir üs niteliğinde şehir kurdurmuştur.[753] Maad b. Adnanoğulları, Tihame bölgesinde yerleşmiş durumdaydı. Ancak zamanla aralarında çeşitli savaşlar çıkınca muhtemelen mecburiyetten ve bir sürgün kararıyla Suriye'nin doğu ve Yemen taraflarına yerleşmek durumunda kalmıştır.[754]

İskân ve sürgün, aslında biribirinin sebep ve sonucu durumundadır. Bunlar, bazen de yaşam mücadelesinin gereği olarak tahakkuk etmiştir. Bahreyn Arapları, Fars'ın dağınıklığından yararlanarak Irak civarındaki halkları sürmüş ve bu bölgenin yararlı ve bol ürünlü topraklarını paylaşmıştır.[755]

---

[750] Taberî, *Tarih*, II, 808–810; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 259.
[751] Taberî, *Tarih*, II, 812.
[752] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 584.
[753] Taberî, *Tarih*, II, 834.
[754] Taberî, *Tarih*, II, 885.
[755] Taberî, *Tarih*, III, 887–8.

Firuz'dan sonra iktidara gelen Kubad, hemen etraftaki civar yerlere asker göndererek kendine göre düşman olarak algıladığı hedefleri ortadan kaldırmıştır. Buralarda Errecan, Kubad Hürre, Rame Kubad şehirlerini kurmuş ve önemli imar faaliyetlerinde bulunmuştur.[756]

Sabur da, bir müddet Rumlarla savaştıktan sonra, birçok insanı öldürmüş, çok sayıda esir almıştı. Esirleri, Sus tarafında kurduğu İran ile Sabur adı verilen şehre yerleştirmiştir. Bundan sonra Arapların durumunu düzeltmiş ve onları da bazı bölgelere yerleştirmiştir. Ayrıca Nisabur, Sind, Sicistan şehirlerini kurmuştur.[757] Anlaşıldığı kadarıyla Farisî geleneğinde şehir ve şehirleşme, bir devlet geleneği olarak iskân faaliyetlerinin bir sonucu görünümündedir.

Tubba, Hire'ye geldiğinde zayıf ve yola devam edemeyecek durumda olan askerlerini Hire'ye yerleştirmiş bu askerler, bu bölge halkıyla kaynaşmıştır.[758]

Belaş, Fars hükümdarı üzerine yürümeye karar veren Rumlara karşı bir derebeyini göndermiş, bu kişi, Rumları yenmiş ve ellerinde ne varsa almıştır. Bu mağlubiyet üzerine Rumlar, İstanbul şehrini kurarak merkezlerini Roma'dan İstanbul'a taşıma kararı almıştır.[759] Bu kararda güvenlik olgusu, belirleyici durumda gözükmektedir.

Sabur, Antakya'da bulunan bir Rum hükümdarını ele geçirmiş ve hükümdarla birlikte şehir halkını da buradan alıp Cündişapur'a yerleştirmiştir.[760] Muhtemelen burada askerî yeni bir karargâh kurmuş ve Rumların buradan sağladığı desteği kesmek istemiştir.

---

[756] Taberî, *Tarih*, III, 1043, 1047.
[757] Taberî, *Tarih*, III, 999–1000.
[758] Taberî, *Tarih*, III, 889.
[759] Taberî, *Tarih*, III, 844; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 283.
[760] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 375.

Buhtunasr'ın Hire'ye yerleştirdiği Araplar, zamanla çoğalmış ve Enbar'daki Araplara katılmıştır. Ancak aralarında çıkan antlaşmazlıklar ve savaşlar nedeni ile Yemen ve Suriye taraflarında münbit ve bereketli yerler aramaya çıkmıştır. Bazı kabileler, Bahreyn'e yerleşmiştir. Burada Mülükü't-Tavaif dönemindeki savaşlar ve geçimsizlikler, Arapların civardaki acemlerle savaşmalarına ve yeni bölgelere hakim olmlarına vesile olmuştur.[761]

İskân ve şehirleşmenin savaşlar açısından önemi, halkın refahına katkı sağlamasıdır. Behmen'den sonra tahta geçen ve Dara'nın görevini devralan Hamanî, başkentten ayrılıp devlet işlerini Dara'ya bırakmış ve Fars'a gelerek İstahr şehrini kurmuştur. Oradan Rum ülkesine birbiri ardına askerler ve birlikler göndermiştir. Böylece düşmanın memleket sınırlarına el atmasına mani olmuştur. Onun zamanında halkın, bolluk ve rahat içinde olduğu rivayet edilmiş ve bunun gerekçesinde, elde edilen esirler ve bu esirler içindeki ustaların Rum mimarisini bölgeye taşıması dile getirilmiştir.[762]

Arap geleneğine de sirayet eden iskân olgusu, Yemen hükümdarı Tubba tarafından da özellikle Irak taraflarında uygulanan bir siyaset olmuştur. Gidebildiği yere kadar askerleriyle gitmişti. Nihaî noktada şehirler kurmuş ve bu bölgeye insanlar yerleştirmiştir.[763] Buralar, ileri karakol olarak işlev görmüştür. Aynı kişi yine Çin'e kadar yürümüş ve askerlerinin bir kısmını Tibet'te bırakmıştır. Bunlar, zamanla Tibet ahalisini oluşturmuştur. Hatta Tibetlilerin Arap olduğu söylenmektedir.[764]

Öyle gözükmektedir ki yeni şehirlerin kurulmasında askeri nedenlerle birlikte göz önünde bulundurulması gereken unsurlardan biri de, kıtlık ve

---

761 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 331–2.
762 Taberî, *Tarih*, III, 829–830.
763 Taberî, *Tarih*, III, 824.
764 Taberî, *Tarih*, III, 825.

kıt imkânlar vesilesiyle daha rahat bir ortama ulaşma çabalarıdır. Bu durum, Taberî'nin olayları yorumlamasına da yansımıştır.[765]

Esir alma ve sürgün kararlarında askeri unsurlar, söz konusu muamleye tabi tutulanlardan yararlanma anlamında da etkindir. Sürgün edilenlerden, yerleştirildikleri bölgelerde yararlanılmaktadır. Bu anlamda katkı sağlaması mümkün görülmeyenlerin öldürülmeleri cihetine gidilmiştir. Kisra b. Kubad, iş başına gelir gelmez askerî yenilik ve kuvvetlendirme faaliyetlerinin hemen ardından daha önce başkaları tarafından istila edilen bölgeleri kurtarmaya çalışmıştır. "Bariz" adlı kavmin birçok ferdini öldürdükten sonra kalanları sürgün etmiştir. Sol adlı bir kavmin de seksen beş kişisi haricindekileri öldürmüştür. Bu seksen beş kişiyi de askerî yeteneklerinden yararlanılmak üzere Şerham Firuz şehrine yerleştirmiştir.[766] Benzer şekilde Sabur, Bizans'la savaşarak Nusaybin'i teslim almış ve buraya on ikibin aile yerleştirmiştir. Buradaki Rumları da kendi memleketlerine göndermiştir.[767]

Kisra Enuşirvan, Rumlara karşı savaşmak için yola çıkmış ve güzergâhındaki şehirleri ele geçirip yağmalamıştır. Antakya şehrinin ise, ahalisini esir almış ve halkını Sevad Bölgesine sürmüştür. Tisfon Şehri civarında Rumiyye Şehrini kurmuş ve Antakya ahalisini buraya yerleştirmiş ve buraya esir olarak yerleştirilen halka erzak göndermiştir. Başlarına da Ehvaz hıristiyanlarından birini tayin ettikten sonra, bazı şehirleri Rum hükümdarına büyük meblağlar karşılığı satmıştır.[768] Buradaki satılma olayı esir olarak görülen şehir halklarının fidyesi olarak görülebilir.

Sabur, Rum Kayserini yendikten sonra bir müddet savaş alanında ikamet etmiş ve sonrasında toparlanıp tekrar Rumlara karşı savaşa başlamıştır.

---

765 Krş. Taberî, *Tarih*, III, 1032–3.
766 Taberî, *Tarih*, III, 1055.
767 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 383.
768 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 425.

Birçok esirler almış ve esirleri İran Şehr-i Sabur adındaki bir yerleşim birimine yerleştirmiştir.[769]

Cahiliyede kendisine yaşamak için yer bulamamış kabileler, başka kabilelere ait yerlere izinli olarak yerleşebilmekteydi. Absoğulları, yeri yurdu olmayan bir kabile olarak ortada kalmış ve çeşitli yerlerde o bölge insanından izin alarak yaşamıştır.[770]

Kabileler, zaman zaman savaşlardan kaçınmak için göç etmeyi tercih etmiştir. Yani iskân ve yeni şehirlerin kurulması, savunma amaçlı olduğu kadar korunma amaçlıdır da. Aralarında düşmanlık olan iki grup, Ebû Rabia b. Zuhl b. Şeyban ile Murre b. Zühl b. Şeybanoğulları arasında öteden beri gelen husumet yüzünden Ebû Rabia'nın reisi Hanî b. Mesud kendi kavmine: "Ben onlarla aramızdaki düşmanlığın büyümesini istemiyorum." diyerek kavmini Mebaid suyunun başına götürmüş ve oraya yerleştirmiştir.[771]

Sabur, ülkesine saldıran Kayser'i esir almış ve Bizanstan taşlar getirterek onu, yıkmış olduğu şehir ve köylerin imarına mecbur etmiştir. Yakılan ağaçların yerine zeytin ağacı diktirmiştir.[772] Sabur, Araplardan pek çok kimseyi Bahreyn, Yemame ve Fars illerine sürgün etmiştir.[773]

Cahiliye dönemindeki iskân ve imar faaliyetlerinde askeri nitelikler, belirgin bir şekilde görülmektedir. Devletler ve kabileler, zorunluluk hissettiklerinde kendileri veya hakim unsur tarafından iskana tabi tutulmaktadır. Güvenlik endişelerinin yönlendirdiği bu uygulama, belirli rahatlamaları da sağlamıştır.

---

769 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 384.
770 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 557–8.
771 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 576.
772 Taberî *Tarih*, III, 998–9; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 384.
773 Taberî *Tarih*, III, 998; Başka örnek için bk. III, 1133.

4. Psikolojik Unsurlar

Cahiliye döneminde, savaşların seyrini değiştirmeye yönelik önemli vasıtalar kullanılmaktadır. Bunlardan biri de, askerin psikolojisini güçlendirmeye yönelik taktiklerdir. Bu, sonraki dönemler için de geçerli özellikler taşımaktadır. Örnek olarak Mercu Halime vakasında Haris, kızına her askerin göğsüne koku sürmesini emretmiş sonra da askerlerine: "Ey Gassan yiğitleri! Hire hükümdarını kim öldürürse, kızım Hind'i onunla evlendireceğim" [774] demiştir. Böylece onları savaşa daha iyi motive etmiş ve yapılan bu savaştan galip çıkmıştır. Yine Külab Vakasında Bekr b. Vail'den Şurahbil, savaşın seyrine müdahale etmek için: "Kim bana Seleme'nin başını getirirse, ona yüz deve vereceğim." diye ilanda bulunmuştur. Bunun üzerine Seleme de, aynı şekilde mukabelede etmiş ve bu çağrılar karşısında savaş iyice hızlanmış ve savaşı Tağlib kabilesi kazanmıştır.[775]

Savaş için ordular karşı karşıya gelince, komutanların son bir konuşma yaptıkları anlaşılmaktadır. Burada muhtemelen savaşın gerekliliğini ve motivasyonunu artırıcı nitelikte konuşmalar yapılmıştır. Mezhic kabilesi ile Temim arasındaki mücadele başlamadan önce de bu muhtevada uzun konuşmaların yapıldığına ilişkin rivayetler bulunmaktadır.[776]

Cahiliyede insanlar, savaştaki psikolojik unsurların farkındadır. Bu nedenle onların söz konusu unsurları en iyi şekilde kullanmak istediklerini görüyoruz. Şiir, kadın, ganimet konusu mallar, psikolojik öğeleri tamamlayan unsurlardır. Savaş öncesi yapılan mübarezeler, karşılıklı atışmalar hep düşmanın azmini kırmayı hedefleyen hususlar olarak karşımıza çıkmakta-

---

[774] Ebû Ubeyde, *Eyyamü'l-Arab,* 54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 521; Cündî, 40.
[775] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 527.
[776] Ebû Ubeyde, *Eyyamü'l-Arab*, 39; Krş. Cündî, 39.

dır.[777] Şeref, iffet ve mürüvvet gibi öğeler, kabilelerin birlik ve beraberliğini örgütleyen bir nevi psikolojik silahtır.

Savaşların başarılı ve verimli geçmesi için askeri ikna edip savaşmaktan başka çıkar yol olmadığı düşüncesinin vurgulanması, önemli bir yaklaşım olarak görülebilir. Seytel Gününde Kays b. Asım el-Minkarî, atını suladıktan sonra kalan suyu içilemeyecek şekilde bir deliğe dökmüş ve ardından da: "Savaşınız! İşte ölüm önünüzde; çöl ise, arkanızda," sözleriyle[778] tek seçeneğin, savaşıp kazanmak olduğuna işaret etmiştir.

Görüldüğü üzere Cahiliye dönemi insanı, savaşın psikolojik boyutuna gereken önemi vermiştir. Verdiği önem oranında karşılığını da almıştır.

5. İyi Yönetim

Cahiliye döneminde güçlü bir yapının ayakta kalabilmesi için içyapının korunması gerekliliği iyi bilinmektedir. Bu nedenle iç barışı sağlamak için ince bir siyasetin izlendiği kaynaklardan tespit edilebilmektedir. İskender, Aristotales'e bir mektup yazarak "kendisini öldürmesinden korktuğu bazı şecaat sahibi kişilere karşı ne yapması gerektiğini" sormuş ve şöyle bir cevap almıştır:

…Bu durumda onların refahını artır. Ve onlara güzel kadınlar ver. Zira refah içinde yaşamak kahramanlık ve şecaat duygusunu öldürür. Sulh ve barış içinde yaşamayı sevdirir.[779]

Cahiliye döneminde yönetimin ve yöneticinin önemi bilinmekteydi ve kabile mensupları da bunun farkındaydı. Bu nedenle de kabile reisinin ya da savaşta komuta rolunü üstlenen kişinin belirli oranda ayrıcalıklarının olduğu görülmektedir. Ganimet taksimi, bunun en bariz örneğini teşkil eder.

---

[777] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 419.
[778] Cündî, 40.
[779] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 278–9.

Liderler, ganimetten dörtte bir oranında almaktadır.[780] Abdullah b. Ganeme, Bistam'a giderken reisin payını bu şekilde belirlemiş ve şöyle demiştir:

Dörtte bir ve Safaya senindir

Senin hakkın başarı ve üstünlüktür. [781]

İyi yönetim, şüphesiz askerî hareketler açısından da son derece önemlidir. Başarılı bir yönetim, nereye niçin nasıl gideceğini bilmek durumundadır. Bu anlamda şartlar oluşmayınca en yakın kişilere bile yardım etmek noktasında yöneticiler çekimser davranmakta ve kabile menfaatlerini düşünmektedir.

Cahiliye savaşlarında iyi yönetim ve komutan, her zaman savaşın neticesinde etkili durumdadır. Hezimeti zafere dönüştüren çoğunlukla kahraman komutanlardır. Buas Harbinde Hudayr b. el-Ketaib, durumun aleyhlerine döndüğünü görünce mızrağının ucuyla hemen baldırını yaralamış bunu gören askerler, hemen onun etrafında toplanarak sebatla neticeye ulaşmıştır.[782] Kabile reisleri aktif olarak savaşa katılmasalar bile onların tavsiyeleri, başarı ya da başarısızlıkta hayli etkin durumdadır. Şi'bu Cebele'de Âmir ve antlaşmalısı Abs, savaşla ilgili taktiklerini yaşlı reis Ahvas b. Cafer'den almış ve bu sayede olumlu neticeye ulaşmıştır.[783]

Savaşlarda riyaset konusunun farkında olan Cahiliye dönemi insanı, kendisi reis bile olsa bu konuda tereddütler hasıl olunca feragat etmekte ve yerine bir başkasının geçmesini sağlamaktadır. Dahis Harbinde Kays b. Züheyr el-Absî görevini Rabi' b. Ziyâd'a bırakmıştır.[784]

---

[780] Cündî, 81–2.
[781] Dabbî, *Emsâlü'd-Dabbî*, 40; krş. Abdurrahman, 22–3.
[782] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 680.
[783] Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, II, 658; Abdurrahman, 21–2.
[784] Abdurrahman, 22.

İyi reis ya da iyi komutan, savaş öncesinde kiminle ve ne ile savaşacağını iyi bilmelidir. Bunun için o, önce iyi askerleri seçmeli ve sonrasında iyi atlar, develer ve iyi silahlarla savaş meydanına çıkmalıdır. Antera bu konuyu dile getirmiştir.[785]

Zû Kar Savaşı, iyi yönetimin başarıyı nasıl getirdiği ile ilgili önemli bir örnektir. Sayıca az olunmasına rağmen iyi planlama ve yönetimle zafer elde edilmiştir.[786]

6. Sulh

Cahiliye dönemi savaşlarında intikam olgusunun belirgin savaş nedenleri arasında yer aldığını belirtmiştik. Savaşların uzamasının ve bıkkınlık derecesine gelmesinin de temelinde bu durum vardır. Bu nedenle Cahiliye dönemi savaşlarında sulh önemli bir kurtuluş vasıtasıdır. Her ne kadar sulh antlaşmalarının ömrü, bu dönem için çok uzun sürmüyorsa da, nihaî yok oluştan kurtulmanın bir yoludur. Mühelhel iki kabile arasında sulh üzere antlaşma yaptıktan sonra şöyle demiştir:

Aranızda kalmaya gönlüm razı olmuyor. Ben, Kuleyb'in katilini görmeye tahammül edemiyorum. Ayrıca galeyana gelip sizi onların kökünü kazımaya teşvik etmekten kaçıyorum. Bu sebeple Yemen'e gitmek istiyorum.[787]

Sulh antlaşmaları, uzun süren savaşların ardından, öfke ve genel olarak örfi baskının azalmasından ve başka çare kalmamasından dolayı bir çıkış yoludur. Bazen bu çıkış yolunu kullanabilmek için özel fedakârlıklar da yapılabilmektedir. Kays ve Kinâne arasındaki Ficar Savaşlarında birçok mücadele yapılmıştı. Sonuçta sulh yolunu seçmek üzere anlaşılmış ve kayıpların sayılması kararı alınmıştır. Kureyş ve Kinâneoğullarından yirmi kişi daha

---

[785] Zalat, 182.
[786] Zalat, 174.
[787] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 516.

fazla çıkınca Harb b. Ümeyye oğlu Ebû Süfyan'ı, Haris b. Kelde oğlu Nasr'ı, Süfyan b. Avf da oğlu Haris'i rehin olarak Kays'ın önüne koymuştur. Bu durum karşısında Kays da, onları affetmiş ve savaş sona ermiştir.[788] Dahis ve Gabra savaşında da benzer bir durum söz konusudur.[789]

Firuz, uzun bir yolculuktan sonra Akhunlar'a ulaşmış ancak askerleri susuzluktan ölmek üzere olduğu için taraflar arasında sulh antlaşmasından başka çare kalmamıştır. Bu antlaşmaya göre Firuz, bir daha saldırmamak üzere söz vermiştir. Kayıt altına alınan bu antlaşmayla Firuz'un dönmesine izin verilmiştir.[790]

Behram, zevk ve sefaya düşünce iç karışıklıklar artmış ve diğer ülkeler bu durumu fırsat bilip Türk hükümdarı Behram üzerine yürümüştü. Behram kaçınca halk da, çaresizlikten boyun eğip haraç vermek üzere sulh antlaşmasına razı olmuştur.[791] Bevar Vakasında da zor durumda kalındığı için sulh antlaşması gerçekleşmiştir.[792]

Cahiliye döneminde sulh, önemli bir stratejik çıkış noktasıdır. Kabile ya da devletlerin yok oluşunu engelleyen, ömrünü uzatan taktik bir plandır.

7. Hile

Cahiliye dönemi savaş stratejilerinin önemli unsurlarından biri de, hiç şüphesiz hile olgusudur. Başarının elde edilmesinde önemli bir vasıta olan hile, yönetim ve taktik planlama ile ilgili bir kavramdır. Risalet öncesi savaş anlayışında kabileler ve devletler arası mücadelelerdeki planlar ile bireylerin kabile ya da devlet lehinde geliştirdikleri taktikler, hile olarak değerlendiri-

---

788 Ebû Ubeyde, *Eyyamü'l-Arab*, 337; Cündî, 50, 51.
789 Ebû Ubeyde, *Eyyamü'l-Arab*, 271.
790 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 398.
791 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 392.
792 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 556.

len ve savaşların neticelerine tesir eden unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cahiliye döneminde savaşın taraflarından birine asabiyetle yakınlığı olan kişiler, hilelere başvurarak bir anlamda savaşlarda taraf olmaktadır. Hazrec'ten Uhayha b. Hatlac el-Evsî, Benî Neccar'a saldırma kararı almıştı. Uhayha'nın karısı da, Benî Neccar kadınlarından Selma bnt. Âmir'di. Uhayha'dan emzikli bir çocuğu bulunan bu kadın, onun saldırı konusundaki kararlılığını görünce, kasten çocuğu bağlamış ve uykusuna engel olmuştur. Böylece Uhayha'nın da uykusuz kalmasına neden olmuş, uykusunu alamayan Uhayha, gecenin ileri saatlerine doğru ağır bir uykuya dalınca kadın hemen kavmine haber vermiştir. Uhayha uyandığında iş işten geçmiş ve önemli bir savaş hile ile önlenmiştir.[793]

Bireysel hilelerin yanında taktik hileler de, savaşların neticesine tesir etmektedir. İhsanver üzerine savaşa hazırlanan Firuz'a karşı, hendekler kazılmış ve beklenmeye başlanmıştı. Firuz ve askerleri, bu hendekleri fark edemediklerinden düşerek ölmüş ve böylece bir savaş hile ile kazanılmıştır.[794] Benzer şekilde Erdeşir ile Erduvan arasındaki savaşta da, savaş öncesi meydanda hendekler kazdıran Erdeşir, suyollarını da tutmuş böylece önemli bir zafer elde etmiştir.[795]

Daha vahim sonuçlardan kaçınmak için gerçekleştirilen antlaşmalar, bazen hile maksatlı olarak yapılmaktadır. İskender'le harac karşılığı antlaşma yapan Çin hükümdarı, ertesi gün ani bir kuşatma yaparak harac işini iptal

---

[793] Ebû Ubeyde, *Eyyamü'l-Arab,* 70–71; Cündî, 36;.
[794] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 397.
[795] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 371–2.

etmiştir.[796] Yine İskender'in Hind hükümdarının fillerine karşı bir hilesi söz konusudur.[797]

Savaş hilesi, savaşların neticeleri açısından çok etkili olmaktadır. Necaşi'ye karşı derebeylerinden yardım alamayan Zû Nüvas'ın birçok anahtar yaptırıp da bunları hazine anahtarı olarak takdim etmesi de dikkat çekicidir.[798] Yine Behram ve Deylemli askerlerin hilesi,[799] Tubba'ın oğlu Şemr'in Semerkand'ın kadın hükümdarına karşı hilesi bu anlamda değerlendirilebilecek diğer örneklerdir.[800]

Hile kategorisinde değerlendirilebilecek unsurlardan biri de, suikastlerdir. Tarihte çok yaygın olarak görülmektedir.[801]

Cahiliye Araplarının da savaşlarda taktik hilelere başvurduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Genelde pusu kurmak için bir grup asker, savaş meydanına girmez ve düşmana arkadan saldırmak için saklanırdı. Esas savaş gücü olan grup, savaş başlayınca yenilme posisyonuna geçerdi. Bu durum karşısında karşı taraf, ganimet toplamaya yöneldiğinde, saklanan grup ile düzeni bozulan diğer grup toplanarak tekrar savaş pozisyonunda düşmanı hezimete uğratmaya çalışırdı.[802] Tıhfe Gününde ve Şi'bu Cebele Gününde buna benzer hileler ve savaş taktikleri kullanılmıştır.[803]

Cahiliye savaşlarında savaşçıların esir kalmaları durumunda kendilerini ölümden kurtarmak için bireysel hilelere başvurdukları da görülmektedir. Besus Harbindeki Tahalük Gününde, Haris b. Abbad, Muhelhel'i esir almıştı. Muhelhel'i, kılık değiştirdiği için tanıyamamış ve ona Muhelhel'i bulmak

---

[796] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 273–4.
[797] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 278.
[798] Taberî, *Tarih,* III, 1097.
[799] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 393.
[800] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 404, 427, 462.
[801] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 537.8.9.
[802] Cündî, 42.
[803] Şayip, *Nekâiz*, 654; Ebû Ubeyde, *Eyyamü'l-Arab,* 349.

istediğini sormuştu. Bunun üzerine o da: “Bana kanımı bağışlarsan, sana gösteririm.” demiş kabul edilince Muhelhel, tekrar: "Senin ve babanın zimmetine geçtim mi?" demişti. O “evet” deyince, "Muhelhel benim. Sana hile yaptım. harb hiledir." cevabını vermiştir. Bunun üzerine perçemi kesilerek serbest bırakılmıştır.[804]

Haytal (Akhun) hükümdarı Ahşnuar, Firuz’un saldırısını haber alınca endişelenmiş bunun üzerine Ahşnuar’ın adamlarından biri, kol ve ayaklarını kestirerek Firuz’un yoluna kendini atmıştır. Firuz, onu yanına kılavuz olarak almış; o da, yanlış yoldan Firuz’u götürerek askerlerinin kırılmasına ve Firuz’un antlaşma yapmak zorunda kalmasına neden olmuştur.[805]

Cezime ile Suriye’nin doğusunda yaşayan Arapların hükümdarı Amr ve Zarib arasındaki savaşta Amr öldürülmüş, Amr’ın kızı da, babasının intikamını almak için bir hile düşünerek Cezime’ye evlilik teklif etmiştir. Bunu kabul eden Cezime, muhtemelen evlilik sonrası bir hile ile öldürülmüştür.[806]

Dahis ve Gabra Savaşında Benî Abs, Zübyân kabilesinin saldıracağını anlayınca Kays b. Züheyr el-Absî, ganimet malı olabilecek malları ve zayıf olan kişileri başka bir tarafa yönlendirmiş sonra da atlar ile develeri ayrı yollardan göndermiştir. Zübyânlılar, develerin gittiği yoldan gitmiş ve ganimete dalan Zübyân’ı Absliler gafil avlamıştır.[807] Aynü Ubağ Vakasında[808] ve daha başka birçok savaşta hileler, savaşın kaderini belirlemek için kullanılmıştır.[809]

---

[804] Cündî, 47.
[805] Taberî, *Tarih*, III, 1033.
[806] Taberî *Tarih*, III, 901–4; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 336.
[807] İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 554; Beyatî, *Eyyamü’l-Arab*, 262; Cündî, 38.
[808] Abdurrahman, 155.
[809] İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 592–3, I, 419.

I. SAVAŞLARIN SEYRİ ve UYGULAMALAR

Cahiliye dönemindeki savaşların seyri ve sonrasında geliştirilen uygulamalar, bu dönem savaş anlayışının önemli oranda bir yansıması olarak görülebilir. Zira bunlar, hemen hemen yerleşik savaş geleneklerinin bir uzantısı durumundadır.

Ani saldırı dışındaki savaşlar öncesinde, bazı diyaloglar yaşanmakta ve savaşın önlenmesi veya daha kolay bir şekilde atlatılması için girişimler söz konusu olmaktadır. Zû Kar savaşı öncesinde Kisra, Bekr b.Vail kabilesine elçi göndererek üç seçenek sunmuştur. Ya teslim olacaklar ki bu durumda hükümdar onlar hakkında istediği hükmü verecektir. Ya memleketi terk edecekler ya da savaşacaklardır. Söz konusu teklifi, bilge insan Hanzala b. Sa'lebe şöyle değerlendirmiştir:

Savaşacaksınız! Çünkü teslim olursanız, öleceksiniz ve çocuklarınız esir edilecek. Kaçar, memleketinizi terk ederseniz, susuzluktan öleceksiniz. Temim de saldırıp sizi yok edecek. Dolayısıyla savaşacaksınız.[810]

Yapılacak savaş her iki tarafın bilgisi dahilinde ilan edilmiş ise, iki düşman tarafın kararı ile gerçekleştirilmektedir. Erdeşir, Erduvan'a adam göndererek yapacakları savaşın yerini tayin etmesini istemiştir.[811]

Cahiliyede savaşlar, iştişare ve savaş komitesinin ortak kararı ile gerçekleşmektedir. Bilge insanların görüşleri, kadınların savaş planlarına dahil edilmesi gibi kararlar önemli görülmelidir. Bu anlamda Zû Kar savaşı iyi bir örnek teşkil etmektedir. Sonrasında ise, müttefik kabileler bir araya gelmek-

---

[810] Taberî *Tarih*, III, 1219.
[811] Taberî, *Tarih*, III, 969–970.

te ve savaşla ilgili kararlar pekiştirilmektedir. İkinci Küllab Vakası bu açıdan dikkat çekicidir.[812]

Savaş kararı alındıktan sonra hemen silahların bakımı ve ihtiyaç duyulan silahların temini gibi hazırlıkların yapıldığını düşünmek mümkündür. Silahların bakımı denilince buradan kılıçların keskinleştirilmesi, kalkanların tamiri, zırhların elden geçirilmesi gibi hususları algılayabiliriz. Şair Tufeyl'in şu sözleri bir anlamda savaş öncesi hazırlıkları yansıtmaktadır:

Geceleyin mızraklarını bilediler

Haşrem belleri kamburlaşmış bir şekilde

Birbirlerine sesleniyorlardı. [813]

Savaşlarda düşmanın techizatı ve lojistik durumu, yapılacak mücadelenin taktiğinde önemli rol oynamaktadır. Ok kullanan düşmana karşı acele edip bir an önce göğüs göğüse çarpışabilme gayreti ortaya konmaktadır. Zû Kar Savaşı öncesi Hanzala b. Salebe askerine: "Acemlerin okçuları üzerinize ok yağdırır. Dolayısıyla onlarla karşılaşmak için acele edin ve saldırın."[814] şeklinde taktik vermiştir.

Cahiliye dönemindeki savaşlarda zamanlama büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle savaşın sebebi ve hedefi ne olursa olsun iklimsel ve ekonomik şartların olgunlaşmasını beklemek gibi bir zorunluğun olduğu anlaşılmaktadır. Zira diğer zamanlarda savaşmak ve yol katetmek son derece güç olmaktadır.[815] Yine zamanlama açısından otlakların ve ekinin bol olduğu mevsimler, kabileler dağınık bir halde otlak aramakla meşgul olduklarından güçlü olan gruplar için savaşa daha uygundur. Konuyla ilgili olarak şair şöyle demiştir:

---

[812] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 594.
[813] Zalat, 188.
[814] Beyatî, *Eyyamü'l-Arab,* s. 6; Cündî, 40.
[815] Cündî, 81-2.

Kurtların ayakları yeşile bulanınca

Bütün insanlar doyunca genç develer gibidir.

Bahar gelipte bakla yeşillenince bütün düşmanlıklar da yeşilleniyor.[816]

Savaşların hasat mevsiminde artmasında kıtlık gibi unsurların da etkili olduğunu düşünebiliriz. Zira kıtlık yaşayacağını anlayan gruplar, bu sıkıntıyı aşmak için uygun zaman olarak hasat mevsimini seçmektedir. Yine bu mevsimde develerin yavruları büyümüş ve ganimet malı olmaya elverişli hale gelmiştir. Bu da önemli bir etken olarak görülebilir.

Cahiliye dönemindeki savaşların klasik yöntemlerle yürütüldüğü düşünüldüğünde şartları oluşmuş bir savaş için taraflar, savaş alanında toplanmaktadır. İki kabile karşılaşınca her bir grup, kendi kabilesinin adını yüksek sesle ve iftiharla arkadaşlarını cesaretlendirmek için haykırmaktadır. Bunlar, savaş meydanında savaşın başlatılması için bir işaret benimsemekte ve bu işaret üzere savaş deveran etmektedir. Bu konuda yeteri kadar rivayet yoktur. Ancak şiirlerden iki ordu karşılaşınca önce camdan mamul bir parça ile barışa ya da savaşı önleyebilecek bir girişime vesile olabilecek bir teşebbüsün olduğu ve bunun başarılı olmaması durumunda silahların konuşmaya başladığı anlaşılmaktadır.[817] Münzîr b. Maüssema ile Haris el-Arac arasında yaşanan olay, bu anlamda dikkat çekicidir. Münzîr, Maad kabilesini de yanına alarak Hire'den yola çıkmıştı. Zatü'l-Hıyar denilen yerdeki Aynü Übağ mevkiine gelmiş ve Haris'e şöyle demiştir: "Ya fidye verirsin, askerlerimi alıp giderim ya da savaş ilan edersin, harb ederiz." Bunun üzerine Haris, biraz düşünme payı istemiş ve sonuçta düello yapma teklifi getirmiştir. Bu-

---

816 Cündî, 80-81.
817 Cündî, 181.

na göre kazanan, saltanatın sahibi olacaktı. Sonuçta Münzîr öldürülmüş, Haris de savaş süreci içinde ortalığı yakıp yıkmıştır.[818]

Şairler, kendilerine göre savaşların derecelerini şiirlerinde belirtmiştir. Onlara göre ilk basamakta karşılıklı ok atışları gelmektedir. Tabii bu savaş, uzaktan uzağa gerçekleşmektedir. Bu durum, oklar tükeninceye kadar devam etmektedir. Akabinde birbirlerine yaklaşmakta ve mızraklarla saldırmaktadır. Sonrasında ise kılıçlar çekilmekte ve kılıçlı mücadele başlamaktadır. Tufeyl el-Anevî böylesine bir savaş cereyanını şöyle aktarmaktadır:

Sadaklarda ok bitince vurun,

Hecin devesinin derisinden yapılan zırha. [819]

Bu derecelendirmeden anlaşılmaktadır ki, her bir derece bir öncekinden daha şiddetli ve tehlikeli olmaktadır. Savaşın en şiddetlisi, kılıçla yapılanıdır.[820] Cahiliyede savaş, savunma savaşı şeklinde gerçekleşecekse, kabile ganimet olabilecek mallarını ve kervanlarını ulaşılamayacak yerlere göndermeyi tercih etmektedir. Sonrasında ise iş, düşmanı beklemeye kalmaktadır. Nitekim Hebae gününde böyle olmuştur.[821] Yine düşmanı şaşırtmak için Furuk gününde savaş hilesi olarak ateşler yakılmış ve su kabları da ağaçlara asılı bir halde bırakılmıştır. Kinde Meliki Hacer b. el-Haris'in öldürülmesinden sonra Benî Esed ile İmru'l-Kays da babası öldürülünce böyle yapmıştır.[822] Dahis ve Gabra savaşında Benî Abs, Zübyân kabilesinin saldıracağını anlayınca geceden hayvanları ve zayıf durumda olanları bulundukları ma-

---

[818] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 518–9.
[819] Tufeyl el-Anevî, *Divân*, 14; Cündî, 181.
[820] Cündî, 182.
[821] Cündî, 39.
[822] Cündî, 39.

halden daha güvenli yerlere kaydırmıştır. [823] Bu savaşta önemli bir korunma taktiğidir.

Yemen ele geçirildiğinde Kisra, buranın başına Seyf'i atamış ve halkı da haraca ve cizyeye bağlamış, buradaki Habeşlileri öldürüp, büyük eziyetler yapmıştı. Hamile kadınların karınlarını yardırmıştı. Kalan kişileri ise, hizmet işlerinde kullanmak üzere köleler olarak tahsis etmiştir. Yemenliler ile Habeşliler arasında karışıklıklar çıkınca tekrar bir komutan göndermiş ve orada problem çıkardığını düşündüğü Habeşlileri öldürmüştür. [824]

Cahiliye dönemi savaş geleneğinde önemli uygulamalardan biri de, sürgündür. Toplumda problem yarattığı düşünülen kabile ya da kişiler, bulundukları yerden şehir dışına çıkmaya zorlanır ve bir anlamda sürgüne gönderilirdi. Bu sürgünün geçici mi yoksa kalıcı mı olduğu hususunda bir belirginlik yoktur. Ancak bunun özellikle topluluklar açısından sürekli olduğu düşünülebilir. Cürhüm, Mekke'deki hakimiyetini kötüye kullanıp da gelen yabancı ziyaretçi ve tüccarlara muhtemelen bazı uygulamaları ve gelen hediyelere el koymaları nedeniyle İbn Hişam'ın deyimiyle zulmetmeye başlamıştı. Buna karşı Benî Bekr b. Abdimenaf b. Kinâne ve Huzaa'dan Gabşan, onlarla harbetmek ve onları Mekke'den sürmek için savaş kararı almıştır. Yapılan mücadelede Cürhüm yenilmiş ve Mekke'den sürülmüştür. Kâbe görevlerini de Huzaa'dan Gabşan üstlenmiş ve bu durum miras olarak intikal etmeye başlamıştır.[825] Cahiliye dönemindeki savaşlarda, benzer başka sürgün olayları da yaşanmıştır.[826]

Savaşlarda ganimetin önemli bir parçasını esirler oluşturmaktadır. Esirler içinde özellikle kadınlar, önemli yer tutmaktadır. Genelde kadın esirler, cariye kabul edilmektedir. Ancak öyle anlaşılmaktadır ki cariye algılayışı,

---

823 Cündî, 38.
824 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 436 krş. I, 429.
825 İbn Hişam, I, 158.
826 Taberî *Tarih*, III, 1133.

Arapların sınır boyundaki özellikle Arap olmayan kadınlar esir alındığında söz konusudur. Civar kabilelerden alınan kadın esirler, çoğunlukla fidye alma ya da küçük düşürme amacıyla tutulmaktadır. Bu nedenle de kadın esirlere kötü muamelede bulunmak, hoş karşılanmamış ve zaman zaman ileri gelen kişilerin konuşmalarında dikkat çekilmesi gereken bir uyarı konusu olmuştur.[827] Esirlere, özellikle de kadın esirlere kötü muamelede bulunmak, utanılacak bir durum olarak kabul edilmektedir.[828] Konuya yönelik yapılan tavsiyelerde Cahiliye dönemindeki insanların genel özelliklerine uygun sergilenen davranışlara işaret edilmiştir.

Cahiliyede köle, önemli bir unsur durumundadır. Hayatın ayrılmaz bir parçası olan köleler, ancak savaşlar ve satın alma yoluyla karşılanan bir ihtiyaç durumundadır. Özellikle zenciler aşırı hor görülen, belki de esas köle statüsünde olan unsurdur.[829]

Esirler hakkında verilecek hükümde, öldürme bir seçenektir.[830] Özellikle Arapların kendi aralarındaki savaşlarda acıyarak iade etme ve mallara el koyma, tercih edilen bir uygulama olarak görülmektedir. Rukbe günü böyle bir uygulamanın görüldüğü bir savaştır.[831] Numan b. Vail, Zübyân'a saldırınca Akrab bnt. Nahiye'yi esir almıştı. Ona kim olduğunu sormuş, o da Nabiğa'nın kızı olduğunu söyleyince babasına verdiği değeri ifade ederek onu serbest bırakmıştır.[832]

Yapılan savaş intikam özellikleri baskın bir savaş ise, böyle bir savaşın sonunda alınan esirler daha önce öldürülenlerin intikamı alınmak üzere öl-

---

827 Isfahânî, Ağanî, XVI, 134.
828 Cündî, 50-1.
829 Abdurrahman, 19.
830 Zalat, 131.
831 Isfahânî, *El-Ağanî*, XVIII, 301; Abdurrahman, 143.
832 Cündî, 48.

dürülmektedir. Zerud savaşında böyle olmuştur.[833] Tağliboğulları ile Akiku'l-Muraroğulları arasındaki savaşta esir alınanlar, Münzîr b. Maussema tarafından öldürülmüştür.[834]

Savaşlarda ilk saldıran olmanın avantajları bilinmektedir. Bu nedenle de ilk saldırının hedefi de bellidir. Komutan olan kişi her zaman ilk hedeftir. Zira komutan, kabilenin birliğini ve direncini temsil etmektedir. [835]

Savaş kararı alındıktan sonra istihbarat haberleri, daha da bir önem taşımaktadır. Bu nedenle savaş öncesi öncü birlikler çıkarılmaktadır. Bu birlikler, düşman konumundaki kabilenin savaş ve lojistik durumları hakkında bilgi toplamayı amaçlamakta; ancak gerektiğinde çatışmalara da girebilmektedir.[836]

Savaşa çıkan ekibin mutlaka bir sancağı vardır. Liva adı verilen bu sancak, havada olduğu müddetçe savaş devam etmektedir. Aynı zamanda bunun vesilesiyle askerler birbirlerini tanımakta ve kargaşa önlenmeye çalışılmaktadır. Antera, bununla ilgili şöyle demektedir:

Kaldır sancakları. Seçkin savaşçılar onun gölgesine girsinler. [837]

Cahiliye'de savaşçıların birbirlerini tanıması son derece önemlidir. Kabilelerin bu ihtiyacı karşılamak üzere çeşitli metotlar kullanmış olduklarını söyleyebiliriz. Kıdda Vakasında Bekr kabilesi birbirlerini tanıyabilmek için saçlarını traş ettirmiştir.[838] Benzer bir şekilde Rabia kabilelerinin de diğer

---

833 Abdurrahnam, 145.
834 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 517.
835 Zalat, 39.
836 Taberî, *Tarih*, III, 1177.
837 Zalat, 181.
838 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 419.

kabilelere karşı savaşacakları zaman bıyıklarını kısaltıp sakallarını sarıya boyadıkları rivayet edilmiştir.[839]

Cahiliye dönemi savaşlarında kahramanlık ne kadar övgüye layıksa, gerektiği zaman savaş alanından kaçmak da normal karşılanabilmiştir. Amr b. Ma'd el-Kerbî: "Kişi korktuğu zaman ayıplanmaz. Himayesi hele dünde kaldığı zaman." demiştir.[840]

Cahiliye savaşlarında sona yaklaşıp da galip belli olmaya başlayınca, kazanan tarafın daha bir hızlanarak öldürmeye ve esir almaya çalıştıklarını düşünebiliriz. Doğal olarak savaşçılar, esir almak için gözünü reis ve zengin kimselere dikmektedir. Bunu önce atlılara ve binekli olanlara uygulamaktadır. Zira yayalara ulaşmak zaten kolaydır. Önce kaçma durumunda olanları elde etme arzusu tahmin edilebilmektedir. İkinci Küllab Vakasında Kays b. Asım el-Minkarî, Benî Temim kadınlarını ve Yemen halkını ele geçirmiş ve Kays b. Asım şöyle seslenmiştir: "Ey Temimliler! Sadece atlıları öldürün, yayalar zaten sizindir." Bu savaşta Kays, her kişiye hangi kabileden olduğunu sormuş, herkes de: "Ben, Benî Ribel'denim." diye cevap vermiştir. Çünkü Benî Ribel, esir almaya değmeyen fakir bir kabileydi.[841] Böylelikle esir almaya değer olmadıklarını ispat ederek kurtulmaya çalışmışlardır. Bu aynı zamanda savaşçıların esir alma gayretinde kimleri hedef aldıklarının da göstergesidir.

Savaşta, düşmana yenildiğini kabul ettirinceye kadar öldürme olayı devam etmektedir. Bir de esir alınmak üzere olan kişiye esir olması için ısrarda bulunulmaktadır. Çünkü esir olması daha avantajlıdır. Bir başka ifadeyle öldürme, her zaman tercih edilen bir savaş davranışı değil gibidir. Esir olma durumuna gelen kişi ise, kimin esir almak istediğini bilmek istemekte ve

---

[839] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 503.
[840] İbn Abdi Rabbih, I, 146; Zalat, 180.
[841] Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 149; Cündî, 43.

esiri olacağı kişinin seçkin olmasını tercih etmektedir. Aksi halde ölümü tercih edebilmektedir. Şi'bu Cebele Gününde Hacib b. Zürâre'yi esir almak isteyen Zehdimli iki kişiye Hacib, kim olduklarını sorunca onlar: "Biz, iki Zehdim'liyiz." diye cevap vermiş bunun üzerine Hacib, "Ben, iki köleye esir olmam." diyerek direnmiştir. Bu sırada gelen Malik b. Zü'r-Rakibeyn'e teslim olmuştur. Ona: "Eğer az daha gelmeseydin köle olacaktım." diyerek esir olunacak kişinin de bazı yönlerden tercihe şayan boyutlarının olduğunu ihsas ettirmiştir.[842] Fakat bu durum, bazen esiri kimin aldığı, dolayısıyla kimin fidyeye hak kazandığı hususunda bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Zira sonuçta Zehdim'den olan kişilere de fidyeden pay verilmek durumu zorunlu olmuştur. Benzer bir durum Zû Tuluh Gününde olmuş esir konusunda tartışan taraflar, yarı yarıya diyeti paylaşmıştır[843]

Öyle anlaşılmaktadır ki, eğer esir alacak kişi ya da gurup, esir aldığı kişiyi öldürme ihtimali yüksek veya esir durumunda olan kişi için denk bir konumu söz konusu değilse, kişiler esir olmaktansa intiharı tercih etmektedir. Rakam gününde Hakim b. Tufeyl, esir olmaktansa intiharı tercih etmiştir.[844]

Savaşların anlatımlarından anlaşılmaktadır ki, düşmana son bir teklif yapılmadan öldürücü darbe vurulmamaktadır. Genel bir kural olmasa da bu tercih, muhtemelen uygulanmaktadır. Zira alınan her esir, kazanç ve itibar anlamına gelmektedir. Cedud gününde Kays b. Asım, Haris b. Şerik'i takip edip esir almak istemiş ve ısrarla esir olması çağrısında bulunmuştur. Kaçma teşebbüsünde bulununca da, onu mızrağıyla yaralayarak esir almıştır.[845]

Cahiliye dönemindeki savaşlar, genelde bir iki gün sürmektedir. Ancak savaşların birbirinin devamı şeklinde yıllar yılı devam ettiği de aşikârdır.

---

842 Beyatî, *Eyyamü'l-Arab*, 357; Cündî, 44.
843 Beyatî , *Eyyamü'l-Arab*, 184.
844 Dabbî, *Mufaddaliyyât*, 30; Beyatî , *Eyyamü'l-Arab*, 228; Cündî, 45.
845 Cündî, 44-5.

Özellikle Arap kabileleri arasındaki savaşlarda orduların yüzlerle ifade edilen sayılar kadar olduğu anlaşılmaktadır. Ömer, Benî Abs'ten birine Hebae gününde kaç kişi olduklarını sormuş, o da yüz kişi kadar olduklarını haber vermiştir.[846]

Alınan esirlerin akibeti, daha önce de ifade edildiği üzere esiri alan kimsenin ve kabilesinin, esir alınan kişi ve kabilesi ile ilgili ilişkilerin ve yapılan savaşın mahiyeti ile yakından ilgilidir. Yapılan savaşta intikam nitelikleri baskınsa, bu durumda alınan esirlerin öldürülme ihtimali artmaktadır. Rakam gününde Gatafan kabilesi, Benî Âmir kabilesinden seksen dört civarında esir almıştır. Bu esirlerin, daha önce Benî Âmirin Gatafan'a karşı zafer elde ettiği yere götürülerek öldürüldüğü rivayet edilmiştir.[847]

Birinci Uvare vakasında kadın esirlerin ateşte yakılması, kılıçla öldürülmesi ve bazı kadınların da araya giren şefaatçiler vasıtasıyla serbest bırakılmaları söz konusudur.[848] Rakam vakasında ise, Eşca b. Zi'b kabilesinden olanlar, Âmiroğullarından aldıkları esirlerin boğazlarını keserek intikam amaçlı öldürmüştür.[849] Yine Yemen hükümdarının elindeki Mudar, Rabia ve Kudaa kabilelerinden olan esirleri kurtarmak için Maad kabilesinin ileri gelenleri, bir heyet kurarak hükümdara gidip esirlerin serbest bırakılması için ricada bulunmuştur.[850]

Cahiliye dönemi esir alma geleneğinde önemli bir davranış da, esir alınan kişinin perçeminin kesilmesi ve bunun bir övünç vesilesi olarak kabul edilmesidir.[851] Bu gelenek yaygın bir uygulamadır. Vakit vakasında da böyle

---

846 İbn Kuteybe, *Uyunü'l-Ahbar*, I, 125; Zalat, 173.
847 Cündî, 45.
848 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 529.
849 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 613.
850 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 501.
851 Cündî, 45.

bir durum söz konusudur.[852] Esir alınan kişiler öldürülmez ise, fidyelerinin ödenmesi için bir müddet muhafaza edilmektedir. Fidyeyi alacak olan kişi, fidye miktarını esir aldığı kişinin toplumdaki saygınlığına ve zenginliğine göre takdir etmektedir.

Bazen de esirler karşılıksız olarak serbest bırakılmaktadır. Esir alan kişi, bunu övünç vesilesi addetmektedir. Lakit Gününde Bişr b. Avrae, Berar b. Ka'ka'yı esir almış ve perçemi karşılığında serbest bırakmıştır. Bu savaşta yine başka esirler de, karşılıksız olarak serbest bırakılmıştır.[853]

Esirin perçeminden alma işi, hem esir hem de esirin sahibi açısından çok önemli kabul edilmektedir. Perçemi kesilen kişi, bir şekilde tekrar kesilmiş olan perçeminin bedelini ödeyip onu tekrar almak için özel özen göstermektedir. Şi'bu Cebele Gününde Kays b. Müteferrik el-Âmirî, Amr b. Ömer et-Temimî'yi esir almıştı. Esir durumdaki Amr, Haris b. el-Abras'ın geldiğini görünce hemen sahibine perçeminden bir parça alarak kendisini bırakmasını, kendi diyetini mutlaka ödeyececeğini ve perçemini heybesinde saklamasını söylemiştir. Haris de, bu durumu görünce onu ısrarla öldürmesini istemiş; ama Kays, serbest bırakmıştır. Amr, haram aylar gelince Kays'a birçok deve vermiş, Kays da Haris'e gösterdiği kolaylıktan dolayı yüz deve hediye etmiştir.[854]

Esir sahipleri, esirlerinin bakımından da sorumludur. Çünkü öldürülmek istenen esir bekletilmezdi. Esire önem vermemek, ar sayılmaktadır. Kasave gününde Bistam b. Kays eş-Şeybanî'nin esiri Ebû Mulil, kendisini esir alan kişinin aynı zamanda çocuklarını da öldürdüğünü söyleyerek esir olduğu müddetçe hiç bir şey yiyip içmeyeceğine dair yemin etmiş ve verilen yemekleri de köpeklere atmıştır. Bunun üzerine Bistam'ın kardeşi Bişr b.

---

852 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 601.
853 Ebû Ubeyde, *Eyyamü'l-Arab*, 170; Cündî, 46.
854 Isfahânî, *El-Ağanî*, I, 33; bir başka örnek için krş. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 619; Cündî, 47.

Kays: "Esirin elinde ölecek ve Araplar da sana lanet edecek." diyerek onu uyarmıştır. Bu uyarı dolayısıyla Bistam, esirini fidyesiz olarak serbest bırakmıştır.[855]

İleri gelen kişilerin esir alınması ve diyetle serbest bırakılması, yeni savaşların çıkmasına ve intikam duygularının kabarmasına neden olabilmektedir. Gabit vakası böyle bir özelliğe sahiptir.[856] Bu durum, esirlerin öldürülmesi gerekliliği fikrini de doğurabilmektedir.

Savaşlar bitince önemli bir gelenek olarak her iki taraf da birbirilerine, ölülerin teslim alınıp defnedilmesi ve yaralıların taşınması noktasında müsamaha göstermektedir.[857]

Her şeye rağmen esirler, esir alanlar için kıymetlidir. Esir alan kişi, esirini korumakta ihmalkâr davranmamaktadır. Öyle ki bir kişinin esiri öldürülürse, buna karşılık hükümdar diyeti talep edilmektedir. Beredan Vakasında Hucr, Ziyâd'ı hezimete uğratmış ve Ziyâd, Sedus tarafından esir alınmıştı. Daha önce o, Amr b. Ebî Rabia'nın karısını esir aldığı için durumu fırsat bilen Amr, Ziyâd'ı öldürmüştür. Buna çok kızan esir sahibi Sedus: "Esirimi öldürdün, onun diyeti hükümdar diyetidir." demiş ve Hucr'a başvurmuştur. Neticede hükümdar diyeti ödenmesine hükmedilmiştir.[858]

Emir gereği Yemen'e giren Habeşliler, Zû Nuvas üzerine yürümüş ve erkeklerin, kadınların ve çocukların üçte birini öldürmüş, şehrin üçte birini yıkmıştı. Yıkılan yerlerde kalelerin olduğu rivayet edilmektedir.[859] Yemen hükümdarı Seyf b. Yezen, bu bölgedeki Habeşlileri yok etmek için hamile

---

[855] Beyatî , *Eyyamü'l-Arab*, 201; Cündî, 48–9.
[856] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 573.
[857] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 612.
[858] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 490.
[859] Taberî, *Tarih*, III, 1094–5.

kadınların karınlarını bile yardırmış bazılarını da köle ve hizmetçi yapmıştır.[860]

Risalet dönemi öncesi toplumlarında, savaşlar sonrası genelde yağma ve ganimet toplama uygulaması yapılmaktadır. Kays b. Züheyr, Yerbû'oğullarına saldırmış ve baskın yapıp yağma hareketlerine girişmiştir. Kadın ve çocuklardan bir hayli esir almıştır.[861] Behram, Türk hükümdarı Şa'be'yi öldürdükten sonra onun ordugâhında ve askerlerinde ne varsa yağma etmiştir.[862] Şehirlerin yıkılması, ağaçların kesilmesi, önemli bir uygulamadır. Kisra'nın Suriye tarafındaki Rumlar üzerine gönderdiği komutanı, insanları öldürmüş, şehirleri yıkmış ve zeytin ağaçlarını kestirmiştir.[863] Askerlerinin bir kısmını da Rum topraklarında bırakmıştır.[864]

Savaşların seyri ve uygulama bölümünde ele alınabilecek konulardan biri de antlaşmalardır. Cahiliye dönemindeki savaşlarda antlaşmalar, nihaî noktada her harbin ulaştığı sonuç olmaktadır. Zira savaş yapıldıktan sonra genelde taraflar, hedeflerini ve pozisyonlarını belirleme ve görme imkânını daha net bir şekilde elde etmektedir. Antlaşma muhtevaları, çoğunlukla birbirine yakın unsurlar üzerine gerçekleşmekte; ancak bunlar arasında küçük de olsa farklılıklar olabilmektedir. Bu çerçevede antlaşmalar, aşağıdaki unsurları ihtiva etmektedir:

- Cahiliye dönemi savaşları sonunda yapılan antlaşmalar çok sık ihlal edildiği ve çoğu zaman yeteri kadar bağlayıcı gücü taşıyamadığı için antlaşmaların garantisi olarak rehin verilebilmektedir. Dolayısıyla güçlü olan taraf, antlaşmaları bağlayıcı hale getirmek amacıyla anlaştığı kabile ya da devletten rehine talep etmektedir. Muabbis-Müderris savaşında Yahudiler,

---

860 Taberî, *Tarih*, III, 1131.
861 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 543.
862 Taberî, *Tarih*, III, 1172.
863 Taberî *Tarih*, III, 1189, 1184,
864 Taberî *Tarih*, III, 1059.

Evs ve Hazrec mücadelesinde genelde taraf olmuş ve savaşların seyrini etkilemiştir. Hazrec kabilesi, saldırmamak üzere onlarla antlaşma yapmış ve bunun garantisi olarak 40 tane genci rehin almıştır. Ancak Yahudiler, durumun Evs'ce duyulmasından dolayı tedirgin olmuş, antlaşmayı bozarak tekrar Evs'in yanında yer almıştır. Bunun üzerine Hazrec, rehin aldığı gençlerin hepsini öldürmüştür. [865]

- Savaş sonunda kayıp diyetlerinin karşılanması üzere antlaşmalar yapılabilmiştir. Absoğulları ile Zübyânoğulları ve Fezâre arasında, öldürülenlerin diyetlerinin ödenmesi karşılığında antlaşma yapılmıştır.[866]

- Sınır tespiti üzere antlaşmalar yapılmıştır. Kubad, Haris b. Amr ile hiç bir Arabın Fırat'ı geçmemesi üzerine anlaşmıştır. Ancak Haris, yine de bu antlaşmayı dikkate almamış ve Sevad Bölgesine yönelik baskınlara devam etmiştir.[867]

- Savunma ve ortak hareket üzere antlaşmalar yapılmıştır. Bahreyn'de bir arada yaşamaya başlayan Arap grupları, birbirlerine yardım etmek ve başkalarına karşı kuvvet teşkil etmek suretiyle Tenuh adı altında birleşerek anlaşmıştır.[868]

Cahiliye döneminde, yapılan antlaşmayı bozmak hoş görülmemektedir.[869] Ama yine de fırsat olarak görülen durumlarda, antlaşmaların bozulması tercih edilebilmektedir. Araplar, antlaşmanın ve birlikte hareket etmenin önemini bilmektedir.

---

865 Abdurrahman, 153.
866 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 553.
867 Taberî, *Tarih*, III, 1049; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 403.
868 Taberî, *Tarih*, III, 886.
869 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 234.

— İKİNCİ BÖLÜM —

RİSALET DÖNEMİNDE “SAVAŞ” OLGUSU

A. ORDU ve ASKERİ YAPI

Ordu, siyasî yapılanmasını tamamlamış toplumların varlıklarını devam ettirmesinde en önemli kurumlardan biridir. Ordu, geçmişte bu günden çok daha fazla ihtiyaç duyulan bir araçtır. Tezimizin birinci kısmının konusu Cahiliye dönemi ile ikinci kısmının konusu Risalet dönemi, bu anlamda biribirinden farklı değildir. Toplumsal yapının küçük birimlerden oluştuğu bu dönemde, koruma mekanizmasını, bizzat kabilenin bireyleri oluşturmakta ve yalnızca askerlik işiyle meşgul olan bir sınıf yoktu. Özellikle askerî bir hareketin yapılmasını gerektiren durumlar söz konusu olduğunda, toplumun gelenekten gelen dinamikleri harekete geçmekte ve akabinde ordu kısa zamanda teşkil ettirilebilmektedir.

Risalet dönemi de bu gelenekten tamamen bağımsız değildir. Hz. Peygamber'in önderliğinde, daha Mekke döneminde iken kabilenin alternatifi olarak inanç birlikteliği temelinde gelişen bir toplumsal yapının oluştuğunu ifade etmek gerekir. Cahiliyede, kabileye veya kabile bireylerine karşı yapılacak her türlü aleyhte hareket, nasıl bir savaş nedeni kabul edilebiliyorsa Müslüman toplum için de aleyhteki hareketlere karşı bir tavır ortaya konması söz konusudur. Bu yönüyle Risaletten itibaren Müslümanların belirli bir yaş üzerindeki bireyleri, eş zamanlı oluşmakta olan yeni yapının askeri

gücünü meydana getirmiştir. Bu oluşum süreci, Akabe Biatları ile önemli bir aşamayı katetmiş, hicretle birlikte bu yeni yapı, ilk şekli dönüşümünü tamamlamıştır.

Risaletle birlikte oluşum süreci başlayan Müslüman toplumuna karşı, gerek oluşum sürecinde gerekse oluşum sürecinin tamamlandığı savımıza göre hicret sonrasında, gelebilecek hertürlü karşı duruş, savaşın şartlarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Böylece müslümanların askerî duyarlılıkları harekete geçirilmiştir.

Hz. Peygamber'in oluşturduğu Müslüman toplumun tüm bireyleri, teorik olarak ordunun mensubu durumundadır. Ancak Mekke'den hicret eden Muhacirler, kabilenin alternatifi olarak şekillenen bu yeni yapıya Ensardan daha önce katıldıkları ve Mekke'de iken yapılan tecavüzlere maruz kaldıkları için olsa gerek öncelikle asker olarak görev almışlardır. Burada Hz. Peygamber'in tercihlerinin de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Cahiliye döneminden itibaren kabile ya da grubun, eli silah tutabilecek bütün bireylerinin savaş konusunda sorumluluk hissettikleri bilinmektedir. Bu durum Cahiliye döneminden beri Arap Yarımadasının ordu geleneğidir. [870] Bedir Savaşına Ebû Leheb'in kendisini katılmak zorunda hissetmesi ve en azından yerine bir adam kiralayarak göndermesi manidar görülmelidir.[871] Yine Ümeyye b. Halef, Kureyş içinde savaşa çıkmayınca; Ukbe b. Muayt ona gelip "Ey Ebû Ali! buhur yak, sen ancak kadınlardansın" demiş, bunun üzerine Ukbe de savaşın yolunu tutmuştur.[872] Anlaşıldığı kadarıyla, geleneğin etkin olduğu toplumun yazılı bir hukuku olmasa da gelenekler ve sözlü yaptırımlar bireylerin askeri sorumluluklarını hatırlatmaktadır. Bu durum yeni oluşan Müslüman toplum için de farklı değildir. Dolayısıyla bütün Müslüman bireyler, Peygamber ordusunun askeri durumunda idiler. Ancak bu Hicretin

---

[870] Taberî, *Tarih*, IV, 315.
[871] İbn Hişam, II, 342; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 112.
[872] İbn Hişam, II, 242.

ilk yıllarında hukukî bir zorunluluktan ziyade ahlakî bir sorumluluk gibi görünmektedir. Hz. Peygamber, Birinci Bedir Gazvesi için giden gruptan, sekiz kişiyi Makfele tarafına göndermiştir. Komutan olarak atadığı kişiye bir mektup vermiş ve iki gün boyunca yola devam etmesini, ikinci günde mektubu açarak gereğince hareket etmesini istemiştir. Burada, "hiç kimseyi zorlama"[873] tavsiyesi, başlangıçta askerlikte zorlamanın olmadığını gösterir. Savaşa katılamama konusunda mazereti olan kimselerin izin almaları ve gerekçelerini sunmaları makul karşılanmıştır. Hz. Peygamber, Tebük öncesi savaşa katılmamak için izin isteyen ve gerekçe olarak da kadınlara düşkün olduğunu, Bizansın kadınlarını görünce dayanamayacağını ifade eden Ced b. Kays'a izin vermiştir.[874] Yine Tebük Gazvesi öncesinde, aşırı sıcak nedeniyle bazı kimselerin sıcakta savaşa çıkmak istememeleri, onlar hakkında cehennem ateşinin daha sıcak olduğunu ifade eden ayetin inmesi[875] savaşa katılma noktasında isteksiz olanlara yönelik bir karşı tavrı çağrıştırmaktadır. Bu tepkinin somutlaşmış şekli de genel anlayışa uygundur. Onlarla konuşulmaması emredilmiştir.[876] Hz. Peygamber'in sefer sonrasında özür dileyenlerin özrünü kabul edip onlar için de istiğfarda bulunması[877] bu yoruma uygun düşmektedir. Böylece risalet sürecinin tamamlanma aşamasında savaşa katılmamanın kınanılacak bir durum olarak algılandığı ve şiddetle eleştirildiği görülmektedir.

Ordu bünyesine, yetişkin olan ve bu işi becerebileceği düşünülen kimseler alınmıştır. Özellikle küçük ve zayıf olanlar, askerî yapının dışında tutulmak istenmiştir. Hz. Peygamber Bedir'de yaşları küçük olanları orduya al-

---

[873] İbn Hişam, II, 331.
[874] İbn Hişam, IV, 215; Taberî, *Tarih*, V, 742
[875] İbn Hişam, IV, 216.
[876] İbn Hişam, IV, 235.
[877] İbn Hişam, IV, 237.

mamıştır. Abdullah b. Ömer ve Zeyd b. Sabit, Bera b. Azib bunlardandır.[878] Uhud Savaşında da benzer durumlar söz konusudur. [879]

Risalet döneminde orduya rehberlik edecek kılavuz kullanımı, zaruri görülmüştür. Rehberlik işini meslek olarak yürüten kişiler vardır. Bunlar bazen savaşa katılmayan sivil kimseler de olabilmekteydi. Meyfea Seriyyesinde kılavuz önemli işler görmüştür.[880] Bu da savaşların rastgele olmadığını ve planlı olduğunu gösterir. Uhud Savaşı kararı alınınca Hz. Peygamber, "kim bizi düşmanla karşılaşmadan götürecek" diye seslenince Ebû Hayseme adında biri bu işi üstlenmiştir.[881]

Risalet dönemi ordusu, silah ve mühimmat yönünden yaşanılan çağın şartlarından ve gereklerinden kopuk durumda değildir. Bu anlamda yaratıcı fikirlerin ışığında savaşların yapılması anlayışının hakim olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'in savaşlar esnasında, ihtiyaca göre ve imkânlar nispetinde, her türlü veriden yararlandığı görülür. Bu çerçevede Müslümanların bazı savaşlarda mancınık, debbabe gibi Kureyş tarafından da bilinen[882] savaş aletlerini kullanmış oldukları kaynaklarda rivayet edilmiştir.[883] Taif savaşında Müslümanlar ilk defa mancınık kullanmışlardır.[884] Zırh[885], öküz derisinden yapılmış kalkan[886] miğfer[887] gibi korunmaya yönelik savaş malzemeleri kullanılırken, saldırı amaçlı kılıç, mızrak gibi silahlar da kullanılmıştır.

Risalet döneminde, özellikle savaş zamanında Müslüman askerlerin, diğerlerinden ayırt edilebilmesini temin etmeye yönelik, bugünkü terminolo-

---

[878] Taberî, *Tarih*, IV, 339.
[879] Taberî, *Tarih*, IV, 378-9.
[880] Özdemir 80.
[881] İbn ishak, 380.
[882] İbn İshak, 205.
[883] İbn Hişam, IV, 173; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 247; Debbabe bir nevi surlara tırmanma aracıdır.
[884] İbn Hişam, IV, 172.
[885] İbn İshak, 223-4, 386.
[886] İbn ishak, 386; İbn Hişam, III, 94; Taberî, *Tarih*, V, 560.
[887] İbn Hişam, III, 108.

jiyle üniforma diyebileceğimiz farklı tarzda ve özellikle beyaz renkte kıyafet giymeleri istenmiştir.[888] Benzer şekilde özel işaretlerin de kullanıldığı rivayet edilmektedir.[889]

Savaşlarda üniforma benzeri ortak özellikleri taşıyan kıyafetlerin giyilmesinin yanında yine savaşın önemli öğelerinden biri olarak sancak ve bayrak taşınması söz konusudur. Hz. Peygamber'in savaşlarında sancak ve bayrağın olmadığı vaki değildir. Bu durum dönemin bütün tarafları için geçerlidir.[890]

Risalet dönemi ordularının, savaşlarda mutlaka parola kullandığı da görülmektedir. Parola, özellikle savaşın akışı esnasında üniforma ve sancak gibi özel fonksiyonlar görmekte ve savaş öncesi tespit edilmektedir. Ayrıca savaşların ilanını gerçekleştirmek ve gerekli duyuruları yapmak üzere, Hz. Peygamber'in özel kişiler kullandığı da rivayet edilmiştir.[891] Risalet döneminde savaş yapılacağı zaman bir münadi çıkıp Müslümanları silaha sarılmaya çağırmaktadır.[892]

Bu dönemde, ifade edildiği üzere askerlik tamamen gönüllülük esası üzere kurulmuştur. Bu bağlamda savaşmak istemeyen ya da savaştan çekinmeye ve çekilmeye yönelik davranış sergileyenlere karşı kınama ve yermeye yönelik eleştiriler söz konusudur. Sosyal nitelikli bu müeyyideler etkili sonuçlar meydana getirmiştir. Bireylerin mensup olduğu toplumun sorunlarına kayıtsız kalmaları onların bir anlamda tecrit edilmesine yol açmıştır. Özellikle savaştan kaçanlara yönelik eleştiriler Kur'anda da yer almıştır. Öyle ki zorunluluk haline gelen bir savaşa çıkmamanın karşılığında acı bir

---

888 İbn Hişam, III, 90.
889 Taberî, *Tefsir*, 3/125; Hamidullah, 71.
890 İbn ishak, 383; İbn Hişam, III, 105; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 147.
891 İbn Hişam, III, 136.
892 Taberî, *Tarih,* V, 449.

azapla tehdit söz konusudur.[893] Savaşa katılmamak için mazeretsiz talepte bulunan bazı kimselere izin verdiği için Hz. Peygamber de eleştirilmiştir.[894] Benzer tavırlar, Risalet dönemi öncesi için de söz konusudur.

Doğaldır ki Risalet döneminde askeri hareketlerin finansal ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi için bir hazine oluşturulduğunu düşünmek mümkündür. Hazinenin bu noktadaki ihtiyacının karşılanmasında ganimetlerden alınan pay, zamanla etkili bir yere sahip olmuştur diyebiliriz. Benî Kureyza ve Benî Nadir'den sağlanan malların, ordunun bu finans ihtiyacının karşılanmasında kullanıldığı zikredilmiştir.[895] Ancak daha da dikkat çekici olan, bu kaynağın oluşuturulmasında Müslümanların infaklarının da etkili olmasıdır. Yani ordunun ihtiyaçlarının karşılanması noktasında, ganimetin mutlak bir yeri vardır demek doğru bir tespit olmaz. Bir başka ifadeyle Hz. Peygamber, finans ihtiyaçlarını karşılamak için özel seferler yapmıştır denilemez. Tebük gazvesinde ekonomik bakımdan zor durumda olan orduya, infakta bulunmaları için Hz. Peygamber'in teşvikte bulunması ve sahabenin de destek çıkması, bu anlamda önemli bir veridir.[896] Yine Huneyn Savaşı öncesinde Hz. Peygamber'in, henüz Müslüman olmamış olan Safvan b. Ümeyye'den savaş için zırh ve silahları ödünç istemesi[897] ve kırılan olursa onları ödemeyi taahhüt ederek yüz civarında zırh ve silahı ödünç alması, Müslümanların ekonomik durumları bakımından dikkat çekicidir. Söz konusu olayların Risaletin son dönemlerine yakın zamanda gerçekleşmiş olması, ganimet noktasında ciddi bir referanstır. Zira birçok savaşın yapılmış olmasından sonra Müslüman toplumun ekonomik anlamda ganimetlerle zenginleşmemesi önemlidir.

---

[893] KK. 9Tevbe 38, 43, 120; İbn Hişam, III, 159.
[894] KK. 9Tevbe, 43-44.
[895] Belazûrî, Ahmed b. Yahya, (ö. h. 279), *Futûhu'l-Buldân*, Trk. Trc. Mustafa Fayda, K.B. Yay. Ank. 2002, 23; Taberî, *Tarih*, V, 505.
[896] İbn Hişam, IV, 217.
[897] Taberî, *Tarih*, V, 700-1.

Bu durum Risalet döneminin sonuna gelindiğinde bile Müslümanların ekonomik bakımdan çok iyi bir durumda olmadıkları, dolayısıyla Risalet dönemi boyunca yaşanan askerî hareketlerin hedefinde ekonomik unsurların önemli bir yer tutmadığının en açık göstergesidir.

Savaşlarda askerin en önemli yiyeceği deve eti ve hurmadır.[898] Bunun yanı sıra Sevik gazvesine de adını veren ve kavurulmuş buğday unu olan kavut da önemli bir savaş erzakıdır. Hz. Peygamber Bedir savaşı öncesinde müşrik kuvvetlerinin sayısını kesilen develerden tahmin etmiştir. [899]

Cahiliyede olduğu gibi, Risalet döneminde de ordunun savaş öncesi oluşmuş geleneklerinden biri münazeledir. Münazele iki ordu karşı karşıya geldiğinde, önce kahraman önderlerin ikili dövüşünden ibarettir. Savaşlar öncesi yapılan münazelede, denklik göz önünde bulundurulmaktadır. [900]

Risalet döneminde ordu komutanlarının savaş meydanında karargâh edindikleri ve savaşı buradan yönettiklerine dair rivayetler vardır. Komutan gerektiği zaman savaşta asker olarak da savaşabilmektedir. Hz. Peygamber için özellikle büyük savaşlarda özel bir "savaş yönetme merkezi" yapıldığı ve buradan savaşın yönlendirildiği aktarılmıştır.[901]

Savaşlarda saldırı için genelde sabahın erken saatleri tercih edilmektedir. Saldırıya en müsait vakit olarak o dönemin şartlarında sabahın alaca karanlığı düşünülmüştür diyebiliriz. Kedid vakası böyle bir vakitte yapılmıştır.[902] Risalet döneminde de bu uygulama devam ettirilmiştir.

Risalet dönemi Müslüman askerî hareketlerinde psikolojik unsurlar, ordu için muharrik bir güç olarak algılanmıştır diyebiliriz. Hz. Peygamber,

---

[898] İbn Hişam, IV, 381.
[899] Taberî, *Tarih*, IV, 278.
[900] Taberî, *Tarih*, IV, 291; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 145.
[901] Taberî, *Tarih*, IV, 296.
[902] Vakidî, II, 751.

savaşlarda sembolik hareketlerde bulunmuştur. Bedirde çakıl taşlarını Kureyşe atması ve saldırı emrini vermesi dikkat çekicidir.[903] Hz. Peygamber savaşlarda Müslümanları teşvik etmek için değişik stratejiler kullanmıştır. Uhudda da kılıcını çekmiş ve "bunun hakkını kim verecek" demiştir…[904] Hayber'de, Amir b. el-Ekva'dan develer için şarkı söylemesini istemiştir.[905] Yine bu bağlamda Dücane'ye kılıcını vermesi ve savaşta çalımlı yürümeyi teşvik etmesi de böyle algılanabilir.[906] Mûte'de Cafer, atını geri dönüşünün olmadığını göstermek için kesmiştir.[907]

Ordunun savaş açısından psikolojisini bozacak hareketler de engellenmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber'i Tebük Seferinden vaz geçirmek isteyen bazı münafıkların, Yahudi Süveylim'in evinde toplandıkları haberi Hz. Peygamber'e gelince, Talha b. Ubeydullah'ı bir takım kişilerle göndererek onların toplantı yerlerini tahrib edip cezalandırmalarını emretmiştir.[908]

Askeri hareketlerde ve ordunun savaş taktiklerinde istişareye önem verilmiş ve bu istişareler sonucunda Hz. Peygamber'den de gelse bazı görüşler değiştirilebilmiştir. Bedir Savaşı öncesinde konaklama yeri seçiminde Hz. Peygamber'in yaptığı stratejik seçimi, Hubab b. Münzir el-Cemuh düzeltmiş ve orduyu suya yakın bir yere çekmiştir.[909] Hendek savaşında da müttefik gruba karşı hendek kazılarak savunma savaşı yapılması istişare ile alınmış bir karardır.[910]

Risalet dönemi askeri yapısının şekli ve savaş taktikleri bakımından Cahiliye dönemi ile benzerliklerini tespit etmek mümkündür. Yukarıda anlatı-

---

903 Taberî, *Tarih*, IV, 296.
904 Taberî, *Tarih*, IV, 385.
905 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 202.
906 İbn ishak, 381.
907 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 220.
908 İbn Hişam, IV, 216.
909 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 120.
910 Vakidî, II, 49.

lanlar belli başlı yönleri ile yaşanan coğrafyanın gelenekleri ile oluşmuştur. Ancak temel farklılaşmaların da varlığı ifade edilmelidir. Bu farklılaşma askeri yapıyı yönlendiren temel motiflerde söz konusudur.

Cahiliye askeri yapısını kan bağı üzere kurulu kabile anlayışı yönlendirirken, Risalet dönemi askeri anlayışını inanç temeli üzerine kurulu ilkeler belirlemektedir. Cahiliye askeri anlayışını duygusal ve bireysel hassasiyetler yönlendirmekte iken, Risalet döneminde duygusallığın yerini Hz. Peygamber'in önderliğinde oluşturulan siyasi-askeri ahlak belirlemektedir.

Asabiyet savaş anlayışındaki yerini inanç ve ahlak bağlamındaki ilkelere bırakmıştır. Asabiyet anlayışı eleştirilmiştir.

Kuru kuruya intikam savaşlarından toplumun selameti için savaş ve suçluların hukuk tarafından cezalandırılması anlayışına geçilmiştir. Pişman olanların pişmanlıkları İslamlaşma ile tezahür etti ise geçmiş affedilmiştir.

Sırf ganimet ve çıkar amaçlı savaşlar, gayri meşru görülmüş ganimet için savaşmak askeri anlayışın dışına itilmiştir. Ganimet savaşların sonucu bağlamında değerlendirilmiştir.

B. RİSALET DÖNEMİ SAVAŞLARININ TARAFLARI ve ASKERİ HAREKETLER

1. Müşrikler

Mekke toplumunun inanç bakımından en önemli unsurunu müşrikler oluşturmaktadır. Müşrikler, Hz. Peygamber'in tebliğ görevinde de birincil muhataptırlar. Bu nedenle olsa gerektir, Risalet dönemi mücadelelerinin güçlü muhalefet kanadı durumundadırlar. Müşriklere karşı yapılan silahlı müdahale ve mücadele tarihi, hicretten yaklaşık yedi ay sonrasıdaki hareketliliklere rastlar. Hicret öncesi başlayan, savaş şartlarında yeni bir toplumsal yapının teşekkül ettiğini, böylece kabilelerden farklı yeni bir toplumun oluş-

tuğunu ve bu sınıfa iltihakların gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu yeni toplumsal yapının bireyleri artık kabilelerde olduğu gibi ortak bir bilince ve müşterek noktalara sahip olmaya başlamıştır. Bu anlamda mezkûr sınıfın bireylerine yapılan ve o toplumun yargılarında savaş nedeni sayılabilecek her türlü müdahalenin, aynı kategoride değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Müşriklere karşı yapılan askerî hareketlerin planlı bir hareketin ürünü olarak mı yapıldığı yoksa gelişen şartlara göre mi gerçekleştiği önemli bir soru olarak görülmelidir. Bizim anlayışımıza göre bu savaşlar, Medine'de kurulan yeni devletin, devlet olmasının gereği olarak, kendi güvenliği ve sınırlarının belirginleştirilmesi adına ortaya konan gayretlerin doğal süreçteki bir ifadesi olarak algılanmalıdır. Bu hedefin gerçekleşmesi, bir noktada düşman konumunda olan hedeflere karşı tehdit ve gözdağı verme[911] gibi davranışları beraberinde getirir. Seriyyeler bazen bu anlamda tatbikat işlevi görmüştür.

Mekke'den ayrılıp vatanınını terk etmek zorunda kalan insanların yeni yerleştikleri bölgede tutunabilmek ve Mekke-Medine arasında sürekli ilişkilerin olduğu göz önünde bulundurulursa varlıklarını muhafaza edebilmek için bir vaziyet almaları anlaşılırdır. Güven içinde olabilmenin yegane yolu ise güçlü olunduğunun hissettirilmesidir. İşte Hz. Peygamber bu gibi hususlar dolayısıyla Mekke döneminde yaşananların henüz hafızalarda olduğu bir zamanda askeri faaliyetlerini başlatmıştır.

Müşriklere karşı yapılan askeri hareketleri, Tarih kaynaklarımıza yansıyan nedenlerine göre tasnif edip sunmanın anlaşılırlık sağlamak adına yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bunu yaparken her başlık altında önce seriyyeleri sonra gazveleri aktarmayı uygun gördük.

---

[911] Kapar, 172.

1.1. Kaynaklardaki Nedenlerine Göre Müşriklere Yönelik Askeri Hareketler

1.1.1. Kervanlara Yönelik Askeri Hareketler

Risalet dönemi askeri nitelikli çalışmaların ilk basamağında kervanlara yönelik hareketler vardır. Hicret sonrası başlayan bu faaliyetler, Mekke döneminde Müslümanlara yaşayacak bir alan bırakmayan Mekkelilerin hareket alanını kısıtlamak bakımından Müslümanlara bazı rahatlıklar sağlamıştır. Müslümanların psikolojik özgüven kazanmalarını temin etmiştir. Medine'deki varlıklarının devam edeceği inancını aşılamıştır. Kervanlara yönelik seriyye ve gazveler şunlardır:

Sîfu'l-Bahr (el-Îs) Seriyyesi:

Hamza b. Abdulmuttalib komutasında, hicretin 7. ayında, Kureyş kervanına karşı yapılmış olan ilk seriyyedir. Muhatabı müşriklerdir. [912] Îs denilen yer, Mekke'den Suriye'ye giden ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Ebû Cehil tarafından korunan Kureyş kervanı ile karşılaşılmış ancak iki tarafın da saldırmazlık antlaşmasının olduğu Mecdî b. Amr el-Cühenî'nin araya girmesiyle çatışma engellenmiştir.[913]

Rabiğ Seriyyesi:

Hicretin 8. ayında, Ubeyde b. Haris komutasında, Ebû Süfyan idaresindeki Kureyş Kervanına yönelik bir harekettir. Hicazın batı sahilinde yer alan Rabiğ yakınlarında Kureyş Kervanı ile karşılıklı ok atışları yaşanmış ve dönülmüştür.[914]

---

[912] İbn Hişam, II, 324-5; Taberî, *Tarih*, IV, 234, 237; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 110.

[913] İbn Hişam, II, 324-5; Taberî, *Tarih*, IV, 234; Halife b. Hayyat, 34; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 110; İbn Kesîr, III/ııı, 232.

[914] İbn Hişam, II, 319; Vakidî, I, 10; Belazûrî, I, 477; Taberî, *Tarih*, IV. 234; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 111; İbn Kesîr, III/ııı, 233; Şulul, 199.

Harrâr Seriyyesi:

Hicretin 9. ayında Kureyş'e ait kervanın hedef alındığı bir seriyyedir. Harrâr, Mekke ile Medine arasında Rabiğ sahil şeridinin doğusunda Gadir-i Hum ile Cuhfe'nin güneyinde bir vadinin adıdır. Burası Mekke ile Medine'yi bağlayan yol üzerindedir.[915] Sa'd b. Ebî Vakkas Komutasındaki bu seriyyede Harrar'dan öteye gidilmemesi emredildiği için Kureyş kervanına yetişilememiş ve dönülmüştür.[916]

Nahle Seriyyesi:

Abdullah b. Cahş'ın komutasında özellikle Kureyş Kervanlarına yönelik istihbarat amaçlı olarak gönderilen bu seriyye Batn-ı Nahle Seriyyesi, Abdullah b. Cahş Seriyyesi[917] diye de anılır. Bazı kaynaklarda hicret sonrası ilk seriyye olarak aktarılsa da[918] bu gazvenin Büyük Bedir Gazvesinden iki ay kadar önce olduğu fikri daha çok kabul görmüştür.[919] Bu seriyyede Müslümanlar Hz. Peygamber'in emriyle Taif ile Mekke arasındaki Batnı Nahle'de güneyden gelecek olan Kureyş Kervanını gözetlemekle görevlendirilmişlerdir. Kervanla karşılaşıldığında on iki kişilik bu grup, kervanı ele geçirmeye karar vermiş, bir kişi öldürülmüş ve iki esirle birlikte ganimetler eşliğinde Medine'ye dönülmüştür.[920] Bu seriyyede haram ayda savaşılması Hz. Peygamber'i kızdırmıştır.[921] Zira Hz. Peygamber bu grubu anlaşıldığı kadarıyla istihbarat amaçlı göndermiştir.

---

[915] Yakut, II, 350; Sarıçam, İbrahim, "Harar Seferi", *DİA*, İst. 1997, XVI, 242; Özdemir, 26.

[916] İbn Hişam, II, 330; Vakidî, I, 11; İbn Sa'd, II, 7; Taberî, *Tarih*, IV. 235.

[917] Taberî, *Tarih*, IV, 243.

[918] Halife b. Hayyat, 34.

[919] Vakidî, I, 14; İbn Sa'd, II, 10, III, 90; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn (458), *Delailü'n-Nübüvve*, thk. Abdülmutî Kal'acı, Daru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, III, 21, 102; İbn Kesîr, II, 381.

[920] Fayda, "Batn-ı Nahle Seriyyesi", *DİA*, İst. 1992, V, 202-3.

[921] Beyhakî, III, 21, 102.

Bu seriyyede haram aylarda savaş, Müşrikler tarafından da bir eleştiri konusu edilmiştir. Bakara 217 bu bağlamda nazil olmuştur. Bu savaşta öldürülen İbnü'l-Hadramî'nin diyeti ödenmiş ve Tevbe Suresi nazil oluncaya kadar Haram aylarda savaş yasağına uyulmuştur.[922]

Karade Seriyyesi:

H.3. yılda hicretin 28. ayında Zeyd b. Harise komutasında, Kureyşe ait bir kervana saldırmak üzere düzenlenmiş bir seriyyedir. Kureyş her zamankinin aksine Irak yolundan kervanlarını sevk etmeye başlamıştır. Karade denilen yerde kervan yakalanmış ve bol miktarda ganimet ele elde edilmiştir.[923] Savaşın yaşanmadığı bu seriyyede hazırlıksız olan kervan sahipleri yüklerini bırakarak kaçmışlardır.

el-Îs Seriyyesi:

Zeyd b. Harise komutasında Kureyş'e ait kervanı hedef alan bir seriyyedir. Gabe Seferinden döndüğünde aldığı bir istihbarat üzerine Hz. Peygamber, bu seriyyeyi göndermiştir. Medine'ye dört günlük bir mesafede olan el-Îs mevkiinde kervana yetişilmiş, ganimet ve esirlerle dönülmüştür.[924]

Habat Seriyyesi:

Ebû Ubeyde b. Cerrah komutasında Benî Cuheyne'den bir topluluk üzerine gönderilmiştir. Seriyye ekibi Sifu'l-Bahr da denilen el-Îs mevkiine kadar gitmişlerdir. Ancak düşmanla karşılaşma olmamıştır.[925] Hadisçiler bu seriyyeyi Sifu'l-Bahr diye isimlendirmişlerdir.[926] Seriyyenin sebebi Buharî ve

---

922 Beyhakî, III, 18.

923 İbn İshak, 370-1; Vakidî, I, 197; İbn Sa'd, II, 36; Belazûrî, *Ensâb*, I, 481; Önkal, Ahmet, "Karede Seriyyesi", *DİA*, İst. 2001, XXIV, 487.

924 Vakidî, II, 553; İbn Sa'd, II, 87; Belazûrî, *Ensâb,* I, 484; Taberî, *Tarih*, V, 574; Bozkurt, Nebi, "Îs Seriyyesi", *DİA*, İst. 2002, XXII, 465.

925 Vakidî, II, 724; İbn Sa'd, II, 132; Belazûrî, *Ensâb*, I, 489; Taberî, *Tarih*, V, 637.

926 Buharî, Megazî, 64/67; Şulul, 343.

Müslim'de ifade edildiğine göre Kureyş'e ait bir kervandır.[927] Ancak bu seriyyenin Hudeybiye Antlaşmasının yürürlükte olduğu bir zamanda gerçekleşmesi bu sebebi şüpheli hale getirmektedir.

Ebvâ (Veddân) Gazvesi:

Hz. Peygamber'in idare ettiği ilk gazvedir. Ebva, Mekke-Medine yolu üzerinde, Medine'ye yakın yaklaşık 190 km.lik bir mesafededir. Hedefte Kureyş kervanının olduğu rivayet edilmiş bununla birlikte karşılaşma olmamıştır. Benî Damra kabilesi ile antlaşma yapılmıştır.[928]

Buvât Gazvesi:

Mekke'nin yaklaşık 80 km. kuzeybatısında, Mekke-Suriye ticaret yolu üzerinde bulunan Buvât, Cüheynelilerin meskûn bulunduğu bölgede bir grup dağın adıdır. Hz. Peygamber buradan geçecek olan Kureyş kervanına yönelik olarak bu gazveye çıkmıştır. Ancak Kervan daha önce buradan geçtiğinden karşılaşma olmamıştır.[929]

Uşeyre Gazvesi:

Bu gazvenin nedeni olarak iki hususa işaret edilmiştir. Bunlardan biri Benî Müdlic ve müttefiki olan Benî Damra ile karşılıklı saldırmazlık antlaşması yapılması. Bir diğeri ise yine Ebû Süfyan komutasındaki bir kervanın hedefe alınmasıdır. Ancak bu gazvede de kervana yetişilememiştir.[930] Suriyeye giden bu kervanın üç ay sonraki dönüşü Büyük Bedir Savaşının da

---

927 Buharî, Megazi, 65; Müslim, es-Sayd ve'z-Zebaih, 17.

928 Vakidî, I, 12; Halife b. Hayyat, 30; Taberî, *Tarih*, IV, 236, 240; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 111; İbn Kesîr, III/ııı, 240.

929 İbn Hişam, II, 327; Vakidî, I, 12; Belazûrî, *Ensâb*, I, 343; Taberî, *Tarih*, IV, 237; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 111; Önkal, Ahmet, "Buvat Gazvesi", *DİA*, İst. 1992, VI, 478.

930 İbn Hişam, II, 328; Vakidî, I, 12; Belazûrî, I, 344; Taberî, *Tarih*, IV, 238; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 111; İbn Kesîr, III/ııı, 245.

nedeni olmuştur.[931] Bu kervan ele geçirilebilseydi Mekke iktisadi anlamda büyük bir sıkıntının içine girmiş olacaktı.

Büyük Bedir Gazvesi:

İslam Tarihinin ve Risalet döneminin büyük gazvelerindendir. Medine'ye 160 km. uzaklıktaki Mekke-Medine yolunun Suriye Kervan yoluyla birleştiği yerde küçük bir kasaba olan Bedir'de yaşanmıştır. Önceki seriyye ve gazvelerin devamı niteliğinde bir hareketle, Kureyş Kervanına yönelik askerî operasyonun devamında meydana gelmiştir.[932] Urve b. Zübeyr'e göre müşriklerle yaşanan bütün savaşların nedeni, Nahle Seriyyesinde İbnül Hadramî'nin öldürülmesidir.[933] Ancak bu yorum Risalet dönemi savaşlarını izahtan uzak ve çok yüzeysel bir yorumdur. Enfal Suresi 42 bu bağlamda nazil olmuştur.

İlginçtir Hz. Peygamber, müşriklerin kuyulardan su almalarına izin vermiştir.[934] Belazurî'nin belirttiğine göre Hz. Peygamber, Ömer'i elçi göndermiş ve savaş yapılmadan Mekke'ye dönmelerini teklif etmiştir.[935] Ancak Kureyş bunu kabul etmemiş ve yapılan savaşta Kureyşin ileri gelenlerinden 70 kişi ölmüş, Müslümanlardan onbeş kişi şehit olmuştur. Ganimet ve esirler alınmıştır. Bedir Gazvesi kesin bir zaferdir. [936]

Bedir Savaşı bir dizi ayetlerin nazil olmasına vesile olmuştur. Bu çerçevede; Araf 185, Hacc 29, Enfal Suresi, Saffat 176-7, Duhan 16, Furkan 77, Hacc 55, İsra 80, Müminün 64, 77, Kamer 45, Müzzemmil 11, İbrahim 28, Secde 21 nazil olmuştur. [937] Ganimetlerin taksimi ile ilgili olarak Ali İmran

---

[931] Şulul, 209
[932] İbn İshak, 186; İbn Hişam, II, 338, III, 61; Taberî, *Tarih*, IV, 239-240.
[933] Taberî, III, 31; Konuyla ilgili görüşler için bk. Mahmudov, 59.
[934] Makrizî, Takiyyüddin Ahmet b. Ali, *İmtâu'l-Esma*, thk. M. Muhammed Şakir, Katar ty, I, 82.
[935] Belazûrî, *Ensâb*, I, 350; Markizî, I, 82.
[936] İbn Ebî Şeybe, 174; İbn Kesîr, III, 469.
[937] Şulul, 223.

161 nazil olmuştur. Bedir sonrasında Hz. Peygamber'e karşı suikast girişimi sözkonusudur.[938]

1.1.2. Özel Görevli Seriyyeler

Bu seriyyeler, Müslümanların savaş halinde oldukları kabile ya da gruplar içinde etkin olan ve Müslümanların savaş pozisyonlarına zarar veren kişileri hedef alarak gönderilmiştir. Böylece savaş şartlarının geçerli olduğu muhatapların bir anlamda lojistik imkanı olarak değerlendirilebilecek kişiler zarar veren konumundan çıkarılmışlardır. Bu Müslümanların savaş halinde oldukları düşmanlarına karşı mücadelelerinde kolaylıklar sağlamıştır. Özel görevlerle gönderilen seriyyeler şunlardır:

Asma bnt. Mervan Seriyyesi:

Ümeyr b. Adî b. Hareşe el-Hatmî komutasında hareket eden seriyyenin hedefinde Asma' bnt. Mervan isimli şair bir kadın vardır. Cahiliyeden Risalete şiir ve kadının toplum reflekslerindeki etkinliği bilinmektedir. Bu kadın söylediği şiirlerle Medine'de iki başlılığı tahrik edip kamu düzenini tehdit eder bir durum meydana getirmiştir. Müslümanları tahkir ederek toplumu isyana teşvik eden söylemler ortaya koymuştur. Umeyr, Hz. Peygamber Bedirden selametle dönerse Asma'ı öldüreceğine dair yemin etmiş ve gereğini de yapmıştır.[939]

Ebû Afek Haris b. Süveyd b. Samit Seriyyesi:

Bu kişi de Asma' gibi Bedir sonrası aleyhte faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Amr b. Avf Yahudilerinden olan bu kişi, Medine'de Müslümanların varlığını tehdit eden bir konuma gelmiş olarak algılanmasından sonra Salim b. Umeyr[940] bir diğer rivayette Ali b. Ebi Talib tarafından öldürülmüştür. [941]

---

938 Vakidî, I, 225.
939 Vakidî, I, 13, 172; İbn Sa'd, II, 27; Belazûrî, *Ensâb,* I, 479.
940 Taberî, *Tarih*, IV, 354;Vakidî, I, 3, 175; İbn Sa'd, II, 28.

Ka'bü'l-Eşref Seriyyesi:

Muhammed b. Mesleme komutasındaki grup, Ka'bü'l-Eşref'i hedef alarak yola çıkmıştır. Seriyyenin nedeni ise, Ka'b'ın kırk kişilik bir grupla Mekke'ye giderek Müslümanların aleyhine ittifaklar yapması ve Medine'deki düzeni tehdit eden davranışlarda bulunmasıdır.[942] Ka'b'ın babası Tayy kabilesinin Nebhan kolundan, Annesi ise Benî Nadir'dendir.[943]

İbn Süneyne Seriyyesi:

Medine'de Müslümanlara yönelik olarak ağır tahrik ve hakaret faaliyetlerinde bulunan Yahudiler, özellikle Hz. Peygamber ve Müslümanların hanımlarına yönelik çirkin davranışlar sergileyince, rivayete göre Hz. Peygamber'in, "Yahudi ricalinden öldürmeye fırsat bulabildiklerinizi öldürün" emri olduğunu duyan Muhayyise b. Mesud, alış veriş yaptığı kişilerden olan Yahudi İbn Süneyne'yi öldürmüştür.[944] H.3. yılda olan bu hadisenin bir seriyye olarak nitelendirilmesi tartışılabilir. Ancak olayın tamamlayıcı unsurlarının da burada zikredilmesi gerekir. Burada bu kişinin öldürülmesi sanki özel bir emre binaen yapılmıştır. Zira Muhayyise, bu öldürme olayına kızan ve henüz Müslüman olmamış olan Hüveysiyye'ye, "eğer senin öldürülmen de emredilmiş olsaydı elbette senin de boynunu vururdum" diye cevap vermiştir.[945]

Ebû Rafi'î Sellam b. Ebi'l-Hukayk Seriyyesi:

Benî Kureyza Gazvesinden sonra Hz. Peygamber, Hendek Savaşının organizesinde yer alan ve daha önce sürülen Benî Nadir Yahudilerinden olup

---

941 Belazûrî, *Ensâb*, I, 479.
942 Vakidî, I, 176, 184; Şulul, 234.
943 İbn Abdilberr, Yusuf b. Abdillah b. Muhammed Ahmed, *İstiab fî Esmai'l-Ashab*, III, 499; İbn Kesîr, III, 9, 12.
944 Vakidî, I, 191; Beyhakî, III, 200.
945 İbn Hişam, III, 80-1.

Hayber'e yerleşen Ebû Rafi'î üzerine Abdullah b. Atik'in komutasında bir seriyye göndermiştir.[946] Bu grup Ebû Rafi'î'yi öldürmüştür.

Ümmü Kırfe Seriyyesi (II. Vadi'l-Kura)

Zeyd b. Harise komutasında Ümmü Kırfe Fatıma b. Rabia b. Bedir el-Fezarî'nin hedef alındığı bir seriyyedir.[947] Bununla birlikte esas hedef, Ümmü Kırfe'nin kışkırttığı Benî Fezare'dir. Bu seriyyenin gerçekleşmesinde daha önce vuku bulan Zû Kared seriyyesinin başarılı olamamasının yani Benî Fezare'nin yakalanamamasının da etkisi vardır.[948] Seriyye sonunda ganimet ve esirlerle dönülmüştür.

Üseyr b. Razim Seriyyesi

Abdullah b. Revaha komutasında Üseyr b. Razim hedef alınarak yapılmış bir seriyyedir. Üseyr, Ebû Rafi'nin öldürülmesi nedeniyle Gatafanlılar nezdinde girişimde bulunup onları Medine aleyhine kışkırtan ve savaş yapılmasını isteyen bir kişidir. Böyle bir tehlikeyi bertaraf etmek üzere bir seriyye düzenlenmiştir.[949]

Ebû Süfyana Suikast Seriyyesi

Amr b. Ümeyye ed-Damrî komutasında Ebû Süfyan'ı hedef alan bir seriyyedir.[950]

1.1.3. Müslümanlara Verilen Zararlar Nedeniyle Yapılan Askeri Hareketler

Bu seriyye ve gazveler, Müslümanların mal veya canlarına yönelik tecavüzlerin ardından gerçekleşmiştir. Yapılan davranışı cezalandırmak amacı

---

946 Vakidî, I, 391; İbn Sa'd, I, 91.
947 Vakidî, II, 564; İbn Sa'd, II, 90; Belazûrî, *Ensâb*, I, 485; Taberî, *Tarih*, V, 576; Şulul, 298.
948 Özdemir, 72.
949 Vakidî, II, 566; İbn Sa'd, II, 92, Belazûrî, *Ensâb*, I, 485; Şulul, 299.
950 Belazûrî, *Ensâb*, I, 487.

olduğu kadar, devlet olmanın gereği olarak caydırıcı amaçların da gözetildiğini söylemek mümkündür. Zira bu kabil tecavüzlere sessiz kalmak, yeni saldırılara davetiye çıkarmak anlamına gelmekteydi. Risalet döneminde bu anlamda yapılan askeri hareketler şunlardır:

Bi'r-i Maûne Seriyyesi:

Seriyyetü'l-Kurra, Münzir b. Amr Seriyyesi diye de bilinen bu seriyye, Müslümanlardan din öğreticisi olarak talepte bulunan Ebû Bera Amir'in bu isteğinin uygun görülmesiyle, rivayete göre yetmiş veya kırk kişilik bir irşat heyetinin gönderilmesi olayıdır. Benî Süleym'e bağlı kabileler tarafından şehit edilmişlerdir.[951] Bu olayın da seriyye olarak aktarılması ilginç görülebilir.

Reci' Seriyyesi:

Mersed b. Ebî Mersed Seriyyesi diye de bilinir. Benî Lihyan el-Mudarî kabilesinin lideri Süfyan b. Halid'in öldürülmesi nedeniyle aynı kabilenin Adel ve Kare kabileleriyle bir plan yaparak Hz. Peygamber'den İslamı anlatacak kişiler istemeleri üzerine, gönderilen kimseleri tutuklayıp bir kısmını öldürmeleri ve bir kısmını da Kureyş'e satmaları nedeniyle yapılmıştır.[952]

Benî Ureyne Seriyyesi:

Hz. Peygamber'e gelip Müslüman olduğunu beyan eden Ureyne ve Ukl kabilesinden kişilere zekat develerinden yararlanma imkanı tanınmış ancak onlar, iyileştikten sonra çobanı öldürüp sürüleri götürmüşlerdir. Bunun üze-

---

[951] İbn Hişam, III, 260; Buharî, *Megâzi*, 64/28; 160; Taberî, *Tarih*, IV, 436.

[952] İbn Hişam, III, 241; Vakidî, I, 354; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 157; Taberî, *Tarih*, IV, 424; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 380.

rine Hz. Peygamber, Kürz b. Cabir el-Fihrî komutasında askeri bir birliği onlar üzerine göndermiş ve yakalatıp kısas uygulamıştır.[953]

Hisma Seriyyesi:

H. 6 da Vadi'l-Kura sonrası Zeyd b. Harise komutasında gönderilen bir seriyyedir.[954] Seriyye, Kayser'in yanından dönen Müslüman elçi grubunun olduğu kervana, Cüz'am'lardan bir grubun Hisma mevkiinde saldırması ve Kayser tarafından verilen hediyelerin yağmalanması nedeniyle gönderilmiştir.[955]

Meyfea Seriyyesi:

Gatafan kabilesine mensup Benî Abd b. Salebe ve Benî Uvâl'ın Müslümanlara ait meralardaki sürüleri yağmalama girişimleri üzerine, daha önceki seriyyelerin bir devamı niteliğinde Galib b. Sehl el-Leysî komutasındaki seriyye; Necid tarafında, Medine'ye yakın bir mesafedeki Meyfea mevkiinde oturan bu iki kabile üzerine gönderilmiştir. Bu kabileler aynı zamanda Hayber Gazvesinde Yahudilere yardım teşebbüsünde bulunmuşlardır. Seriyye sonunda ganimetler elde edilmiş ve ileri gelenler de savaşta öldürülmüştür.[956]

Galib b. Abdillah'ın Fedek Seriyyesi:

Hz. Peygamber, Galib b. Abdillah el-Leysî komutasında Benî Mürre'ye karşı, Beşir b. Sa'd'in Fedek'te yenilgiye uğramasından yaklaşık beş ay sonra

---

953 Vakidî, II, 568; İbn Sa'd, II, 93; Belazûrî, *Ensâb*, I, 485; Buharî, Megâzi, 64/38; Taberî, *Tarih*, V, 579.
954 Halife b. Hayyat, 51-2; Taberî, *Tarih*, V, 575.
955 Vakidî, II, 556.
956 Vakidî, II, 726; İbn Sa'd, II, 119; Belazûrî, *Ensâb*, I, 486; Taberî, *Tarih*, V, 622; Algül, Hüseyin, "Galib b. Abdullah", *DİA*, İst. 1996, XXIII, 327.

bu seriyyeyi göndermiştir.[957] Seriyye sonucu, savaşanlar öldürülmüş, kadın ve çocuklar esir alınmış, malları ise ganimet olarak elde edilmiştir.[958]

es-Siyy Seriyyesi:

Şuca' b. Vehb el-Esedî komutasında Bi'r-i Maune olayına karşı cevabî bir seriyyedir.[959] H. 8. yılda gerçekleşmiştir. Söz konusu vakadan uzun bir zaman sonra yapılmıştır. Bu durum Hz. Peygamber'in işlenen cürümleri cezasız bırakmadığı şeklinde yorumlanmıştır.[960] Hevazin'den Benî Amir üzerine gerçekleştirilen bu seriyye sonucunda kaçan gruplar takip edilmemiş, geride kalan kadın ve çocuklar esir, mallar da ganimet olarak alınmıştır. Daha sonra gelen Benî Amirden heyet, Müslüman olduklarını ikrar ederek esirlerin bağışlanmasını istemişler Hz. Peygamber de komutan ve askerlerle konuşarak onların serbest bırakılmasını temin etmiştir.[961]

Bedir (Safevan) Gazvesi:

Hz. Peygamber, Müslümanlara ait bazı büyükbaş hayvanları ele geçirip götüren Kürz b. Cabir el-Fihrî'ye karşı yola çıkmıştır. Bedir'e yakın Safevan mevkiine kadar onları takip etmiştir. Ancak yetişmek mümkün olmamıştır.[962] Bu gazve üç Bedir Gazvesinden biridir. Diğerleri ise Büyük Bedir Gazvesi ve Bedru'l-Mevid'dir.[963]

Benî Lihyan Gazvesi:

Benî Lihyan, Mudar Kabilelerindendir. el-Kurta Seriyyesi sonrasında Hz. Peygamber, Recî Vakasında sorumlulukları olduğu için Benî Lihyan

---

[957] Vakidî, II, 723; İbn Sa'd, II, 126; Belazûrî, *Ensâb*, I, 488; Özdemir, 90.
[958] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 135; Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasen (ö. h. 990), *Tarihu'l-Hamîs fi Ahvali Enfesi'n-Nefîs*, Kahire 1283, II, 67.
[959] Vakidî, II, 347-8, 753; İbn Sa'd, II, 127; Belazûrî, *Ensâb*, I, 487.
[960] Özdemir, 93.
[961] Vakidî, II, 754; Taberî, *Tarih*, V, 631.
[962] İbn Hişam, II, 330-1; Vakidî, I, 112; Belazûrî, *Ensâb*, I, 343; İbn Ebî Şeybe, 172.
[963] Şulul, 209.

üzerine yürümüştür. Usfan Gazvesi de denilen bu askeri harekette Benî Lihyan kabilesinin durumdan haberdar olarak gizlenmeleri nedeniyle çatışma olmamıştır.[964] Hz. Peygamber bu gazveye çıkıp da Guran Vadisinde konakladığında etrafa aşağıdaki seriyyeleri gönderdiği rivayet edilmiştir.[965]

- el-Kare Seriyyesi; Ömer b. Hattab komutasında
- Benî Malik b. Kinane Seriyyesi; Bilal b. Malik el-Müzeni komutasında
- Benî Haris b. Kinane Seriyyesi; Beşir b. Süveyd el-Cüheni komutasında
- Usfan mevkiinde Ebû Bekir es-Sıddîk komutasında bir seriyye

Gabe (Zû Kared) Gazvesi:

Gatafan kabilesinden bir grubun, başlarında Uyeyne b. Hısn olduğu halde Medine merası olan Gabe'de, Müslümanlara ait sürüleri yağmalayıp çobanı öldürmesi ve eşini esir alması üzerine Hz. Peygamber, ordusuyla Zû Kared mevkiine kadar ilerlemiş ve orada karargâh kurmuştur. Karargâh merkezinden söz konusu kişilerin yakalanması için Mikdad b. Amr ve Sad b. Zeyd el-Eşhelî'yi seriyyeler halinde onları takibe göndermiştir. Kendisi de onların peşinden hareket etmiştir. Ancak bir sonuç alınamamıştır.[966] Bir rivayete göre ise Ümmü Kırfe, böyle bir saldırıyı teşvik etmiş bu nedenle söz konusu gazve ve seriyyeler düzenlenmiştir.[967]

---

[964] İbn Hişam, III, 387; Vakidî, II, 535; İbn Sa'd, II, 78-80; Belazûrî, *Ensâb*, I, 435; Taberî , *Tarih*, V, 508; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 176.
[965] Vakidî, II, 536.
[966] İbn Hişam, III, 388; Vakidî, II, 537; İbn Sa'd, II, 80.
[967] Yakubî, II, 71; Taberî, *Tarih*, IV, 359, 511-9; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 178.

1.1.4. Düşman Saldırısı istihbaratı Üzerine Yapılan Askeri Hareketler

Risalet dönemi seriyye ve gazvelerinde, saldırgan tutumlara karşı zamanında müdahale etmek önemli bir niteliktir. Hz. Peygamber özellikle istihbarat imkânlarını kullanarak edindiği bilgilerle, Müslümanlara karşı diğer kabile ve gruplardan gelebilcek her türlü aleyhte harekete karşı anında cevap verme yolunu seçmiştir. Hz. Peygamber'in askeri faaliyetleri arasında geniş yer tutan bu seriyye ve gazveler sayesinde Medine devletinin varlığı pekişmiştir. Şu seriyye ve gazveler, Müslümanlara yönelik saldırı hazırlıkları istihbaratı üzerine gerçekleşmiştir:

Katan Seriyyesi:

Hamraü'l-Esed Gazvesi sonrasında h. 4. yılda Ebû Seleme b. Abdilesed'in komutasında Benî Esed'e mensup Tuleyha b. Huveylid'e karşı yapılmış bir seriyyedir. Katan, Adnanîlerden Benî Esed kabilesinin Necid Bölgesinde oturdukları yerdeki bir dağın adıdır. Bu bölgede daha sonra peygamberlik iddiasında bulunacak olan Tuleyha ve arkadaşlarının Müslümanlara saldırmak üzere hazırlandıkları haberi üzerine[968] Hz. Peygamber, onlara karşı Ebû Seleme el-Mahzumî komutasında yüz elli kişilik bir grup göndermiş ve onları dağıtmıştır. Bu seriyyede önemli miktarda ganimet ele geçmiştir. Onların düşmanlıkları daha sonra Hendek savaşında da tezahür etmiş ve müşriklerin yanında savaşa katılmışlardır.[969]

Süfyan b. Halid b. Nübeyh Seriyyesi:

Katan Seriyyesinden sonra Hz. Peygamber, Medine'ye karşı savaşmak üzere adam toplamakla meşgul olan Süfyan b. Halid'in berteraf edilmesi için Abdullah b. Üneys el-Cühenî'yi görevlendirmiştir. Hz. Peygamber'in kendi-

---

[968] Vakidî, I, 343.
[969] Vakidî, I, 340, 343; İbn Sa'd, II, 50.

sine yalan söyleme konusunda da ruhsat vermesiyle hile yapmış ve Süfyan'ı öldürmüştür.[970]

el-Kurata Seriyyesi:

Hicretin 6. yılı Muharrem ayında gerçekleşen bir seriyyedir. el-Kurata, Adnanî-Hevazin kabilelerinden Benî Bekr'in bir koludur. Benî Kırd veya Karid de denilmiştir. Muhammed b. Mesleme komutasındaki bu seriyyenin nedeni, kaynaklarda pek açık değildir. Hendek Savaşındaki tutumları veya Bi'r-i Maune olayındaki ilişkileri nedeniyle gönderildiği ifade edilmiştir.[971] Güvenlikle ilgili bir seriyye olduğu da söylenmiştir.[972] Ani saldırının sonucunda bol ganimetle dönülmüştür.[973]

Gamre Seriyyesi:

Hz. Peygamber'in Hendek Gazvesinde, Mekke ile ittifak yaparak Müslümanları yok etmek isteyen harekette yer alan kabilelere karşı yaptığı seriyyeler zincirinde Gamre Seriyyesi de bulunmaktadır. Adnanîlerden Benî Esed kabilesi, Necid Bölgesinin Gamre ve Feyd denilen mıntıkasında Katan Dağı civarında ikamet etmekteydiler. Daha sonra peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha b. Huveylid komutasında, Kureyş ordusu içinde yer almışlardı. İşte bu nedenle Ukkaşe b. Mihsan komutasında bir seriyye onlar üzerine gönderilmiştir. Haberi alan Benî Esed, bölgesini terk etmiş ve Müslümanlar kimseyle karşılaşmamışlardır. Yapılan araştırma neticesinde tespit edilenler dağıtılmış ve bir miktar da ganimet ele geçirilmiştir.[974]

---

[970] Vakidî, I, 3, II, 531-3; İbn Sa'd, II, 50-51.
[971] Şulul, 290.
[972] Özdemir, 44.
[973] Vakidî, 534; İbn Sa'd, II, 78; Taberî, *Tarih,* V, 574.
[974] Vakidî, II, 550; İbn Sa'd, II, 84; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 192.

Muhammed b. Mesleme'nin Zü'l-Kıssa Seriyyesi:

Benî Muharib, Benî Sa'lebe, Benî Enmar kabilelerinin Medine yakınlarında Heyfa Vadisindeki Müslümanlara ait sürüleri yağmalalama ve Medine'ye saldırma yönünde hazırlık yaptıkları istihbaratı üzerine Hz. Peygamber, Muhammed b. Mesleme komutasında bir keşif birliği göndermiştir. Zü'l-Kıssa mevkiinde bu birliği kuşatan gruplar, komutan dışındaki kişileri öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, hemen Ebû Ubeyde b. Cerrah komutasında bir birliği daha bu mevkie göndermiştir. Ancak Ebû Ubeyde herhangi bir kimseyle karşılaşmamıştır. Kaynaklarda Ebû Ubeyde'nin Zü'l-Kıssa mevkiine iki defa seriyye komutanı olarak görevlendirildiği aktarılmıştır.[975]

Ebû Ubeyde'nin I. ve II. Zü'l-Kıssa Seriyyesi:

Muhammed b. Mesleme'nin yaralı olarak kurtulduğu Zü'l-Kıssa seriyyesinin hemen akabinde, Ebû Ubeyde'nin Zü'l-Kıssa mevkiine yürümesi ve bir miktar ganimetle dönmesine yukarıda işaret edilmişti. Bu seriyye Ebû Ubeyde'nin Zü'l-Kıssa'ya ilk hareketidir. İkinci hareket ise Medine'ye saldırma cüretinde bulunan Muharib, Salebe ve Enmar kabilelerinin benzer davranışlarını engelleme amacıyla yapılan bir seriyyedir.[976]

Vadi'l-Kura Seriyyesi:

Zeyd b. Harise komutasında yapılan bir seriyyedir.[977] Belazûrî'nin bildirdiğine göre, Mudar'dan bazı kabilelerin veya Mezhic ve Kudaa kabilelerinin bir araya geldikleri ve savaş için toplandıkları yönündeki haberlerdir.[978] Gönderilen seriyye, herhangi bir çatışma olmadan dönmüştür.

---

975 Vakidî, II, 551; İbn Sa'd, 85, 86; Belazûrî, *Ensâb*, I, 483; Taberî, *Tarih*, V, 574; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 192; Şulul, 291; Özdemir, 53.
976 Belazûrî, *Ensâb*, I, 484; Taberî, *Tarih*, V, 574; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 192; Şulul, 292.
977 Vakidî, I, 5; İbn Sa'd, II, 89; Belazûrî, I, 484.
978 Belazûrî, I, 378.

Medyen Seriyyesi:

Zeyd b. Harise komutasında yapılan bir seriyyedir.[979] Kaynakların çok fazla bilgi vermediği bu seriyye, Mina'da bir grup insanın toplandığı yönündeki haberler üzerine gönderilmiştir. Seriyye sonunda esirlerin alındığı da rivayet edilmiştir.[980]

Ali b. Ebî Talib'in Fedek Seriyyesi:

Ali b. Ebî Talib komutasında Benî Sa'd b. Bekr'e karşı yapılmış bir seriyyedir. H. 6. yılda gerçekleşmiştir. Benî Kureyza Yahudilerinin cezalandırılması karşısında Hayber, Teyma, Fedek, Vadi'l-Kura Yahudileri, Medine'ye karşı bir ittifak kurmuşlardır. Benî Sa'd b. Bekr kabilesi de Hayber'den verilecek hurma payı karşılığında Fedek'te toplanmıştır. Bu istihbaratı alan Hz. Peygamber, Ali b. Ebî Talib komutasında bir seriyyeyi onlar üzerine göndermiştir. Bu durumu öğrenen Benî Sa'd dağılmıştır. Herhangi bir karşılaşmanın yaşanmadığı bu seferden ganimetlerle dönülmüştür.[981]

Türaba Seriyyesi :

Bu seriyye, Adnanî-Hevazin kabilelerinin dört oymağı olan; Benî Cuşem, Benî Nasr, Sa'd b. Bekr, Sakif b. Münebbih üzerine, Ömer b. Hattab komutasında gerçekleşmiştir. Sa'd b. Ebî Bekr kabilesi Medine'ye karşı kurulan Yahudi ittifakında Hayber mahsulünden bir pay karşılığında yer almış, Bunun üzerine Hz. Peygamber, Fedek Seriyyesini göndermişti. Bu kabilelerin Benî Hilal yurdu Türaba'da toplandıkları haberi üzerine Ömer komutasında bu seriyye gönderilmiştir. Durumdan haberdar olan bedevîler dağıl-

---

[979] İbn Seyyidinnas, *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Megâzî ve'ş-Şemail ve's-Siyer,* Beyrut 1982, II, 109.
[980] İbn Hişam, 63; Taberî, *Tarih*, V, 576; Özdemir, 68.
[981] Vakidî, II, 562; İbn Sa'd, II, 89-90; Belazûrî, *Ensâb*, I, 485; Şulul, 297.

mışlardır.[982] Geride bıraktıkları malları ganimet olarak alınıp dönülmüştür.[983]

Necid Seriyyesi:

Bu seriyye h. 7. yılda, Ebû Bekr komutasında Türaba Seriyyesinin devamı niteliğindedir. Rivayete göre Hevazinin bir kolu olan Benî Kilab üzerinedir.[984] Seriyyenin sebebi ile ilgili olarak Taberî, düşman hazırlığına işaret etmiştir.[985]

Cinab Seriyyesi (Beşir b. Sa'd):

Gatafan kabilesinin Medine'ye saldırmak üzere hazırlandığı yönünde alınan bir istihbarat üzerine Beşir b. Sa'd komutasında bir seriyye Suriye ve Irak arasında Hayber'e yakın bir yer olan Cinab'a doğru gönderilmiştir. Seriyye kılavuzunun teklifi ve istişareler sonucunda Gatafan'a ait hayvan sürülerine saldırılmış ve ganimet alınmıştır. Durumdan haberdar olup savaşı göze alamayan Gatafan dağılmıştır.[986] Bu seriyye de düşmanla savaşmak ile önce hayvanlara saldırmak konusunda tercihin ganimetten yana konulması dikkat çekici olabilir.[987]

Zatu's-Selasil Seriyyesi:

Mûte Savaşında Bizans ordusu içerisinde yer alan Kâhtanîlerden Belî, Uzre, Kayn, Cüzam, Amile, Lahm kabilelerinin Medine'ye karşı saldırı hazırlığı içinde olduklarına dair istihbarat üzerine, Amr b. el-As komutasında bir seriyye gönderilmiştir. Hareketten düşmanın haberdar olması üzerine

---

982 Vakidî, II, 562; İbn Sa'd, II, 89-90; Belazûrî, *Ensâb*, I, 485.
983 Vakidî, II, 722.
984 Vakidî, II, 722; Özdemir, 77.
985 Taberî, *Tarih*, V, 621.
986 Vakidî, II, 727; İbn Sa'd, II, 120; Algül, Hüseyin, "Gatafan" *DİA*, İst. 1996, XXIII, 399.
987 Taberî, III, 23.

Ubeyde b. Cerrah komutasında takviye bir güç daha gönderilmiştir. Sonuçta küçük bir grupla karşılaşılmış ve Müslümanlar galip çıkmıştır.[988]

Benî Temim Seriyyesi:

Hz. Peygamber, Huzaa kabilesinin zekâtlarını toplamak üzere gönderdiği memurlarına engel olan ve bunu yaparken de savaş pozisyonu alan Benî Temim üzerine Uyeyne b. Hısn komutasında bir seriyye göndermiştir. Uyeyne elli iki kişilik bir esir grubuyla dönmüştür. Daha sonra bu esirler Benî Temim'in Müslüman olması üzerine serbest bırakılmıştır.[989]

Habeşlilere Karşı Seriyye:

Habeşli bir grubun Cidde, o zamanki adıyla Şuaybe sahilinde görülmeleri üzerine Alkame b. Mücezziz komutasında askeri bir birlik gönderilmiştir. Deniz seferi amacıyla çıkan bu seriyye, denizin aşırı dalgalı olması nedeniyle düşmanın bulunduğu adaya çıkamamış ve dönmek zorunda kalmıştır.[990]

Sevik Gazvesi:

Bedir yenilgisinden sonra Ebû Süfyan intikam almak için bir grup Müşrik ile yola çıkmıştır. Medine'nin çok yakınlarına kadar sokulup Benî Nadir Yahudilerinin reisi olan Sellam b. Mişkem'den Müslümanlar hakkında bilgiler almıştır. Sonrasında Müslümanlara ait sık bir hurmalığı tahrib ederek sahibini ve kölesini katletmiştir. Haberi alan Hz. Peygamber, hemen bu ekibi takibe koyulmuş, ancak yetişmek mümkün olmamıştır.[991]

---

[988] Vakidî, II, 769; İbn Sa'd, II, 131; Belazûrî, *Ensâb*, I, 486; Taberî, *Tarih*, V, 635.
[989] Vakidî, III, 979; İbn Sa'd, II, 161; Belazûrî, *Ensâb*, I, 490.
[990] Vakidî, III, 983; İbn Sa'd, II, 163; Belazûrî, I, 490.
[991] İbn İshak, 364-6; İbn Hişam, III, 61-2; Taberî, *Tarih*, IV, 348-9, 459; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 136, 165.

Karkaratü'l-Küdr Gazvesi:

Bu gazveye; Benî Süleym Gazvesi, Necran Gazvesi, el-Küdr Gazvesi de denilmiştir.[992] Karkara denilen yerdeki Küdr mevkiinde, Gatafan ve Süleym'den grupların aleyhte bir hareket için toplandıkların yönündeki istihbarat üzerine harekete geçilmiş ancak söz konusu grupların dağılması ile herhangi bir savaş yaşanmamıştır.[993]

Zû Emer Gazvesi:

H.3. yılda olan bu gazve, Gatafan, Enmar, ve Necid Gazvesi diye de bilinir.[994] Gatafan Kabilelerinden ve Benî Muharip'ten bazı yağmacıların, Zû Emer denilen yerde toplanarak saldırı hazırlığında oldukları yönündeki haberler üzerine Hz. Peygamber harekete geçmiştir. Durumu haber alan grup dağılmış ve dağlara sığınmıştır.[995] Bu gazvede Hz. Peygamber'e yönelik bir suikast girişimi de olmuş ve Maide 11 nazil olmuştur.[996]

Buhrân Gazvesi:

H. 3. yıldaki bu gazve, Benî Süleym Gazvesi olarak da bilinir.[997] Medine'ye iki yüz km.lik bir mesafede bulunan Buhran[998] mevkiinde Benî Süleym kabilesinin toplandıkları yönündeki istihbarat üzerine Hz. Peygamber harekete geçmiştir. Durumdan haberdar olan Benî Süleym, dağılıp kaçmıştır.[999]

---

[992] Şulul, 232.

[993] İbn İshak, 366; İbn Hişam, III, 61; Vakidî, I, 182; İbn Sa'd, II, 31; Belazûrî, *Ensâb* 375; Taberî, *Tarih*, IV, 346-7; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 1288.

[994] Zurkanî, Muhammed b. Abdilbaki b. Yusuf el-Mısrî, *Şerh ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, Beyrut 1973, II, 14; Şulul, 235.

[995] İbn Hişam, III, 64; Vakidî, I, 193; İbn Sa'd, II, 34-5; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 139.

[996] Halife b. Hayyat, 37.

[997] Zürkanî, II, 383.

[998] Zürkanî, "Buhran" şeklindeki okunuşun meşhur olduğunu söylemine rağmen Önkal, "Bahran Gazvesi" olarak kayda geçmiştir. Krş; Zürkani, II, 382; Önkal, Ahmet, "Bahran Gazvesi" *DİA*, İst. 1991, IV, 491.

[999] İbn Hişam, III, 64; Vakidî, I, 196; İbn Sa'd, II, 35; Halife b. Hayyat, 37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 137.

Uhud Gazvesi:

Karede Seriyyesinden sonraki bir askerî harekettir. Medine'nin 5 km. kuzeyinde bir dağın adını alan Uhud Savaşı, Risalet döneminin ikinci büyük savaşıdır. Bu gazvede, Bedir Savaşının önemli bir etkisi vardır. Zira bu savaş bir intikam savaşıdır. Savaş neticesinde Müslüman okçuların yerlerini terk etmeleri nedeniyle ağır bir yara alınmıştır. Müşrikler, intikamın alındığı kanaatiyle Mekke'ye dönmüşlerdir.[1000] Uhud Savaşında özellikle Ehabiş Kabileleri Müşriklere destek vermiş ve Uhud sonrasında Müslümanlar, Ehabiş Kabileleri ile de uğraşmak durumunda kalmışlardır.[1001] Uhud Savaşında bir Yahudi de Müslümanların safında yer almıştır.[1002] Muhayrık isimli bu şahsın davranışında, yapılan antlaşmaların etkili olduğunu düşünmek mümkündür. Uhud Savaşında Kureyş safında savaşan bir papaz ve beraberinde 50 kadar Hıristiyan vardır. Bu kişinin kazdırdığı çukurlardan birine Hz. Peygamber düşmüştür.[1003] Uhud Savaşında yaşanan bazı olaylar nedeni ile Enfal Suresi 18, 36; Al-i İmran Suresi 120-200; Nahl Suresi 126-127; Münafikun 5 nazil olmuştur.[1004]

Hamraü'l-Esed Gazvesi:

Uhud Savaşının sıcaklığı henüz soğumadan Vakidî'nin rivayetine göre Kureyş ordusunun geri döneceği yönündeki istihbarat üzerine, İbn Hişam'ın rivayetine göre ise düşmana gözdağı vermek amacıyla Hz. Peygamber'in emriyle Uhud'a katılan Müslümanlara verilen emir üzerine yola çıkılmış ve

---

1000 İbn İshak, 376;İbn Hişam, III, 83; Taberî, *Tarih*, IV, 370; Vakidî, I, 199; İbn Sa'd, II, 36; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 142.

1001 Şulul, 243.

1002 Vakidî, I, 262-3.

1003 Hamidullah, 99.

1004 İbn Sa'd, II, 37, 45-6.

Hamraü'l-Esed denilen yere kadar gidilip birkaç gün orada kalındıktan sonra dönülmüştür.[1005]

Bedru'l-Mevid Gazvesi:

Bu gazve Bedru's-Safra, Bedru's-Suğra ve Bedru's-Saniye ve Sevik diye de bilinir. Uhud Savaşında tam olarak Müslümanları yok edemeyen Ebû Süfyan, Hz. Peygamber'e "bir yıl sonra tekrar karşılaşacağız" dediği için, Hz. Peygamber bir yıl sonra Bedir Mevkiinde yapılan panayıra gelmiştir. Ancak Kureyş bu mevsimde savaşmayı uygun görmediği için Usfan'a kadar yürümüş ve dönmüşlerdir. Dolayısıyla herhangi bir savaş yaşanmamıştır.[1006] Bu gazve sırasında Ali İmran 173-174 nazil olmuştur.

Zatu'r-Rika Gazvesi:

Bu gazve; Benî Muharib, Benî Sa'lebe, Benî Enmar, Salatü'l-Havf, Necid ve Gazvetü'l-Acaib gibi isimlerle de anılmıştır.[1007] Necid Bölgesinin önemli kabilelerinden Gatafan ve Benî Muharib'in ve bazı Mudarlı kabilelerin Müslümanlara karşı toplandıkları yönündeki istihbarat haberleri üzerine Hz. Peygamber, erken hareket edip onlar üzerine yürümüştür. Ancak iki tarafın da birbirinden çekinmesi üzerine savaş olmamıştır.[1008] Rivayete göre ilk korku namazı da bu savaşta kılınmıştır.[1009]

Dûmetu'l-Cendel Gazvesi:

H.5. yılda Hicaz-Suriye ticaret yolu üzerinde eski bir ticaret merkezi olan Dûmetu'l-Cendel üzerine hareket kararı alan Hz. Peygamber'in hede-

---

1005 Halife b. Hayyat, 45; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 154; 42; Şulul, 245.

1006 İbn Hişam, III, 294; Vakidî, I, 389; Yakubî, II, 67; Fayda, Mustafa, "Bedru'l-Mevid", *DİA*, İst. 1992, V, 335.

1007 Zürkanî, II, 86; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, VII, 418; Şulul, 264.

1008 İbn Hişam III, 288-9, Taberî, *Tarih*, V, 453; Beyhakî, III, 369.

1009 Vakidî, II, 582; Belazûrî, *Ensâb*, I, 419; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 1164.

finde, Kuzaa ve Gassan kabilelerinden grupların çapulculuk yaptıkları ve Medine'ye yapılan ticarî akışa engel oldukları tespit edilen kişiler vardır.[1010] İbnü'l-Esir, bu gazvenin nedenine ilişkin olarak, müşriklerin Medine aleyhine savaş için toplandıkları gerekçesine işaret etmiştir.[1011]

Hz. Peygamber, Dûmetu'l-Cendel üzerine üç sefer göndermiştir. Bunlardan biri gazve diğerleri ise Abdurrahman b. Avf ve Halid b. Velid komutasında gerçekleştirilen seriyyelerdir.[1012]

Bu sefer sırasında Hz. Peygamber'in Suriyeye girmek istediği ancak Bizans'ı tedirgin eder tavsiyesi üzerine vaz geçtiği rivayet edilmiştir.[1013] Buradan Suriye'ye yönelik seferlerde, hedefin Bizans olmadığı gibi bir izlenim vardır. Anlaşıldığı kadarıyla Bizans kontrolünde olan Arap kabileler hedeftir.

Müreysî Gazvesi (Benî Müstalik):

Kâhtanîler'den Huzaa'nın bir kolu olan Benî Mustalik kabilesi, Medine'ye yakın el-Fer' denilen bir yerde yaşamıştır. Bu kabile Kızıldeniz sahili üzerinde olup Müşriklerin Kervan yolu üzerinde bulunmaktaydı. Müşrikler, baskınlar nedeni ile ticaret yolları üzerinde ciddi bir engel olarak gördükleri Medine Müslümanlarına karşı bu kabileyi kışkırtmışlardır. Haris b. Ebî Dırar'ın savaş hazırlıklarını haber alan Hz. Peygamber, istihbaratın gerçekliğini teyit için Büreyde b. Husayb el-Eslemî'yi görevlendirmiştir. Haberin doğru olması üzerine onlar üzerine yürümüştür. Sonuçta Benî Mustalik teslim olmuştur.[1014] Bu gazve sonucunda Benî Mustalik lideri ve kabile mensupları müslüman olmuştur.

1010 İbn Hişam, III, 296; Vakidî, I, 402; İbn Sa'd, 62-63; Belazûrî, *Ensâb*, I, 421; Taberî, *Tarih*, V, 465.
1011 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 166.
1012 Şulul, 267.
1013 Vakidî, I, 403; Şulul, 268.
1014 İbn Hişam, III, 399; İbn Sa'd, II, 63-5; Taberî, *Tarih*, V, 520.

Hendek Gazvesi:

H. 5. yılda gerçekleşen ve büyük savaşlardan kabul edilen bu mücadeleye, müttefik grupların bir saldırısı olduğu için "Ahzab", Medine'nin savunulması için hendekler kazılması nedeniyle Hendek Gazvesi denilmiştir.[1015]

Hendek Savaşı, Hz. Peygamber'in bu savaşın yapıldığı zamana kadar mücadele verdiği kabilelerin, bir araya gelerek yaptıkları bir kuşatma görünümündedir. Medine'den sürüldükten sonra Hayber'e yerleşen Benî Nadir Yahudileri, Medine'ye gelen kervanlar için bir tehdit olmaya başlamıştır. Bunda onların sürülmesi önemli bir etken olarak görülebilir. Gatafanlılar, Fezareliler ve Benî Süleym'den oluşan gruplar, Müslümanların karşısında ortak cephe olarak bir araya gelmişlerdir.[1016]

Müslümanlar, kendilerini savunmak için yaklaşık beş buçuk km. uzunluğunda, dokuz metre eninde, dört buçuk metre derinliğinde olduğu tahmin edilen hendekler kazmışlardır. Bu hendekler sayesinde başarılı bir savunma verilmiş ve Müşriklerin, Müslümanları imha hareketi başarısız olmuştur. Bununla birlikte Müslümanların antlaşmalı oldukları Benî Kureyza Yahudilerinin, Kureyş'le işbirliği yapıp antlaşmaya ihanet etmesi, Hendek Savaşı sonrası Benî Kureyza Yahudilerinin hedef olmasına neden olmuştur.[1017] Hendek Gazvesi sonrasında Hz. Peygamber'in artık Kureyş'in saldıramayacağını, Müslümanların onlara saldıracağını ifade ettiği rivayet edilmiştir.[1018]

Huneyn Gazvesi:

Fetih sonrası süreçte telaşlanan Hevazin kabilesinin, Müslümanlara yönelik bir saldırı için harekete geçmesi ve Sakîf kabilesinin de onlara katılması

1015 İbn Hişam, III, 224; İbn Ebî Şeybe, 246; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 179.

1016 İbn Hişam,III, 299-303; Taberî, *Tarih*, V, 468; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 167.

1017 Vakidî, II, 440-1; İbn Sa'd, II, 67, 74.

1018 İbn Hişam, III, 266; Rudanî, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, *Cemu'l-Fevâid*, Trk. Trc. Naim Erdoğan, İz Yay. İst. 1996, III, 329; Ebu Halil, Şevki, *Gazvetü Uhud*, Daru'l-Fikr, Dimeşk 1982, s. 15.

üzerine Hz. Peygamber, Kur'an'da adı geçen iki savaştan biri olan Huneyn Gazvesini gerçekleştirmiştir. H. 8. yılda yaşanan bu gazvede Müslümanlar zor bir savaş vermiştir. Tevbe 25-27, Nisa 24, bu dönemde nazil olmuştur.[1019]

1.1.5. İslam'a Davet Amaçlı Hareketler

Daha önce de ifade edildiği üzere, Hz. Peygamber'in Medine'de civar bölgelere gönderdiği bütün seriyyeler askeri amaçlı değildir. Bölgenin yeteri kadar güvenli olmaması nedeniyle askeri teçhizatlı da olsa bazı seriyyeler İslam dinini tanıtmak ve İslama davet etmek amaçlı da yapılabilmiştir. Bununla birlikte davet amaçlı seriyyeler ile savaşlar öncesi islâma davet olgusunun ayrı tutulması gerekir. Zira davet amaçlı seriyyeler savaş amacı olmaksızın gönderilmiştir. Ancak bir bölgeye giderken o bölge halkından bu tebliği bekleyenler olduğu gibi istemeyen ve Müslümanların gelişini engeleme gayretinde olanlarla savaş ortamının oluşabileceği gözardı edilmemiştir. Bu nedenle savaşlarla ilgili önemli ahlaki ilkelerin bu seriyyeler öncesi dile getirilmesi dikkat çekicidir. Davet amaçlı seriyyeler şunlardır:

Dûmetu'l-Cendel Seriyyesi (Abdurrahman b. Avf)

Abdurrahman b. Avf komutasında Benî Kelb'e karşı gerçekleştirilmiş bir seriyyedir.[1020] H. 6. yılda askeri hedeflerin belirgin olmadığı ve rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla davet amaçlı çıkarılmış bir seriyye görünümündedir. Hz. Peygamber'in Dûmetu'l-Cendel halkını İslama davet için Abdurrahman b. Avf'ı görevlendirdiği ve çocukların öldürülmemesi gibi konularda tavsiyelerde bulunduğu bir seriyyedir.[1021]

1019 İbn Hişam, IV, 108-9; Vakidî, III, 889, İbn Sa'd, II, 149; Taberî, *Tarih*, V, 696.
1020 Taberî, *Tarih*, V, 575; Vakidî, II, 560; İbn Sa'd, II, 89; Belazûrî, *Ensâb,* I, 485.
1021 Vakidî, 561.

Benî Süleym'i İslam'a Davet Seriyyesi

Ahrem b. Ebi'l-Avca komutasında Bizans'a bağlı Benî Süleym kabilesini İslam'a davet maksadıyla gönderilmiş olduğu rivayet edilen bir seriyyedir. Ancak seriyyede görevli askerler içindeki bir casus nedeniyle Benî Süleym durumdan haberdar olmuştur. Savaş tertibatı alan Benî Süleym, seriyyeye katılan Müslümanların çoğunluğunu şehit etmiştir.[1022] Bu seriyyenin İslam daveti amacıyla gönderildiği yönündeki rivayetler, Beni Süleymle yaşanan önceki savaşlar dikkate alındığında çok da gerçekle örtüşmemektedir. Ancak savaşlar öncesi davet zaten vardır. Konuyla ilgili esas yorum ileride gelecektir.

Zâtu Atlah Seriyyesi

Kâhtanî Kudaa kabilesini İslama davet amaçlı bir seriyyedir. Ka'b b. Umeyr el-Gıfarî komutasında onbeş kişilik grubun Suriye topraklarında bulunan Zatu Atlah'a gerçekleştirdiği bu hareket sonucunda komutan hariç diğer askerler şehit edilmiştir.[1023]

Benî Cezime'yi İslam'a Davet Seriyyesi

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber, çevredeki bazı kabilelere İslama davet amacıyla seriyyeler göndermiştir. Halid b. Velid komutasında Benî Cezime'ye gönderilen seriyye de bunlardan biridir. H. 8. yılda yapıla bu seriyyede Benî Cezime kabilesinin İslam oldukları yönündeki beyanlarına itibar etmemiş ve onları öldürmüştür. Hz. Peygamber, Halid b. Velid'in bu davranışını onaylamadığını ifade için "Allahım ben Halid'in yaptığından

---

[1022] Vakidî, II, 741; İbn Sa'd, II, 123; Belazûrî, *Ensâb*, I, 487.

[1023] Vakidî, II, 752; İbn Sa'd, II, 127; Belazûrî, *Ensâb*, I, 487; Halife b. Hayyat, 47; Taberî, *Tarih*, V, 632.

sana sığınırım" demiş ve Benî Cezime'den öldürülenlerin diyetlerini ödemiştir.[1024]

Yemen Seriyyeleri (5 tane)

Risalet dönemi seriyyelerine, Hz. Peygamber'in Yemen kabilelerinin Medine'deki yapıyı tanımalarını sağlamak ve onları İslama davet etmek üzere göndermiş olduğu askeri grupları da eklemek gerekir. Yemen tarafına gönderilen seriyyeler şunlardır;[1025]

- Muhacir b. Ebi Ümeyyenin San'a Seriyyesi
- Ziyad b. Lebid el-Hazreci'nin Hadramevt Seriyyesi
- Kays b. Sa'd b. Ubade'nin Suda' (Kanate) Seriyyesi

Bunların yanı sıra Hz. Ali'nin iki defa Yemen'e gittiği ve İslama davetlerde bulunduğu ifade edilmiş ve bu seferler seriyye olarak nitelendirilmiştir.[1026]

Tebâle Seriyyesi

Adnanî Has'am ve Becile kabileleri, Medine'ye 120 km kadar uzaklıktaki Yemen'in yüksek tepelerinde oturmaktaydı. Tebale denilen bölgede oturan kabilelerin, Kâbe'ye alternatif olarak Zü'l-Halasa denilen bir tabınağa gitmeleri ve buraya Yemen Kâ'be'si denmesi üzerine, Cerir b. Abdillah komutasında bir seriyye, bu tapınağı yıkmak üzere h. 9. yılda gönderilmiştir. Cerir aynı zamanda Has'am kabilesindendir. Seriyye sonunda tapınak yıkılmış ve Has'am kabilesi ile bir antlaşma yapılmıştır. Has'amlıların İslamı kabul ettiği

---

[1024] Vakidî, I, 6; İbn Sa'd, II, 147.
[1025] Vakidî, III, 958; İbn Sa'd, II, 154; Şulul, 366.
[1026] Vakidî, III, 1079; İbn Sa'd, II, 169.

bu antlaşmaya onlardan bazılarının uymadığı ve uymayanlar üzerine Kutbe b. Amir komutasında yeni bir seriyye gönderildiği rivayet edilmiştir.[1027]

Kurâta Seriyyesi

Adnanî Benî Kilab koluna bağlı bir kabile olan Kurata kabilesi üzerine İslam'ı kabul etmedikleri için Dahhak b. Süfyan komutasında yapıldığı rivayet edilen bir seriyyedir. Ancak savaşın nedeni İslâm'ın kabul edilmemesi değil Hz. Peygamber'in elçisine küçük düşürücü hareketlerde bulunulması ve alaya alınması, hakaret edilmesidir. Dahhak'ın bu seriyyede komutan tayin edilmesinde onun Benî Kilab'a mensup olmasının etkisi olabilir.[1028] Seriyye sonucu bol ganimet elde edilmiştir.[1029]

1.1.6. Keşif Amaçlı Seriyyeler

İstihbarat, gerek Cahiliye gerekse Risalet döneminde önemli bir savaş taktiğidir. Dost düşman bütün kabilelerin durumundan haberdar olmak bugün olduğu gibi geçmişte de var olabilmenin olmazsa olmaz şartıdır.[1030] Hz. Peygamber de civar kabile ve grupların Müslümanlar karşısındaki pozisyonlarını sürekli göz önünde bulundurmak için askeri keşif seriyyeleri çıkarmıştır. Bu seriyyelerin bütünüyle kaynaklara yansımamış olduğunu ifade etmeliyiz. Zira bir savaşın içinde bile birkaç keşif seriyyesinin olması makuldür.[1031] Savaşın öncesinde ve sonrasında keşif kolları askerin hareket tarzını belirlemektedir. Kervanlara yönelik askeri hareketlerin çoğunda istihbarat amacı vardır. İlk seriyyelerden Nahle Seriyyesi tamamıyla keşif amaçlı gönderilmiş ancak daha sonra çatışma ile sonuçlanmıştır. [1032] Yine

---

[1027] Vakidî, II, 754, 347; İbn Sa'd, II, 162; Belazûrî, *Ensâb*, I, 488.
[1028] Özdemir, 125; krş. Mahmudov, 233.
[1029] Vakidî, III, 483, 986; İbn Sa'd, II, 162; Belazûrî, *Ensâb*, I, 490.
[1030] Baişen, Mücahid b. Abdülvahhab, *el-İstihbaratü'l-Askeriyye fi Gazavâüt'r-Rasül Muhammed –dirase tahliliye ve vasfiyye-* , Darü't-Tavik li'n-Neşri ve't-Tevzi', Riyad 2003, s. 17.
[1031] Krş. Mahmudov, 125.
[1032] Vakidî, I, 14; İbn Sa'd, II, 10, III, 90; Taberî, *Tarih*, IV, 243.

Zü'l-Kıssa seriyyesi öncesinde Muhammed Mesleme ve arkadaşları keşif amaçlı olarak çıkarılmıştır.[1033] Ancak bu durum kaynaklarda ayrı bir keşif seriyyesi olarak adlandırılmamıştır.

Mekke fethi öncesi Mekkelileri şaşırtmak için Mekke-Medine yolu üzerinde bulunan Batn-ı Idam'a, Ebû Katâde el-Ensârî kumandasında bir keşif birliği gönderilmiştir. [1034] Yine Hayber'de olup bitenleri öğrenmek üzere Abdullah b. Revaha komutasında üç kişilik bir keşif birliği gönderilmiş olup bu seriyye ayrı bir askeri hareket olarak nitelendirilmiştir. [1035] Risalet dönemi savaşlarının hiçbiri, istihbarat yapılmadan gerçekleştirilmemiştir.[1036] Ancak bu, bütünüyle kaynaklara yansımamıştır. Müslümanlar nasıl istihbarat çalışmalarında bulunuyorlarsa düşman olana unsurlar da aynı şekilde keşif amaçlı faaliyetler yapıyorlardı.[1037]

1.1.7. Düşmanla İttifak Yapılması Üzerine Askeri Hareketler

Cahiliyede ve Risalet döneminde ittifaklar ve antlaşmalar mutlaka savaş şartlarını da bünyesinde barındırırdı. Özellikle ortak düşmana karşı savunma ve korunma amaçlı yapılmaktaydı. Herhangi bir kabile aleyhine yapılan ittifaklar doğal olarak var olan düşmanlıkları daha da kızıştırır ve uygun şartların oluşması durumunda savaşa neden olurdu. Zira yapılan her ittifak, aynı zamanda savaş ittifakıydı. Bu nedenle Hz. Peygamber, savaş halinde olduğu kabile ya da gruplarla yapılan ittifakları Müslümanlara karşı yapılmış olması nedeniyle savaş nedeni saymıştır. Aleyhteki ittifakların bozulması için müdahalede bulunmuştur. Risalet döneminde şu askeri hareketler aleyhte ittifaklara karşı yapılmıştır:

1033 Vakidî, II, 551; İbn Sa'd, 85, 86; Belazûrî, *Ensâb*, I, 483; Taberî, *Tarih*, V, 574.
1034 İbnü'l-Esîr, el-Kamil, II, 217.
1035 Vakidî, II, 566; İbn Sad, II, 92. krş. Mahmudov, 123.
1036 Ağırman, Mustafa, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Ünv. Sos. Bil. Enst. Erzurum 1992, s. 126.
1037 Krş. Vakidî, II, 574.

Beşir b. Sa'd'ın Fedek Seriyyesi

Fedek yakınlarında oturan Adnanî Benî Mürre, Hendek Savaşında ittifak içerisinde yer alan gruplardan idi. Bu nedenle Fedek civarında oturan Benî Mürre üzerine bir seriyye gönderilmiştir. Beşir b. Sa'd komutasındaki bu seriyye sonunda, otuz kişilik grubun çoğu öldürülmüş ve Müslümanlar çekilmek zorunda kalmıştır.[1038]

Kedid Seriyyesi

Kinane kabilesinden Benî Leys koluna mensup Benî Mulavvah üzerine Galib b. Abdullah komutasında yapılan bir seriyyedir. Seriyyenin nedeni bu kabilenin Hendek Savaşında Medine'yi kuşatan ekibe destek vermeleridir. Ganimetler elde edilerek dönülmüştür. [1039]

Gâbe (Hadıra) Seriyyesi

Necid veya Benî Muharib seriyyesi de denilen bu seriyye, Ensar'dan Ebû Katade b. Rabiî komutasında gönderilmiştir. Hedefinde Benî Cüheyne ve onlara mensup Gatafan'ın olduğu ifade edilmiştir. Zira bu iki grup, Hendek Savaşında Kureyş ile, Mûte Savaşında ise Bizans ile ittifak oluşturmuşlardır. Ani yapılan saldırıda ileri gelenler öldürülmüş, kadın ve çocuklar esir alınmış, çok sayıda ganimet elde edilmiştir.[1040]

Dûmetu'l-Cendel Seriyyesi (Halid b. Velid)

Dûmetu'l-Cendel'e üçüncü seriyye Tebük Gazvesi esnasında, Halid b. Velid komutasında yapılmıştır. Seriyyenin sebebi ise Ükeydir b. Abdilmelik'in Hayber Yahudileri ile işbirliği yapması ve Medine'ye gelen kervanlara engel olmasıdır. Daha önce gönderilen seriyyede başarılı olunamaması üze-

---

1038 Vakidî, II, 723; İbn Sa'd, II, 118; Belazûrî, *Ensâb*, I, 486; Taberî, *Tarih*, V, 622.
1039 Vakidî, II, 750; İbn Sa'd, II, 124-125; Belazûrî, *Ensâb*, I, 487; Taberî, *Tarih*, V, 628.
1040 Vakidî, II, 777; İbn Sa'd, II, 132-3; Belazûrî, *Ensâb*, I, 489; Taberî, *Tarih*, V, 639.

rine bu seriyye bir anlamda tamamlama seriyyesidir.[1041] Seriyye sonunda Dûmetu'l-Cendel düşmüş ve Ukeydir esir alınmıştır. Sonrasında cizye karşılığı antlaşma yapılmıştır.[1042]

Taif Gazvesi

Hz. Peygamber, Huneyn sonrası Taif'e yürümüştür. Zira Sakîf kabilesi Huneyn'de, Hevazin'e yardımcı olmuştu. Burada yenilen Sakîf, hemen dönüp kalelere kapanmıştır. Yirmi gün süren Taif kuşatması, haram ayların yaklaşması nedeniyle kaldırılmıştır.[1043]

1.1.8. Diğer Nedenlerle Yapılan Askeri Hareketler

Risalet dönemi seriyye ve gazvelerinin nedenlerine ilişkin kaynaklardaki verilere göre yaptığımız tasnifte yer almayan ve ayrı bir başlık için yeteri kadar örnek olmayan nedenlere bağlı yapılan savaşları bu başlık altında vermeyi uygun gördük. Yine kaynaklarda nedeni tam olarak belirtilmeyen savaşları da bu kısımda verdik.

Cemûm Seriyyesi

Zeyd b. Harise komutasında Benî Süleym'e karşı h.6 da yapılan bir seriyyedir. Cemum, Medine'ye iki yüz seksen km. uzaklıkta Benî Süleym'in ikamet ettiği bir mevkiidir. Müslümanlar bu seriyyeden ganimet ve esirlerle dönmüşlerdir.[1044] Benî Süleym'in Hendek Savaşından beri Müslümanlarla bir savaş ortamında bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira Benî Süleym, Kureyş ile müttefik durumdadır.[1045] Bi'r-i Maune Vakasındaki Usay, Ri'l, Zekvan

---

[1041] Özdemir, 129.
[1042] Vakidî, III, 1025, -1030.
[1043] İbn Hişam, IV, 166; Belazûrî, *Futuhu'l-Buldân*, 79; Vakidî, III, 885; İbn Sa'd, 149-157; Belazûrî, *Ensâb*, I, 463; Taberî, *Tarih*, V, 714.
[1044] Vakidî, I, 5; İbn Sa'd, II, 86; Taberî, *Tarih,* V, 574; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 192; Özdemir, 57.
[1045] Vakidî, II, 442.

kabileleri de Benî Süleym'e mensup idiler.[1046] Seriyye sonunda çok sayıda ganimet ve esir elde edilmiştir.

Tarif Seriyyesi

Benî Salebe kabilesine karşı, daha önce yapılan seriyyelerde istenen sonuç elde edilememiş olacak ki Zeyd b. Harise komutasında onbeş kişilik bir grupla, tekrar harekete geçilmiş ancak karşılaşma olmamıştır. Bununla birlikte geride kalan bir miktar ganimetle dönülmüştür.[1047]

Fetih Sonrası Putları Tahrib Seriyyeleri (6 tane)

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber, kabilelerin kendilerine has putlarını tahrip etmek için özel seriyyeler göndermiştir. Bu seriyyelerde herhangi bir mukavemetle karşılaşılmamıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz;

- Halid b. Velid'in Nahle'ye seriyyesi.[1048]
- Hişam b. As'ın Yelemlem Seriyyesi.[1049]
- Amr b. As'ın Ruhat'a hareketi.[1050]
- Sa'd b. Zeyd el-Eşhelî'nin Müşellel'e Seriyyesi.[1051]
- Tufeyl b. Amr ed-Devsî'nin Zü'l-Keffeyn putunu tahrib seriyyesi.[1052]
- Cerir b. Abdillah'ın Zü'l-Halasa putunu tahrip seriyyesi.[1053]
- Hz. Ali'nin Tayy kabilesinin putu, el-Fuls'ü tahrib seriyyesi.[1054] Bu seriyye birçok esir ve ganimet ile dönülen bir seriyyedir. H. 9 da olmuştur.

[1046] Vakidî, I, 347.
[1047] Vakidî, II, 555; İbn Sa'd, II, 87; Taberî, *Tarih*, V, 575.
[1048] Vakidî, III, 873; İbn Sa'd, II, 137; Belazûrî, *Ensâb,* I, 490.
[1049] Vakidî, III, 874; İbn Sa'd, II, 137, 145.
[1050] İbn Sa'd, II, 146.
[1051] İbn Sa'd, II, 147.
[1052] Vakidî, II, 922; İbn Sa'd, II, 157.
[1053] İbn Sa'd, I, 347.

Cinab Seriyyesi (Ukkaşe b. Mihsan)

Beşir b. Sa'd komutasındaki Birinci Cinab Seriyyesinden sonra, hedefte Uzre ve Belî kabileleri vardır. Ukkaşe b. Mihsan komutasında h. 9 da Ali b. Ebî Talib'in el-Füls isimli putu tahrip etmek maksadıyla gerçekleştirdiği seriyyeden sonra gerçekleşmiştir.[1055] Vakidî'nin bahsetmediği bu seriyye[1056] h.9. yılda gerçekleşmiştir.[1057]

Benî Haris Seriyyesi

Nedeni tam belirtilmeyen bu seriyye, Halid b. Velid komutasında Belharis kabilesine yani Benî Haris b. Ka'b kabilesi üzerine yapılmıştır. Seriyye esnasında yapılan teklifi kabul eden Belharis, müslüman olmuştur.[1058]

Mekke'nin Fethi

H. 8. yılda gerçekleşen bu askeri hareket, Müslümanların müttefiki Huzaa kabilesine karşı, Kureyş'in de desteğiyle Bekr kabilesinin saldırması ve Hudeybiye antlaşmasının ihlal edilmesi üzerine gerçekleşmiştir. Bu kararda Huzaa kabilesinin antlaşma gereği yardım istemesi de etkili olmuştur. Yardım isteyen kişinin okuduğu şiir, onların aynı zamanda İslam'ı kabul etmiş olduklarını da göstermektedir.[1059] Dolayısıyla Kureyş aynı zamanda Müslüman bir topluluğa saldırması yönüyle de antlaşmayı bozmuş olmaktadır.[1060] Kureyş'in karşı durma gücü olmadığı için fetih, neredeyse kansız bir şekilde mümkün olmuştur.[1061]

1054 Vakidî, III, 984; Taberî, *Tarih*, V, 759; Şulul, 387.
1055 İbn Sa'd, II, 164-5.
1056 Vakidî, I, 6, II, 727-731.
1057 İbn Sa'd, II, 164.
1058 İbn İshak, I, 339; Vakidî, I, 7.
1059 Taberî, *Tarih*, 656-7, 673.
1060 Vakidî, I, 6; Belazuri, *Ensâb*, I, 440; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 223.
1061 İbn Hişam, IV, 43; Belazûrî, *Futuhu'l-Buldân*, 51;Vakidî, II, 801; İbn Sa'd, II, 135-7; Halife b. Hayyat, 52; Taberî, *Tarih*, V, 653-4.

Abdullah b. Galib el-Leysî Seriyyesi

Bu seriyye ile ilgili bilgi çok azdır. Halife b. Hayyat'ın ismen zikretmekle yetindiği seriyye Ebu Afek'in öldürülmesinden önce gerçekleşmiştir.[1062]

2. YAHUDİLER

Hicret sonrası süreçte, Hz. Peygamber'in muhatabı durumunda olan bir diğer önemli toplumsal kesim de Yahudilerdir. Medine önemli bir Yahudi yerleşim merkezi durumunda olup özel Yahudi mahalleleri, köyleri ve kaleleri mevcuttur. Yahudilerin Hicaz bölgesine yerleşmesi Buhtunnasr'ın Beytü'l-Makdis'i yıkıp Yahudilerin bir kısmını sürgün etmesi sonrasında olmuştur.[1063] Yahudiler bu bölgede zamanla çoğunluğu ele geçirince bölgenin sakinleri olan Cürhümlüleri Yesrib'ten sürgün edip mallarına el koymuş ve zamanla da Yesrib'in asli unsurundan olmuşlardır.[1064]

Hz. Peygamber, Medine'ye hicret edince ilk yaptığı iş, bölge sakini olan değişik katmanlardaki gruplarla bir arada yaşayabilmek için bir sözleşme imzalamasıdır. Bu sözleşmenin önemli taraflarından olan Yahudiler de Medine'de huzur ve sükûn ortamının tesisinde sorumluluk almış, kargaşa ve bozgunculuk çıkaranlara karşı ortak tavır takınma, bunun karşılığında da Yahudilerin baskı görmemeleri, dostluk ve yardım ile muamele edilmeleri karara bağlanmıştır.[1065] Onların, savaş zamanlarında ve toplumsal sorumlulukların söz konusu olduğu durumlarda, yükün paylaşılmasında ortak olacakları dile getirilmiştir.[1066] Böylece Yahudiler Hz. Peygamber'in bu yeni uygulamasıyla Medine'deki müminlerle aynı mesabede kabul edilmiştir.[1067]

[1062] Halife b. Hayyat, 35.
[1063] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 19.
[1064] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 20.
[1065] İbn Hişam, II, 173.
[1066] İbn Hişam, II, 174.
[1067] İbn Hişam, II, 174.

Bu durum, savaş zamanındaki sorumluluğun da paylaşılması anlamına gelmiştir ki bu da antlaşma metnine konulmuştur.[1068]

Medine'de bir arada yaşama iradesinin gösterildiği bu sözleşme, doğaldır ki maddelerine riayet edildiği müddetçe anlam taşıyacaktı. Hz. Peygamber'in hicret sonrası Medine'nin en önemli kişisi konumuna gelip Yahudilerin muhatabı durumuna yükselmesi, doğal olarak Yahudileri rahatsız etmiştir. Dolayısıyla daha başlangıçta, açıktan olmasa da gizli bir direncin geliştiğini söyleyebiliriz. Bunun neticesinde belki savaşlara kadar varabilecek olan huzur bozucu ve tahrik edici bir takım olayların yaşanması beklenen bir durumdur.[1069] Nitekim yaşanan bazı vakalar, İbn Hişam tarafından savaş olarak nitelendirilmiştir.[1070]

Medine'de bulunan bazı Yahudiler de Hz. Peygamber'e tabi olan kabilelerin üyesi durumundaydı. Örnek olarak Benî Neccar içinde, Yahudiler ve münafıklar vardı. Bunlarla zaman zaman tatsız olaylar olmuş olabilir. Bu durum bir gerginlik ortamının oluşmasına hizmet etmiş gibidir. Hatta rivayete göre Hz. Peygamber onlardan bir grubu, mescitten çıkarmıştır.[1071] Yahudilerle akrabalıkları olduğunu düşünebileceğimiz münafıkların öfkelerini, Yahudilerin öfkeleri ile birleştirmeleri mümkündür. Bu, Medine'de Yahudiler ile Medine'nin bazı Arap kabilelerinin müttefik olmaları nedeniyle doğal algılanabilecek bir gelişmedir. Zira Medine'de Benî Kaynuka Yahudileri Hazrecle, Nadir ve Kureyza Yahudileri ise Evs ile müttefik durumda idiler.[1072] Bu anlamda Hz. Peygamber ile Medine Yahudileri arasında uzun diyalogların yaşandığına dair rivayetler,[1073] Hz. Peygamber'in Yahudilere ilişkin kararlarının arka planını oluşturmuştur diyebiliriz. Hz. Peygamber'in

---

1068 İbn Hişam, II, 174, 175.
1069 Krş. İbn Hişam, II, 205.
1070 İbn Hişam, II, 205.
1071 İbn Hişam, II, 206-8.
1072 İbn Hişam, II, 230.
1073 İbn Hişam II, 245.

Yahudilerle olan yönetsel sorunları, anlaşıldığı kadarıyla Medine'de bir huzursuzluk kaynağı haline dönüşmüştür. Bu huzursuzluğun kaynaklara yansıdığını görmek mümkündür. Yahudilerin her an Müslümanlara saldırabilecekleri endişesi Müslümanları sarmış durumdadır. Hendek Savaşında Huyey b. Ahtab, müşriklere haber göndererek yardım istemiş, bu vesileyle Medine içindeki Müslümanların ailelerine saldırmayı planlamıştır. Bu durum Müslümanları çok endişelendirmiştir. Bu endişeyi Ebû Bekr şöyle dile getirmiştir; "Medine'deki çoluk çocuğumuz için Benî Kureyza Yahudilerinden duyduğumuz endişe ve korku, Kureyş ve Gatafandan korktuğumuzdan fazla olmuştur. Zaman zaman Sel Dağına çıkar ve Medine evlerine bakıp onların selamette olduğunu gördükçe Allah'a dua ederdim."[1074] Hatta Yahudilerden bazı gruplar, Medine'ye girmeye çalışmış ancak Hz. Peygamber'in görevlendirdiği Zeyd b. Harise ve Seleme b. Eslem komutasındaki askeri birlik ve devriyeler, onları engellemiştir.[1075] Yine Hassan b. Sabit'in evine saldırmak istemişlerdir. Ancak Hz. Peygamber'in Safiyy isimli halası, saldırgan yahudiyi öldürmüştür.[1076] Bu anlatımlar Yahudiler ile Müslümanların ilişkilerindeki kırılmaların göstergesidir.

Yahudilerin baştan beri Medine'de, otoritelerini koruma ve sürdürme mücadeleleri, Hz. Peygamber'in hicreti ile önemli oranda akamete uğramıştır. Abdullah b. Übeyy b. Selül b. Selül'ün bu anlamda beklenti içerisinde olduğu rivayeti[1077] önemli görülmelidir. Bu beklentinin boyutu, Mekkelilerin Medine'de öncelikle kimi muhatap aldıklarını gösteren mektupları dikkate alınırsa daha iyi anlaşılmaktadır. Mekkeliler, Medinelilerin Hz. Peygamber'i himaye etmesi nedeniyle, Abdullah b. Übeyy b. Selül b. Selül'e bir uyarı

[1074] Vakidî, II, 460.
[1075] Vakidî, II, 462.
[1076] Vakidî, II, 463.
[1077] İbn Hişam, III, 401

mektubu[1078] göndermişlerdir. Hicretin Yahudiler arasında meydana getirdiği rahatsızlık onların tepkilerinde zaman zaman gün yüzüne çıkmıştır. Yahudilerin Müslümanların çoğalmaması için kadınlara büyü yaptıkları, dolayısıyla Müslüman kadınların çocuk doğuramayacakları şeklindeki söylentinin[1079] özellikle yayılmaya çalışılması, bu rahatsızlığı gösteren bir olgu olarak algılanabilir.

Özellikle Hz. Peygamber'in Müşriklerle fiili mücadelesinin başlaması ile birlikte, Medine ve civardaki Yahudilerin, muhtemelen Müslümanların otoritesini ve güvenliğini tehdit eden pozisyonlar alması, uyarılmaları ihtiyacını doğurmuştur.[1080] Nitekim Bedir Savaşı sonrasında Hz. Peygamber, adeta Yahudilerle savaş şartlarının oluştuğu izlenimini veren bir diyalog ortaya koymuştur. "Ey Yahudi topluluğu Allah'ın Kureyş'e verdiği musibetin aynısının, size isabet etmesini istemiyorsanız Müslüman olunuz." Onlar da; "Ey Muhammed! Sen savaşı bilmeyen tecrübesiz Kureyşten birtakım kişileri katlettiğine aldanma. Vallahi sen bizimle savaşırsan bizim nasıl insan olduğumuzu ve senin bizim gibisi ile karşılaşmadığını göreceksin." Bu durum Hz. Peygamber'e inen ayetlere de yansımıştır.[1081]

Hz. Peygamber'in Medine'deki yaşanan iç sorun karşısında neden bu kadar sert bir tutum takındığı önemli bir sorudur. Yahudilerin özellikle sadece bireysel tepkilerinin ötesinde, karşı reaksiyonun Medine'deki otoriteyi ve Müslüman varlığını tehdit eder bir seviyeye ulaşması, bu kararda etkili olmuştur. Yahudilerin, Medine'nin aslî unsuru olan Ensar arasında geçmiş olayları anarak tahrik edici davranışlar ortaya koymaları, bu tehditin algılanmasında belirleriyicidir. Bu anlamda Buas Savaşı'na atıfta bulunulmuş-

---

[1078] İbn Habib, *Kitabü'l-Muhabber*, 271; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 217; Özdemir, 18.
[1079] Taberî, *Tarih*, IV, 233.
[1080] İbn Hişam, II, 252-3; krş. KK, 3Ali İmran 72.
[1081] İbn Hişam, II, 252; krş. KK. 3Ali İmran 13, 65.

tur.[1082] Şe's b. Kays, bu yöndeki çabalarıyla yeniden bir savaşa neden olmak üzereyken Hz. Peygamber'in müdahalesiyle sükûnet temin edilmiştir.[1083] Bu durum karşısında Yahudilerin Medine'deki varlığının en azından zihinsel planda tartışılmaya başlandığını düşünmek mümkündür.

Medine Yahudilerinin, kendi içlerinden Müslüman olanlara yönelik de bir tavır içerisine girdikleri ve psikolojik baskı oluşturduklarını düşünebiliriz.[1084] Bu nedenle Kur'an'da müminler, Ehl-i Kitaba tabi olmamaları noktasında uyarılmışlardır.[1085] Uyarılma alanı, doğal olarak Müslümanların aleyhine olan şer işlerdir. Bu uyarının zemininde Müslüman olan Ensar grubunun Yahudilerle öteden beri süregelen dostlukları ve Cahiliye döneminden devşirilen ittifak gelenekleri vardır. Cahiliye dönemi ittifak geleneği önemli oranda velayet kavramıyla ilişkili olup belirli yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir. Uzun yıllara dayanan bu dostluk ve birliktelik, aleyhte faaliyetlere rağmen Müslümanların Medine'deki varlıklarını tehdit etmeye başlayınca müdahele edilmiş ve onların sırdaş edinilmemesi ve bu yolla Müslümanların yıpratılmasına ve varlıklarına yönelik hareketlere müsaade edilmemesi istenilmiştir.[1086] Zira Yahudilerin Müslümanlar aleyhine davranışları, Medine'de iyice aleniyet kazanmıştır. Bununla ilgili hareketler Müslümanların bilgisi dışında da değildir. Nitekim böyle bir toplantı gününde Ebû Bekir, Yahudilerin bilginlerinden birinin evine gitmiş, yapılan konuşmalar neticesinde Finhas isimli kişinin alaycı ve pervasız konuşması karşısında o kişiye bir tokat darbesi indirmiştir. Ve eğer aramızda bir ahit olmasaydı senin başını vururdum demiştir. Olay Hz. Peygamber'e intikal etmiş ve Finhas söylediklerini inkâr etmiştir. Bunun üzerine Finhas'ın pervasızlı-

---

[1082] İbn Hişam, II, 257-8.
[1083] İbn Hişam, II, 258-9.
[1084] İbn Hişam, II, 260; krş. KK. 3Ali İmran 100.
[1085] İbn Hişam, II, 259-260.
[1086] İbn Hişam, II, 262; krş KK. 3Ali İmran 118.

ğını ifade eden ayetler inmiştir.[1087] Bu ayetlerden birinde de onların davranışlarının ve sözlerinin eziyet olduğu dile getirilmiştir.[1088] Yahudilerin, dinî emirlerin yerine getirilmemesi yönünde Müslümanları kışkırttğına dair ayetler söz konusudur. Örnek olarak, infak edilmesini engellemeye çalışmışlardır.[1089] Bir anlamda Hz. Peygamber'e, Mekkeli Müşriklerin Mekke'de reva gördüğü davranışlar, benzeri şekilde Medine'de Yahudiler tarafından yapılmaya başlanmıştır.[1090] Hizipleşmeler baş göstermeye başlamıştır. Gatafandan ve Kureyza Yahudilerinden hizipleşmeyi körükleyenlerin isimleri İbn Hişam tarafından verilmiştir.[1091] Benî Nadir Yahudileri, Hz. Peygamber'e bir suikast bile planlamışlardı. [1092]

Bununla birlikte Medine'de antlaşmalara riayet etmek isteyen Yahudiler de yok değildi. Hz. Peygamber onları övmüştür. Muhayrik bunlardan biridir. O Uhud'da Müslümanların yanında yer almış, Hz. Peygamber onun hakkında "Yahudilerin hayırlısı" demiştir.[1093] Bu minvalde, karşılıklı anlayış devam ettiği sürece Hz. Peygamber'in de aynı şekilde antlaşmalara riayet ettiği görülmektedir. İlişkiler devam etmiş, olumsuz durumlarda sorumluluklar yerine getirilmiş, özellikle diyet konusunda bir titizlilik gösterilmiştir.[1094]

Hz. Peygamber'in Yahudilerle olan savaş boyutlu mücadelesi, biribirinin devamı niteliğindeki olaylar zinciri ile izah edilebilir. Başlangıçta Medine'deki dengeyi bozmaya yönelik hareketler ve bunların engellenmesi için yapılan sürgün sonrasında, Hicaz bölgesindeki tüm Yahudilerin peş peşe

---

1087 İbn Hişam, II, 263; Krş. KK. 3Ali İmran 181.
1088 İbn Hişam, II, 264; KK. 3Ali İmran 186.
1089 İbn Hişam, II, 265; KK. 4Nisa37.
1090 İbn Hişam, II, 266;krş. KK. 4Nisa44.
1091 İbn Hişam, II, 268, 286.
1092 İbn Hişam, II, 270.
1093 İbn Hişam, III, 118-9; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 153.
1094 İbn Hişam, III, 484, 486.

tepkileri, bütün bu olayların nedeni olarak algılanabilir. Bu durum Yahudilerin illa ki suçlu olmaları ile izah edilen bir bağlam olarak da algılanmamalıdır. Yahudilerin siyasal hâkimiyet ihtiraslarının, Müslümanların ve İslamın istikbalini tehlikeye sokması, böyle bir sonuca varılmasında etkili olmuştur da diyebiliriz. Dolayısıyla karşılıklı var olma ve siyasal hâkimiyet mücadelesi, bu dönem Yahudilerine karşı yürütülen siyasette etkin bir unsurdur diyebiliriz.

2.1. Benî Kaynuka'nın Medine'den Sürülmesi

Medine'nin önemli unsurlarından biri olan Yahudiler ile Hz. Peygamber, Hicret sonrası antlaşma yapmış ve antlaşma gereği karşılıklı sorumluluklar yüklenilmiştir.[1095] Bu sorumlulukların en önemlisi, aleyhte davranışlardan uzak durmak ve saldırı durumunda ortaklaşa savunmada bulunmaktır.[1096] Buna rağmen Bedir sonrası onlardan bazı kimselerin, aleyhte sözler sarfedip şiirler söyleyerek tahrik edici davranışta bulunmaları üzerine Hz. Peygamber, onları toplamış ve uyarmıştır. Bu uyarı karşısında, antlaşmayı bozduklarını gösteren sözler sarf etmeleri, iplerin kopmasına neden olmuştur.[1097] Benî Kaynuka, Yahudi toplulukları içerisinde antlaşmayı bozan ilk topluluktur.[1098] Enfal 59'un bu bağlamda, müslümanlanları uyarı niteliğinde nazil olduğu ifade edilmiştir.[1099] Bu ayet nazil olunca Hz. Peygamber, "Benî Kaynuka'nın ihanetinden endişeleniyorum" demiştir. Nihayet bu yöndeki işaretler üzerine Hz. Peygamber, harekete geçmiştir. İbn Hişam'ın rivayetinde ise, Benî Kaynuka Yahudilerinin, Müslüman bir kadına yönelik çirkin

---

1095 Hamidullah, *Vesaik*, 59-62; Özdemir, Mehmet, "Tarihsel Süreçte Müslümanların Barışa Katkısı", s. 85; Avcı, Casim, "Kaynûka", *DİA*, İstanbul, XXV, 88.

1096 Vakidî, I, 176.

1097 İbn Hişam, III, 65; Taberî, *Tarih*, IV, 342; Vakidî, I, 176; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 134; Baş, Eyüp, *İslâm'ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri*, Gökkubbe Yay. İstanbul 2004, s. 49.

1098 Halife b. Hayyat, 37.

1099 Taberî, *Tarih*, IV, 342.

davranışlarının, bu duruma neden olduğu belirtilmiştir.[1100] Nihayet toprak sahibi olmayan bu grup, sürgün üzere Hz. Peygamber'le anlaşmışlardır.[1101] Maide Suresi 51 ve 52, Yahudileri, eski antlaşmalara binaen korumak isteyen Abdullah b. Übeyy b. Selül hakkında nazil olmuştur.[1102] Bu ayetteki velayet kelimesi, dost anlamında değil himaye anlamındadır. "Yahudi ve Hıristiyanları veli edinmeyin" diye tercüme edilen ayet, Benî Kaynuka olayından sonra nazil olmuştur.[1103] O zaman İbn Übey ve Ubade b. Samit, onların halifi idi ve antlaşmalı olma adeti gereği onları korumaktaydı. Ayette buna işaret edilmiştir.[1104]

2.2. Benî Nadir'in Medine'den Sürülmesi

Benî Nadir Yahudilerinin, muhasara edilip antlaşma sonucu sürgün edilmelerinin nedeni ile ilgili olarak iki anlatım göze çarpmaktadır. Birincisi; Mekkeliler, bir mektup yazarak Benî Nadir Yahudilerini kendi taraflarında yer alma noktasında tehdit etmişlerdir. Bunun üzerine Benî Nadir bir suikast düzenleyerek Hz. Peygamber'i ortadan kaldırmak istemiştir. İkincisi ise Beni Nadir'in antlaşma gereği Benî Amirden iki maktulun diyetine ortak olmaları gerektiği halde, bunu yerine getirmemeleri, üstelik bir suikast teşebbüsünde bulunmalarıdır. Bunun üzerine Hz. Peygamber onları muhasara etmiş ve Medine'den çıkarılmaları üzere anlaşmıştır. Bunların bir kısmı Suriye'ye bir kısmı ise Hayber'e yerleşmiştir. Haşr Suresi de Benî Nadir hakkında nazil olmuştur.[1105]

[1100] İbn İshak, 368-9; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 134.
[1101] Belazûrî, *Futuh*, 23.
[1102] İbn Kesîr, III, 7; Şulul, 229.
[1103] İbn Hişam, III, 68.
[1104] İbn Hişam, III, 68; krş. 5 Maide 51.
[1105] İbn Hişam, III, 269-271; Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 23; Vakidî, I, 363; İbn Sa'd, 57; Belazûrî, *Ensâb*, I, 415. Abdurrezzak, b. Hemmam es-San'anî, *el-Musannef* (Mamer b. Raşid'in *el-Cami'* adıl eseriyle birlikte) thk. Habiburrahman el-Azamî, Beyrut, 1983, V, 358-360; Taberî, *Tarih*, IV, 445-7; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 162.

2.3. Benî Kureyza'nın Tasfiyesi

Kaynaklarda ifade edildiği kadarıyla Benî Kureyza, Hendek Savaşında antlaşmaları hiçe sayarak Kureyş'i desteklemiştir. Müslümanlara karşı savaş hazırlıkları içersine girmesinin[1106] istihbarat seriyyeleri ile tespit edilmesi üzerine[1107] Hz. Peygamber, Benî Kureyza kuşatmasını başlatmıştır. Yaklaşık bir ay süren kuşatma sonunda Benî Kureyza Sa'd b. Muaz'ın hakemliğini kabul ederek teslim olmuştur. Sa'd yaptığı hakemlikte Benî Kureyza'nın savaşçı erkeklerinin öldürülmesine ve kadın ve çocukların esir edilip, mallarının ganimet olarak alınmasına karar vermiştir.[1108] Kureyza Yahudilerinin öldürülme nedeni, Müslümanları yok olmanın eşiğine getirmeleridir. Eğer müşrikler o mücadeleyi kazansa idi, bütün Müslümanlar yok olacaktı. Bu yorum Sad b. Muaz tarafından yapılmıştır.[1109]

2.4. Hayber Gazvesi ve Fedek

H 7. yılda Hudeybiye antlaşmasından sonra Hz. Peygamber, Medine'nin 180 km. kuzeyinde, yaya olarak yaklaşık üç günlük mesafade olan Hayber üzerine yürümüştür. Daha önce de ifade edildiği gibi Hayber, Yahudilerin yoğun olduğu bir bölgedir. Özellikle Medine'den sürülen Benî Nadir Yahudilerinin bu bölgeye yerleşmiş olduğu bilinmekte olup onların Medine ticaretini tehdit eden bir konum aldıkları anlaşılmaktadır. Zira Şam ve Irak ticaret yolu, Hayber'den geçmektedir. Daha önceki Hendek Savaşının organizesinde de önemli payları olan Hayber Yahudilerinin, Medine aleyhindeki faaliyetleri nedeniyle bu bölgeye bir sefer düzenleme ihtiyacı duyulmuştur. Bu seferin Hudeybiye sonrası düzenlenmesi önemlidir. Zira bu antlaşma ile Mekke'den Yahudilere yapılabilecek yardımlar engellenmiştir. Bir buçuk

---

[1106] İbn Hişam, III, 322-330; Belazûrî, *Futuh*, 29; Taberî, *Tarih*, V, 492.
[1107] Vakidî, II, 457; İbn Sa'd, III, 98-99.
[1108] İbn Hişam, III, 328; Vakidî, II, 457, 496; İbn Sa'd, II, 74-5; Taberî, *Tarih*, V, 492; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 178-9.
[1109] Hattab, 164.

aylık muhasaradan sonra Hayber'deki Yahudilerle belirli şartlarla antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, Hayber'deki ürünlerin yarısı üzere anlaşılmıştır.[1110] Bu antlaşma metnine, Taberî'nin anlatımına göre "istenildiği zaman çıkarılacakları" maddesi de eklenmiştir.[1111] Bu son fıkranın eklenmesi Müslümanların kendilerine bir güvence olarak eklendiğini düşünmek mümkündür.[1112]

Fedek konusuna gelince; Fedek, Medine ile Hayber arasında yaklaşık Medine'ye 150 km. uzaklıktaki bir köydür. O dönemde çoğunlukla Yahudiler yaşardı. Benî Sa'd b. Ebî Bekr'in Hayber Yahudilerine yardım etmek üzere toplandıkları istihbaratı üzerine Hz. Peygamber, Hayber üzerine yürürken Fedek Yahudileriyle de savaşacağını bildirmek, onları korkutmak, İslam'a davet etmek üzere Muhayyısa b. Mesud'u elçi olarak göndermiştir. Önce reddetme eğiliminde olan Fedekliler, Hayber kalelerinin fethedilmesi ile ilgili haberleri alınca, "yarıcılık" üzere anlaşmışlardır. Ancak onların "istenildiği zaman çıkarılacakları" şartının burada da getirildiği rivayet edilmiştir.[1113]

2.5. Vadi'l-Kura

Hayber'e yakın bir bölgede bulunan Vadi'l-Kura'da, Arap ve Yahudi birçok kabile yaşıyordu. Hz. Peygamber Hayber'den sonra, Vadi'l-Kura üzerine yürümüştür. Kuşatma sonrasında Vadi'l-Kura Yahudileri de Hayber Yahudilerinin şartları üzere teslim olmuşlardır.[1114]

[1110] İbn Hişam, III, 455; Vakidî, I, 5; İbn Sa'd, II, 634; Taberî, *Tarih*, V, 610; İbn Kesîr, IV, 197.
[1111] Taberî, *Tarih*, V, 611.
[1112] Halil, İmadüddin, *Muhammed Aleyhisselam*, Trk. Trc. İsmail Hakkı Sezer, Yediveren Yay. Konya 2003, s. 359.
[1113] Vakidî, II, 706-7; Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân, 3*1-5, 41; Halife b. Hayyat, 50-1; Taberî, *Tarih*, V, 602, 610, 618.
[1114] Vakidî, II, 707; Belazûrî, I, 443-4; *Futûhu'l-Buldân*, 48; Halife b. Hayyat, 51; Taberî, *Tarih*, V, 612.

3. BİZANS

Risalet dönemine gelindiğinde, Cahiliyede olduğu gibi Bizans hâla güçlü bir devlet olarak Araplar üzerinde etkili idi. Hıristiyan kimliği ile birlikte düşünüldüğünde belki direkt Bizans değil ama bağlı Arap kabile ve devletleri Hz. Peygamber'in yönettiği Medine devletinin varlığından rahatsız olmuş görünmektedirler. Bu durum gönderilen elçilere ve bölgeden geçen Müslüman kafilelerine yapılan muamelelerden anlaşılabilir.[1115] Özellikle Bizans idaresi tarafından değilde güzergâh üzerindeki bağlı Araplarca düşmanlıkların sergilenmesi dikkat çekicidir. Dumetü'l-Cendel'de Ukeydir'in saldırgan tavırları, Müslümanları onlara karşı savaş kararına götürmüştür. Bu durumun Bizansla ilintili olduğu da düşünülmelidir. Ancak ifade etmeliyiz ki Hz. Peygamber'in Bizansla mücadelesi direkt bir savaştan ziyade Bizansa bağlı Arap kabileleri ve devletleri vasıtasıyla olmuştur. Kinde, Gassan gibi devletler böyledir. Bizansa bağlı olan topluluklar, Bizansa vergi ve diğer sorumluluklarla bağlı idi. Medineye komşu olan bu kabilelerin gerek elçilere gerekse gelişmekte olan Müslüman topluma karşı tehdit oluşturan davranışları nedeniyle onlara yönelik savaş kararı alınmıştır. Bizansın bu kabileler eliyle Müslümanlarla mücadele ettiğini söylemek mümkündür.

3.1. Mûte

Hz. Peygamber'in Bizans'a bağlı Arap kabilelerine de elçiler göndererek onları İslam'a davet etmesi, bilinen bir durumdur. Bu maksatla çıkan grupların birçoğu sayılarının çokluğu nedeni ile[1116] savaşçı olarak algılanıp öldürülmüştür. Hısma Seriyyesi bu anlamda bir örnektir. Mûte Seriyyesinde de elçilere yapılan kötü muamele, bir neden olarak önümüze konulmuştur. Mûte Seriyyesini tetikleyen en önemli olay Hz. Peygamber'in elçisinin öldürülmesidir. Busra Valisine giden elçi, Bizans'ın bir diğer valisi tarafından alı

[1115] İbn Habib, 114; Vakidî, I, 403; İbn Sa'd, II, 58.
[1116] Özdemir, 95.

konulmuş ve öldürülmüştür. Bu olay, Hz. Peygamber'ce savaş nedeni sayılmıştır. Zeyd b. Harise komutasında hazırlanan ordu, yola çıkmış ve Bizans'ın Araplardan da oluşan ordusuyla karşılaşmıştır. Müslümanlar geri çekilmek zorunda kalmışlardır.[1117] Mûte Seriyyesi, "Zatu Atlah seferinde şehit olan Müslümanların intikamını alma" amacıyla da irtibatlandırılmıştır.[1118]

3.2. Tebük Gazvesi

Alınan istihbaratlar çerçevesinde, Medine'ye saldırı hazırlığı içinde oldukları öğrenilen Bizans'a ve onun bağlılarına karşı h.9'da yapılan askerî bir harekettir. Medine ile Şam arasındaki Tebük mevkiine gelindiğinde, haberin asılsızlığı anlaşılmış ve Medine'ye dönülmüştür. Bu gazve esnasında bazı kabilelerle sulh antlaşmalarının yapılması önemlidir. [1119]

3.3. Üsame b. Zeyd'in Suriye Seferi

Hz. Peygamber, vefatına çok yakın bir zamanda, h. 11. yılda Üsame b. Zeyd komutasında askeri bir birliğin hazırlanmasını emretmiştir. Bizans'ın hedef alındığı bu seriyye, Hz. Peygamber'in hastalanması nedeniyle gerçekleştirilememiştir.[1120]

[1117] İbn Hişam, IV, 21; Vakidî, II, 755; İbn Sa'd, II, 128; Taberî, *Tarih*, V, 644; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 219.

[1118] Fayda, Mustafa, *Halid b. Velid*, İstanbul 1990; Caetani, Leone, *İslâm Tarihi*, Trk. Trc. H. Cahit Yalçın, İstanbul, 1925, V, 228.

[1119] İbn Hişam, IV, 228; Vakidî, II, 760; III, 990; Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 85; Taberî, *Tarih*, V, 742; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 256.

[1120] İbn İslak, II, 189; İbn Hişam, II, 318; Vakidî, III, 1026, 1117.

C. RİSALET DÖNEMİNDE SAVAŞ ANLAYIŞI ve MEŞRUİYYET

1. Savaş Ortamının Arka Planı Olarak Mekke Dönemi ve Kervanlara Yönelik İlk Saldırılar

Mekke dönemi göz ardı edilerek Medine döneminde Müslümanların yaptıkları savaşların değerlendirilmesi, Risalet dönemi savaşlarının saldırganlık ve tahakküm üzere kurulu olduğu gibi bir anlayışı ortaya çıkarmıştır.[1121] Ancak hicretin bir savaş ortamında gerçekleştiği tespit edilirse,[1122] Medine'de kurulan yeni yapının bir başka ifadeyle yeni Medine devletinin, Mekke yönetimi ile zaten savaş halinde olduğu dolayısıyla bu dönem savaşlarının anlaşılırlığı görülür.

Kureyş ile Hz. Peygamber arasındaki ayrışmanın Risaletin ilanı ile başladığı bir hakikattir. Risaletle birlikte Mekke gündemine oturan Hz. Peygamber'in tutumu, Mekke'de toplumsal dalgalanmalara neden olmuştur. Aile fertlerinden Müslüman olan kimseler, toplumu endişelendirmiştir. Değişimin genel olarak toplumlarda rahatsızlık meydana getirmesi normal bir durumdur. Zayıf olan kimselerin, kölelerin İslamı tercih etmesi ilişkilerde nitelik değişmesine yol açmıştır. Mekke'nin alışageldik baskıcı ve zalim tutumu karşısında duran bir iradenin belirmesi, bu durumu eleştirmesi, bu ortamdan nemalananları paniğe sevketmiştir. Bu durumun Mekke ileri gelenleri tarafından endişe verici ve ciddi sonuçlar doğurabileceği öngörüsü, eğer doğru ise daha Hz. Peygamber ilk vahiy aldığında; Hz. Hatice ile birlikte yanına gittikleri bilge insan Varaka b. Nevfel tarafından dile getirilmiştir. Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'e "yalanlanacağını ve eziyet edileceğini,

---

[1121] Caetani, III, 192; Brockelmann, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Trk. Trc. Neşet Çağatay, TTK. Yay. Ankara 1992, s. 19.
[1122] Hamidullah, *Hz. Peygamber'in. Savaşları*, 56-57. krş. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 219.

kendisiyle savaşılacağını haber vermesi”,[1123] önemlidir. Bu durum bir tarihsel tecrübenin yorumu olabileceği gibi geleneksel şartlarda Risalet mücadelesinin Araplarca savaş nedeni sayılabileceğini de ifade etmiş olabilir.

Gerçekten de Hz. Peygamber, risalet görevini yerine getirirken tepkiler almaya başlamıştır. Hz. Peygamber'i himayesine alan Ebu Talib'in desteği karşısında Kureyş, duyduğu rahatsızlıkları Ebû Talib'e ulaştırmıştır. Hatta ithamlarına “kavm içinde bölücülük yapması” gibi hususları da ekleyerek Hz. Peygamber'i teslim alıp öldürme iradelerini ortaya koymuşlardır.[1124] Kureyş açısından bu sonuç, kabilenin yeniden toparlanmasının yegâne yolu görülmüştür. Ebû Talibin de bu görüşmelerden etkilendiği ve Hz. Peygamber'i ikna etme anlamında girişimlerinin olduğunu öğreniyoruz. Özellikle Müşrikler, gayretlerinden netice alamamaları üzerine, bir anlamda Ebû Talib'e ültimatom vermişlerdir. “Senin aramızda yaşın, şerefin ve mevkiin itibariyle bir yerin varsa da yeğenini bu halde bırakmayacığız, yok edeceğiz ya da ilahlarımıza küfretmekten, atalarımıza saldırmaktan dinimizi eleştirmekten vaz geçsin. Dilersen bizimle savaş, dilersen onu terk et, biz sana durumumuzu arz ettik. Seninle savaşmak ve seninle düşman olmak istemezdik. Tek çıkar yolumuz bu, düşün taşın kararını bize bildir.”[1125] demeleri, artık fiilen savaş taktiklerinin başladığını göstermektedir. Kureyş, kendi açısından Hz. Peygamber'in söylemlerini, eziyet olarak algılamaktadır.[1126]

Hz. Peygamber ve Müslümanlara reva görülen bunca muamelelere neden olarak gösterilen olgular, dikkat çekicidir. Onlara göre; “Hz. Peygam-

---

[1123] İbn Hişam, I, 315.
[1124] İbn İshak, 209; Taberî, *Tarih*, IV, 128.
[1125] İbn İshak, 210; krş. Özdemir Mehmet, “Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı”, s. 3.
[1126] İbn İshak, 211-2.

ber, aralarına fitne sokmuştur. Dinlerini ayıplamış ve onları cahillikle itham etmiştir. Tanrılarına küfretmiş, birlik ve beraberliklerini bozmuştur."[1127]

Buna karşın Müslümanların algılamasında, müşriklerce reva görülen bu muamelenin nedeni, müslümanların inançlarıdır. Hz. Peygamber'i öldürmek üzere Kâbe avlusunda yapılan girişime karşı Ebû Bekir yardıma koşmuş ve "Rabbim Allah'tır diyen bir kimseyi öldürecek misiniz?" diyerek müdahale etmiştir.[1128] Ebû Cehil'in, namaz kılarken Hz. Peygamber'in boynuna ayağı ile bastığı da rivayet edilmiştir.[1129] Bu olaylardan Hz. Peygamber'in çocukları da ayrı tutulmamıştır. Fatıma'nın başı yarılmıştır.[1130] Ebû Bekr'in kafasını yarıp saçlarını yolmuşlardır.[1131] O dönem kültürü için tüm bu davranışlar, bir savaşın meşru zeminini oluşturabilecek nitelikte ve şiddettedir. Hamza'nın Müslüman oluşu sürecinde Hz. Peygamber'e Ebû Cehil tarafından yapılanları haber veren cariye, Hz. Peygamber'in sövgü ve hakaretlere bir cevap vermediğini ifade etmektedir.[1132] Bu durum Hz. Peygamber'in, Müşriklerin algıladığı şekliyle bir hakaret davranışı içerisinde olmadığının bir işareti olabilir. Hz. Peygamber'in bireysel olarak onlara hakaret anlamında mukabelede bulunmadığını ve müşriklerin iddia ettiği gibi bir söz etmediğini ifade etmek gerekir. Onların hakaret olarak algıladıkları, ayetlerde geçen onların durumu ve putları hakkında söylenenler olabilir. Müşriklerin hakaret iddiaları, özellikle kendilerinin yorumudur, diyebiliriz. Ayrıca "sövme" kelimesi eleştiri anlamında kullanılmış olabilir. Zira Ebû Talib'in iman etmemedeki gerekçesi, öldükten sonra sövülme korkusudur.[1133]

[1127] İbn İshak, 257; İbn Hişam, I, 384, 392, 397, 459.
[1128] İbn Hişam, I, 385; Taberî, *Tarih*, IV, 143-4; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 80.
[1129] İbn İshak, 292; İbn Hişam, I, 385.
[1130] İbn İshak 296.
[1131] İbn Hişam, I, 385.
[1132] İbn Hişam, I, 387-8.
[1133] İbn Hişam, II, 74

Kureyş'in bu tepkisi Ebû Talib ile arasındaki diyaloglara da yansımıştır. Hz. Peygamber'in ilahlarına hakaret ettiği, dinlerini eleştirdiği ve onları akılsızlıkla itham ettiği yolundaki algılamalarını ifade etmişlerdir. Bunun gereği olarak "ya vazgeçmesi ya da Ebû Talib'in aradan çekilmesi ve böylelikle Kureyş'in Hz. Peygamber'i bertaraf etmesi" seçeneğinin sunulması,[1134] aslında Hz. Peygamber'le Kureyş arasındaki savaşın şartlarının, Kureyş açısından da oluştuğunu göstermektedir.

Psikolojik planda savaşı başlatan Müşrikler, bunun yeterli olmadığını görünce fiili hareket başlatmışlar ve Ebû Talib'e verilen ültimatomda zikredilen savaş tehdidini harekete geçirmişlerdir. İlk kanın akıtılması böyle bir zamana rastlamaktadır. Müslümanların Mekke'nin mahallelerinden birinde gizlice namaz kılarken görülmeleri üzerine, müşriklerle Müslüman grubun, İbn İshak'ın tabiriyle savaşmaları söz konusudur. Burada ilk kan akıtılmış[1135] ve diyebiliriz ki savaş artık daha somutlaşmaya başlamıştır. Bundan sonraki aşamada işin ciddiyeti anlaşılmış ve Kureyş'in, ambargo ile Müslümanlar üzerindeki psikolojik harp uygulamaları, daha da yoğunlaşmıştır. Bu ambargo da yazılı bir antlaşma ile resmiyete kavuşturulmuştur.[1136] Bu resmiyet Müslümanlar tarafından da işitilmiş ve savaş durumu şartları nedeniyle Ebû Talib de dahil olmak üzere Allah'a dua etmeye başlamışlardır.[1137]

Müslümanlara karşı, Cahiliye savaş hukukunun kuralları işlemeye başlamış, zayıf durumda olanlara fırsat bulundukça şiddet uygulanmıştır. Bu şiddetin en önemli tezahür şekli, dövme ve zarar verme uygulamasıdır. Alış verişi engelleme ve hayatı idame imkanlarının kısıtlanmasıdır. Bu durum yaklaşık üç yıl devam etmiştir.[1138] Bu bağlamda Müslümanların Medine dö-

---

[1134] İbn İshak, 204; İbn Hişam, I, 350; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 63-5.
[1135] İbn İshak, 203; İbn Hişam, I, 350; Taberî, *Tarih*, IV, 122; İbnü'l-Esîr, II, 61.
[1136] İbn İshak, 213; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 79.
[1137] İbn İshak, 14.
[1138] İbn İshak, 216.

neminde kervanlara yaptıkları müdahale, nitelik bakımından Müşriklerin, Müslümanlara karşı ticarî ve ekonomik ambargosundan hiç de farklı değildir.[1139] Zira her iki uygulama da tehdit olarak algılanan muhatabın, lojistik imkânlarının sınırlanmasından ibarettir. Bu uygulama, Müşriklerce o kadar şiddetle devam ettirilmiştir ki, açlık nedeniyle çocukların çığlıkları Mekke sokaklarından işitilir olmuştur. Bu duruma, bazı müşrik ailelerin vicdanı dayanamamış ve bu uygulamanın son bulması için girişimler olmuştur. Ancak genel politika devam ettirilmiştir.[1140]

Müşriklerin, Cahiliye savaş geleneği çerçevesinde uyguladıkları, düşmanı zora sokma taktiklerinde yeteri kadar başarı sağlanamayınca, yine bu savaş anlayışının gereği olarak, "düşmanın liderini yok etme" yolları araştırılmıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber'e karşı, onu ortadan kaldırma planları yapılmıştır. Böyle bir planın sırada olduğunu tahmin eden Ebû Talib, Hz. Peygamber'i korumasına almış ve bunu bir şiirle dile getirmiştir.[1141]

Daha Mekke döneminde iken görülmüştür ki, zayıf durumda olan kişi ya da gruplar her zaman saldırı ve tecavüzlere açık durumdadır. İşte Müslümanlar da, o dönemde henüz zayıf bir grup olduklarından olsa gerek bu savaş uygulamaları reva görülmüştür. Bu dönemde yaşanan olaylar, Medine döneminde Müslümanların askeri faaliyetlerinin niteliğine etki etmiştir, diyebiliriz. Nitekim özellikle Mekke döneminde zayıf durumda olan Müslüman gruba, Hamza gibi güçlü kimselerin katılması, karşı saldırı davranışlarının hafiflemesine neden olduğu ifade edilmiştir.[1142] Ömer'in Müslüman olması ile de aleni olarak ibadet edebilme imkânı olmuştur.[1143] O zamana

---

1139 Krş. Polat, Selahattin, "Hz. Peygamber'in İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler", EÜİFD, Kayseri 1988, V, 118.

1140 İbn İshak, 219; İbn Kesîr, Ebi'l Fida, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Daru'l-Fikr, Beyrut 1992, c. II/ııı, 47.

1141 İbn İshak, 217-8.

1142 İbn İshak, 230.

1143 İbn İshak, 244.

kadar dinî yaşantıları üzerindeki baskı, Müslümanları, kendilerini gizleme gibi bir mecburiyetle karşı karşıya bırakmıştır. Kur'an'ı açıktan okuyan Abdullah b. Mesud'un, kan revan içinde kalacak şekilde dövülmesi de[1144] mevcut dinî ortamı izah eden örneklerdendir. Özellikle köle veya köle kökenli olan kişilere karşı, bu savaş uygulamaları daha rahat bir şekilde uygulanmıştır.[1145] Risaletle oluşan yeni yapı, yeterince güçlü olmadığı için, Müslümanlara yapılanlar karşısında güçlü bir direnç gösterememiştir.

Hicret öncesi savaş şartlarının oluştuğunun önemli bir göstergesi de Akabe biatlarıdır. Akabe biatlarında bu algılama, hem Müslümanlar için hem de müşrikler için belirgindir. Müşrikler bu biatı işittiklerinde, Hz. Peygamber'in Kureyşle savaşmak üzere toplandığı yorumunu yapmıştır.[1146] Müslüman olan kişiler de bu biatta, savaşmak için izin istemişlerdir. [1147] Konuyla ilgili rivayetler incelendiğinde, Hz. Peygamber'in de böyle bir durumun farkında olarak Akabe'de insanlarla sözleştiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber İkinci Akabe'de; "çocuklarınızı ve kadınlarınızı koruduğunuz şeyden, beni korumanız üzere sizinle beyatleşiyorum" demiştir.[1148] Onlardan Bera b. Marur da "biz harb ehliyiz ve silah sahibiyiz, bunlar bize ecdadımızdan miras kalmıştır" şeklinde mukabele etmiştir. Bu konuşma sürerken araya Ebû Heysem b. Teyyihan girmiş ve "Ya Rasülallah bizimle bazı adamlar (Yahudiler) arasında bağlar vardır. Biz onları keseceğiz. Eğer bunu yaparsak ve Allah seni galip kılarsa dönmeni ve bizi terk etmeni umar mısın? Bunun üzerine Hz. Peygamber tebessüm etmiş ve "Hayır, bilakis kanınız kanım, hareminiz haremim, ben sizdenim ve siz de bendensiniz. Sizin harb ettiklerinizle harb ederim. Barış yaptıklarınızla barış yaparım."[1149] söz-

---

[1144] İbn İshak, 246.
[1145] İbn İshak, 252-3; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 66.
[1146] İbn Hişam, II, 109; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 101.
[1147] Hattab, 41; Hamidullah, 37.
[1148] İbn Hişam, II, 103; Taberî, *Tarih*, IV, 186.
[1149] İbn Hişam, II, 104; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 99-100.

leriyle aslında nasıl bir ortamda antlaşma yapıldığını gözler önüne sermiştir. Yine Abbas b. Ubâde, Akabe biatları yapıldığında etrafındakilere şöyle seslenmiştir; "ey Hazrec topluluğu bu adamla niçin beyatlaştığınızı biliyor musunuz?" Evet cevabını aldıktan sonra şöyle devam etmiştir; "Siz onunla insanların kırmızısı ve siyahıyla harb etme üzerine beyatlaşıyorsunuz…" [1150] Hz. Peygamber'e dönüp "seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki eğer dilersen yarın Mina halkının etrafını kılıçlarımızla doldururuz. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "bununla emrolunmadık, yolculuk eşyalarınızın yanına dönünüz." diye teksin etmiştir.[1151] Buradan anlaşılmaktadır ki, Akabe Biatlarına gelinceye kadar Müşriklerle Müslümanlar arasında zaten özellikle Müslümanların karşılık vermesi noktasında fiiliyata geçmemiş bir savaş vardır. Hz. Peygamber de bunu bilmekte ancak böyle bir emir almadığı için, karşılık verme noktasında bir karar vermemiştir.[1152] İkinci Akabe beyatının bir adı da "Harb Beyatidir".[1153] Düşmanlık gösteren herkesle savaşmak üzere beyatlaşılmıştır. Sa'd b. Ubade de "İkinci Akabe Beyatında harb beyatıyla beyat ettik" demiştir.[1154]

Akabe biatından haberdar olan ve gerçekliğini tespit eden Kureyş, hemen Mina'dan Mekke'ye hareket edip biat edenleri aramış, Sad b. Ubade'yi yakalayıp dövmüştür.[1155] Burada İbn Ubade esir alınmıştır.[1156] Onu esaretten ve işkenceden, daha önce antlaşması olan Cubeyr b. Mutim ve Haris b. Har kurtarmıştır.[1157] Bu durum, fiili bir savaşın varlığına işaret eder.

1150 İbn Hişam, II, 105-6; Taberî, *Tarih*, IV, 188.
1151 İbn Hişam, II, 109; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 101.
1152 Taberî, *Tarih*, IV, 189.
1153 İbn Hişam, II, 115; Taberî, *Tarih*, IV, 187, 191.
1154 İbn Hişam, II, 115.
1155 İbn Hişam, II, 110.
1156 İbn Hişam, II, 110.
1157 İbn Hişam, II, 111.

Artık devletleşen bu yapının çekirdeğinde, Mekke'de oluşmaya başlayan ve bir anlamda kabile sosyal yapısının alternatifi konumunda algılayabileceğimiz; inanç birliği üzere kurulu yeni bir sosyal yapı vardır. Kabile anlayışının doğal sonucu olan savaş anlayışı, artık bu Müslüman grubunun da bir şekilde savaş anlayışını zorunlu olarak etkilemektedir. Kabile anlayışındaki kabile bireylerinden birine yapılabilecek en küçük sözlü müdahaleler bile savaş nedeni sayılmaktadır. Hal böyle olunca, yeni yapı için de bu anlamdaki sözlü tecavüzler ve daha şiddetli uygulamalar, Mekke'de oluşan Müslüman grup ile muhatapları arasında, savaş şartlarının oluştuğu noktasındaki yargıya, bizleri rahatlıkla ulaştırabilir.

Mekke ile savaş halinin önemli bir göstergesi Medine Sözleşmesine de yansımıştır: "Medine'deki hiçbir müşrik, Kureyşin ne malını ne de canını himaye edemez."[1158] Bu çok önemli bir maddedir. Zira Müslümanlar, Kureyş ile savaş halinde olduğu için Medine müşriklerine, Kureyş'i himaye yetkisi tanınmamıştır. Ayrıca burada düşman olarak seçilen muhatapların bir inancın mensupları değil düşmanlık gösteren insanlar olduğu görülmektedir.

Savaş şartlarındaki bu uygulamalarla Mekke, Müslümanlar için yaşanamaz bir hale gelince, yine önemli bir savaş nedeni olarak kabul edilen "insanların yurdundan çıkmak durumunda bırakılmaları" muamelesine maruz kalmışlardır. Müslümanların Mekke'de silahsız dolaşmaları imkânsız hale gelmiştir. Bu durumdan şikâyet eden bir Müslüman Hz. Peygamber'e; "Ya Rasülallah, silahlarımızı bırakıp güven içinde yaşayacağımız günler gelmeyecek mi?" şeklinde sormuş o da "biraz daha ağlayacağız, nihayet sizden biri pek çok insan içinde, yanında hiçbir demir alet olmadan oturacak ve kalbine korku gelmeyecek" buyurmuşlardır.[1159] Artık Mekke yaşanır olmaktan çıktığı için, Müslümanlar Habeşistan'ı bir çıkış yolu olarak görmüş-

---

1158 İbn Hişam, II, 173.
1159 İbn İshak, 232

lerdir.[1160] Cahiliye dönemi ve öncesi için insanların yurtlarından çıkmak durumunda bırakılmaları, önemli bir savaş nedenidir. Bu paralelde Habeşistan, Müslümanların ilk çıkış arayışını temsil etmektedir. Tek başına bu çıkış arayışı bile Mekke'de savaş şartlarının nasıl cereyan ettiğini gösteren bir örnektir.[1161] Habeşistan hicretine katılmayan Müslümanlar ise durumlarını gizlemişlerdir.[1162] Habeşistan hicretini yorumlayan Ümmü Seleme, "Mekke bize dar geldiği zaman" ifadesini kullanmıştır.[1163]

Mekke'de yaşanan bu gergin ortamın, nihayet açık bir savaş ilanı olduğu, yine bu gerilimin tarafı olan müşriklerce ortaya konmuştur. Kureyş ileri gelenleri son olarak "Ya sen bizi yok edersin ya biz seni." demişlerdir.[1164] Ayak takımından kişilere de buna dönük hareketler yaptırılmıştır.[1165] Akabinde bu ilanın gereği olan davranış ve geleneklerden kaynağını alan savaş uygulamaları devreye girmiştir. Hicret esnasında geri kalan mallara adeta ganimet malı olarak el konulmuştur. Hicret sonrası Mekke'deki Müslümanların evlerine ve mallarına Kureyş sahip çıkmıştır. Nitekim Cahş b. Riab, Mekke'deki evinden çıkınca, Ebû Süfyan onlara saldırmış ve evlerini Amr b. Alkame'ye satmıştır.[1166]

Mekkelilerin Hz. Peygamber'e karşı savaşı çoktan başlattıklarının önemli bir göstergesi de Ebu Süfyan'ın Medineli Ensara yazdığı mektuptur. Bu

---

1160 İbn İshak, 232; İbn Hişam, I, 434; Taberî, *Tarih*, IV, 138; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 77; İbn Kesîr, II/ııı, 64.
1161 Başka örnekler için bk. İbn İshak, 259, 269, 271-2; İbn Ebî Şeybe, 172.
1162 İbn İshak, 232; İbn Kesîr, III/ııı, 66.
1163 İbn İshak, 273.
1164 İbn Hişam, I, 396.
1165 İbn Hişam, I, 384.
1166 İbn Hişam, II, 169, Buharî, 64/84; Hamidullah, 40.

mektupta Ebu Süfyan ensarı tehdit etmiş ve eğer Hz. Peygamber ve arkadaşlarını Medine'den çıkarmazlar ise onlarla da savaşacağını ilan etmiştir.[1167]

Mekke'den devralınan acı miras üzerine ve Risaletin takriben on üçüncü yılının sonlarına doğru, bunca yaşanan olumsuzluklar karşısında büyük bir özveri ve fedakârlıkla oluşuturulan Müslüman toplumun varlığını koruyabilmek ve geliştirebilmek adına ilk defa fiilen mukabil hamlede bulunmak zorunluluğu kendiliğinden oluşmuştur. Risaletten on üç yıl sonra müşriklerle savaş için hazırlıklar başlamıştır.[1168] Medine'ye varıştan sonra da savaş için karar alınmıştır.[1169]

Müslümanlar açısından savaşın meşruiyet zemini, her savaş için ayrı ayrı incelenebilir olmakla birlikte, esas nedenin Mekke dönemi ile ilişkili olduğu açıktır. Bu anlamda İbn Hişam'daki, Hz. Peygamber'in müşriklerle arasındaki soruna işaret eden rivayet önemli görülmelidir. Hz. Peygamber şöyle demiştir:

"Yazık şu Kureyş'in haline… Harb onları yedi bitirdi. Benimle Arabın arasını serbest bıraksalar ne olur. Aradan çekilseler...[1170]

Anlaşıldığı kadarıyla sorun, müşriklerin, Hz. Peygamber'in görevini yapmasına engel olmasıdır. Bu davranışlar mukabilinde Hz. Peygamber, karşı bir duruş sergilemiş ve yapılanlara direneceğine dair işaretler vermiştir. Nitekim Ebû Cehil'in Hz. Peygamber'e eziyetleri karşısında; "Ey Ebû Cehil çok geçmeden az gülecek çok ağlayacaksınız… demiştir.[1171] Bu, Hz.

[1167] İbn Habib, *Kitabü'l-Muhabber*, s. 271; Hamidullah, Muhammed, *Mecmuatü Vesaikü's-Siyasiyye li Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilafeti'r-Raşide*, Beyrut 1985, 70; Abdürrezzak, V, 358; Koçyiğit, Talat, Abdullah b. Übeyy b. Selüly, *DİA*, İstanbul 1988, I, 140.

[1168] İbn Hişam, II, 317; krş. Özel, Ahmet, *İslâm Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, s. 44-5; Yaman, Ahmet, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, s. 64-70, Mahmudov, 28.

[1169] İbn Hişam, II, 318.

[1170] İbn Hişam, III, 425.

[1171] Taberî, *Tarih*, IV, 166-7.

Peygamber'in bir tehdidi olarak algılanabilir. Ayrıca Müslümanların artık fiili tepki vermeye hazır olduklarının işareti sayılabilir.

Dolayısıyla Hicret sonrası Kureyş'e yönelik askerî operasyonların arka planında, Mekke döneminde yaşananlar vardır. Hicret sonrası Kureyş'e karşı yapılan savaşlar meşruiyetini, Mekke döneminde fiilen ilan edilen savaştan almaktadır. Nitekim Kureyş'in üçüncü girişimleri de Ebû Talib nezdinde sonuç vermeyince, olaylar şiddetlenmiş ve İbn Hişam bu durumu "harp kızıştı" şeklinde yorumlamıştır.[1172] Bunun üzerine Ebû Talip bir şiir okumuş ve "…Allah'a yemin ederim ki bizim neslimizden bir tek kişi kaldıkça ne bizden ne onlardan düşmanlık ayrılmayacaktır…"[1173] demiştir. Bu ifadeler bile aslında savaşın daha başlangıçta ilan edildiğini göstermektedir. Hz. Peygamber'in alternatif yaşam yeri arayışına girmesi, bu anlamda Habeşistan hicreti ve Taif yolculuğu, Mekke'nin artık yaşanamaz bir hale geldiğinin ve ancak Müslümanların Mekke'den başka çareleri olmadığını gösterir. Zira Kureyş, Müslümanlara yoğun bir baskı ortamının kışkırtıcısı durumundadır. Güçlü insanlar bile bu durumdan nasibini almaktadır. Ömer b. Hattab da Müslüman olduğunu ilan eder etmez saldırıya uğramış ve civarda bulunan insanlar onun üzerine çullanmışlar ve yarım gün devam eden bir kavga, İbn Hişam'ın deyimiyle savaş yaşanmıştır (iktetelu).[1174] Öyle ki Ömer bitap düşüp şu sözü söylemiştir; "istediğinizi yapınız eğer üç yüz kişi olmuş olsaydık ya biz size bu şehri bırakır giderdik yahut siz burayı bırakıp giderdiniz" demiştir.[1175] Buradan da anlaşılmaktadır ki müşrikler Mekke'yi Müslümanlar için artık yaşanamaz bir yer haline getirmişlerdir. Bu bir savaş durumudur.

[1172] İbn Hişam, I, 354.
[1173] İbn Hişam, I, 355.
[1174] İbn Hişam, I, 457.
[1175] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 88.

Hicret öncesi Mekke ortamı Müslümanlar açısından öylesine zor bir atmosfer haline gelmiştir ki sığınacak bir yeri, emanına girecek kimsesi olmayanlar ayrılmak zorunda kalmıştır. Ebû Bekir de bunlardan biridir. Mekke'den çıkmak için izin isteyerek ayrılmış, yolda karşılaştığı İbn Düğunne'nin himayesiyle dönmüştür. İbn Düğunne, Ehabiş'in efendisidir.[1176] Bundan sonra Kureyş, Ebû Bekr'e dokunmamıştır. Ancak bir müddet sonra İbn Düğunne bu kefaletten vaz geçmiştir. Antlaşmalı olan kişilerin ahd ve emân verme yetkileri yoktur. Zira Hz. Peygamber Ahnes b. Şüreyk'e kendisini emanına almasını istediği zaman "ben halifim benim böyle bir hakkım yok" demiştir.[1177] Mut'im b. Adiy, Hz. Peygamber'i emanına almış ve Hz. Peygamber, Taif dönüşü Mekke'ye ancak üçüncü teşebbüsünde bu şekilde girebilmiştir.[1178] Mut'im bu işi yapmak için, kılıcını kuşanıp silahlı adamlarıyla gelmiştir.[1179] Bu bile Hz. Peygamber'le Kureyş arasındaki savaş ortamının varlığını gösterebilir. Hamidullah, Hz. Peygamber'in bu emanı almak için muhtemelen Mekke'de umuma tebliğde bulunmamak üzere söz vermiş olduğundan söz eder.[1180] Hz. Peygamber, Ebû Talip ve Hatice'nin vefatıyla yalnız kalınca, Sakif kabilesinden, iman edip ve yardımcı olmalarını istemiş ancak Taif olayı olarak da bilinen bu işte başarısız olmuştur.[1181]

Bu atmosfer içerisinde, Müslümanlara yönelik hareketler, artık savaşın meşruiyet zeminini oluşturmuş ve Kur'an da bu gerçeği dile getirerek savaş için Müslümanlara izin verildiğini beyan etmiştir.[1182] Hz. Peygamber, bu izin çıkmadan önce hiçbir askerî faaliyet içerisinde olmamıştır.[1183] Seriyyelerin ve kervanlara yönelik askerî hareketlerin de bu izin çıktıktan sonra yani Müs-

---

[1176] İbn Hişam, II, 16-7.
[1177] İbn Hişam, II, 27-8.
[1178] İbn Hişam, II, 28.
[1179] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 94.
[1180] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 94; Hamidullah, 29.
[1181] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 92.
[1182] KK. Hac 39-40.
[1183] Tantavi, s. 27.

lümanların fiilen karşı savaş ilanından sonra gerçekleştiğini ifade etmek gerekir.

Mekke döneminde yaşananlar, etkin bir şekilde Hicret sonrası yaşananları motive etmiştir. Medine Devleti, savaş şartlarının geçerli olduğu bir ortamda oluşumunu tamamlamıştır. Sonrasında düşmana ait lojistik değer ifade eden her hedef, bir anlamda sınır güvenliği ve düşmanı caydırma gibi amaçlarla örselenmeye çalışılmıştır. Kureyş'e ait kervanların, Şam'a giderken Medine yakınından geçmek durumunda olmaları,[1184] Müslümanlara bu anlamda bir fırsat vermiştir. Mekke'nin iktisadî kaynağını oluşturan bu kervanlar, doğal olarak Mekke'nin askerî potansiyelini de oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu kervanların engellenmesi demek, Mekke'nin askerî bakımdan zayıflaması veya kontrol edilmesi anlamına gelmektedir.[1185] Kervanların aynı zamanda savaş için lojistik imkan sağladığının en önemli göstergesi, Uhud Savaşı öncesi Ebû Süfyan'ın Bedir'in intikamını almak için kervanda malı olanlardan savaş için yardım istemesidir.[1186]

Bu, savaş şartlarının geçerli olduğu durumlarda günümüzde olduğu gibi[1187] düşmana ait her türlü ticarî, ekonomik değer ifade eden unsurların, hedef alınabildiğinin açık göstergesidir. Ayrıca dönemin şartlarında devlet olmanın gereği olarak, sınırların güvenliği ve kontrolü bir ihtiyaçtır. Hele savaş şartlarının geçerli olduğu bir muhataba karşı, bu durum hayli söz konusudur.

Özellikle Taif dönüşünde Hz. Peygamber'in Mekke'ye, ancak himaye ile girebilmesi,[1188] Daha öncesinde Habeşistan'dan dönenlerin de aynı şekilde

---

[1184] Vakidî, I, 35; Taberî, *Tarih*, IV, 359; Kapar, 181; Özdemir, 16.
[1185] Taberî, *Tarih*, IV, 360-1.
[1186] Taberî, *Tarih*, IV, 371.
[1187] Şakir, Altay, *Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 11; Zeki Mesud Aslan, Yeni Devletler Hukuku
[1188] Taberî, *Tarih*, IV, 166.

Mekke'ye himaye ile girebilmeleri,[1189] Medinelilerin Hz. Peygamber'i himaye etmesi nedeniyle, Mekkelilerce Abdullah b. Übeyy b. Selül'e yapılan tehditvari uyarı mektubu[1190] savaş şartlarının ne derece geçerli olduğunu daha iyi ortaya koymaktadır. Bu husus ifade edilirken, söz konusu askerî faaliyetlerin savunma amaçlı olduğu gibi bir iddiadan[1191] bahsetmiyoruz. Zira bu faaliyetler dönemin şartlarında mücadele seçeneklerinden biridir. Hamidullah'ın da ifade ettiği gibi Müslümanlara ait müfrezelerin hedefinde yalnızca Kureyşe ait kervanlar vardır.[1192] Yani savaşın tarafı olanlara ait kervanlar. Ancak şu bilinmelidir ki, Mekke ile yaşanan savaş hali, Medine döneminde başlamamış bilakis hicret öncesi yaşananlarla temellenmiş ve meşruiyetini kazanmıştır. Zira İslam'ın yeşerdiği coğrafyanın savaş geleneklerinde, herhangi bir grubun bireylerine yönelik her türlü hareket, kötü söz ve fiilî müdahale, savaş nedeni sayılmaktadır. Medine hicreti öncesinde oluşmaya başlayan Müslümanlardan müteşekkil yeni yapı da bu anlamda çok ağır muamelelere maruz kalmış ve bir yönüyle savaş için gerekli şartlar oluşmuştur. Medine'ye hicretle birlikte bu yapı resmiyet kazanmış ve tanınmıştır.

Bu askerî hareketlerde, iddia edildiği gibi ölenler olmamıştır,[1193] denilemez. Zira çatışma da olmuş ölenler de olmuştur. Hatta Risalet döneminin en büyük savaşlarını kervan saldırıları motive etmiştir. Mekke yönetiminin Müslümanlarla olan savaş hali, doğal olarak yukarıda da ifade edildiği üzere, Müslümanları devlet olmanın doğal gereği, etraflarında olan bitene duyarlı hale getirmiştir.

Risalet döneminde kabileler her zaman savaşa ve savaşmaya hazır olmak durumuda idiler. Ayrıca saldırı beklentileri de söz konusudur. Bu ne-

---

1189 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 79.
1190 İbn Habib, *Muhabber,* 271; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 217; Özdemir, 18.
1191 Özdemir, 18.
1192 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 219.
1193 Özdemir, 19.

denle gözcüler, sürekli askerî faaliyetlerle toplumlarının konumunu muhafaza etmek için görev yapmaktaydılar. Ümmü Kırfe veya İkinci Vadi'l-Kura, Benî Fezare Savaşları, [1194] böylesine örnekler olarak yorumlanabilir.

Bu duyarlılığın neticesinde, Müslümanlar, aralarında savaş şartlarının geçerli olduğu Mekke kervanlarının, Medine kontrolündeki alanlardan geçişine engel olmak istemişlerdir. Bunda da başarılı olmuşlardır. Vakidî'nin aktardığı[1195], Kureyşin bu anlamdaki durumunu yansıtan rivayet, dikkate değerdir. Safvan b. Ümeyye'nin şikâyetinin aktarıldığı bu haberde, Müslümanların kervanları artık geçirmediğine ve Mekke kervanlarının alternatif yol arayışlarına işaret edilmiştir.

Hicret Müslümanlar için bir kurtuluş ve rahatlama vesilesi olmuştur. Nitekim bu ağırlıktan kurtuluş anı geldiğinde Ebû Bekir, sevincinden ağlamıştır.[1196] Hicret çok da kolay gerçekleşmemiştir. Gizlilik ve tereddütlerin yol açtığı zorluklarla tamamlanmıştır.[1197] Bu, yaşanan savaş şartları nedeniyle olsa gerektir.

Medine Hicreti ile birlikte, bu yaşananlar karşısında sessiz kalmak, Müslümanların hicretle yakalamış oldukları yaşam ortamını da kaybetmelerine neden olabilirdi ki buna izin verilmemiştir. Kureyş kervanlarına yönelik hareketler bu gayretin bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Adeta savaşın meşuriyyet zemininini de ifade eden; "Kendilerine savaş ilan edilenlere, zulme uğramaları nedeniyle izin verildi…"[1198] "Haksız yere sadece Rabbımız Allah'tır demeleri nedeniyle yurtlarından çıkarılmışlardır."[1199] ayetleriyle, daha risaletin ilk yıllarında yurt arama mecburiyetinde kalan ve bu mecburiyetle

---

[1194] Vakidî, II, 564; İbn Sa'd, II, 90.
[1195] Vakidî, I, 197; krş. Özdemir, 29.
[1196] İbn Hişam, II, 151.
[1197] İbn Hişam, II, 153.
[1198] İbn Hişam, II, 127; KK. 22Hacc 39.
[1199] KK. 22Hacc 40.

sürgün hayatına mahkum olan, işkence ve zulüm gören insanlara savaşma için gerekli meşuriyyet ortamının oluştuğu ifade edilmiştir.[1200]

Artık bu zeminde oluşan meşruiyetin güçlendirici kanatları, daha sonraki aşamalarda öne sürülmüştür. İbn Hişam'ın yorumuyla, "Müslümanların dinden döndürülmeleri" anlamındaki[1201] fitnenin ortadan kaldırılması,[1202] "insanların özgürce ibadet edecekleri" yönüyle "Din yalnızca Allah'ın oluncaya kadar"[1203] savaşın devam edeceği ilan edilmiştir. İbn Hişam bu ilanın henüz hicret öncesi yapıldığını ifade etmektedir ki bu kervanlara yapılan saldırıların zeminine de işaret eder.[1204] Dolayısıyla bu askerî hareketlere, başka nedenler aramak için uğraşmaya hacet yoktur. Zira daha hicret öncesinde zaten müşriklerle yaşanan diyaloglar, savaş şartlarında yürümüştür.

Hicret faaliyetleri, büyük bir gizlilikle yapılmıştır. Yakalananlar eziyetle karşılaşmış ve hapsedilmiştir. [1205] Ebû Seleme gizlice hicret etmiş ancak eşi Ümmü Seleme'nin gitmesine izin vermemişlerdir. Ancak bir yıl sonra, Benî Müğire'den birinin yardımıyla hicret edebilmiştir.[1206] Hz. Peygamber bile hicretini gizlice yapmıştır. Hicret edenler, hertürlü varlıklarını geride bırakmak mecburiyetinde kalmışlardır. Geri dönüp bir şeylerini almak isteyenler ise ağır muamelelerle karşılaşmışlardır. Ayyaş b. Ebî Rebia bunlardandır.[1207] O geri dönerken yolda, Ebû Cehil ve adamları ona saldırıp elini kolunu bağlamışlar, sonra da onu o dönemde etrafı kapalı mekânlardan oluşan hapisaneye[1208] hapsedip Mekkelilere göstererek; "kim giderse onu böyle yaparız"

1200 Özdemir, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı", *İslâmiyat,* c.VI, s. 20; Özdemir, Mehmet, "Fetih ve Tebliğ İlişkisi", s.90.
1201 İbn Hişam, II, 128.
1202 KK. 2Bakara 193.
1203 İbn Hişam, II, 128.
1204 İbn Hişam, II, 128.
1205 İbn Hişam, II, 137; İbn Ebî Şeybe, s. 107.
1206 İbn Hişam, II, 129-130.
1207 İbn Hişam, II, 137-8.
1208 İbn Hişam, II, 139.

diye tehdit etmişlerdir.[1209] Müşriklerin bu çabaları bazen başarılı da olmuş; nitekim bazı insanlar dinlerinden dönmek zorunda kalmışlardır.[1210]

Doğrusu Kureyş bu faaliyetleri, savaşın bir parçası olarak yapmıştır. Karşılarındaki gücün büyüdüğünü ve bir gün karşılarına çıkacağını anlamışlardır. Karşı strateji için de Darü'n-Nedve'de toplanmışlardır. Bu güne öneminden dolayı "zahmet günü" adı verilmiştir.[1211] Kureyş bu işi değerlendirirken; "bu adamın işi, gördüğünüz gibi gelişiyor. Biz onun ve ona tabi olanların saldıracağından emin değiliz. Artık onun hakkında birleşmemiz lazım"[1212] demiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Kureyş, davranışlarının bir savaşın ilanını gerektirdiğini bilmektedir. Her ne kadar bu ifadeler İbn Hişam'ın yorumuysa da vakaların gerçekliğini ifade edebilen yorumlar olarak görülebilir. Bu nedenle, her kabileden bir kişinin saldırısıyla Hz. Peygamber'in öldürülmesini, böylece Abdi Menaf'ın herkesle savaşmaya gücünün yetmeyeceği ve diyete razı olacağı mülahazasıyla öldürülmesine karar vermişlerdir.[1213]Bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir; "Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek veya Mekke'den sürüp çıkarmak için tuzak kuruyorlardı."[1214] Kureyş, Hz. Peygamber'in hicret ettiğini anlayınca, onu ve arkadaşını yakalayana yüz deve vadetmiştir.[1215] Hz. Peygamber, ayrıldıktan sonra onu takip etmek ve yakalamak istemeleri, aralarındaki savaş şartları nedeniyledir.

Kervanlara yönelik ilk saldırılar yeni oluşturulan Medine Devletinin, yaşanan tecrübeler ve siyasî şartlar içerisinde, kendisini emniyete alma gayretlerinin bir parçası olarak uygulanan taktikler durumundadır. Hz. Peygam-

---

[1209] İbn Hişam, II, 138.
[1210] İbn Hişam, II, 144.
[1211] İbn Hişam, II, 144.
[1212] İbn Hişam, II, 146.
[1213] İbn Hişam, II, 146-147.
[1214] KK. 8Enfal 30.
[1215] İbn Hişam, II, 152.

ber, seriyyeleri her zaman savaş için göndermemiştir. Abdullah b. Cahş seriyyesi haram ayda gönderilmiştir. Seriyyedekilerin savaş yapmasını ise tasvip etmemiştir. Esirlere ve kafileye bu nedenle dokunmamıştır.[1216] Bu da göstermektedir ki savaş öncelik değildir. Aksine bir güvenlik endişesi söz konusudur. Dolayısıyla kervanlara yönelik hareketler yağma ile izah edilmekten çok uzaktır.[1217]

2. Risalet Dönemi Savaşlarında Nedensel Motifler

Risalet döneminde yaşanan askerî hareketler ve savaşların analizinden çıkacak neticeler, herkesin kabul edeceği ortak bir noktaya bizi ulaştırabilecek niteliktedir. Bu nokta özellikle Mekke dönemine uzanan bir geçmişe sahiptir. Savaşlar, Müşriklerle ve diğer unsurlarla yapılan başlangıçtaki diyalogların son resmini bize sunmaktadır. Hicret sonrası fiilen başlayan savaşları, devletleşme sürecinde yaşanması beklenen gelişmeler diye de yorumlayabiliriz.

Medine dönemi askerî hareketlerinin temelinde, Mekke döneminin çok etkin olduğunu ifade etmiştik. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in askeri faaliyetleri ilk olarak müşriklere ait kervanlara yönelik olmuştur. Bu hareketlerin temel sebebi, daha önce de ifade edildiği üzere ağır şartlarda geçen Mekke dönemi yaşananlarının hem müşrikler hemde Müslümanlar açısından savaş nedenlerini oluşturması yönüyle Müslümanların vatanlarından sürülmeleridir. Bu ilk savaşa izin verildiğini beyan eden ayette de açık bir şekilde bildirilmiştir. "Yurdundan sürülme" olgusu, İslam öncesi dinlerde ve Cahiliye döneminde de, önemli bir savaş nedeni sayılmıştır.[1218] Bu yönüyle Müslümanların Mekke'den sürülmüş veya yurtlarını terk etmek mecburiyetinde

---

[1216] İbn Hişam, II, 332, 333.
[1217] Mahmudov, 40.
[1218] İbn Hişam, II, 229; krş. 2Bakara 84, 85.

kalmış olmaları, hicret sonrasında savaşa aktif bir şekilde başlamaları için yeteri kadar güçlü bir gerekçedir.

Özellikle kervanları hedef alan askerî hareketlerin, ganimet toplama ve ekonomik kaygıların baskın olduğu amaçlarla yapılmış olduğu iddiası[1219] Hz. Peygamber'in savaşlarına yönelik önemli bir iddia olup fazlaca abartılıdır. Medine döneminde Müslümanlar, kontrolleri altındaki yollardan geçen ve antlaşması olmayan kervanları tehdit etmişler ve zaman zaman da kervan mallarına el koymuşlardır. Hz. Peygamber de özellikle savaşın meşruiyet zemini oluştuktan sonra ve savaşa başlamadan hemen önce veya savaş esnasında ganimeti bir teşvik unsuru olarak kullanmıştır.[1220] Bedir savaşına başlanmadan önce Hz. Peygamber, Kureyş'i hedef göstermiş ve bol ganimet alınacağını ifade etmiştir.[1221] Bu ve benzeri uygulamalarda en önemli nitelik, savaşın meşruiyet zemini oluştuktan sonra bu söylemlerin günedeme geldiğidir.

Tarihsel anlatımlar göstermektedir ki bazı uygulamalar, abartılı ganimet yorumunu anlamsız kılmaktadır. Bedir sonrasında, Ebû'l-As'ın kontrolündeki bir kervana Müslümanlar saldırmış ve mallara da elkoymuşlardır.[1222] Daha sonra bu kişiye mallar iade edilmiştir. Zira kılavuz olarak görev yapan kişinin kontrolündeki mallara el koymak müşriklere de ait olsa uygun görülmemiştir. O da malları sahiplerine iade etmiştir.[1223] Ekonomik kaygıların belirleyici olduğu bir askerî operasyonda böylesine fırsatların kaçırılması mümkün görünmemektedir. Uşeyre Gazvesi de bu anlamda dikkat çekilebi-

---

1219 Watt, Montgomery, *İslâmda Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, Trk. Trc. U. Murat Kılavuz, İst. 2001, s. 34; Rodinson, Maxime, *Hz. Muhammed,* Trk. Trc. Atilla Tokatlı, İst. 1994, s.105.

1220 Huneyn savaşı esnasında ordunun motivasyonunu güçlendirmek için öldürülen her düşman askeri için o askere ait malları öldürene vereceğini ifade etmiştir. bu sayede savaş kazanılmıştır. Bk. Müslim, Cihad ve Siyer, 13; Ebu Davud, Cihad 147; Azimabadi, Avnü'l-Ma'bud, VII, 276.

1221 Vakidî, I, 20; İbn Sa'd, II, 11; İbn Seyyidinnas, *Uyunü'l-Eser*, I, 242.

1222 İbn Hişam, II, 400.

1223 İbn Hişam, II, 401.

lecek bir seferdir. Bu gazve, Şam seferine çıkan Kureyş kervanlarının yollarını kesmek amacıyla yapılmıştır.[1224] Ancak askerin, yol güzergâhına çıkan her kim olursa olsun hedeftir gibi bir anlayışın olmadığı görülmektedir. Zira Uşeyre Gazasında, Benî Müdlic'ten insanların çalıştığı hurma bahçelerine inilmiş ve burada bir askerî hareketlilikten bahsedilmemiştir. Mekke'nin çok yakınlarına kadar gelinmesine rağmen başka kafile ve gruplara karşı bir hareket söz konusu değildir.[1225] Türaba dönüşünde kılavuzluk yapan kişinin Ömer'e, "Benî Has'am kabilesine saldırmaz mısın" demesi karşısında o, bu teklifi geri çevirmiştir.[1226] Bu durum savaşların gayesinin ganimet olmadığı yönünde bir fikri bize vermektedir.[1227] Yine Bedir sonrası Gatafan, Benî Salebe, Benî Muharib, Benî Süleym'e yönelik hareketler, bu kabilelerden gelmesi muhtemel saldırıları savuşturmak ve ticaret yollarını kontrol altına almak gayesiyle yapılmıştır.[1228] Bu bölgelere gidilip uzun süreler kalınması, hareketlerin iddia edildiği gibi[1229] ganimet amaçlı olmadığını gösterir.[1230]

Yine Hz. Peygamber, ganimet alma hususunda eline geçen birçok fırsatı, geri çevirmesini bilmiştir. Çok değerli mallar, esirler, ya bağışlanmış veya sahiplerine iade edilmiştir. İfade edildiği üzere Ebû'l-As'dan ganimet olarak alınanları, kendisi iade etmiş, ashabını da kendi tercihlerine bırakmıştır. Kendisinin ortaya koyduğu örnekliği, etrafındaki insanlar da takip etmiştir.[1231]

Mekke'de yaşanan olaylar, Müslümanları bir tedirginliğe sevketmiş ve Medine'de kendilerini güvende hissedemez bir halde, her an bir saldırı ile

---

1224 Taberî, *Tarih*, IV, 240.
1225 Taberî, *Tarih*, IV, 241.
1226 Vakidî, II, 722.
1227 Krş. Özdemir, 76.
1228 Hattab, 105.
1229 Noth, Albrecht, *Müslümanlıkta ve Hıristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Kutsal Mücadele*, Trk. Trc. İhsan Çağakay, Yay. Hzr. Yaşar Selçuk, Özne Yay. İstanbul, 1999, s. 17.
1230 Hattab, 105.
1231 Taberî, *Tarih*, IV, 329.

karşılaşılabilir duygusuna sürüklemiştir. Zira Habeşistan ve Taif tecrübeleri ve son olarak Hicret esnasında yaşananlar, önemli bir bilinçaltı bilgisini, Müslümanlarda oluşturmuştur diyebiliriz. Dolayısıyla her an saldırı endişesi ve beklentisi içerisinde olan Müslümanların, kendilerini emniyette hissedebilmek adına karşı tepkiler içerisine girmiş olmaları anlaşılabilirdir. Nitekim bu durum, Müslümanların bir anlamda algılamalarının da tercümanı olan Kur'an ayetlerine yansımıştır. Müslmümanlara karşı mücadele edenlerin, Müslümanların inançlarından vazgeçmeleri karşılığında ancak savaştan vazgeçecekleri ifade edilmiştir.[1232]

Müslümanların içinde buldukları bu durum, Müşrikleri de aynı psikoloji içerisine itmiştir. Bu anlamda Uhud Savaşı dikkat çekicidir. Uhud savaşının bir intikam savaşı olduğunu Utbe b. Hind bir şiirle dile getirmiştir. " Biz sizi Bedir gününe karşılık cezalandırdık"[1233]

Yukarıda anlatılan psikoloji içerisinde başlatılan aktif savaş mücadelesi, akabinde yaşanan ve savaşların meşruiyet zeminini güçlendiren olaylar zinciri, müşriklere karşı operasyonların devamını getirmiştir. Buna karşılık Müslümanlara karşı saldırılar söz konusudur. Safevan gazvesi böyle yorumlanabilir. Müslümanların mallarına yönelik saldırılar, cevap verilmesi gereken bir davranış olarak algılanmıştır. Birinci Bedir gazvesi diye de anılan bu gazve, Kürz b. Cabir el-Fihrî'nin, Medine'de sabahleyin otlamaya bırakılan deve ve diğer hayvanlara saldırması nedeniyle, onu yakalamak için yapılmıştır. Bedir kuyularının olduğu yere kadar gidilmiştir. O kişi yakalanamamış ve geri dönülmüştür.[1234] Rum Kayseri Herakl'in yanından dönen Dihye b. Halife el-Kelbî'ye saldırıp mallarını alan Cüzam kabilesine karşı, Zeyd b. Harise komutasında bir seriyye gönderilmiştir.[1235] Tüm bu savaşlar Mekke

---

1232 İbn Hişam, II, 335.
1233 İbn ishak, 387.
1234 İbn Hişam, II, 330-1.
1235 Taberî, *Tarih*, V, 802.

dönemi savaş şartları karşısında Müslümanların hicret sonrası müşrikleri hedefe almalarının devamında yaşanan gelişmelerdir. Her ne kadar detaylara inilerek farklı izahlar getirilebilcekse de temel muharrik; Müslümanların Mekke dönemi sonrasında müşriklere karşı yaptıkları askeri hareketlerdir. Bu savaşların meşruiyeti, hem Müslümanlar açısından hem de müşrikler açısından oluşmuştur.

Hz. Peygamber'in savaş konusunda asgari limitleri kullandığını ifade etmeliyiz. En az savaşmak için zaman zaman yöntemler denemiştir. Savaşın kaynaklarını ortadan kaldırmak için teşebbüslerde bulunmuştur. Bu nedenle lider ve öncülük yapan kişileri hedef alabilmiştir. Risalet dönemi askeri hareketlerinde, savaşların şartları oluştuktan sonra, Müslümanların karşısındaki güçlere yön veren ve onları tahrik eden kişilerin etkisiz hale getirilip, savaş yapılmadan barışın önünün açılması önemli görülmüştür. Bu noktada Hz. Peygamber, Müslümanlar ile Mekkeliler arasındaki diyalogu engelleyen kişilerin devreden çıkarılmasını istemiştir. Söz konusu şahısların hedef olmasında en önemli nitelik, savaşın tarafı olmaları ve savaşı kızıştırmalarıdır. Beni Lihyan lideri Süfyan b. Halid'in bu anlamda hedef alınması dikkat çekicidir. Süfyan b. Halid kendi kavmini Müslümanlar aleyhinde kışkırtıp savaş hazırlığı yaptığı yönündeki haberler üzerine Hz. Peygamber, tüm bir kabileyi değil halkını Müslümanlar aleyhine savaşmak için teşvik eden bir kişiyi[1236] hedef almıştır. Böylece topluca yapılacak bir savaşı, lider kişinin etkisiz hale getirilmesiyle engellemek ve daha çok kan dökülmesinin önüne geçmek istemiştir. Aynı durum Üseyr b. Zarim'in Ümmü Kırfe'nin, Rifaa b. Kays'ın hedef alınmasında da vardır. Üseyr'in Hayber sonrası kavmiyle saldırı hazırlığı istihbaratı,[1237] Ümmü Kırfe'nin kendi kabilesinden 40 kişiyi Zü

[1236] Vakidî, II, 531; İbn Sa'd, II, 47; Beyhakî, IV, 42; Shhleifer, "Hüzeyl", *İA*, Eskişehir 1997, V/1, 666; Karaaslan, N. Ünal, "Hüzeyl", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 71; Mahmudov, 364.
[1237] Vakidî, II, 566.

Kared gazvesine göndermesi,[1238] Rifaa'nın Medine'ye saldırı hazırlığı[1239] gibi haberler üzerine Hz. Peygamber, sadece bu öncü ve tahrikçi kişileri hedef alarak savaşları engellemeyi amaçlamıştır.

Özel timlerin hedef aldığı kişilerin ortak özelliklerinden biri de çoğunluğunun Yahudi olmasıdır. Esma, Ebu Afek, Ka'bü'l-Eşref (Anne tarafından Yahudi), İbn Süneyne, Ebu Rafii ve Üseyr b. Zarim, Hz. Peygamber'in özel olarak etkisiz hale getirilmesini istediği kişilerdendir. Bedir sonrası başlayan özel hedefli seriyyelerin ihtiyaç olarak belirmesinde; Bedir galibiyetiyle Müslümanların Medinedeki varlıklarının pekişmesi arasında ilişki olmalıdır. Özellikle Yahudi kimlikli kişilerin Medine siyasetindeki etkinliklerinin azalması, onların topluca yapamadıklarını, kışkırtmalar ve yönlendirmeler vasıtasıyla yapmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Ka'bü'l-Eşref önemli bir figürdür. Savaşçı bir kişi ve anne tarafından Yahudi olan Ka'b, özel bir ekibin görevlendirilmesi ile öldürülmüştür.[1240] Müşrikler tarafının önemli bir şairi olan Ka'b, Mekkeye gidip müşrikleri Müslümanlar aleyhine kışkırtmış ve Müslüman hanımlar hakkında hakaret olarak anlaşılacak şiirler söylemiştir.[1241] Şiirin Cahiliye toplumları üzerindeki etkisini düşündüğümüzde Hz. Peygamber'in bu kararlarının önemli bir tercih olduğu görülmektedir. Zira şiir, savaşların güçlü bir destekçisidir.

Savaş için karar alındıktan sonra, Hz. Peygamber'in muhtemelen Yahudilerden ele geçirilenlerin öldürülmesi emri dolayısıyla, önemli bir tüccar olan İbn Süneyne, Muhayyise b. Mesud tarafından öldürülmüştür.[1242] Bu kişinin öldürülmesi, özel bir emre binaen gerçekleşmiştir. Zira Muhayyise, İbn Süneyne'nin öldürülmesine kızan ve henüz Müslüman olmamış olan

---

[1238] Yakubî, II, 71.
[1239] İbn Hişam, IV, 209; Taberi, *Tarih*, III, 34; Beyhaki, IV, 294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 233.
[1240] İbn Hişam, III, 75-8; Taberî, *Tarih*, IV, 352-4.
[1241] Taberî, *Tarih*, IV, 354.
[1242] İbn Hişam, III, 80; Taberî, *Tarih*, IV, 358; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 139.

Hüveysiyye'ye "eğer senin de öldürülmen emredilmiş olsaydı boynunu vurdum" demiştir.[1243] Bu da göstermektedir ki Yahudilerin öldürülmesi için genel bir emir söz konusu değildir. Savaş ortamında, özellikle topluma yön veren kişilerin hedef olmasının, stratejik bir karar olduğunu gösterir. Ka'bü'l-Eşref'le birlikte olup ona destek veren Ebû Rafi'î'nin ortadan kaldırılması da, bu bağlamda değerlendirilmelidir. Zengin ve eşraftan olduğu anlaşılan Ebû Rafi'î, Hendek savaşında da görev almıştır.[1244] Hayber Bölgesinde kendisine ait kalenin komutanı durumunda idi. Aleyhteki faaliyetleri zikredilen Ebû Rafi'î'nin ortadan kaldırılması teklifine, Hz. Peygamber onay vermiştir.[1245] Hz. Peygamber, söz konusu görevi yerine getirmek üzere yola çıkan gruba, kadın ve çocuklara dokunmamaları konusunda uyarıda bulunmuştur.[1246]

Bu askeri hareketlerin günümüz ifadesiyle suikast olarak isimlendirilmesi bize göre uygun değildir. Suikast, meşruiyeti olmayan bir anlamı çağrıştırmaktadır. Hâlbuki bu kabil askeri müdaheleler savaş zamanlarının başarıyı kolaylaştıran nitelikteki operasyonlarıdır. Müslüman askerler içinden seçilen timler vasıtasıyla savaş zamanlarında uygulanmış bir yöntem olarak görülmelidir. Bu kişilerin kişisel düşmanlıklarının öldürülmelerine ve hedef olmalarına sebep teşkil etmediğini ifade etmek gerekir.

Risalet döneminde, Müslümanlara, şu ya da bu şekilde zarar veren kişi ya da gruplara yönelik özel askerî hareketlerin yapıldığı da görülmektedir. Müslümanlara verilen zararlar, savaşın meşruiyetini temin edecek niteliktedir. Özellikle bu zararlar, ihanet vesilesi ile gerçekleşirse ayrı bir önem kazanmakta ve derhal karşı saldırıya geçildiği görülmektedir. Bilindiği üzere Adel ve Kare Kabileleri, Hz. Peygamber'e gelerek kendilerine dinlerini öğ-

---

[1243] İbn Hişam, III, 80-1.
[1244] Taberî, *Tarih*, IV, 361.
[1245] Taberî, *Tarih*, IV, 365.
[1246] Taberî, *Tarih*, IV, 365.

retmek üzere görevliler gönderilmesini istemişlerdi. Bu talebe olumlu yanıt veren Hz. Peygamber, altı kişiyi görevlendirmiştir. Ancak onların hile yaptığı, bu altı kişi vasıtasıyla Mekkelilerden bir şeyler koparmak istedikleri anlaşılmıştır. Tebliğ grubunun başında bulunan Mersed b. Bükeyr, "vallahi biz hiçbir müşrikten asla ahid ve akid kabul etmeyiz" diyerek teklifi reddedince öldürülmüştür. Reci vakası da denilen bu olayda[1247] altı kişiden bir kısmı öldürülmüş bir kısmı da esir olarak satılmıştır.[1248] Bu olay neticesinde Müslümanlar, hemen askerî bir hareketle sorumluları yakalamak için harekete geçmişlerdir. Risalet döneminde oluşan yeni toplumsal yapının bireylerine yönelik hareketler savaş nedeni sayılmıştır. Özellikle öldürme ile sonuçlanan saldırganlıklar dikkatle takip edilmiştir. [1249]

Medine'de Müslümanlar için önem verilen ve savaş ile barış arasındaki ince çizgi sayılabilecek bir husus da antlaşmalardır. Cahiliyeden bu yana antlaşmalara sadakat, bir erdem olarak mütala edilmiştir. Buna mukabil antlaşmalara riayetsizlik savaşlara davetiye çıkarmakta ve savaşı meşru kılmaktadır. Zira antlaşmalara riayetsizlik, tehlikenin habercisi olarak algılanmaktadır. Antlaşmayı ihlal edenler, kendilerinin artık antlaşmaya ihtiyaç duymadıklarını ve bir savaş için her an hazır olduklarını ihsas ettirmektedirler. Bu durum savaşın ilanı anlamına gelmektedir. Medine'deki Yahudilerin, Müslümanlarla yaptıkları antlaşmaları hiçe saymaları, onlara karşı Hz. Peygamber'in tasarruflarında belirleyici olmuştur. Onlar bu anlamda kendilerinin güçlü olduklarını ve savaşabileceklerini zaten Hz. Peygamber'e karşı ifade etmişlerdir. Benî Kaynuka'nın antlaşmayı bozarak aleyhte faaliyet ve propaganda yapması Müslümanlarla karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur.[1250] Bu derin arka planı, adeta dekore eden ve ortaya çıkaran somut

---

[1247] İbn Hişam, III, 241-2.
[1248] İbn Hişam, III, 244.
[1249] İbn Hişam, IV, 387.
[1250] İbn Hişam, III, 66; Vakidî, I, 121.

olgular da yok değildir. Zira Benî Kaynuka ile yaşanan olaylara neden olarak; Yahudilerden birinin Müslüman bir kadına karşı çirkin davranışta bulunması ve kadının çarşıda küçük düşürülmesi zikredilmiştir. Kadının yardım istemesi üzerine Müslümanlardan biri de adamın üzerine atılıp onu öldürmüştür. Sonrasında o müslümanın öldürülmesi ile devam eden gerginlik, savaş ateşinin yakılmasına neden olmuştur.[1251] Yahudilerin Medine'den sürülmesinde gerekçe olarak başka yorumlar da vardır. Özellikle Kaynuka Yahudilerinin sürülmesinde ekonomik nedenlere işaret edilmesi dikkat çekicidir.[1252] Beni Kaynuka'nın sürgün edilmesinden sonra geride kalan malların ganimet olarak alınması muhtemelen Watt'ı böyle bir yoruma götürmüştür. Ayrıca Kaynuka Yahudilerinin Medine Ticaretinde etkin olmaları ve kuyumculukla iştigal etmeleri de bu yorumu pekiştirmiştir. Hâlbuki Olayların sonuçlarından hareketle nedenlerini analiz etmek her zaman doğru sonuç vermez. Bununla birlikte olayın siyasi boyutu aşikardır. Medine'ye dışarıdan gelerek söz sahibi olan bir peygamberin varlığının özellikle Yahudiler tarafından kabullenilmeyeceğini tahmin etmek zor değildir. Bu yönüyle Yahudi gruplar Medine'de zaten bir tehdit unsuru olarak başlangıçta algılanmış olabilir.[1253] Ancak bir antlaşmanın yapılması en azından onlara bir şans verildiğini gösterir. Kaynaklarda Beni Kaynuka Yahudilerinin sürülmesi ile ilgili Müslüman bir kadına yapılan davranışın dışında somut bilgi olmayışı ve sadece antlaşmanın bozulduğunun ifade edilmesi, Beni Kaynuka vakasını kapalı hale getirmiştir. Özellikle Müslüman kadına yapılan çirkin davranış anlatımını şüpheli bir rivayet olarak değerlendiren bilginler yorumlarla bu olayı izah etmişlerdir.[1254] Hâlbuki bir rivayetin, hadis kitaplarında olmayışı

1251 İbn Hişam, III, 66; Vakidî, I, 176-177; krş. Baş, 50.

1252 Watt, Montgomory, *Muhammad at Medina*, Oxford Ünv. Karaçi 1981, s. 130-131; krş. Mahmudov, 140.

1253 Weinsick, A.J. "Kaynuka", *İA*, VI, 467.

1254 Rıza, Muhammed, *Muhammed Rasülüllah*, Darü'l-Fikr, Beyrut 2001, s. 223; Umerî, Ekrem Ziya, *es-Siretü'n-Nebeviyyi's-Sahiha,* I, 300; Atçeken, İsmail Hakkı, *Hz. Peygamber'in Yahudilerle*

zayıf ya da uydurma olduğu anlamına gelmez.[1255] Ayrıca Beni Kaynuka'nın açık hedef haline gelmesine kadar, Medine'de Yahudilerle ilişkilerde yaşananlar bu konuda bize önemli ipuçları vermektedir. Buas Savaşı ile Medine'de meydana gelen otorite boşluğunu[1256] doldurma noktasında Yahudiler son derece iştahlı iken Hz. Peygamber'in ortaya çıkması onları adeta hayal kırıklığına uğratmıştır. Beni Kaynuka olayına gelinceye kadar Ebu Afek ve Asma bnt. Mervan benzeri Yahudilerin öldürülme ihtiyacının hissedilmesi[1257] Beni Kaynuka kararının arka planını oluşturmaktadır. Son olan hadise ise bu kararın meşruiyet halkasını tamamlamıştır. Yaşanan bu olaylar antlaşmanın fiilen bozulduğunun somut göstergesi olmuştur.

Antlaşmalar, Risalet dönemindeki savaşların sonlandırılması anlamına geldiği gibi, antlaşmanın olmaması da savaş halinin devamına işaret etmektedir. Askerî hareketlerin hedefinde, antlaşması olmayan grupların olması önemli görülmelidir. Zira antlaşmanın olmaması, muhatap durumdaki kabilelerin, Müslümanlar için potansiyel tehdit oldukları ve her an saldırabilecekleri gibi bir bilinçaltı bilgisini Müslümanlarda oluşturmuştur. Akit ve ahdin olmaması, savaşın veya öldürme olaylarının meşru nedeni sayılabilmektedir. Ebû Süfyan Müslüman olduğunu ilan ettiğinde, durumdan haberdar olmayan Ömer b. Hattab, onun öldürülmesini teklif etmiştir.[1258]

Tek başına antlaşmaların ihlali, bir savaş nedeni olarak algılanabilir olmakla birlikte, Risalet dönemi için destekleyici unsurlara ihtiyaç duyulduğu aşikârdır. Eğer antlaşmalı olan gruplar iç içe yaşıyorlarsa, ihlal daha da önem kazanmaktadır. Zira böylesi bir ihlal, meydan okumayı içermektedir.

Münasebetleri, Marifet Yay. İstanbul 1996; Baş, Eyüp, *İslâm'ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri*, Gökkubbe Yay. İstanbul 2004, s. 22; Mahmudov, 140.

1255 Mahmudov, 140.

1256 Buharî, Menakıbü'l-Ensar, 3777; krş. Özdemir, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı" s. 22.

1257 Mahmudov, 137.

1258 İbn Hişam, IV, 61.

Zımnen de savaş ilanı niteliği taşımaktadır, diyebiliriz. Yahudilerin Medine ve civarından sürülmelerinde yine bu özellikler söz konusudur. Benî Nadir Yahudileri, Medine'de birlikte yaşama sözleşmesinin tarafı durumundadır. Tarafların özellikle diyet sorumluluklarını paylaşmaları üzerine kurulan sözleşme maddesinin gereği olarak Hz. Peygamber, Amr b. Ümeyye'nin Benî Amirden iki kişiyi öldürmesi üzerine, onların diyetlerinin ödenmesi için yardım istemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Benî Nadir bu sorumluluktan kaçındığı gibi, Hz. Peygamber'e karşı da bir tertip içerisine girmiş ve öldürmek istemiştir.[1259] Durumun farkına varan Hz. Peygamber, derhal Medine'ye dönmüş ve savaş kararı almıştır. Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber, onların bu davranışı üzerine kendilerine Muhammed b. Mesleme'yi göndermiş ve suikast girişimlerinin farkında olduğunu ve antlaşmayı bozmuş olmaları nedeniyle artık aynı bölgeyi paylaşmalarının mümkün olmadığını ifade etmiştir.[1260] Altı gün boyunca kuşatma sürmüş ve nihayet Benî Nadir, sürgün üzere antlaşmak durumunda kalmıştır.[1261] Görüldüğü üzere tehdit oluşturan bir durumun oluşması, Müslümanları tedbir alınması gereken bir davranışa sevketmiştir. Bunun neticesinde Benî Nadir sürgün edilmiştir.[1262] Bu tablo göz önüne alındığında, Beni Nadir Yahudilerinin hedef olmasında; Brockelmann'ın, Uhud yenilgisiyle yaşanan prestij kaybını telafi etme iddiası anlamsız olmaktadır.[1263]

Buradan Hayber taraflarına yerleşen Yahudilerin[1264] yerleştikleri bölgede yeni problemlerin üretilmesine destek verdiklerini düşünmek için zorlama yorumlara ihtiyaç yoktur. Zira bu sürgünün neden olduğu rahatsızlıklar,

---

[1259] İbn Hişam, III, 267; Krş. Abdürrezzak, V, 359; Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistanî (ö.h.275) *Sünen*, thk. Muhammed Avvame, Çağrı Yay. İstanbul 1993, el-Harac ve'l-İmara ve'l-Fey 23; Beyhakî, III, 178.

[1260] Vakidî, I, 366; İbn Sa'd, II, 54; Taberî, *Tarih*, V, 448.

[1261] İbn Hişam, III, 268.

[1262] İbn Hişam, III, 269; Taberî, *Tarih*, V, 445- 7.

[1263] Brockelmann, 20; krş. Mahmudov, 150.

[1264] İbn Hişam, III, 269.

bir şekilde gün yüzüne çıkmak durumunda olmuştur. Yine Hayber'in nedeni olarak Ebûl Hukayk'ın iki oğlunun öldürülmesi zikredildikten sonra, antlaşmayı bozmaları dile getirilmektedir.[1265] Bu olaylarla ilgili bir anlatım da Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı toplumda savaş kararı almasının nedenlerine işaret etmesi bakımından önemlidir. Hz. Peygamber, daha sonra evlendiği Safiye'ye, Hayber'le ilgili olarak "senin baban bana karşı Arapları tahrik etti, şunları şunları yaptı, sonunda bu karar da benden çıktı" demiştir. Safiye, Huyey b. Ahtab'ın kızıdır.[1266]

Tehdit algılaması, önemli bir savaş nedeni olarak her zaman söz konusudur. Kur'an da, tehdit algılamalarını savaş nedeni saymıştır.[1267] Risalet döneminde Müslümanlara yönelik karşı hareketlere ortak olanlar veya destekleyenler potansiyel tehdit kategorisinde algılanmıştır. Medine Sözleşmesi gereği antlaşmalılar arasında yer alan Benî Kureyza, Hendek savaşında taraf olarak antlaşmasını bozmuştur.[1268] Ancak Benî Kureyza'nın hedefe alınıp ağır bir şekilde cezalandırılmasında en önemli neden, Müslümanların çok zor durumda kaldıkları bir anda, Kureyş ile yaptıkları iş birliğidir.[1269] Müslümanlar aleyhindeki propagandaları ile daha da zor bir ortamın yaratılmasına önemli katkı sağlamışlardır. Hz. Peygamber, istihbarat çalışmaları ile durum tespiti yaptırıp haberlerin doğruluğunu anlayınca,[1270] bu ihanetin Müslümanlar aleyhine daha tehlikeli bir nitelik kazanmasını engellemek için harekete geçmiştir.[1271] Alınan haberlere göre Beni Kureyza savaş talimleri yapmaktaydı. Hz. Peygamber bu durumu iyice teyit etmek için iki defa isti-

---

[1265] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 33.
[1266] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 33-4
[1267] Enfal, 58.
[1268] İbn Hişam, III, 307; Vakidî, II, 455-457; İbn Sa'd, II, 63.
[1269] İbn Hişam, III, 309; krş. Özdemir, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı", s. 23-25.
[1270] Vakidî, II, 457; İbn Sa'd, III, 98-99.
[1271] İbn Hişam, IIII, 322-3.

habarat ekibi görevlendirmiştir.[1272] Beni Kureyza uygulamasının İslam tarihinde bir benzerinin olmaması da bu durumu teyit eder.[1273] Hz. Peygamber'in Kureyza Yahudileri hakkında verilen cezayı onaylaması bazı müsteşrikler tarafından ağır bulunmuş ve eleştirilmiştir.[1274] Hâlbuki ihanetin özellikle savaş dönemlerindeki cezası bugün bile ölüm cezası olabilmektedir.[1275] Beni Kureyza, Hz. Peygamber'in kurmuş olduğu devletin tebası durumundadır. En zor şartlarda ihanet eden tebanın cezasını ölüm olarak vermenin yadsınacak bir tarafı olmasa gerektir. Özellikle Beni Kaynuka ve Beni Nadir tecrübesinden sonra Beni Kureyzanın ihaneti, bu kararı daha anlamlı hale getirmektedir. Dolayısıyla verilen ceza, antlaşmanın ihlaline değil özellikle ihanetedir.[1276] Yalnızca antlaşmanın ihlali daha önce iki Yahudi kabile için böyle bir cezayı gerektirmemiştir. En azından Hz. Peygamber, onlar için yapılan aracıların taleplerini dikkate almıştır.[1277] Ancak Benî Kureyza olayında kesinlikle verilen kararın arkasında durması bu ihanete bağlı olarak değerlendirilmelidir.[1278] Müslümanların savaş anlayışında önemli görülebilecek bir husus da, güvenilir alan oluşturma gayretidir diyebiliriz.[1279] Yahudilere yönelik hareketler, bu anlamda da yorumlanabilecek özellikler taşımaktadır.

[1272] Krş. Mahmudov, 127-128.

[1273] Özdemir, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı", s. 26.

[1274] Segal, A, "Qureyza –Tribes of Arabia-"*Encyclopedia of The World Müslims,* III, 1123; Watt, *Muhammad at Medina*, 173; Caetani, IV, 218; Dermenghem, Emile, *The Life of Mahomet*, New York 1930, s. 243.

[1275] Weinsinc, A. J. Mohammed und das Judentum, Kleine Mitteilungen und Anzeigen, *Der İslâm,* Strassburg, 1911, I, v. 2, 289. (Mahmudov'dan naklen, s. 178)

[1276] Umeri, *Sire*, I, 317; Atçeken, 134-135; Tantavî, *Benü İsrail fi'l-Kur'an ve's-Sünne*, Matbaatü'z-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabî, Kahire 1987, s. 301

[1277] Vakidî, I, 180; Koçyiğit, Talat, "Abdullah b. Übeyy b. Selüly b. Selül", *DİA*, İst. 1988, I, 140.

[1278] Veca, "Kureyza" *İA,* Eskişehir 1997, VI, 1013; Baş, 58.

[1279] Hattab, 103.

Hz. Peygamber, Müslüman toplumun varlığını Hicret öncesi ve sonrasında tehdit eden unsurları tehdit kaynağı olmaktan çıkarmayı doğal olarak ilke edinmiştir. Bu nedenle, istihbarat bilgilerine binaen Müslümanlara yönelik saldırı hazırlıklarını ve mallarına yönelik yağma teşebbüslerini önlemek için sorumluları cezalandırma yoluna gitmiştir. Zû Kared savaşı bu anlamda bir örnektir. Müslümanlara ait sürülere saldıran kimselere karşı yapılmıştır.[1280] Yine aleyhte yapılan hazırlık haberi alınınca, Benî Müstalik üzerine gidilmiştir. [1281]

Müslümanlarla savaş halinde olan kabile ve gruplarla, ittifak ilişkisi kuranlar da tehdit olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla Risalet döneminde yapılan ittifaklar, savaş ittifakları olarak da yorumlanmalıdır. Zira ittifak antlaşmalarında, savaş zamanlarındaki stratejiler mutlaka yer almaktadır. Gatafan'a karşı yapılan askeri harekette, onların Hendek ve Hayber'e verdikleri destek, temel bir neden olarak öne çıkmaktadır.[1282] Aynı zamanda Müslümanların müttefiklerine yönelik hareketler de Müslümanlara yapılmış kabul edilmekte ve savaş nedeni sayılmaktadır. Mekke'nin fethi sürecinde Müslümanların müttefikine karşı yapılan davranış, antlaşmanın ihlali olarak yorumlanmış ve savaş nedeni sayılmıştır.[1283] Benî Amir'le de antlaşması olduğu halde Amr b. Ümeyye, onlardan iki kişiyi öldürmüş Hz. Peygamber de onların diyetini ödeyeceğini bildirmiştir.[1284]

Hz. Peygamber, bu dönemde istihbarata çok önem vermiştir. Bu anlamda askerî operasyonlarını sürekli hale getirmiştir. Alınan istihbaratların neticesine göre de hareket etmeyi ihmal etmemiştir. Ne zaman bir saldırı hazırlığı yönünde haber alsa, hemen karşı harekete geçerek daha başlangıçta

---

[1280] İbn Hişam, III, 388; Vakidî, II, 537; İbn Sa'd, II, 80.
[1281] İbn Hişam, III, 399; Taberî, *Tarih*, V, 520; İbn Sa'd, II, 63-5.
[1282] İbn Hişam,III, 299-303; Taberî, *Tarih*, V, 468; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 167.
[1283] İbn Hişam, IV, 43; Vakidî, II, 801; İbn Sa'd, II, 135-7; Halife b. Hayyat, 52; Belazûrî, *Futuhu'l-Buldân*, 51; Taberî, *Tarih*, V, 653-4
[1284] Taberî, *Tarih*, IV, 439.

olayların büyümesini engelleme yoluna gitmiştir. Dûmetü'l-Cendel gazvesi böyle bir istihbarat üzerine gerçekleştirilmiştir.[1285] Herhangi bir savaş olmadan da dönülmüştür. Zira Müslümanların, bu kabil davranışları anında cevaplama iradesini gören rakip unsurlar, pozisyonlarını değiştirmek durumunda kalmışlardır. Yine Hayber'de Hz. Peygamber'e rehberlik etmiş olan Huseyl b. Nuveyre el-Eşcaî, Gatafan'dan bir topluluğun saldırmak üzere olduğu haberini alınca, Beşir b. Sa'd'ı derhal onlar üzerine göndermiştir.[1286] Mekke üzerine yürüme kararı alındığında, Hz. Peygamber'in Kureyş'e karşı yorumu son derece dikkat çekicidir; "Mekkelileri yerlerinde ansızın bastırıp kılıç kuvvetiyle Mekke'ye girersek, Kureyş mahvolur ve kıyamete kadar bir daha saldıramazlar".[1287] Bu ifade ile Hz. Peygamber'in, Kureyş ve diğer gruplara karşı hareketlerinde, muhataplarının tehdit konumundan çıkarılmasını hedeflediği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, Huneyn öncesinde de, düşmanın savaş için hazırlık yapıp yapmadığını öğrenmek üzere Abdullah b. Ebî Hadred el-Eslemî komutasında bir birlik çıkarılmıştır.[1288] Haberin, savaş hazırlığının varlığı yönünde gelmesi üzerine bu karar alınmış gibi gözükmektedir.[1289]

İsyan edip, Müslüman topluma olan bağlılıklarını sonlandırma yolunu tercih eden ve böylelikle İslam toplumunun birliğine yönelik tehdit konumuna gelenlere karşı da bir savaş vaziyeti alma sözkonusudur. Hz. Peygamber'in vefatının hemen arkasından yaşanan irtidat olaylarında ve bazı isyanlara karşı tavır alınırken kaynaklarda, isyankârların ordugâh kurdukları ve savaş durumuna geçtikleri dile getirilmektedir.[1290] Böylece Müslüman-

---

[1285] Taberî, *Tarih*, V, 465.
[1286] Taberî, *Tarih*, V, 623.
[1287] Taberî, *Tarih*, V, 668.
[1288] Taberî, *Tarih*, V, 700.
[1289] Başka bir örnek için bk. Taberî, *Tarih*, V, 825.
[1290] Taberî, *Tarih*, V, 871-3.

lar, isyanları nedeniyle tehdit olarak algılanan unsurlara karşı, savaşı meşru saymaktadırlar.

Risalet dönemi ve öncesinde, elçilik müessesi, devletler ve kabileler arasında önemli diyalogları kuran bir rolü üstlenmiştir. Bu nedenle de elçiler adeta dokunulmaz kabul edilmiştir. Elçilere yönelik fiilî veya sözlü herhangi bir aşağılayıcı davranış, elçinin ait olduğu topluma yapılmış sayılır ve bir savaş nedeni olarak algılanırdı. Risalet dönemi için de durum bundan farklı olmamıştır. Gönderilen elçilere karşı yapılan çirkin hareketler savaş nedeni kabul edilmiştir. Mûte Savaşı bu temeller üzerine kurulu bir görüntü bağlamında gerçekleşmiştir.[1291] Hz. Peygamber'in, Hudeybiye öncesinde Kureyş'e, niyetinin umre olduğunu ifade etmek üzere elçi göndermiş olması ve onun öldürüldüğü haberi nedeniyle, savaşmadan dönmeyeceğini ifade ederek "beyat-ı rıdvanı" alması[1292] onun, elçilik görevine ve kendi bireylerine verdiği önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Fetih 10-13 de bu bağlamda nazil olmuştur.[1293] Daha sonra haberin asılsız olduğu anlaşılmıştır.[1294]

Hz. Peygamber, elçilik müessesesinin önemine binaen Müslümanları tehdit edenlerin, hatta peygamberlik iddiasında bulunanların elçilerine bile kızgınlığını ifade etmekle birlikte dokunmamıştır. Müseylime, Hz, Peygamber'e kendisinin de peygamer olduğunu dile getirdiği bir mektup yazıp elçilerle gönderince Hz. Peygamber "şayet elçiler öldürülmez olmasaydı sizin boynunuzu vururdum"[1295] demiştir. Hz. Peygamber'in buradaki tepkisi elçilerin elçiliğine değil elçi sıfatıyla gelen kişilerin Müseylimenin propagandasını yapan ve dolayısıyla Hz. Peygamber'e karşı bir duruş içinde olan ve

[1291] İbn Hişam, IV, 21.
[1292] Vakidî, II, 612; İbn Sa'd, II, 94; Belazurî, I, 440; Taberî, *Tarih*, V, 558.
[1293] Taberî, *Tarih*, V, 559.
[1294] Taberî, *Tarih*, V, 560.
[1295] İbn Hişam, IV, 341.

aynı zamanda elçilik görevinde bulunan kişilere karşıdır. Yine Hisma seriyyesi,[1296] Mute seriyyesi[1297] ve Kurata Seriyyesi de[1298] bu anlamda elçilere yönelik kötü davranışların savaş nedeni olarak görüldüğü vakalardır.

Risalet döneminde, din özgürlüğünün tehdit edilmesi, baskı ve işkenceyle insanların dinlerinin değiştirilmek istenmesi de savaş için meşru bir gerekçe kabul edilmiştir. Özellikle söz konusu baskıya ve işkencelere maruz kalanlar açısından durum böyledir. Kur'an'da bu, "fitne" kavramıyla ifade edilmiştir. Fitne kavramının anlam çerçevesini izah noktasında, Hudeybiye sonrası Mekke'ye iadesi gündeme gelen Ebû Cendel'in söyledikleri önemlidir. O müşriklerin kendisini dininden döndürüp fitneye düşüreceklerinden bahsetmektedir.[1299] Esasen Mekke dönemi boyunca yaşananları özetleyen bu ifadeler savaşın meşruiyet zeminine bir başka açıdan işaret etmektedir.

İslam Tarihi ile ilgili kaynaklarda anlatılan ve savaş nedenleri ile ilgili yanılgıya neden olduğunu düşündüğümüz bir olgu da Müslümanların savaşlar öncesi muhataplarını islâma davet etmeleridir. Bu olgu, savaşların nedenini, İslamlaştırma gayreti şeklinde anlayan bir geleneğe malzeme teşkil etmiş gibidir. Hâlbuki İslama davet yapılması, savaş kararı alındıktan sonraki bir uygulamayı yansıtmaktadır. Vadi'l-Kura ve Teyma'daki Yahudiler, Hendek Savaşı sonrasında bölgenin güvenliğini yeniden gözden geçirme faaliyetleri çerçevesinde hedef durumuna gelmişlerdir. Zira onların da stratejik durumu Hayber'den farklı değildir. Böyle bir aşamada, sosyal süreçte meşru zeminini bulmuş olan bir savaşa başlamadan önce, muhataplara bir fırsat verilerek İslam'a davet edilmişlerdir. Bu bir Risalet dönemi savaş uy-

---

1296 Vakidî, II, 556; Halife b. Hayyat, 51-2; Taberî, *Tarih*, V, 575.

1297 Vakidî, II, 707; Belazûrî, I, 443-4; *Futûhu'l-Buldân*, 48; Halife b. Hayyat, 51; Taberî, *Tarih*, V, 612.

1298 Vakidî, III, 483, 986; İbn Sa'd, II, 162; Belazûrî, *Ensâb*, I, 490.

1299 Taberî, *Tarih*, V, 564.

gulamasıdır. Onlar da kabul etmeyerek savaşmayı tercih etmişlerdir.[1300] Bu noktada dikkat çekici ve önemli bir örnek de Mekke'nin fethinde söz konusudur. Müşriklerin antlaşmayı hiçe saymaları nedeniyle alınan harekât kararı neticesinde Mekke üzerine yürünmüştür. Ancak öncesinde Abbas, Mekke'ye gitmiş ve etrafınız sarıldı Müslüman olup kurtulun demiştir.[1301] Böylesine bir tavır, çoğu zaman kan dökülmesini önlemiş veya en aza indirilmesine yardımcı olmuştur. Yemen halkının bu anlamda daveti kabul etmeleri, hem bir savaşı engellemiş, hemde bölge halkının barış içinde bir hayata devamına vesile olmuştur.[1302] Dikkat çekici bir örnek de Necran bölgesine Halid'in gönderilmesi ve İslama davet edilmekle Necran halkının Müslüman olmasıdır. Niçin Benî Haris b. Necran bölgesine gidildiğinin cevabı da rivayette geçen ifadelerde yeralmıştır. Müslüman olmadıkları takdirde kendileriyle savaşılacağının da ifade edildiği rivayetlerde[1303] Hz. Peygamber, "men edildikleri halde ilerleyenler sizler miydiniz"[1304] şeklinde bir soru yöneltmiş ve bu soru karşısında onlar sükût etmişlerdir. Israrlı sorular karşısında "evet bizlerdik" cevabını alan Hz. Peygamber; "eğer müslüman olduğunuz ve savaşmadığınız haber verilmeseydi başlarınızı ayaklarnızın altına atardım" cevabını vermiştir.[1305] Bu olay göstermektedir ki Halid'in bölgeye gidiş nedeni; Necranlıların, Müslümanlara ait bölgelere olan tecavüzleridir. Yoksa Müslüman olmayışları değildir. Yapılan teklifin kabul edilmesiyle bir savaşın eşiğinden dönülmüştür.

Hz. Peygamber'in civar bölgelere gönderdiği davet mektuplarına karşı, ortaya konulan tepkiler, dönemin dünyasında, bu kabil davranışların nasıl algılandığını ve Hz. Peygamber'in muhatap olduğu dış dünyanın durumu-

---

[1300] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 48.
[1301] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 54.
[1302] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 99.
[1303] İbn Hişam, IV, 330.
[1304] İbn Hişam, IV, 332.
[1305] İbn Hişam, IV, 332.

nu gösterebilir. Gassan Hükümdarı Haris b. Ebî Şimr'e gönderilem mektup ulaşınca ilk tepkisi, hemen savaş ilan etmek olmuştur.[1306] Bu durum bize, Hz. Peygamber'in daha risaletinin başlangıcındaki çıkışının dahi Arap geleneklerinde savaş nedeni olarak algılandığını gösterebilir. Varaka'nın Hz. Peygamber'e daha ilk risalet yıllarında kendisiyle savaşılacağını ve yurdundan sürüleceğini haber vermesi bu anlayışla uyum içindedir. Özellikle dini kimliği zayıf olan muhatapların, mektupları kendileri için bir tehdit olarak yorumladıkları anlaşılmaktadır. Özellikle Bizans'a bağlı Arap kabile ve devletlerinin bu yönde saldırgan davranışlar sergilemeleri dikkat çekicidir.

Askerî teçhizatlı ekiplerin İslamın tebliğini gerçekleştirmek üzere yola çıktıklarını söylemek, risalet sonrası bir yorumu yansıtıyor gibidir. Bu seriyyeler gizlice yapılmıştır ve ayrıntılar çok net değildir, Benî Süleym Seriyyesi, Dûmetu'l-Cendel seriyyesi, Zatu Atlah, Necran, Yemen seriyyeleri, bu amaçla gönderildiği rivayet edilen, ancak ya savaşın eşiğinden dönülen veya savaşılan seriyyelerdir. Dolayısıyla bunları İslam'a davetle sınırlamak ve sadece bu niteliklerle anlatmak doğru gözükmemektedir. Arap Yarımadasındaki civar toplulukların, Medine otoritesini tanımalarını temin etmek için diyalog seriyyeleri yapılmış bu esnada, İslam tebliğ edilip otoritenin tanınması istenmiş olabilir. Zira savaş ilan edilmeden savaşılmaması tavsiye edilmiştir. Seriyyelerin her zaman askerî nitelik taşımadıkları da hatırda tululmalıdır. Ali b. Ebî Talib'in Yemen Seriyyesinde de böyle olmuştur. "Savaşsalar bile onlar öldürmeden siz öldürmeyin" denmiştir. Tam ifade şöyledir; "onların yurtlarına gittiğin zaman, onlar seninle çarpışmadıkça sen onlarla çarpışma, eğer çarpışmayı tercih ederlerse yine çarpışmaya girme. Sizden birini öldürürlerse bir müddet ne yapacaklarını gözlemeden yine çarpışma. Onları İslama davet et. Eğer Müslüman olmayı kabul ederlerse namaz kılmayı teklif et. Eğer kabul ederlerse fakirlerine verilmek üzere toplanacak zekâtı verme-

---

[1306] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 198.

lerini teklif et. Eğer bunu da kabul ederlerse onlardan fazlasını isteme. Senin vasıtanla bir kişinin hidayet bulması senin için üzerine güneş doğduğu ve battığı her şeyden daha hayırlıdır."[1307] Bu ifade, başlı başına bir barış stratejisinin devlet siyasetine yerleştirilmesinden ibarettir. Hz. Peygamber bu ekiplerlerle bölgenin güvenliğini temin etmeyi amaçlamıştır, demek daha doğru olur.

Benî Süleym'i İslama davet etmek için seriyye gönderildiği, tarihsel gerçeklerle hiç de örtüşmemektedir. Bi'ri Maûne, Cemum, Hendek Savaşı, Karkaratü'l-Küdr ve nihayet Buhran savaşları, Benî Süleym'in taraf olduğu savaşlardır. Dolayısıyla Müslümanların açık düşmanı olan bir kabileye karşı askerî hareketlerde, savaş öncesi yapılan davetlerin, savaşların sebebi olarak yorumlanması tereddütle karşılanmalıdır. Beni Süleym aynı zamanda Kureyş'in önemli bir müttefiki idi.

Risalet dönemi savaşlarının nedensel analizinde ifade edilmesi gereken bir nokta da; yaşanan her savaş ortamının referansının Hz. Peygamber olmadığının bilinmesi gerekliliğidir. Gelişmekte olan bir toplumda doğal olarak onaylanmamış ve Hz. Peygamber'in izni ve bilgisi dışında yaşanmış olaylar da yok değildir. Hudeybiye sonrası Medine'ye kabul edilmeyen Müslümanların, Îs denilen yerde konuşlanıp Kureyş kervanlarına saldırmaları böyle bir durumu yansıtmaktadır. [1308]

D. SAVAŞ UYGULAMALARI

Risalet dönemi savaşları, uygulamalar açısından farklı özellikler taşımaktadır. Savaş kararları, nedensel unsurları tamamlandıktan sonra alınmakta ve ön hazırlıklara önem verilerek gerçekleştirilmektedir. Özellikle savaşlar öncesinde Müslümanların potansiyelini net bir şekilde tespit etmek

---

[1307] Vakidî, I, 7; II, 1079; Özdemir, 177.
[1308] Vakdi, II, 627; İbn Sa'd, VII, 405; Şulul, 308.

için sayım yapılması,[1309] önemli bir karardır. Böylece bir savaşta, Müslümanların çıkarabilecekleri askerî gücü görmek ve ihtiyaçların temininde yapılacakları belirlemek açısından dikkat çekicidir. Her zaman sayım yapılmasa da Hz. Peygamber'in bu potansiyeli mutlaka tespit ettiğini düşünmek gerekir.

Savaşlar öncesinde hedefin belirlenmesi ve savaşın coğrafî çerçevesinin tespiti önemli görülmektedir. Tüm savaşlar için geçerli olan bu durum, Üsame ordusunun gönderilmesi ile ilgili süreçte hareketin nihaî sınırını çizmiştir. Buna göre Şam tarafına yapılacak seferde, ordunun, Şam'ın Arap Yurduna komşu olan mamur topraklarına kadar ilerlemesi emredilmiştir.[1310] Harar Seriyyesinde de Kureyş Kervanı hedef alınmış, Hz. Peygamber, Harar mevkiine kadar gidilmesi ve oradan öteye geçilmemesini emretmiştir.[1311]

Savaşlar öncesi bir önemli bir öge de, savaşlara tayin edilen komutanların niteliğidir. Hedefteki düşmanın özellikleri, önemli görülmekte ve askerî birlik ona göre şekillendirilmektedir. Zaman zaman askerî hareketlerde hedef kişilerle diyalog ortamını kolaylaştırmak ve savaşı yaşanmadan önleyerek İslamlaşmayı da teşvik etmek için, komutanların düşman kabile ile akrabalığının olması önemsenmiştir. Benî Ümeyye'nin müttefiki olan Hâkim b. Ümeyye müslüman olmuş ve kavmini düşmanlıktan vaz geçirmiştir.[1312] Zatü's-Selasil'de de Komutan Amr, hedefteki Beliy kabilesine akraba olan bir kimseydi. [1313] Hudeybiye öncesi Osman'ın Mekke'ye gönderilmesinde de onun Mekke ile olan akrabalıkları önemli görülmüştür.[1314]

Benzer şekilde Risalet dönemi savaşlarının bitiminden sonra, galip taraf komutanının, mağlup tarafın hükümdar kızı ile evlenmesi gibi ilginç bir

---

[1309] Şulul, 279.
[1310] Taberî, *Tarih*, V, 869.
[1311] İbn Hişam, II, 330; Vakidî, I, 11; İbn Sa'd, II, 7; Taberî *Tarih*, IV. 235.
[1312] İbn Hişam, I, 383.
[1313] Vakidî, II, 770; İbn Sa'd, II, 122; Avcı, Casim, "Kudaa", *DİA*, İst. 2005, XXVI, 308.
[1314] Vakidî, II, 573.

geleneğin, tarihten gelen bir sürecin devamı olarak yaşadığını söylemek mümkündür. Hz. Peygamber, Abdurrahman b. Avf'ı, Dûmetu'l-Cendel'e gönderdiğinde "sana itaat ederlerse hükümdarlarının kızı ile evlen" tavsiyesinde bulunmuştur.[1315] Daha sonra hedefteki kişiler, müslüman olmuşlardır. Hayber'de de böyle bir durum vardır.[1316] Hz. Peygamber'in, Safiye ile evlenmesi de bu şekilde yorumlanabilir. [1317] Zira Huyey b. Ahtab, Hayber'in hükümdarı konumunda bir şahsiyet olup, esir alınan kızı Safiye ile Hz. Peygamber evlenmiştir.[1318] Mekke'ye umre için gittiğinde de buna benzer bir evlilik yapmış olması, siyasî boyutları ile değerlendirilmesi gereken ve siyasî hedefleri de olan evlilikler olarak algılanmalıdır. Bu evlilikler vasıtasıyla toplumsal barışın sağlanması ve yakınlaşma temin edilmek istenmiştir. Bunda da kısmen başarılı olunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber, Cüveyriye ile evlendiği için Benî Müstalik'ten yüz aile serbest bırakılmıştır.[1319] Başka bir rivayette ise Cuveyriye'nin babası, kızının diyetini getirmiş, ancak Hz. Peygamber onun sakladığı develeri haber verince müslüman olmuş ve kızını da Hz. Peygamber'e vermiştir.[1320]

Müslümanlar askerî faaliyetlerinde mutlaka bayrak (Raye) ve sancak (liva) kullanmışlardır. Hz. Peygamber'in siyah bayrak, beyaz sancak kullandığı ve buna "ıkab" adı verildiği rivayet edilmiştir.[1321] Savaşlar devam ederken bayrak indirilir ya da düşerse, savaşın bittiği ve yenilginin kabul edildiği gibi bir anlam ortaya çıkmaktaydı. [1322]

[1315] Vakidî, II, 561; Taberî, *Tarih*, V, 575/-6.
[1316] Taberî, *Tarih*, V, 617.
[1317] İbn Hişam, III, 463.
[1318] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 203, 209.
[1319] İbn Hişam, III, 405.
[1320] İbn Hişam, III, 407.
[1321] Ahmed b. Hanbel, IV, 297; krş. Şa'ravî, 15.
[1322] Taberî, *Tarih*, IV, 387.

Hz. Peygamber, her alanda insana önem vermiştir. Onun bu özelliği, savaş zamanlarında daha iyi anlaşılabilecek şekilde görülmektedir. Ölen düşman askerlerinin şeref ve haysiyetini dikkate almış, onların savaş alanındaki cesetlerinin karşı tarafca alınmasına izin vermiştir. Hatta bu amaç için yapılan para teklifini bir rivayete göre kabul etmemiştir.[1323] Savaşlar sonrasında ölen kimselerin düşman tarafından da olsa cenazeleri defnedilmiş ve böylece insana olan saygının gereği yerine getirilmiştir.[1324] Buna karşılık Kureyş'in, Müslümanların şehitlerine saygısından bahsetme imkânı yoktur. Hind b. Utbe ve yanındaki kadınlar, Müslümanların ölenlerine yakışıksız davranışlarda bulunmuşlardır. Hind, Hamza'nın kulaklarını ve burnunu kesip gerdanlık yapmış, ciğerini çiğnemiştir.[1325]

Savaş sonrası esirler ve ganimet konusu, Risalet dönemi savaşlarının degerlendirilmesinde sorunlu bir alanı temsil etmiştir. Esirlerle ilgili Hz. Peygamber'in hassas davrandığı, rivayetlerden anlaşılmaktadır. Ömer b. Hattab'ın, Süheyl b. Amr'ın dilinin kesilmesi teklifini şiddetle reddetmiş olması[1326] esirlere yapılabilecek olumsuz davranışların karşısında yer aldığını gösterir. Tabii ki Hz. Peygamber'in bu tavrından anlaşılan, onun insanları öldürmek veya etkisiz hale getirmekten ziyade, kazanmanın yollarını aramış olduğudur. Nitekim Süheyl ile ilgili olarak Hz. Ömer'e "belki senin zemmetmeyeceğin bir makama gelir" sözüyle[1327] uzak görüşlülüğünü ortaya koymuştur. Esir olduğu halde öldürülmesi emredilenlerin varlığı da dikkat çekiçidir. Bedir esirleri arasında olup da öldürülenlerden biri Nadr b. el-Haris, diğeri Ukbe b. Muayt'tır. Hz. Peygamber'in bu noktada taviz vermediği de görülmektedir.[1328] Buradan da anlaşılmaktadır farklı uygulamaların

---

[1323] On iki bin dirhem alındığı yönünde bir bilgi de vardır. Krş. İbn Hişam, III, 349.
[1324] Taberî, *Tarih*, IV, 306.
[1325] İbn ishak, 387; İbn Hişam, III, 93.
[1326] İbn Hişam, II, 390; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 128.
[1327] İbn Hişam, II, 390.
[1328] Vakidî, I, 107; Beyhakî, III, 94; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 128.

nedeni olarak kaynaklara yansımayan bazı tespitler mevcuttur. Bedir esirlerinde bu iki kişinin öldürülme nedeni olarak esir olmaları değil savaş suçlusu olmaları bir tespit olarak ileri sürülmüştür.[1329] Bu tespitlere binaen Hz. Peygamber'in tavır takındığı düşünülmelidir. Esirlerin öldürülmesi uygulamasında, daha önce yaşanmış hadiselerin etkisi büyüktür. Eğer sabit bir suç var ise, suça karşılık esir alınan suçlu kişinin öldürülmesi söz konusudur. Nitekim Hayber'de esir alınan Kinane b. Ebi'l-Hukayk, Safiyye'nin kocasıdır. Muhammed b. Mesleme'nin kardeşini daha önce öldürdüğü için kısasen öldürülmüştür. [1330]Yine Ureynelilere uygulanan kısas böyle değerlendirilebilir.[1331] Dolayısıyla öldürülmesi emredilen esirlerin, bu nevi suçlarının olduğunu düşünmek gerekir.

Esirlerden Müslüman olanlar ise, hemen özgürlüğe kavuşturulmakta ve malları iade edilmektedir. Karede Seriyyesinde esir alınan Furat b. Hayyan, müslüman olarak serbest kalmıştır.[1332] Yine Ebû Ubeyde'nin Zü'l-Kıssa Seriyyesinde esir alınan tek kişi, müslüman olunca serbest bırakılmıştır.[1333] Yine Hayber Yahudileri için casusluk yaptığı tespit edilen bir kişi, Hayber'e düzenlenen keşif seriyyesi esnasında yakalanmış ve Müslüman olunca bağışlanmıştır.[1334]

Müslüman olmasalar bile, belli şeylerin vesile edilerek esirlerin serbest bırakılması yollarının, adeta arandığı görülmektedir. Okuma yazma öğretmekle serbest kalacakların olması dikkat çekicidir.[1335]

Ayrıca Hz. Peygamber'in, arkadaşlarının düşüncelerine, olumlu baktığı görülmektedir. Bu görüşlerin, pozitif özellikler taşıdığı da göz ardı edilme-

---

[1329] Mübarekfurî, Seyfi Rahman, *er-Rahiku'l-Mahtum*, Cidde, 1985, s. 254; Mahmudov, 73.
[1330] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 206.
[1331] Vaidi, II, 570. Ahmed b. Hanbel, III, 186.
[1332] Vakidî, 198; İbn Sa'd, II, 36.
[1333] Vakidî, I, 552; İbn Sa'd, 85.
[1334] Vakidî, II, 540-641.
[1335] İbn Sa'd, II, 1; Ahmed b. Hanbel, I, 246.

melidir. Esirlerin serbest bırakılmasında, sahabenin teklifleri dikkate alınmıştır. Zeyneb'in, eşi Ebu'l-As'ı emanına alması ve bunun sahabece onaylanması böyledir.

Hz. Peygamber, özellikle esirler konusunda her zaman hayırla muamele edilmesini tavsiye etmiştir. Bedir esirleri hakkındaki sözleri[1336] üzerine Ashab çok etkilenmiş ve kendileri aç kalıp esirlerini doyurmayı tercih etmişlerdir.[1337] Esirlerden Ebû Azze, şöyle demiştir; "Onlar Hz. Peygamber'in tavsiyesi doğrultusunda bana iyi muamelede bulunup kendileri hurma yiyor ekmeği benim için ayırıyorlardı."[1338] Esirler hakkında Hz. Peygamber istişare etmiş olumsuz görüşler de olmasına rağmen onlara itibar etmemiştir. Esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılması benimsenmiştir. [1339] Fidye veremeyecek durumda olanlar ise affedilmiştir. İslam tarihinde savaş esirlerine ilişkin hukukun oluşmasında Bedir esirleri belirleyici olmuştur.[1340]

Müslümanların esirler hakkındaki uygulamalarına ilişkin, düşman tarafın olumsuz beklentisi yok gibidir. Yakınları esir olan kimseler, geleneksel zorunluluklarla esirlerini kurtarmak durumundadır. Ancak esirlere herhangi bir kötü muamelenin yapılmayacağını biliyorcasına rahatlık sergileyenler de vardır. Esirlerin öldürülmesi nadiren vaki olmuş bir olgudur diyebiliriz. Bu bilindiği için Kureyş, esirlerin geri alınması konusunda hayli ağır davranmıştır. Bedir sonrasında Ebû Süfyan'a, oğlunun fidyesini verip kurtarmasını söyledikleri zaman; " …onu ellerinde bırakın, akılları kesene kadar yanlarında tutsunlar"[1341] sözüyle bu konudaki zımnî güvenini ortaya koymuştur.

1336 İbn Hişam, II, 385, 389; Taberî, *Tarih*, IV, 313; Buharî, 56/42.
1337 İbn Hişam, II, 385; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 129.
1338 İbn Hişam II, 390; Vakidî, I, 119; Taberî, *Tarih*, IV, 313; İbn Kesîr, V, 190.
1339 Vakidî, I, 107-109; Müslim, Cihad ve's-Siyer, 58.
1340 Özel, Ahmet, *İslâm Hukukunda Savaş Esîrleri*, s. 35-36.
1341 İbn Hişam, II, 391.

Esirler hakkındaki uygulamalarda tekdüze bir durumun olmadığını ifade etmek gerekir. Yerel şartlara göre hareket edildiği gibi bir izlenim vardır. Genel olarak öldürme söz konusu değildir. Risalet dönemi yılları için, taraflar biribirlerini yakın tanıdıkları nedeniyle olsa gerek, bazen fidye karşılığı bazen de karşılıksız serbest bırakma söz konusudur.[1342] Bununla birlikte fidye, savaş zamanlarında, askerî organizasyonların finansmanı da dahil olmak üzere önemli bir gelir durumundadır. Böyle bir beklentinin varlığı da sözkonusudur.[1343] Bedir Savaşında yani ganimetle ilgili teşrii sürecininin tamamlanmadığı bir sırada, bazı Müslümanların esirlerle ilgili geleneksel uygulamalardan dolayı güçlü beklentiler içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu beklenti içerisinde henüz savaş devam ederken, kendilerini yok olma gibi bir tehlike ile karşı karşıya bırakmaları pahasına esir almaya çalışmaları, Kur'an tarafından eleştirilmiş ve "savaş bitip düşman yenilmeden esir almak yakışmaz" denilmiştir.[1344] Sözkonusu ayette zikredilen uyarı, esirlerin öldürülmesi için değil, savaş bitmeden ve yenilen yenen belli olmadan, fidye kazanmak için Müslümanların da durumunu tehlikeye atarak esir almaya çalışma tutumuna karşı yapılmıştır.[1345] Yoksa elde edilen esirlerin illa da öldürülmesi ile ilgili bir anlatımdan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim söz konusu ayetin inmesinden sonraki dönemlerde esir olup da öldürülen insanların sayısı yok denecek kadar azdır. Burada esir alınarak fidye karşılığı serbest bırakılan kişilerin, sonraki dönemler için tehlike arzedecekleri öngörüsü söz konusudur diyebiliriz. Hatta İbnü'l-Esir, Bedir'de alınan esirlerin serbest bırakılması nedeni ile Uhud yenilgisinin gerçekleştiğini ifade etmiştir.[1346]

[1342] İbn Hişam, II, 389-340.
[1343] İbn Hişam, II, 385.
[1344] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 133; Enfal, 67-9.
[1345] Taberî, *Tarih*, IV, 338-9.
[1346] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 133; krş. Ali İmran 165.

Hz. Peygamber'in esirler konusunda geniş bir maslahat anlayışı ile hareket ettiğini düşünmek mümkündür. Esir olanın kişiliği ve Müslümanlara bakışı önemli gibidir. Bu durum bazen esirlerin karşılıksız serbest bırakılması kararının alınmasına da imkân sağlamıştır.[1347] Bedir esirleri içinde olan Hz. Peygamber'in damadı da o zaman, henüz müşriktir. Zeyneb, kocasını kurtarmak için Mekke'den fidye olarak gerdanlık göndermiş, Hz. Peygamber de bunun kabul edilip edilmeyeceğini ashabıyla istişare ettikten sonra uygun görmüştür. Serbest bırakılan[1348] Ebu'l-As, daha sonra müslüman olmuştur. [1349]

Esirlerin serbest bırakılmaları için gerekli olan fidye miktarı, şartlara göre değişebilmektedir. Bu konuda bazen pazarlıkların söz konusu olduğu düşünülebilir. Zira rivayete göre Bedir esirleri için ağır davranan Kureyş, böylece fidye miktarının yükselmemesini temin etmeye çalışmıştır. [1350] Genel olarak fidye miktarı kişi başına dört bin dirhem dolayındadır. Bununla birlikte fidyesi verilen esirler salıverilirken, imkânı olmayanlar da karşılıksız serbestiyet kazanmıştır.[1351] Ebû Azze de bunlardan biridir.[1352] Ancak, savaşlar esnasında yaşananlar, bazen Müslümanların itidallerini kaybetmelerine yol açmıştır denilebilir. Savaşlardan zarar gören insanlar, kayıplarının acısıyla kontrolsüz davranışlar ortaya koymuşlardır. Huneyn Gününde esir edilen Züheyr b. Acve, Cemil b. Mamer b. el-Cumahî tarafından, "gayz ve gazabla bize yürüyen sen miydin" diyerek öldürülmüştür. [1353]

Hz. Peygamber, bireysel tasarrufuyla kendi payına düşen esirleri bağışlama yolunu tercih etmiştir. Onu gören sahabe mecbur olmamalarına rağ-

---

[1347] İbn Hişam, II, 403.
[1348] İbn Hişam, II, 394-5.
[1349] İbn Hişam, II, 400; Taberî, *Tarih*, IV, 325.
[1350] İbn Hişam, II, 387, 389.
[1351] İbn Hişam, II, 403-4.
[1352] İbn Hişam, III, 84.
[1353] İbn Hişam, IV, 158.

men ona uymuştur. Hevazin'den elde edilen altı bin civarındaki esiri ve diğer ganimetleri, o kabileden olan Müslümanların arzusu üzerine iade etmiştir. [1354] Ganimete zaafı olan bazı Müslümanların varlığına rağmen bu yönde bir uygulama ön plana çıkmıştır.[1355] Bunun üzerine Sakif kabilesinin reisi olan Malik b. Avf en-Nasrî, eşi ve çocuklarına kavuşunca müslüman olmayı tercih etmiştir.[1356] Bu durum Hz. Peygamber'in esirler ve ganimetler noktasındaki bakış açısını yansıtmaktadır.

Esirlerin fidyelerini takdim etmek üzere gelenlere gerekli kolaylıklar gösterilmekteydi. Yaşanan düşmanlıklar bu uygulamaya mani bir durum oluşturmamaktaydı.[1357]

Savaşlar neticesinde elde edilen esirlerin muhafazası, genelde ellerin arkadan bağlanması şeklindedir. [1358] Yerleşim mekanına dönüş yolunda uygulanan bu yöntem, esirlerin zarar vermesine veya kaçmasına mani olmak için sağlanmış olsa gerektir. Dönüş sonrası ise esirler hapsedilmektedir.[1359]

Savaşlarda elde edilen ganimetler doğal olarak bir tartışmanın da konusu olabilmiştir. Genel olarak insan neslinin mala olan düşkünlüğü bu dönemde de kendisini göstermiştir. Özellikle Uhud Savaşı bu anlamdaki zaafın neden olduğu bir yenilgi görünümündedir. [1360] Hz. Peygamber, söz konusu zaafları dengelemek için tavsiyelerde bulunmuştur. her şeyden önce ganimet için savaşmanın meşru olmadığını vurgulamıştır.[1361] Ganimet malından az bir parça da olsa çalmak ateşle karşılaşmaya ve şehitlik payesini kaybet-

---

[1354] Taberî, *Tarih*, V, 715.
[1355] İbn Hişam, IV, 181.
[1356] İbn Hişam, IV, 183-4.
[1357] İbn Hişam, II, 406.
[1358] İbn Hişam, IV, 158; Taberî, *Tarih*, IV, 317.
[1359] İbn Hişam, IV, 311.
[1360] İbn ishak, 382.
[1361] Ebu Davud, İmare, 42.

meye neden olmuştur.[1362] "Ayakkabı bağı dahi olsa, ganimet malından çalanın, cehennemde vucudundan o bağ kadar kesilip alınacağını" Hz. Peygamber ifade etmiştir.[1363] Yine Midam isimli köleye, Vadi'l-Kura sonrası bir ok isabet etmiş ve ölmüştür. Hz. Peygamber'e "şehit oldu, cennete gitti" denilince "hayır o şehit olmadı" "Hayber'de, ganimet malından çaldığı aba içinde yanacaktır" demiştir.[1364] Benzer durumların çoğalarak kronikleşmesinin önlenmesi için Hz. Peygamber önlem almıştır.[1365] Artık savaşlar sonrasında ganimet malları için, mutlaka özel görevliler bekçi olarak tayin edilmiştir.[1366]

Nahle Seriyyesi, Müslümanların ilk ganimet aldıkların askeri harekettir.[1367] Burada yapılan askerî saldırının haram aylarda olması ve Hz. Peygamber'in savaş için izin vermemesi nedeniyle ganimeti dağıtmadığı rivayet edilmiştir.[1368] Bakara Suresi 218 in bu konuyla ilgili indiği rivayet olunmuştur.[1369] Ayetin nazil oluşundan sonra Hz. Peygamber, ganimet ve esirleri teslim almış ve onları fidye karşılığında Kureyş'e iade etmiştir.[1370] Yahudilerin burada aleyhte bazı rahatsız edici söz ve davranşları söz konusudur.[1371]

Hz. Peygamber, savaş sonrasında elde edilen ganimeti, savaşın bir sonucu olarak normal görmektedir denilebilir. Bedir Savaşı için karar alındıktan sonra Müslümanlara hitaben "yola çıkmalarını sonuçta belki Allah'ın onları ganimetlendireceğini" ifade etmiştir.[1372] Bununla birlikte Hz. Peygamber Bedirde, sırf ganimet için bulunan bazı kimselerin ordudan ayrılma-

---

[1362] Taberî, *Tarih*, V, 613.
[1363] Taberî, *Tarih*, V, 613.
[1364] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 49.
[1365] İbn Hişam, II, 413; Taberî, *Tarih*, IV, 309.
[1366] Taberî, *Tarih*, IV, 310.
[1367] Taberî, *Tarih*, IV, 248.
[1368] Taberî, *Tarih*, IV, 245.
[1369] Taberî, *Tarih*, IV, 246.
[1370] Taberî, *Tarih*, IV, 247.
[1371] Taberî, *Tarih*, IV, 246.
[1372] İbn Hişam, II, 338; krş. Hattab, 68.

sını istemiştir.[1373] Bu duruş savaşların ganimet amaçlı olmasının gayri meşru olduğunun Hz. Peygamberce açık ilanıdır.

Ganimetin sonuçları itibariyle Müslümanlar için bir gelir olduğu da göz ardı edilmemelidir. Benî Sehm'den Müslüman olanlar, Hz. Peygamber'in yanına gelerek zor durumda olduklarını belirtmişler, Hz. Peygamber de onlara verecek bir şeyi olmadığı için Hayber'in zengin kalelerinden olan Sad b. Muaz Kalesinin fethedilmesi için duada bulunmuştur.[1374] Bu olaydan hareketle savaşların ganimet için yapıldığını söylemek makul bir yaklaşım sayılmaz. Zira söz konusu konuşmaların yaşandığı zaman dilimi Müslümanlarla Hayber arasında savaş şartlarının söz konusu olduğu ve Hayber'in zaten hedef olduğu bir zamanda yapılmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu duası savaşın galibiyetle sonuçlanmasına ilişkin bir temenninin sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Bedir sonrası nazil olan Enfal Suresi, ganimetler konusunu ele almıştır.[1375] Ancak savaşçıların özel eşyaları ile savaşın tarafı olan kabilenin genel malları arasında bir ayrım yapılmış gibidir.[1376] Zira Bedir Savaşında ganimetler Hz. Peygamber'in kontrolünde dağıtılırken, Huneyn Savaşında Ebû Katade, kendisinin savaşta öldürdüğü kişinin mallarını bir başkası alınca konuyu, Hz. Peygamber'e aktarmış o da "maktülün malı onu öldürene aittir" buyurmuştur.[1377] Savaşta bir asker, düşman kuvvetlerinden yirmi kişinin özel mallarını, öldürmek suretiyle alabilmiştir. Ebû Katede, Ebû Talha gibi kimseler ilk mallarının bu şekilde oluştuğunu ifade etmişlerdir.[1378] Bu durum Hz. Peygamber'in savaş esnasında askerin motivasyonu için gündeme getirdiği bir ödül olarak anlaşılmalıdır. Bir gelenek olarak öldüren, öldürü-

---

[1373] Hattab, 68.
[1374] Taberî, *Tarih*, V, 602.
[1375] İbn Hişam, II, 413; İbn Hişam, II, 380-1; Taberî, *Tarih*, IV, 308-9, 334.
[1376] İbn Hişam, IV, 133.
[1377] İbn Hişam, IV, 123.
[1378] İbn Hişam, IV, 123.

len kişinin üzerine abasını, vb. atarak onun kendisi tarafından öldürüldüğünü belirtmekteydi. Zû Kared Gazasında da Ebû Katade, öldürdüğü kişinin üzerine abasını atmıştır.[1379] Böylece ona ait özel eşyalara sahip olma hakkının, kendisine ait olduğunu ifade etmiştir. Müslümanlar Mekke'ye girerken, Ebû Bekir'in kızkardeşi Esma ile karşılaşan bir asker, onun boynundaki gümüş gerdanı almıştır.[1380]

Savaş uygulamalarında karşılaşılan bir öğe de, savaş esnasında müslüman olanların niyetleri sorgulanmaksızın bağışlanmalarıdır. Benî Kureyza'dan müslüman olan Rifae, bu şekilde bağışlananlardandır.[1381] Galib b. Abdullah Gazvesinde Mirdas b. Nehik, şehadet getirdiği halde öldürülünce Hz. Peygamber çok kızmıştır.[1382]

Bu ve benzeri uygulamaların Hz. Peygamber'in "İnsanlarla la ilahe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum" rivayetiyle ilişkili olduğu düşünülebilir.[1383] Hz. Peygamber'in bu çerçeveyi aşan uygulamaları onaylamaması, söz konusu yorumu destekler mahiyettedir. Meyfea vakasında,[1384] Galib b. Abdullah'ın Fedek seriyyesinde de Üsame b. Zeyd'in "la ilahe illallah" diyen birini öldürmesi söz konusudur. [1385]

Savaş sonrası elde edilen ganimetlerin dağıtımında, komutanın bilgisi dâhilinde ve taktik olarak fiilen savaşa katılmayan kimselere de ganimetten

---

[1379] Taberî, *Tarih*, V, 519.
[1380] İbn Hişam, IV, 65.
[1381] İbn Hişam, III, 325.
[1382] İbn Hişam, IV, 369-370, benzer bir durum için bk. İbn Hişam, IV, 376.
[1383] Acar, Cafer, *İslâm'da Savaşın Meşruiyeti Temelinde Problemli Bir Rivayet –İnsanlarla "la ilahe İllallah" deyinceye kadar savaşmakla emrolundum-*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, DİB. Selçuk Eğitim Merkezi, Konya 2002, s. 81.
[1384] İbn Sa'd, II, 119, Özdemir, 81.
[1385] Taberî, *Tarih*, V, 622; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 211.

pay verilmiştir.[1386] Benî Kureyza gazvesinde elde edilen ganimet ve esirler Müslümanlar arasında pay edilmiştir. [1387]

Ganimet mallarının taksiminde Hz. Peygamber, bazen komutan olarak seçme hakkı kullanmıştır. Kendisine eş olarak aldığı Safiye, böyle bir seçimin sonucunda esaretten kurtulmuştur.[1388] Huneyn'de Hz. Peygamber'in, ganimet mallarının taksiminde beşte bir oranında pay aldığı rivayet edilmiştir.[1389] Ganimetin, Müslümanlar arasında problem teşkil etmesinden sonra yüksek bir hassasiyetin gösterildiği görülmektedir.[1390] Huneyn sonrasında da ganimet için bazı tartışmaların söz konusu olduğu, kaynaklarda rivayet edilmiştir.[1391] Bu hassasiyet özellikle topluma yeni katılanlara karşı daha da ön plana çıkarılmış ve onlar lehine fedakârlıklar gösterilmiştir. Huneyn mallarından Ebû Süfyan'a, yüz deve, Muaviye'ye yüz deve,[1392] verilmiştir. Abbas b. Mirdas isimli kişi "az oldu" diye laf edip şiir söyleyince Hz. Peygamber, arkadaşlarını gönderip onu razı etmelerini istemiş ve onu razı edinceye kadar bol ganimet vermişlerdir.[1393] Buna karşılık Ensara vermemiştir. Bunun üzerine Hassan b. Sabit de dahil olmak üzere bazıları rahatsızlık duymuş ve Hasan bir şiir söylemiştir.[1394] Hz. Peygamber, onları toplayarak ikna edip razı etmiştir. Ama yine de bir şey vermemiştir.[1395] Ganimetlerden, Müslüman topluma yeni katılanlar da hisse almıştır. [1396] Burada önemli bir siyasetin takip edildiği aşikârdır.

[1386] Taberî, *Tarih*, IV, 340.
[1387] İbn Hişam, III, 335.
[1388] İbn Hişam, III, 463.
[1389] İbn Hişam, IV, 184-5.
[1390] İbn Hişam, IV, 185.
[1391] Taberî, *Tarih*, V, 725.
[1392] İbn Hişam, IV, 186.
[1393] İbn Hişam, IV, 187-8.
[1394] İbn Hişam, IV, 191.
[1395] İbn Hişam, IV, 194.
[1396] Taberî, *Tarih*, V, 726.

Risalet döneminde bazen ganimetin hepsi dağıtılmamış ve toplumun ihtiyaçları için muhafaza edilmiştir. Askeri, sosyal ihtiyaçların karşılanması için kullanılmıştır. Huneyn'de böyle bir durum söz konusudur.[1397]

Özellikle Risalet dönemi savaşlarının, uygulama kısmınının hakim konusu olan esirler ve ganimet hakkında, uygulamanın tek düze olmadığını yeniden ifade etmek gerekir. Esirler hakkında Müslümanların toplumsal yararlarının göz önünde bulundurulduğunu, dolayısıyla siyasal kararların da belirleyici bir noktada olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun siyasî olanla ahlakî olanın, bir başka ifadeyle Risalet olgusuyla çelişmediğini görmek gerekir. Sürgün edilen[1398] veya öldürülen Yahudilerle ilgili kararların bu çerçeve içinde alınmış olduğu söylenebilir.

Ganimetlerin, Medine'de meydana getirilen yeni siyasal yapı için kısmen finansal özellikler taşıdığını ifade etmiştik. Özellikle savaş yoluyla elde edilen ganimetler, savaşa katılan unsurların da hak sahibi olduğu bir paylaşımla, beşte birlik kısım devlete ait olmaktadır. Ancak savaş olmaksızın elde edilen malların devlet başkanı sıfatıyla Hz. Peygamber'in tasarrufuna verilmesi söz konusudur. Bu çerçevede Hayber malları, ganimet olarak kabul edilmiş ve gerekli dağıtım yapılmıştır. Fedek malları ise savaş yapılmadan elde edildiği için Hz. Peygamber'in tasarrufuna bırakılmıştır.[1399] Hz. Peygamber'in tasarrufunda kalması, onun şahsi malı olarak intikal ettiği anlamına gelmemiştir.

Risalet dönemi savaş anlayışının, Cahiliyeye göre ahlakî özellikler kazandığını ifade etmek gerekir. Esirlere karşı özellikle de kadın esirlere, daha itinalı ve saygılı davranılmasını emreden bir savaş kuralı oluşturulmuştur. Ganimet mallarının dağıtımından önce suistimaller konusunda ise Müslü-

---

[1397] İbn Hişam, IV, 195; krş. Şimşek, Şevket, *Hadis Kültüründe Ganimet*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank. Ünv. İlahiyat Fakültesi 2007. s. 68.

[1398] Taberî, *Tarih*, V, 451.

[1399] Taberî, *Tarih*, V, 611.

manlar uyarılmışlardır. [1400] Cahiliye döneminde ganimet savaşların bir amacı iken, Risalet döneminde bu amacı gütmek gayri meşru görülmüştür.

Müslümanlar askerî seferlere çıktıklarında, karşılaştıkları grupların tamamının konumlarını bilmeleri mümkün değildir. Bu nedenle tanınmanın ve tanımanın bir yolu olarak selamlaşma ön plana çıkmış gibidir. Bu durum bir parola olarak da algılanmaya müsaittir. Ancak parolanın gizli olması nedeniyle parola olgusunu aşmış bir vaka olarak değelendirilmelidir. Selam vermek aynı zamanda bir barış söylemi gibidir. Dolayısıyla selam vermek, düşman olunmadığının da ilanıdır. Bu bağlamda Kur'an "selam verene, sen mümin değilsin demeyin" diyerek savaş ilan etmeyin mesajı vermektedir.[1401]

Hz. Peygamber, özellikle savaşlar öncesinde, ordunun komuta kademesinde olan kimselere dolayısıyla askerlere önemli tavsiyelerde bulunmayı ihmal etmemiştir. Abdurrahman'a söylediği hususlar, Müslümanların olması gereken savaş uygulamalarına da işaret etmektedir. O şöyle demiştir; "Hepiniz Allah yolunda savaşınız. Allah'ı inkâr edenleri katlediniz, ganimet mallarına ihanet etmeyiniz. Hainlik etmeyiniz. İnsanların uzuvlarını kesmeyiniz. Çocukları katletmeyiniz. İşte bu size Allah'ın ahdidir. Peygamber'in de siretidir" [1402] Mûte Savaşına çıkacak olan askerlere de "haydi Allah'ın ismi ile savaşınız, Allah'ın düşmanı ve düşmanlarınızla savaşınız. Orada, insanlardan uzaklaşarak kiliselerde secde eden insanlara sakın dokunmayınız. Ancak şeytana secde eden insanlarla savaşınız. Sakın kadınları, küçük çocukları ve yaşlıları öldürmeyiniz. Kimsenin evini yıkıp, ağaçlarını yakmak ya da kesmek gibi şeyler yapmayınız"[1403] demiştir. Başka bir rivayette ise savaşa katılmayan kadın ve çocukların, işçilerin öldürülmemesini önemle

---

[1400] İbn Hişam, III, 457.
[1401]Taberî, *Tarih*, V, 643; İbn Hişam, IV, 374-5.
[1402] İbn Hişam, IV, 381.
[1403] Özdemir,. 99; Vakidî, II, 758.

dile getirmiştir. Halid'i gönderirken yaptığı bu tavsiyeler son derece önemlidir. [1404]

Bu ifadelerdeki kuralların, savaş için karar alındıktan sonra yola çıkmak üzere olan bir komutana tavsiye olarak dile getirilmesi önemli görülmelidir. "Allah'ı inkar edenleri öldürünüz" emri, Müslüman olmayanların öldürülmesi şeklinde genel bir emri değil bilakis cephedeki düşmanın bir özelliğini dile getirmek babında yapılmış bir beyan olarak algılanmalıdır. Buna benzer açıklamaların savaşlar öncesi yapılmış olması, bu yöndeki bir yorumu makul kılmaktadır.

Risalet dönemi savaşlarında, İslam öncesi dönemden kaynağını alan ve genel İslam ahlakı ile bağdaşma noktasında sorun olmadığı kabul edilen bazı uygulamalar devam etmiştir. Bunlardan biri de, esir alınan kişilerin, özellikle de önder durumunda olan esirlerin perçemlerinden saç kesilip sonrasında salıverilmesi uygulamasıdır. Amr b. Ümeyye'nin perçemi kesilip serbest bırakılmıştır.[1405] Bu Müslümanların genel bir uygulaması değildir. Bireysel bir uygulama olarak geleneğin devamıdır.

Risalet dönemi askerî hareketlerinde, düşmanın etkisiz hale getirilebilmesi için gerekli yöntemleri oluşturmak, şartların gereklerine göre yapılmaktadır. Genelde ağaçların kesilmesi veya tahrib edilmesi uygulanan bir yöntem değildir. Ancak muhatap olunan toplumun varlığı, Müslüman toplumun varlığını tehdit etmeye başlamışsa, insandan daha değerli olmayan bazı varlıklar feda edilebilmektedir. Bu anlamda Benî Nadir'in hurmalıklarının kesilmesi, onların bulundukları yerden kaldırılması hedefiyle örtüş-

---

[1404] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 246.
[1405] Taberî, *Tarih*, IV, 439.

mektedir.[1406] Taif muhasarası esnasında üzüm bağlarının sökülmesi de böyle değerlendirilebilir. [1407]

Başka bir rivayette Alâ el-Hadramî, Bahreyn veya Hecer'e gönderildiğini ifade edip müslümandan öşür, müşrikten harac aldığını dile getirmiştir.[1408]

Risalet dönemi için antlaşmalar ve akitler, toplumların adeta günlük aktivitelerini yönlendiren bir etkiye sahiptir. Antlaşmalar Cahiliyede olduğu gibi Risalet döneminde de barış içinde yaşamanın ve savaşsız bir ortamın güvencesi durumundadır.[1409] Buna göre Risalet dönemi için söz konusu olan, topluluklar arası bir antlaşma, savaşsızlığın antlaşmasıdır. Antlaşma yoksa savaş doğal olarak var demektir. Antlaşması olmayan toplulukların biribirlerine karşı güvende olmaları mümkün değildir. İşte bu nedenledir ki Hz. Peygamber, Hicretle birlikte Medine toplumu içindeki topluluklar arasında güveni sağlamak üzere yazılı bir vesika üzerinden antlaşma yapmıştır. Bu antlaşma ile toplumun muhtelif kesimleri arasındaki ilişkiler düzenlenmiş ve sorumluluklar zikredilmiştir. Böylece öncelikle Medine ve civarındaki grupların kendi içindeki barışları temin edilmiştir. Bu durum Medine'nin savaş şartlarından çıkarak barış içinde yaşanabilecek bir yer haline gelmesi içindir. Bu yönüyle yapılan antlaşmalar, daha başlangıçta savaşı önlemenin ve kendini güvene almanın aracı durumundadır.

Sonrasında ise, savaşın ilan edildiği bir muhataba karşı, güven içinde ve tek hedefli bir tarzda mücadele etmek amacıyla antlaşmalar yapıldığı görülmüştür. Bu antlaşmaların birçoğu, her hangi bir askerî operasyon yapıl-

---

[1406] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 25; krş. Haşr 5; Macit, Yunus, "Savaş Kurallar Açısından Hz. Peygamber'in Sünnetinde Doğal ve Fiziki Yapının Masuniyeti", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V,(2005) sayı: 4, s. 97.

[1407] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 247.

[1408] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 115.

[1409] Özdemir, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarınını Ahlaki Arka Planı" s. 23.

madan gerçekleşmiştir denilebilir. Mekke-Medine arasındaki kabileler ile yapılan antlaşmalar bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu noktada Hz. Peygamber, ticaret yolu üzerindeki kabileler ile ittifak antlaşmaları yapmıştır.[1410] Veddan gazvesi esnasında yapılan antlaşma bu niteliktedir. Antlaşmada can ve mal güvencesine dair maddelerin yanında savunma konusunda işbirliği öngören şartların bulunması önemlidir.[1411]

Risalet dönemi antlaşmalarının bir diğer boyutu ise bunların bir kısmının askeri faaliyetler ve savaşlar sonrasında yapılmalarıdır. Yapılan antlaşma neticesinde savaşlar sona ermekte ve savaşın neden olduğu zararın tazmini gündeme gelmektedir. Hayber'de Vatih ve Sülalim kalelerindeki kişilerin canları, yapılan bir antlaşma ile bağışlanmış ve sürgün kararı verilmiştir.[1412] Bu antlaşmada sürgün kararı üzere göç etme teklifi, müslümanlarla savaşan gruptan gelmiştir. Yine Hz. Peygamber, Halid b. Velid'i Dûme'nin Ukeydir'ine göndermiş ve onu getirterek sulh antlaşması yapmış ve onu serbest bırakmıştır.[1413]

Bazen de antlaşmalar, karşı karşıya gelmesi muhtemel grupların antlaşması şeklinde tezahür etmiştir. Hz. Peygamber, Fedek Halkıyla bu minval üzere savaş olmaksızın anlaşmıştır.[1414]

Risalet döneminde kabile ve toplulukların, devletlerin güvenlikleri ile yakından ilişkili olduğu için, antlaşmaların güvence altına alınması hususunda çaba sarfettikleri görülmektedir. Bu yönüyle antlaşmalarda tarafların caymasını engellemek için rehine uygulaması söz konusudur. Özellikle savaş ittifaklarında bu durum gözlemlenir. Kureyş ve Gatafan ittifak kurup

---

[1410] Krş. Hamidullah, *Vesaik*, 64; Mahmudov, 46.
[1411] Vakidî, I, 12; İbn Sa'd, II, 7-8; Belazûrî, I, 343; Hamidullah, *Vesaik*, 159.
[1412] İbn Hişam, III, 486; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 206
[1413] İbn Hişam, IV, 229.
[1414] İbn Hişam, III, 483.

Hz. Peygamber'e karşı savaşmak üzere bir araya geldiklerinde Gatafan, ittifakın garantisi için rehine talebinde bulunmuştur.[1415]

Risalet dönemi antlaşmalarında, sorumluluklar karşılıklı olmuştur. Hz. Peygamber yaptığı antlaşmalarda, savaş zamanında ortak savunma ve işbirliği gibi hususları önplana çıkarmıştır. Özellikle diyet konusunda sorumluluğu bizzat üstlenmiştir. Benî Amir'le yaptığı antlaşma gereği Amr b. Ümeyye onlardan iki kişiyi hataen öldürünce, diyetleri ödeme sorumluluğunu almıştır.[1416]

Risalet dönemi antlaşmalarının önemli maddelerinden biri de cizye olgusudur. Hz. Peygamber'in ehl-i kitapla ilişkilerinde, barış içerisinde yaşamanın çerçevesi içinde yer alan cizye, Müslüman hakimiyeti altında olmanın kazandıracağı güvenin garantisi olarak takdim edilegelmiştir. Hz. Peygamber'in sınır boylarındaki devletlerle diyaloğu gerçekleştirmek üzere elçiler göndermesi bu yönüyle dikkat çekicidir. Mektup gönderilen kişilerin, Bizans, Sasanîler gibi büyük imparatorluklara vergilerle bağlı, Hicaz kültürüne yabancı olmayan ve çoğunlukla da Arap kökenli olmaları önemli görülebilir. Söz konusu muhatapların vergilerle büyük devletlerin himayesinde yer almaları karşısında, Hz. Peygamber, bu imparatorlukların yerini alarak daha adil, daha özgür şekilde yaşamalarına imkân tanımak için; müslüman olmalarını ya da cizye karşılığı sulh antlaşması yapmalarını istemiştir, diyebiliriz. Nitekim Kaysoğullarından Münzir b. Saviye'ye gönderilen mektup böyle bir içeriğe sahiptir.[1417] Bu kişi Bahreyn valisidir. Hz. Peygamber Bahreynlileri, müslüman olmaya ya da cizyeye davet etmiştir.[1418] İran kontrolündeki Bahreyn halkı ve lideri müslüman olmuş geri kalan ehl-i kitap ise cizye vermek

---

1415 İbn Hişam, III, 319.
1416 Taberî, *Tarih*, IV, 439.
1417 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 196.
1418 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 201.

üzere anlaşmıştır. Bahreyn toprakları Sasanîlerin elinde idi. Bu bölgede Abdülkays, Bekr b. Vail, Temim kabilelerinden insanlar oturmaktaydı.

Sasanînlerin bu bölgedeki valisi Münzir b. Sava idi. Alâ b. Abdilllah el-Hadramî bölge halkını, 8. yılda İslamı kabul etmeye veya cizye vermeye davet etmek üzere buraya gönderilmiştir. Onlar da daveti kabul etmişlerdir. Kabul etmeyen Yahudi, Hıristiyan ve Mecusiler ise Alâ ile anlaşmışlardır. Antlaşma yazılı hale getirilmiştir.[1419] Onlarla yapılan antlaşmada; cizye ve bölgede yetişen hurma hasadından elde edilen ürünün yarısının Müslümanlara verilmesi üzere karar alınmıştır.[1420] Mecusîler için de böyle bir sorumluluk söz konusu edilmiştir.[1421] Cizye, nakdi olabileceği gibi muhatap olunan toplumun gelir kaynağını oluşturan maddelerden ayni olarak da kabul edilebilmektedir.[1422]

Yine Teyma halkı da Vadi'l-Kura'daki durumu görünce cizye ödemek üzere anlaşmış ve toprakları kendilerine bırakılmıştır.[1423] Tebala ve Cureş halkları savaşsız teslim olmuşlardır. Bunlar cizye karşılığı yerlerinde kalmışlardır. Antlaşmada, Müslümanları misafir etmeleri ve erginlik çağında olan erkeklerin bir dinar ödemesi kararlaştırılmıştır. Benzer şekilde Makna Yahudileri ile avladıkları balıkların, hayvan ve zırhların ve meyvelerin dörtte biri karşılığında antlaşma yapılmıştır. Makna Yahudileri ödedikleri karşılığında ayrıca cizye ve "suhre"den yani ücretsiz çalıştırmadan muaf tutulmuştur. [1424]

Hz. Peygamber, askerî hareketler esnasında karşılaşılan topluluklarla ve devletlerle de antlaşma yolunu tercih etmiştir. Tebük Seferi için yola çıkıldı-

---

[1419] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 113.
[1420] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 114.
[1421] Taberî, *Tarih*, V, 733.
[1422] İbn Hişam, IV, 326; Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 35.
[1423] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 49.
[1424] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 84.

ğında, Kudüs valisi Yuhanna b. Ru'be ile sulh antlaşması yapılmış ve cizye sorumluluğu getirilmiştir. Cerba ve Ezruh halkıyla da aynı şartlarla antlaşma yapılmıştır. [1425] Bu antlaşma çerçevesinde Eyle halkına güvence verilmiştir. Yemen ve Bahreyn halkları için de aynı durum geçerlidir. Bu antlaşmalar çerçevesinde devletin güven ortamını zedeleyecek isyan hareketine katılanların öldürülmesi meşru kabul edilmiştir. Ayrıca su ve otlak gibi yaşam kaynakları orta kullanıma açık olacaktır. Bunların kullanımından hiç kimse men edilmeyecektir.[1426] Bu da göstermektedir ki cizye bir zulmün aracı değil güven ve itimadın garantisi durumundadır.

Belharis kabilesine gönderilen mektupta Hz. Peygamber, Yahudi ve Hıristiyanların kendi dinlerinde kalmaları halinde zorlanmayacaklarını ifade etmiştir.[1427] Ayrıca burada cizye de zikredilmiştir. Böylece Müslümanların otoritesini tanımanın, din ve vicdan hürriyeti, ayrıca can ve mal güvenliği sağladığı dile getirilmiş olmaktadır.

Halid b. Velid komutasındaki askerler, Ukeydir b. Abdimelik üzerine Dûmetü'l-Cendel'e gönderilmiştir. Yapılan savaşta Ukeydir'in kardeşi ölmüş ve eşyaları ganimet olarak alınmıştır. Ukeydir Hz. Peygamber'in yanına gelerek Müslüman olmuş, Hz. Peygamber de onlara bir vesika yazmıştır. Bu vesikaya göre özel mülkiyet haricindeki araziler hurmalıklar ve akarsular dışındaki her türlü arazi, mal mülk zırh, merkeb, kaleler ganimet sayılmıştır. Ukeydir Hz. Peygamber'in vefatından sonra zekâta mani olup antlaşmayı bozmuştur.[1428] Halid, Ukeydir'i esir alıp cizye antlaşması yapmıştır.[1429]

Yemen'deki Necranlıların temsilcileri, Hz. Peygamber'in katına gelerek antlaşma yapmak istemişlerdir. Hz. Peygamber onlarla ikibin elbise üzerine

---

1425 İbn Hişam, IV, 227; Taberî, *Tarih*, V, 754.
1426 İbn Hişam, IV, 228; Taberî, *Tarih*, V, 753; Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 85-6.
1427 Taberî, *Tarih*, V, 784.
1428 Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 88.
1429 Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 90.

anlaşmıştır. Yapılan antlaşmanın metni günümüze kadar ulaşmıştır.[1430] Antlaşmada ayrıca Müslümanları misafir etme şartı, silah ve mühimmat yardımı, savaş aletlerinin zarar görmesi durumunda tazmini, savaş yapılmaması, riba ve tefcilikten uzak durulması gibi şartlar yer almıştır.[1431] Misafirliğin süresi bir ayla sınırlandırılmıştır ve Risalet döneminde antlaşmalar şahitler huzurunda gerçekleşmiştir.[1432] Antlaşmalar, Müslüman toplum ve birlikte yaşama durumunda olan kimselerin, öncelikle emniyetlerini ve huzur içinde yaşamalarını öngören maddelerden oluşmuştur.

E. ŞİİR ve RİSALET DÖNEMİ SAVAŞLARI

Risalet dönemi, kuşku yoktur ki Cahiliye dönemi'nden tamamen bağımsız yeni bir oluşumu temsil etmez. Hayat normal akışında devam etmekte ancak, Hz. Peygamber'in öğretileri çerçevesinde müdahaleler ve değişim söz konsudur. İslam öncesi dönemin önemli karakteristiklerini temsil eden şiir, bu bağlamda değerlendirilebilecek en dikkat çekici konudur.

Şiir, Cahiliyede olduğu gibi Risalet döneminde de etkin bir yere sahiptir. dönemin dünyasında şiir, günümüz medyası gibi etkileyen, motive eden bir güçtür. Şiir, savaşlar çıkarmakta, savaşlar bitirmektedir. Şiir, devletlerin ve toplumların iletişiminde bir vasıtadır. Toplulukların biribirlerine mesajlarını ulaştırma aracıdır.[1433] Şiir, tarihsel vakaların anlatımında ve bugün için öğrenilmesinde bir malzeme konumundadır.[1434] Özellikle toplumsal bilincin ve düşüncenin, gelenek ve göreneklerin tanınmasında önemli bir kaynaktır.

Şiir, özellikle toplumun tümünü ilgilendiren konularda, kamuoyu oluşturma bakımından fonksiyenel niteliklere sahiptir. Sevgi varsa sevgiyi, nefret varsa nefreti artırmanın, ortak bilinçaltı oluşturmanın vesilesidir. Ebû

[1430] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 91, 99.
[1431] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 91-2.
[1432] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 93-4, 96.
[1433] Krş. İbn İshak, 214.
[1434] İbn Hişam, IV, 282.

Talib'in ambargo yıllarında, antlaşma maddelerinin yazılı olduğu kâğıdın bir kurtçuk tarafından imha edilmesi üzerine söylediği şiir, rivayete göre düşmanlıkların artmasında etkili olmuştur.[1435]

Hz. Peygamber, kendisine gelen heyetlerin, şairleri ile meramlarını ifade etmelerine karşın, Hasan b. Sabit'i gelen heyetlerin şairlerine cevap vermek üzere görevlendirmiştir. Zira şair ve şiir, kabilelerin biribirleriyle tanışma ve görüşme ilişkilerinde kullanılan bir enstruman gibidir.[1436] Elçiler senesinde, Hassan b. Sabit ile Benî Temim'in şairi, karşılıklı şiirler söylemişlerdir.[1437]

Şiir, bir takım şairlerin Hz. Peygamber'e saldırı aracıdır. Bu nedenle olsa gerektir ki, Hz. Peygamber, risalet ilk geldiği zaman; "Benim Tanrının mahlûkatından en ziyade hoşlanmadığım kimseler şairler ve mecnunlardı.[1438] demiştir.

Toplumsal planda bu denli güçlü etkileri olan şair ve şiirin gücünden, Hz. Peygamber de yararlanmıştır. Özellikle müşrik grupların ve Müslümanların siyasî düşmanı durumunda olan diğer güçlerin önemli kozu durumundaki Ka'bü'l-Eşref'e karşılık Hassan b. Sabit'in görevlendirilmesi dikkat çekicidir. [1439] Yine başka şairler de müşriklere karşı yapılan savaşlarda, şiirleriyle görev almışlardır.[1440]

Şiirin toplumsal vakalarda, belirleyici veya en azından yönlendirici olduğunun göstergesi savaşlarda görülmektedir. Bedir yenilgisinden sonra intikam amaçlı olarak Uhud saldırısını planlayan müşriklerin, yeteri desteği sağlama noktasında şairleri kullanmaları önemlidir. Ebû Azze bu anlamda

---

1435 İbn İshak, 222-3.
1436 Taberî, *Tarih*, V, 768-9.
1437 İbn Hişam, IV, 286.
1438 Taberî, *Tarih*, IV, 96.
1439 İbn Hişam, III, 70-3.
1440 İbn Hişam, III, 122.

görev alan şairlerden sadece biridir.[1441] Şairler savaşlarda, psikolojik yardım unsuru olarak görülmüştür. Nitekim Uhud öncesi Ebû Süfyan, Hz. Peygamber'in esir iken karşılıksız serbest bıraktığı Ebû Azze Amr b. Abdullah el-Cumahi'ye "sen şair adamsın dilinle bize yardımda bulun" demiştir.[1442] O da kendisine vaat edilen bazı şeyler karşılığında çeşitli kabileleri dolaşarak, savaş için onları ikna etmiştir.[1443] Ebû Süfyan'ın şiirle, Bedir sonrası Mekkelileri savaşa teşvik etmesi de dikkate değerdir.[1444]

Müslümanlar da bu noktada çok farklı değildir. Hassan b. Sabit, Mekke'nin fethi kararından sonra söylediği şiirlerle Müslümanları teşvik etmiştir.[1445] Şairlerin söylediği şiirlerde, kahramanların isimlerinin geçmesi bir onur olarak kabul edilmiştir. Şiirin çok önemli olduğu bir yerde, bu önemin muhtevadan kaynaklandığını düşünmek doğaldır. Gerek Müşrikler gerekse Müslümanlar arasında, şiirlerde anılmak bir ayrıcalık olarak görülmüştür. Hz. Peygamber, Ensarın fedakârlığından dolayı şiirde anılmasını istemiştir.[1446]

Şiirin bu derece güçlü etkilerinin olduğu bir toplumda, şairlerin tehlikeli aktörler haline dönüşmeleri de söz konusudur. Toplumu ateşe atabilecek sorumlulukları üstlenerek, özellikle savaş zamanlarında bir asker gibi söz silahını kullanmayı bilmişlerdir. Bu yönleriyle de rakiplerin hedefi olmuşlardır. Şairler Risalet öncesi dönemde, nasıl söyledikleri şiirlerle savaş nedeni olabilecek davranışlar çerçevesinde değerlendirilmişlerse, sonraki dönemlerde de bu yönleri askerî kişilikleri ile birleşince hedef konumuna gelmiş-

---

[1441] İbn Hişam, III, 84.
[1442] Taberî, *Tarih*, IV, 371.
[1443] Taberî, *Tarih*, IV, 372.
[1444] Taberî, *Tarih*, IV, 349.
[1445] İbn Hişam, IV, 53.
[1446] İbn Hişam, IV, 214.

lerdir. Hassan b. Sabit'in şiirleri nedeniyle öldürülmek istendiği rivayet edilmiştir.[1447]

Hz. Peygamber de, bu yönüyle düşmanlarını kışkırtan, savaşlarda asker olarak yer alan kişileri ve dolayısıyla şairleri hedef almıştır. [1448] Zira onlar, çoğu zaman barışın önünde bir engel olarak algılanmışlardır. Medine'de, Hz. Peygamber'e karşı suikast teşebbüslerinin bir anlamda fikir babası şairlerdir.[1449] Eski olayları gündeme taşıyıp toplumu Müslümanlar aleyhine kışkırtmaktadırlar.[1450] Özellikle iç karışıklıkların çıkarılıp isyanların başlatılmasında ve ihanetlerin yaşanmasında rol alan kimselerin devreden çıkarılması düşünülmüştür. Ka'bü'l-Eşref bunlardandır. O tam bir kışkırtıcı durumundadır. Anne tarafından Yahudi Benî Nadir'e akrabalığı olan Ka'b, Tayy kabilesindendir. Bedir sonrası intikam alınması için kışkırtıcı şiirler söyleyip Müslüman kadınlar hakkında galiz ifadeler kullanmıştır. Bu durum karşısında tepki gösteren ve onun öldürülmesi konusunda istekli olan Muhammed b. Mesleme'ye Hz. Peygamber tarafından izin verilmiştir. Muhammed bir suikast sonucu onu öldürmüştür. [1451]

Cahiliye dönemi ve Risalet dönemi şiirlerinin önemli özelliklerinden biri de, şiirlerin tarihsel değeridir. Şiirler, sözlü geleneğin tarihe ilişkin yegane kaynağı durumundadır. Ancak bir ihtiyat payının dile getirilmesi zorunludur. Şiirler, olayları çoğu zaman abartan veya olduğundan daha küçük gösteren metinler durumundadır. Zaman zaman bölge ve kişi isimlerinin karıştırılma veya yanlış ifade edilmesi söz konusudur. Kafiye endişesi de buna eklenince, şiir konusunda ihtiyatın elden bırakılmaması önemli görülmelidir. Hasan b. Sabit bir şiirinde, devenin asıl sahibine değil de bir başkasına

---

[1447] İbn Hişam, III, 419.
[1448] İbn ishak, 373.
[1449] İbn ishak, 372.
[1450] İbn ishak, 372.
[1451] İbn ishak, 374; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 137-9.

nispetle şiiri söyleyince, kendisine kızılmış, o da kastının olmadığını, kafiyenin öyle uygun olduğunu ifade etmiştir.[1452]

Şiir aynı zamanda keder ve hüzünlerin de ifade edildiği bir araç durumundadır. İnsanları ağlatan, teskin olmalarına vesile olan bir vasıtadır. Şehitler için ağlanması teselli kaynağı olmuştur. Hamza için ağlanması, Hz. Peygamber'i teselli etmiştir.[1453]

F. KADIN ve RİSALET DÖNEMİ SAVAŞLARI

Risalet dönemi kadınları, savaşlarda sorumluluk üstlenmişlerdir. Kadın, erkeğin yanında yardımcı savaş personeli olarak değerlendirilebilir. Kadın, Cahiliye'de olduğu gibi Risalet döneminde de şeref ve haysiyet konusu bir varlık olarak görülmektedir. Bununla birlikte sorumlulukları genişlemiş ve yetki ile donatılmıştır diyebiliriz.

Savaşlar açısından ele alındığında, emân verme ve himaye altına alma gibi yetkilerle donatıldığı görülen kadınların, Cahiliye dönemine göre daha bireyselleştikleri söylenebilir. Hz. Peygameber'in kızı Zeyneb, müşrik olan kocasına emân verebilmiştir.[1454] Benzer şekilde Ümmü Hanî de emân verme yetkisini kullanmıştır.[1455]

Ayrıca savaşlara aktif olarak katılan kadınların, ganimetten de pay sahibi oldukları görülmüştür. Hayber'e katılan Müslüman kadınlara, ganimet malından değil hediyelerden bağışlarda bulunulduğu[1456] ifade edilse de bu,

---

[1452] İbn Hişam, III, 395.
[1453] İbn Hişam, III, 132.
[1454] Vakidî, II, 553; İbn Hişam, II, 400-1; Taberî, *Tarih*, IV, 329.
[1455] İbn Hişam, IV, 72.
[1456] Taberî, *Tarih*, V, 614.

Taberî'nin bir yorumu olarak görülmelidir. Hendek savaşında Hz. Peygamber'in eşi Safiye de ganimetten bir hisse almıştır.[1457]

Uhud Savaşı öncesinde kadınların, savaşlarda yer alması ashab tarafından dile getirilmiş ve taş atarak destek olmaları bir strateji olarak benimsenmiştir.[1458] Cahiliyede kadın, elden gitmesinden korkulan, savaş meydanından askerlerin kaçmasını önlemek için kullanılan bir meta durumundadır.[1459] Malik b. Avf ve Hevazin, kadınlarını, çoluk çocuklarını, alabildikleri mallarını da almışlardır. Bu durum savaştan başarılı çıkmak için başvurulan bir Cahiliye yöntemidir.[1460]

Risalet döneminde ise kadın, savaşta artık aktif bir rol sahibidir. Hz. Peygamber, mutlaka eşlerini savaş alanına götürmüş ve onları sorumluluklarla donatmıştır.[1461] Hatta bunu öylesine önemsemiştir ki hanımları arasında hangisinin geleceğini belirlemek için, kura çekmek durumunda kalmıştır.[1462] Anlaşıldığı kadarıyla savaşlarda görev almak, kadınlar için de bir paye anlamına gelmektedir.

Kadınlar, savaş alanında savaşçı asker olarak görevlendirilebilecekleri gibi, yaralıların bakımı,[1463] su temini gibi yardımcı hizmetlerde çalışabilmekte ve savaşta aktif savaşanlar kadar önemli görevler yapmaktadır.[1464] Bunun karşılığında kadınlara ganimetten pay alma hakkı tanınmıştır.[1465] Cahiliye döneminde söz konusu olmayan bu uygulama, kadın konusuna bakış açısını göstermesi bakımından önemli görülmelidir.

1457 Yakubî, II, 49; Hamidullah, 125.
1458 İbn ishak, 378.
1459 İbn İshak, 378.
1460İbn Hişam, III, 85-6; Taberî, *Tarih*, IV, 372; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 242.
1461 İbn Hişam, II, 125-6, IV, 172.
1462 İbn Hişam, III, 408-9.
1463 Taberî, *Tarih*, V, 498.
1464 İbn Hişam, III, 87.
1465 İbn Hişam, III, 471.

Risalet dönemi savaşları noktasında kadın, savaş hukuku bakımından da üzerinde durulan bir konu olmuştur. Hz. Peygamber'in kadınların ve çocukların öldürülmemesi yolundaki tavsiyesi doğrultusunda sahabe, kadınların hedef olması durumunda kılıçlarını yere indirmişlerdir. Ebû Dücane, Hind b. Utbe'nin yanına vardığında, onun kadın olduğunu görmüş ve "Allah Resulü'nün kılıcıyla bir kadına vurmaya kıyamadım" demiştir.[1466] Böylece kadınların, çocukların ve savaşta görev almayan işçilerin öldürülmesi, Müslümanlar için yasaklanmıştır.[1467] Benzer nedenlerle Ka'b'in karısı da öldürülmemiştir. [1468]

Risalet döneminin müşrikleri açısından ise; kadınlar, savaşı teşvik eden varlıklar olarak algılanmıştır. Kadınlar, uğruna savaşılacak değerler manzumesinde mütala edilmiştir. Kadınlar da bu durumu kabullenmiş ve bu anlayışın gereği üzere rollerini devam ettirmişlerdir. Hind b. Utbe'nin savaşta söylemiş olduğu şiir, bu anlamda dikkat çekicidir. "Biz Zühre kızlarıyız. Gelirseniz yastıklar serer sizinle kucaklaşırız. Eğer sırt dönerseniz sevgili olmayanın ayrılışı gibi siden ayrılırız."[1469]

G. SAVAŞLAR KARŞISINDA HZ. PEYGAMBER ve SAVAŞ AHLAKI

Hz. Peygamber, Risalet döneminde yaşanan savaşların değerlendirilmesinde temel özne konumundadır. Bu nedenle de sözleri ve davranışları, dönemin savaş anlayışının çözümlenmesinde ve İslam Dininin mübelliği konumundaki kişinin savaşı yorumlama çerçevesi hakkında bilgi alabileceğimiz ana kaynaktır. Hz. Peygamber, etrafındaki insanlara lider ve rehber ola-

---

[1466] İbn Hişam, III, 94-5; Taberî, *Tarih*, IV, 386, 389; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 146.
[1467] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 246.
[1468] Taberî, *Tarih*, IV, 365.
[1469] İbn ishak, 382.

rak örnek olmuştur. Bu yönüyle O, barışı tercih eden, şefkat ve merhamet hislerini ortaya koyan bir şahsiyettir. Bu yorumu yapmaya müsait birçok rivayet, kaynaklarda bulunmaktadır. Bu başlıkta, mezkûr konudaki rivayetleri ele alarak Hz. Muhammed'in savaşlar konusudaki yaklaşımını ve savaş ahlakını ortaya koymaya çalışacağız.

Hz. Peygamber, her şeyden önce kan dökülmesine karşı, daha risaletinin ilk yıllarında önemli bir tavır koymuş ve haksız yere kan dökülmesinin büyük bir cürüm olduğunu ilan etmiştir. Böylece Cahiliyenin savaşçı zihniyetine açık bir tavır koymuştur. Habeşistan hicreti esnasında dile getirilen bu husus[1470] önemli görülmelidir. Diyaloğa önem vermiş ve birçok problemi bu vesile ile çözmeyi bilmiştir. Bu noktada sulh antlaşmaları dikkat çekici bir yere sahiptir. Almış olduğu kararlarla, diyalog kurarak savaş ortamını yumuşatma adına yapılan hertürlü girişimi anlamlı kabul etmiş ve gerektiğinde kararlarını değiştirmekte bir beis görmemiştir. Kurta Seriyyesi sonunda, Hicazın buğday ambarı durumunda olan Necd Bölgesindeki Yemame'den Mekke'ye yapılan hububat sevkiyatını durdurmuştur. Mekke'nin Mısır, Suriye ve Irak'a olan ticaret yolları da kapanınca, Kureyş iyice güç duruma düşmüştür. Bunulla birlikte Hz. Peygamber, gelen elçilerin talepleri üzerine Yemame'den tahıl akışını serbest bırakmıştır.[1471] Kıtlık zamanında ve savaş şartlarının geçerli olduğu durumlarda Mekke'ye bağış olarak altın ve gümüş göndermiştir.[1472] Cahiliye zihniyetinin hiçbir zaman düşünemediği merhameti ön plana çıkarmıştır. Dûmetu'l-Cendel sonrası, kıtlık içinde zor durumda olan Benî Fezare'nin Müslümanların kontrolundeki meraları kullan-

---

[1470] İbn ishak, 275-6.

[1471] Beyhakî, III, 78-81; krş. Özdemir, Mehmet, Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlakî Arka Planı" s. 22.

[1472] Vakidî, I, 349-350; İbn Sa'd, II, 43, 69. Şulul, 268.

masına izni vermiştir.[1473] Kureyşin yaptıkları karşısında bu tavır dikkate değerdir.

Hz. Peygamber savaştan kesinlikle hoşlanmayan bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyleki savaşın isminden bile rahatsız olmaktadır. Hz. Peygamber, kızı Fatıma'dan olan torunlarına her seferinde Harb ismini vermek isteyen Ali'nin talebini geri çevirmiş ve onlara Hasan, Hüseyin, Muhsin ismini vermiştir.[1474] Bu tavır, onun savaş anlayışının bir yansımasıdır. Savaşmayanla savaşmamayı temel prensip edinmiştir. Hz. Peygamber, Mekke'ye girildiğinde ancak savaşanlarla savaşmayı emretmiştir.[1475] Hudeybiye sonrası iade edilen Ebû Buseyr, yolda giderken kendini götürenlerden birini öldürüp Hz. Peygamber'in yanına gelince; "yazıklar olsun annesine ki savaş ateşini körükleyen birini doğurmuştur"[1476] sözleriyle savaşa bakışını netleştirmiştir. Huneyn Gününde, Halid b. Velid'in bir kadını öldürdüğü haber edilince, "Halid'e haber gönderin; Rasülüllah seni; çocuk, kadın, işçi ve kendisiyle yardım görülen köle gibi kimseleri katletmekten nehyetti"[1477] demiştir. Hz. Peygamber, İbn Ebi'l-Hukayk'ı öldürmek üzere çıkan gruba da, kadın ve çocukların öldürülmemesini tavsiye etmiştir.[1478]

Hz. Peygamber, zorla savaş meydanına getirildiğini düşündüğü kişileri, öldürmemeyi emretmiştir. Bedir'de, Kureyşten savaşa zorla çıkarıldığını öğrendiği bazı kişilerin öldürülmesini yasaklamıştır.[1479] Abbas b. Abdulmuttalib ve Ebu'l-Bahterî bu kişilerdendir. Ebu'l-Bahterî Hz. Peygamber'e eziyet etmeyen kimselerdendi.[1480]

1473 İbn Sa'd, III, 163; Taberî, III, 163; Şulul, 268; Kapar, M.Ali, "Fezare", *DİA*, İst. 1995, XII, 538.
1474 İbn ishak, 310-311.
1475 İbn Hişam, IV, 69; Taberî, *Tarih*, V, 674; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 230.
1476 Taberî, *Tarih*, V, 570.
1477 İbn Hişam, IV, 136.
1478 İbn Hişam, III, 381.
1479 İbn Hişam, II, 364-5; Taberî, *Tarih*, IV, 297.
1480 Taberî, *Tarih*, IV, 298.

Hz. Peygamber mümkün mertebe en az kaybın verileceği, en az insanın katılacağı bir savaş yapmayı istemiş ve bunu gerçekleştirmek için antlaşmalar yapmaya özen göstermiştir. Hendek savaşı öncesi Gatafan ile antlaşma imzalamak ve onların savaşa iştirak etmelerini engellemek için girişimde bulunmuştur. Muhtemelen imadan anlaşıldığına göre bunun için de bir miktar mal vermek söz konusudur. Ancak sahabenin itirazı ile vaz geçmiştir.[1481]

Kendi iradesi dışında yapılan savaş uygulamalarını da hiçbir zaman tasvip etmemiş, bu davranışları eleştirmiş, sonuçlarını telafi etme cihetine gitmiştir. Halid b. Velid, Mekke'nin fethi esnasında Müslüman oldukları halde bazı insanları öldürüp diğerlerinin de ellerini arkalarından bağladığı için; "Allahım ben Halid'in yaptıklarından beriyim" demiştir.[1482] Daha sonra Ali'yi görevlendirerek onların diyetlerini ve zarar ziyanlarını tazmin etmiştir.[1483]

Hz. Peygamber'i ganimet heveslisi bir kişi olarak takdim etmek de mümkün değildir. Zira o bu anlamdaki birçok fırsatı kullanmamıştır. Düşmana ait mallar dahi olsa, ganimet düşüncesinin Risalet dönemi savaşlarında ön planda olmadığını düşünmemizi gerektirecek örnekler mevcuttur. Hayber kuşatmasında Yahudi bir çoban Müslüman olmuş ve sürüyü ne yapması gerektiğini sormuştur. Hz. Peygamber, sürünün sahibine dönmesi için salıverilmesini emretmiştir. Bu çoban Esved er-Raî olup aynı sefer esnasında öldürülmesi üzerine hiç namaz kılmadan cennete gittiği Hz. Peygamber tarafından ifade edilmiştir.[1484] Yine Müslüman olan kimseleri de, mallarını da bağışlamıştır. Hevazin kabilelerinden elçiler gelerek Müslüman olduklarını bildirince, Hz. Peygamber onların esirlerini bağışlamış ve azad etmiştir. Hz. Peygamber kendi payına düşenlerden vazgeçince sahabe de

---

[1481] İbn Hişam, III, 310.
[1482] Taberî, *Tarih*, V, 691-2.
[1483] Taberî, *Tarih*, V, 692.
[1484] İbn Hişam, III, 473.

vazgeçmiştir. Ancak bazıları tereddüt etmiş Hz. Peygamber de onlara, bir sonraki alınacak ganimetten kendi payına düşeni vereceğini vaad ederek ikna etmiştir.[1485] Hz. Peygamber, Bedir sonrası esir olanlardan fakir olanları da savaşmamaları karşılığında fidyesiz serbest bırakmıştır.[1486] Ebû'l-As'ın kervanı yakalanmış; Hz. Peygamber onu affedince o da Müslüman olmuş kervandaki malları da sahiplerine dağıtmıştır.[1487] Böylece Hz. Peygamber, tevbe edip la ilahe illallah diyen kimseleri öldürmenin sorumluluk gerektirdiğini ifade etmiştir. [1488]

Hz. Peygamber özellikle topluluklarla ilgili kararlarda affedici bir tavır ortaya koymuştur. Mekke Fethinde yaralıların öldürülmemesini tavsiye etmesi, esirlerin korunması, emân isteyenlere dokunulmaması, kaçanların takip edilmemesi yönündeki ısrarı, dikkat çekicidir.[1489] Aynı tavsiyeyi Yemen Seriyyesinde de yapmıştır.[1490] Mekkelilerin bütün eziyetlerine rağmen fetih günü Ka'be'ye geldiğinde, "ey Kureyş size ne yapacağımı biliyor musunuz?" demiş onlar da "iyilik umuyoruz, kerim bir kardeşin oğlusun" deyince "haydı serbestsiniz" demiştir. Mekkelilerden bugünde serbest bırakılanlara "tuleka" denmiştir.[1491] Keza Hudeybiye öncesinde ele geçen Kureyş'ten elli kişilik askerî birliği de affetmiştir.[1492]

Hz. Peygamber, özellikle şahsına yönelik hareketleri bağışlayıcı bir tavırla karşılamıştır diyebiliriz. Ancak tekrarlayan durumlar için aynı müsamahayı göstermediği de aşikârdır. Uhudda savaşa giderken, Rıb'ı b. Kayzî adında bir kişinin bahçesinden geçerken bahçe sahibinin saldırısına uğra-

---

[1485] Taberî, *Tarih*, V, 722.
[1486] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 155.
[1487] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 132.
[1488] Vakidi, I, 312; Taberî, *Tarih*, V, 829.
[1489] Belazûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 57.
[1490] Özdemir, 178.
[1491] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 234.
[1492] Taberî, *Tarih*, V, 557.

mıştır. Âma olan bu kişi Hz. Peygamber'i tanımış ve yüzüne toprak saçıp hakaret etmiştir. Hz. Peygamber ashabın ona zarar vermesine izin vermemiştir.[1493] Übeyy b. Halef'in "nerdesin ey Muhammed kurtuldum desen de kurtulmadın" sözlerine kızan ashabın, ona saldırmasına müsaade etmemiştir.[1494] Onun bu saldırgan ve savaşçı davranışta ısrar etmesi karşısında, kendisi mızrağıyla öldürmüştür. Öz amcasına yapılanlar karşısında, Allah'ın da ikazı ile müsleyi yasaklayıp affetmesini bilebilmiştir.[1495] Hind b. Utbe, Hamza'nın ve Uhud şehitlerinin cesetlerini parçalamış, kulak ve burunlarını kestirmiş, ciğerini çiğnemiştir.[1496] Ebû Süfyan, Hamza'nın cesedinin üzerine gelip ağzının yanlarına süngünün dip demiri ile vurarak "tad ey asi" demiştir. Bunu gören Huleys b. Zebban "Ey Benî Kinane, bu Kureyş'in efendisidir. Gördüğünüz gibi karşı koymaya kadir olmayan bir ölüye, amcasının oğluna ne yapıyor" deyince o, " yazıklar olsun sana, bunu gizli tut, bu kendimi tutamayıp yaptığım bir hatadır" demiştir.[1497] Ebû Süfyan şehitlere yapılan muamelelerin çirkinliği karşısında; "Ölülerinize hakaret olarak kulakları ve burunları kesilmiştir. Vallahi buna ben ne razı oldum, ne emrettim ne de nehyettim."[1498] demiştir.

Hz. Peygamber, kendisine sözlü saldırılar ile zarar vermek isteyen kimseleri de affetmiştir. Aleyhte konuşmaları olan Suheyl b. Amr için "onun ön dişlerini sök de senin aleyhinde konuşamasın" teklifinde bulunan Hz. Ömer'e "ben onun azalarını kopartarak zarar verecek değilim, ben peygamber de olsam Allah benim azalarımı koparır" dedikten sonra Ömer'i de onu kınamaması konusunda uyarmıştır.[1499] Onun öldürülmesini istediği kişilerin

---

1493 İbn ishak, 380; İbn Hişam, III, 90; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 144.
1494 İbn ishak, 385.
1495 İbn ishak, 389; Buhari, Megâzi, 8.
1496 İbn Hişam, III, 121-2.
1497 İbn Hişam, III, 125.
1498 İbn Hişam, III, 126.
1499 Taberî, *Tarih*, IV, 320.

temel özelliği, toplumlarını Müslümanlar aleyhine savaşa teşvik etmeleri ve bunda da başarılı olmalarıdır.

Esirler hakkında, istişare etmeyi ihmal etmemiştir. Öldürme tekliflerini çoğunlukla kabul etmeyip onları fidye karşılığı serbest bırakmayı uygun görmüştür.[1500] Onun bu kararlarında şüphesiz ki derin bir merhamet ve şefkat saklıdır. Öyle ki o, düşmanın eş ve yakınlarının hüzünlerine bile kıyamamıştır. Hayber'de kayıpları için ağlayan bir düşman kadınını görünce Bilal'e, "niye bu kadını ölülerin arasından geçirdin? Senden şefkat ve merhamet duygusu uzaklaşmış mıdır ki" [1501] diyerek uyarmıştır. Mekke'nin fethedildiği günde, Fedale isimli müşrik, Hz. Peygamber tavaf ederken öldürmek istemiş, ancak başarılı olamamıştır. Hz. Peygamber'in affetmesiyle o da müslüman olmuştur.[1502] Hz. Peygamber, birçok kişiye, İslam düşmanlarına emân vermiş ve onları kazanmıştır. Safvan b. Ümeyye, İkrime b. Ebî Cehl bunlardandır.[1503] Zehirli et sunan kadının affedilmesi de bir başka ilginç olaydır.[1504] Bu nitelikteki olaylar göstermektedir ki Hz. Peygamber kişisel kin ve düşmanlıkları toplumsal tehdit oluşturmadıkça affetmiştir. Ne zamanki bu düşmanlıklar toplumları harekete geçirip savaşlar şekline dönme eğilimi göstermiş bu durumda sert önlemlerle daha büyük felaketlerin önüne geçmek istemiştir.

Hz. Peygamber'in mezkûr merhametinin de bir sınırının olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Özellikle affedildiği halde tekrar eski davranışlarına dönen ve zarar vermeye devam eden kişileri, tolerans çerçevesinin dışında tutmuştur. Uhud dönüşünde Medine'ye doğru giderken, yolda Muaviye b. Muğire ve Ebû Azze el-Cumahî yakalanmıştır. Bedirde esir iken af-

---

[1500] Taberî, *Tarih*, IV, 335.
[1501] Taberî, *Tarih*, V, 609; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 206.
[1502] İbn Hişam, IV, 79.
[1503] İbn Hişam, IV, 81.
[1504] Taberî, *Tarih*, V, 612; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 207.

fettiği bu kişinin kendini bırakması yönündeki isteğini reddetmiş ve "vallahi bundan sonra artık sen Mekke'de ellerini ovuşturup Muhammed'e iki defa hile ettim demeyeceksin" diyerek Zübeyr'e öldürmesini emretmiştir.[1505] Bir rivayete göre de; "mümin bir delikten iki kere ısırılmaz ey Asım b. Sabit, boynunu vur" demiş ve o da gereğini yapmıştır.[1506] Muaviye b. Muğire de Osman b. Affan'ın emanı ile üç gün mühlet almış ancak saklanıp da kaçtığı için yakalanmış ve öldürülmüştür.[1507]

Hz. Peygamber'in tolerans çerçevesinin dışında tuttuğu olgulardan bir diğeri de daha önce ifade edildiği gibi, toplumun huzur ve güvenliğini tehdit eden davranışlardır. Özellikle lider konumunda olan ve toplumu Müslümanlar aleyhine kışkırtarak savaşların canlılığını korumak isteyen elebaşlarına karşı, sert bir tutum sergilediği gözlemlenebilir. Ka'bü'l-Eşref'in öldürülmesi için talep edilen izni onaylaması, Hendek Savaşının organizesinde önemli rol alan İbn Ebi'l-Hukayk'ın öldürülmesi kararı,[1508] bu bağlamda yorumlanabilecek olaylardır. Yine Abdullah b. Übeyy b. Selül'in, Ensardan bir kişi ile Muhacirden bir kişinin tartışmaları karşısında, ortamı gerginleştirmesi üzerine Ömer, "Ya Rasülallah emret şunu öldürsünler" teklifini Hz. Peygamber, "Muhammed kendi arkadaşlarını öldürüyor demesinler" diye kabul etmemiştir.[1509] Buradan da anlaşılmaktadır ki toplumun huzuru ve barışını bozan kişiler ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Mekke fethedildiğinde, herkese emân verilip de bazı kimselerin istisna edilmesi de bu bağlamda algılanabilecek özellikte bir karardır. Bu kimselerin

---

[1505] İbn Hişam, III, 139.
[1506] İbn Hişam, III, 139.
[1507] İbn Hişam, III, 140.
[1508] İbn Hişam, III, 380.
[1509] İbn Hişam, III, 400.

çoğunluğunun ortak özelliği, bir müslümanı suçsuz yere öldürmeleri veya Müslümanlara büyük zararlar vermeleridir.[1510] Yani suçlu olmalarıdır.

Hz. Peygamber'in bu anlayışı, daha sonraki sahabe davranışlarına yansımıştır. Hz. Peygamber için "o tevbe ederek gelen hiç kimseyi katletmez" [1511] denilmiştir. İşte bu anlayışı nedeniyledir ki, kendisini öldürmeye gelenler, müslüman olarak dönmüşlerdir. Umeyr b. Vehb böyle kişilerdendir…[1512]

Benî Kureyza savaşçılarının öldürülmesi kararı da, toplumsal boyutu olan bir karardır. Müslümanlarla bir yönüyle aynı ortamı ve bölgeyi paylaşan insanların ihaneti, önemli bir tehlikeyi müslümanlara yaşatmış ve herkesin yüreği ağzına gelmiş, yok olma ile müslümanları karşı karşıya bırakmıştır. Bu durum karşısında tayin edilen hakemin kararına Hz. Peygamber'in olumlu yaklaşması,[1513] toplumsal boyutuna istinaden gibidir. Suçlu olan bazı kadınların da öldürüldüğü rivayet edilmiştir.[1514] Bünane isimli kadın, yüksek bir yerden taş yuvarlayarak Hallad isimli sahabeyi öldürmüştür.[1515] Bu nedenle de suçunun karşılığında ölüm cezasına çarptırılmıştır. Bu genel karara rağmen, ashabın geçmişteki iyiliğine binaen affedilmesini talep ettiği kişilerin de affedilmesi onaylanmıştır. Zübeyir b. Bata, böyle bir kimsedir. [1516] Yine Tayyîlerden esir edilen yaşlı bir kadın, kendisine ihsanda bulunularak serbest bırakılmasını isteyince, Hz. Peygamber, bu talebi olumlu karşılamış ve yanına güvenilir bir kişi ile binek, giyim kuşam verip memleketine göndermiştir.[1517] Malik b. Avf için, müslüman olursa ona her şeyini verir, yüz de deve hediye ederim demiş ve onu Taif'ten getirtmiştir. O da müslü-

---

[1510] İbn Hişam, IV, 69-71.
[1511] İbn Hişam, IV, 196, 199-200.
[1512] Taberî, *Tarih*, IV, 333.
[1513] Taberî, *Tarih*, V, 499.
[1514] Taberî, *Tarih*, V, 502.
[1515] Taberî, *Tarih*, V, 508.
[1516] Taberî, *Tarih*, V, 503-4.
[1517] Taberî, *Tarih*, V, 762.

man olmuştur.[1518] Bu ikramın stratejik bir boyutunun da olduğu göz ardı edilmemelidir. Zira Hz. Peygamber, bu teklifi yaptığı zaman Taif muhasarası başarısız olmuştu.

Sahabenin bu yöndeki taleplerini Hz. Peygamber, her zaman değerli görmüştür. Benzer bir bağışlama talebi de Selma Ümmü'l-Münzir'den gelmiş ve Rifaa b. Samuel'in bağışlanması istenmiştir. O da bağışlamıştır.[1519]

Hz. Peygamber'in bu davranışları göz önüne alındığında, onun hedefinin; insanları kazanmak ve bir barış ortamı tesis etmek olduğunu düşünmemek mümkün değildir. İnsanları kazanma tanımlamasının içinde, İslamlaştırmanın tek başına varlığını düşünmek de yeterli olmayacaktır. Zira Hz. Peygamber, Risalet görevi gereği, insanların müslüman olmasını arzu etmiştir. Ancak olmayanlara karşı da asgarî hoşgörüyü gösterip, onların da insanca yaşayabilecekleri bir ortamı hedeflemiştir demek hiç de abartılı bir yorum olmayacaktır. Zira böyle düşünmemize temel teşkil edecek örnekler yeterince mevcuttur. Teslim olan kimselerden müşrik olanların kendi halleri üzere kalmalarına mani olmamıştır. Ümmü Hanî'nin kocası Hubeyre, bunlardan biridir.[1520] Mekke fethedildiğinde müşrik olan insanların, müşrik olarak yaşamlarını devam ettirmelerine izin vermiştir. Safvan b. Ümeyye de müslüman oluncaya kadar bu ruhsatı kullanan kişilerdendir.[1521] Hz. Peygamber, Himyer meliklerine yazdığı mektupta "…kim Yahudiliği üzere ya da Nasranîliği üzere kalırsa, o dininden zorla çevrilemez. Onun üzerine cizye lazım gelir…" demiştir.[1522]

1518 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 249.
1519 Taberî, *Tarih*, V, 505.
1520 İbn Hişam, IV, 84.
1521 İbn Hişam, IV, 117.
1522 İbn Hişam, IV, 326, 335; Taberî, *Tarih*, V, 774.

Hz. Peygamber'in gönderdiği seriyyeler, her zaman savaşçı niteliğe sahip değildir.[1523] Çoğu zaman ulaşılabilen yerlere, varlıklarını haber etmek ve dinin aslını, amacını, kaynağından haber vermek istendiğine dair örnekler söz konusudur. Halid b. Velid'i Tihame'ye bunun için göndermiş ama o savaşmıştır. Bundan dolayı Hz. Peygamber, Halid'e kızmıştır.[1524] Zararların telafisi için Hz. Ali'yi özel olarak görevlendirmiştir.[1525] Hz. Peygamber üç defa "ben Halid'in yaptığından beriyim" demiştir.[1526] Halid'in yaşanan olayla ilgili mazereti de ilginç görülebilir. O kendisinin böyle bir şey yapmak istemediğini, ancak Abdullah b. Huzeyfe'nin "Rasüllüllah İslamdan imtina ettikleri için onları öldürmeni emrediyor" dediği için yaptığını beyan etmiştir.[1527] Bu rivayet göstermektedir ki, Hz. Peygamber'in zorla islâmlaştırma veya müslüman olmayanlarla sırf dinleri nedeniyle savaşma gibi bir savaş algılayışı söz konusu değildir. Buna rağmen Hz. Peygamber'in savaş anlayışını etrafındaki insanlardan da anlamamış olanların varlığı dikkat çekicidir. Ancak burada ifade edilebilecek husus, bir hakimiyet mücadelesinin söz konusu olduğudur. Bu da Risalet döneminin gerek iç dünyası gerekse dış dünyasının dayattığı ve hakim olmak ya da hükmedilmek seçeneği karşısında hakim olma unsurunun tercih edilmesi durumudur. Huneyn gazvesi bu kapsamda bir örnek olarak görülebilir. Huneyn Gazvesinde Müslümanların düştüğü duruma biraz sevinir gibi yapan Safvan b. Ümeyye'ye kardeşi " sus, Allah dişlerini düşürsün vallahi Kureyşten bir adamın bana hakim olması, Hevazin'den bir adamın hakim olmasından daha iyidir." demiştir.[1528]

[1523] İbn Hişam, IV, 96.
[1524] İbn Hişam, IV, 97-8.
[1525] İbn Hişam, IV, 98.
[1526] İbn Hişam, IV, 99.
[1527] İbn Hişam, IV, 99.
[1528] İbn Hişam, IV, 117.

Hz. Peygamber bir diyalog insanıdır. Diyalog huzurlu bir yaşam için Cahiliye toplumuna Hz. Peygamber'in öğrettiği bir niteliktir. En muzaffer durumlarda bile, duygulara hakim olup barışı tercih edebilmek, Cahiliye insanının kabullenebileceği bir şey değildir. Şüphesiz ki bu kararlarla Hz. Peygamber, insanların ve doğal olarak müminlerin güven içinde olmalarını amaç edinmiştir. Bu anlamda; ailesinin ihtiyaç içinde olması nedeniyle Müslüman olmaktan imtina eden Adiy b. Hatim'e; …Kadisiyeden binek devesi üzerinde çıkar bir kadın ve korkusuzca beyti ziyaret eder…[1529] diyerek onun endişelerini izale etmek istemiştir.

Tüm bu özellikler Risalet döneminin Cahiliyeden farkını en bariz şekilde gösteren bir ahlakı yansıtmaktadır. Buna rağmen söz konusu vasıfların bazı müsteşriklerce göz ardı edildiği de aşikardır. Bu konuya da atıfta bulunarak bahsi kapatmak istiyoruz.

Risalet dönemi savaş anlayışının çözümlenmesinde, resmi algılayışı karşılayan Kur'an'nın ve Sünneti temsil ettiği düşünülen Hadis literatürünün tarihsel çerçeveden bağımsız değerlendirilmesi, dönemi araştıran müsteşrikler nazarında problematik bir anlayışın doğmasına neden olmuştur.

Özellikle Kur'an ayetlerinin, tarihsel bağlamı dikkate alınmadan okunması, Risalet döneminde mutlak bir savaş anlayışının yerleşikliği gibi bir sonuca ulaşılmasına neden olmuştur. Muir böyle düşünen araştırmacılardandır.[1530] Ona göre Hz. Muhammed, müşriklerle yaşanan savaşların başlatıcısı konumundadır. Savaşlar da İslam'ın mutlak emri olarak takdim edilmiştir.[1531] Mekke döneminin göz ardı edildiği bu yaklaşıma önemli oranda daha önce değinilmişti. Mammafih ayetler konusunda, tarihsel sürecin göz önünde bulundurulma zorunluluğu vardır. Özellikle özel görevli suikast

---

[1529] İbn Hişam, IV, 314.
[1530] Muir, Sir William, *The Life of Mohammed*, Edinburg 1923, s. 203.
[1531] Muir, 212.

timlerinin icraatına eleştirel bir bakış getirilmekte ve Ka'bü'l-Eşref'in öldürülmesine, Risalet dönemini karartan bir olay nitelemesi yapılmaktadır.[1532] Yine İbn Süneyne'nin öldürülmesi bu bağlamda değerlendirilmiştir.[1533] Beni Kaynuka'nın sürülmesine gerekçe olarak davetin reddedilmesi gösterilmiştir.[1534]

Genel problematik algılamayı yansıtan bu yorumların temelinde, Kuran ayetlerinin eş zamanlı okunmasının ve hadis literatürünün bu eş zamanlı okumaya endeksli yorumlanması ihtiyacının dikkatten kaçırılması yatmaktadır.

Her şeyden önce Risalet döneminde savaşa ilk defa izin verildiğini bildiren ayetin,[1535] aynı zamanda savaşın nedenini de izah ettiğini görmek gerekir. Bu ayette savaşın nedeni olarak, düşmanın saldırısı ve Müslümanlarla savaşması gösterilmiştir. Ayetin nazil olduğu dönemde tarihsel kaynaklarımıza resmi bir savaş isminin kaydedilmemiş olması, çoğu zaman bu ayetin anlamının kaybolmasına neden olmuştur. Hâlbuki Mekke'de iken Müslümanlar, zaten bir savaş ile karşı karşıya idiler. Bu yaşanan ve ismi konulmamış savaş üzerine Kur'an, "kendileriyle savaşılanlara… savaş izni verildi" ifadesini kullanmaktadır. Tarih kitaplarımızın, Mekke döneminde yaşanan ve müşriklerin aktif, Müslümanların pasif konumda oldukları savaşın adını koymamaları, sonraki dönemde tarihsel bir yanılgının ortaya çıkmasına neden olmuş ve tarih algılaması ile Kur'an arasındaki uyumu bozmuştur.

Mekke döneminde yaşanan ve müşriklerin saldırgan taraf olarak yürüttüğü savaş karşısında, hicretle birlikte Müslümanlara savaş izni verilmiş ve

---

1532 Muir, 227, 245.
1533 Muir, 249.
1534 Muir, 241.
1535 KK. Hacc 39, krş. Bakara 194-5.

bundan sonra "savaşanlarla ve bu kimselerden karşılaşılanlarla savaşılması[1536] emri gereğince askerî hareketler başlamıştır.

Müşriklerle yapılan savaşlar neticesinde, imkân bulunduğu takdirde antlaşma yapmaktan kaçınılmamıştır.[1537] Ancak antlaşmaların bozulması Mekke'nin fethini zorunlu hale getirmiştir. Müşriklerin Mekke'de bulunmaları ve yenilmiş bir grup olarak orada varlıklarını devam ettirmeleri doğal olarak kaynaklara yansımasa da bazı geçimsizliklerin yaşandığını düşünmemize neden olmaktadır. Daha büyük sorunların yaşanmaması için de verilen bir ültimatomla müşriklerin Mekke'de bulunmaları yasaklanmış ve bir anlamda süre verilerek sürgün kararı alınmıştır. Tüm bunlar, bir yıl içerisinde yaşanan tecrübeler sonunda verilen kararlar görünümündedir. Tevbe Suresinde, müşriklerle niçin Mekke'de bir arada kalınamayacağına işaretler de vardır. En önemli neden onların antlaşmalara riayet etmemesidir.[1538] Kur'an, müşriklerle olan mücadelelere bütünsel bakmakta ve tüm bir Risalet dönemine işaret etmektedir. Müslümanlar, savaşa teşvik edildiklerinde "…onlarla savaşmayacak mısınız? Üstelik saldırıyı ilkin onlar başlattı…"[1539] ifadesi kullanılmaktadır. Müslümanlarla müşrikler arasındaki antlaşmaların ihlali ve gerginlik ortamından nihaî sürgün kararı aşamasına gelininceye kadar, yani Mekke'nin fethinden sonra gelişen olayların bir yıl zarfında olması, Tevbe Suresinde verilen ültimatomun, yaşanan olaylardan bağımsız, sadece müşrikleri, müşrik oldukları için yaşadıkları bölgeden çıkarma gibi bir anlayışla yapılmadığının en önemli göstergesidir.

Müşriklerin harem bölgesinden sürülmeleri, bölgenin yaşanabilir hale gelmesi amacıyladır. Burada müşriklerin tamamen hayat hakkından mahrum bırakılması gibi bir durum söz konusu değildir. Savaşılması istenenler

---

[1536] KK. Bakara 190. krş. Tevbe 123.
[1537] Özdemir, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlakî Arka Planı"s. 5.
[1538] Tevbe, 8, 10, 12, 13.
[1539] Tevbe 13.

bu karara direnen elebaşları olsa gerektir. Zira yine Tevbe Suresinde antlaşmayı bozanların önde gelenlerinin öldürülmesi[1540] istenmektedir. Bu da Mekke'yi yaşanmaz hale getiren elebaşlarının varlığına ve bu farklılık olduğu müddetçe Mekke'nin huzurlu hale gelmeyeceğinin bir işaretidir.[1541] Nitekim Taberî de, bu kararın nedeni ile ilgili olarak, müşriklerin gizliden gizliye planlar içerisinde olduklarına işaret etmiştir.[1542] İşte bu nedenledir ki müşriklerle Müslümanlar arasında kesin bir ayrımın yapılması zorunluluğu doğmuştur. Anlaşmasını bozmayan müşriklere gelince onlara karşı her hangi bir saldırı söz konusu değildir.[1543]

Yahudilerle olan ilişkilere gelince, temelde müşriklerle olandan farklı değildir. Özellikle Yahudi topluluk içinden kanaat önderlerinin, toplumu kışkırttıklarını düşünmek için zorlama yorumlara ihtiyaç yoktur. Bu konuda rol alan kişilerin kışkırtmalarının ve daha büyük yıkımların önüne geçilebilmesi için Hz. Peygamber, yukarıda işaret edilen ayette olduğu gibi elebaşlarının öldürülmesini, emretmiştir. Ka'b ve diğerleri hakkında alınan kararlar bu çerçevede değerlendirilebilir.

Hz. Peygamber'in bu uygulamasının Mecusî ve diğer sosyal gruplar için söz konusu olmamasının nedeni, müşriklerle aynı konumda olup Müslümanlar için bir tehdit konumunda olmamaları nedeniyledir.[1544] Bu tehdit, Müslümanların varlığı ile ilgili olduğu için, harem bölgesinin huzurunu temine yönelik olarak böyle bir karar alınmış olduğunu düşünebiliriz.

Ehl-i Kitaba yönelik cizye uygulamasının kaynağı olan Tevbe 29 daki "ehl-i kitapla Müslüman oluncaya veya boyun eğip cizye verinceye kadar savaşın" emri de çokça yorumlanan ve eleştirilen bir konudur. Geleneksel

---

[1540] Tevbe 12.
[1541] Özdemir, Mehmet, "Tarihsel Süreçte Müslümanların Barışa Katkısı", s. 87.
[1542] Taberî, Tefsir, VI, x, 77.
[1543] Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Milliyet yay. 1995, III, 1114.
[1544] Halil, s. 273.

süreçte oluşturulan fıkhî çerçevedeki cizye kavramını bir kenara bırakıp tarihsel bağlamı dikkate aldığımızda, cizye uygulamasının Kur’an’la ilk defa literatüre girdiğini söyleyemeyiz. Kavram, İslam öncesi devletler hukukunda vatandaş olmanın gerektirdiği bir sorumluluk olarak vardır.[1545] Hz. Peygamber, risaletin ilk yıllarında Kureyş’le yaptığı bir diyalogda “eğer iman ederlerse diğer kavimlerin kendilerine cizye vereceklerini” ifade etmiştir.[1546] Bu durum, dağınık durumdaki bölge insanının İslam’a girerek güçlü bir yapı oluşturacaklarını, bölgede söz sahibi olarak kontrol altındaki kimselerden cizye alınacağını gösterir.

Hz. Peygamber, “haremin; kan döken, itaatten çıkan ve cizye vermeyen için koruyucu olmayacağını” ifade etmiştir.[1547] Bu durum Müslümanlarla gayri müslim unsurların bir arada yaşayabileceklerine dair önemli bir veridir. Bir arada yaşamanın sorumluluğu olarak cizye, hukukî bir bağ konumundadır. Buradan Müslüman olmayanlarla nihayetsiz bir savaşım sonucunu çıkarmak mümkün değildir. Gayri müslimler cizye verirken, Müslümanların her hangi bir sorumluluktan azade oldukları düşünülemez. Müslümanlar da zekâtla mükelleftir. Ancak zekât, aynı zamanda ibadet olduğu için cizyeden ayrı tutulmuştur.

Risaletle birlikte Hz. Peygamber, yıllaryılı kan ve gözyaşı ile özdeş hale gelmiş Arapyarımadasını, başkaca ülkelerin güdümündeki parçalanmış ve bölük pörçük hale gelmiş dünyasını dönüştürmeyi başarmıştır.[1548] Bu başarıda savaşların ve onun savaş anlayışındaki ahlakiliğin payı inkar edilemez.

Ne söylenirse söylensin Risaletin sona erip Hz. Muhammed’in bu dünyadan ayrılıdığı dönemde, Arap coğrafyası Cahiliyeye nazaran daha huzurlu, daha güvenli ve daha erdemli bir dünya haline gelmiştir.

[1545] Becker, C. H., “Cizye”, *İA,* Eskişehir 1997, III, 200.
[1546] Taberî, *Tarih*, IV, 133, 198; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 66-7.
[1547] İbn Hişam, IV, 77.
[1548] Özdemir, Mehmet, “Tarihsel Süreçte Müslümanların Barışa Katkısı”, s. 94.

– SONUÇ –

Cahiliyede ve Risalet döneminde Savaş olgusunu araştırdığımız bu tez çalışmasında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Cahiliye dönemi, İslam'dan önceki toplumu; sosyal, siyasî ve askeri alanda etkileyen tüm bir zamanı ve mekânı kapsamaktadır.

Cahiliye ve Risalet toplumunda askerlik modern anlamda profesyonel bir meslek değildir. Tüm toplum bireylerinin katıldığı, biraz da gönüllülük esasına dayanan yapısıyla gelenek tarafından kontrol edilmektedir.

Cahiliye toplumu çöl hayatının karakteristiklerini taşımakta olup, kabile yaşantısı, hayatın temel yönlendiricisi durumundadır. Savaşlar da bu anlayışın uzantısı olarak kabile hayatının ihtiyaçlarınca yönlendirilmiş ve savaşın kuralları buna göre belirlenmiştir. Yaşanan coğrafya, savaş tarzlarını, savaşa olan ihtiyacı belli oranda tespit etmiştir. Özellikle kıt olan hayat imkânları, zamanla nüfusu artan toplulukların kendi içinde rekabeti artırıp bölünmelere neden olmuştur. Bölünen gruplar biribirlerinin düşmanı olarak yeni bir hayata farklı yerlerde devam etmek durumunda kalmışlardır. Risalet toplumunda ise ilişkilerin niteliği kan bağından inanç temelli bir zeminde devam etmiştir. Yaşam vasıtalarını kıskanmak yerine paylaşmak alternatif olarak getirilmiştir. Hicret sonrası yaşananlar bunu gösterir. Savaş anlayışını artık kan bağı üzere kurulu kabile anlayışı değil inanç bağlamındaki ilkeler oluşturmaya başlamıştır.

Savaşlarda, yeni yaşam yerlerine hâkim olarak hayatı devam ettirme arzusu, çoğu zaman etkilidir. Özellikle aynı kabile mensuplarının zamanla

yaşanılan bölgeye sığmaması, çatışmaları ve ayrışmaları beraberinde getirmiştir. Sonuçta aynı kabilede yaşayan insanlardan yeni boylar türemiştir. Zayıf olan, kabileden ayrılıp kendine yeni yerler bulmak üzere daha zayıf olanları hedefine almıştır. Bu durum bitip tükenmek bilmeyen cahiliye savaşlarının temel niteliklerinden biridir. Risalet döneminde ise yaşam alanlarının kıskanılarak savaş konusu olmaktan çıkarılıp ortak alanlar olması benimsenmiştir. Kardeşlik ve güzel geçinme alternatif olarak getirilmiştir. Sulh antlaşmaları ile bu uygulama pekiştirilmiştir.

Cahiliye toplumunda gasbetmek ve çalışmadan kazanmanın kolay yolu olarak ganimet amaçlı savaşlar yapmak meşru görülmüştür. Sadece ganimet toplamak için ve başkaca bir nedeni olmayan savaşlar yapılmıştır. Savaşlar neticesinde elde edilen ganimet, Cahiliye yaşantısında toplumun bir kesiminin yaşam kaynağı olmuştur. Özellikle esirler bol fidye almanın vesilesidir. Kadın esirler ise cariye statüsü ile Cahiliye Arabının önem verdiği bir meta durumundadır. Sınır boylarındaki ülkelerden alınan esirler kalıcı bir şekilde cariye statüsü elde ederken komşu kabilelerden alnan kadın esirler fidye kazanmanın aracıdır. Eğer yapılan savaş bir intikam savaşı ise esirler öldürülebilmektedir. Risalet döneminde ise ganimet savaşın nedeni olmaktan çıkmış sonucu haline dönüşmüştür. Savaş tazminatı olarak görülebilir. Özellikle ganimet için savaşmanın ahlaken çirkin görülmüş olması bunun göstergesidir. Ganimet için savaşmak şehid olmanın önünde bir engel ve gayri ahlaki bir davranış kabul edilmiştir.

Cahiliye toplumunun kutsal bir mekânı olan Kâbe ve hizmetleri, Cahiliye döneminde zaman zaman savaş nedeni sayılmıştır. Bunda oradan elde edilen itibar ve gelirlerin tesiri olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Bu yönüyle çıkar amaçlı yapılan mücadeleler bağlamında değerlendirilebilir. Risalet döneminde kutsal mekanların çıkarlara kurban edilmesinin önüne geçilmiştir. Bu anlamda alternatif dini alanlar üretmeye müsaade edilmemiştir.

Cahiliye Toplumunun savaş gerekçeleri, asabiyetin çoğunlukla etkin olduğu bir çerçevede oluşmuştur. Asabiyet, intikam, yaşanan bölgenin korunması, kabile ve gelenekler, kabileye yönelik tehdit algılamaları gibi hususları da bir yönüyle bünyesinde barındırmaktadır. Bununla birlikte savaşlar ele alındığında her birini ayrı değerlendirmeye müsait veriler söz konusudur. Asabiyet tutkusu en sıradan davranışları, savaş nedeni haline getirmiştir. Yıllar yılı süren savaşların tetikleyicisi olmuştur. Risalet döneminde ise asabiyet yerini inanç temeli üzerinde bir birlikteliğe bırakmıştır. "Zalim de olsa kardeşine yardım et" anlayışından, "kardeşin de olsa zalime dur de" ilkesine geçilmiştir. Meşruiyet kıstasları değişmiştir. Müslümanlara yönelik düşmanlık gösteren yakın kişiler bile olsa mücadele edilmiştir. Bedir'de yaşananlar bunun ifadesidir. Gerektiğinde affetmek öğreti olarak ortaya konulmuştur. Yapılan hatalardan tevbe edildiğinin göstergesi olarak Müslüman olunursa geçmiş her şeyiyle affedilmiştir..

İntikam almak Cahiliyenin tipik bir karakteristiğidir. Haklı haksız yapılan her türlü davranışın intikamını almak bir zorunluluk olarak yerleşmiştir. Kuru intikam hırsı Cahiliyeyi yiyip tüketmiş bir yaradır. İslam bu kof intikam algılayışını kaldırıp bağışlamayı bir erdem olarak sunmuştur. Haksız yere yapılan öldürmelere karşı hukuku getirmiş ve kısas uygulaması koymuştur. Tarafların haksız bir davranış yüzünden savaşmaları gayri meşru görülmüş, suçların şahsîliği benimsenmiştir.

Müslümanlara verilen zararlar nedeniyle yapılan mücadeleler, hiçbir zaman intikam olarak değerlendirilemez. Kişilerin yaptıkları yüzünden toplumlara zarar verilmesi meşru değildir. Ancak suç işleyen cezalandırılmıştır. Kabile ya da devlet olarak yapılan haksız davranışlara karşı ancak ayniyle mukabelede bulunulmuştur. Bu bir intikam değil saldırgan davranışlara karşı devletin kendini korumasıdır.

Sınırların korunması, hem Cahiliye hem de Risalet döneminde savaş için meşru bir sebep olarak görülmüştür. Başkalarına ait bölgelere tecavüz, cahi-

liyede bir iftihar vesilesi iken, Risalet döneminde sebepsiz saldırganlıklar meşru görülmemiştir. Ancak sınırlar insanların temel ihtiyaçlarının karşılaması noktasında ortak alanlar haline dönüşebilmiştir. Bu noktada Hz. Peyamber yaşam alanlarının kabilelerin ihtirasına terk edilmesine müsaade etmemiştir.

Cahiliye toplumu geleneklerin yönettiği bir sosyal yapıya sahiptir. Geleneklerin niteliği ne olursa olsun buna aykırı her türlü davranışa karşı çoğu zaman şiddetle mukabelede bulunulmuştur. Gelenekler çerçevesinde Cahiliye Arabının değer verdiği her bir şeye karşı sözlü ya da fiili müdahale, şiddet nedeni sayılmıştır. Bu şiddet çoğu zaman savaşa dönüşmüştür. Bu çerçevede çıplak yıkanmak isteyen bir kişinin öldürülmesi, kadınlara karşı yapılabilcek çirkin davranışlar, mala verilen zararlar, himaye altına alınanlara yönelik hareketler savaş nedeni sayılmıştır. İkinci Ficar savaşlarında olduğu gibi bireysel davranışlar toplumsal krizlere neden olmuştur. Risalet döneminde ise bireysel davranışların cezası, suçluyla sınırlı kalmıştır. Müslüman topluma, toplu saldırı olmadıkça suçlunun mensup olduğu kabile hedef alınmamıştır.

Cahiliye döneminde kabilelerin kendilerini bağlı gördükleri kendilerinden daha güçlü kabile ve devletler vardı. Her kabile için olmasa da özellikle Arap yarımadasının sınırboylarında yaşayan kabileler mutlaka vergi ile diğer devlet ya da büyük kabilelere bağlı idiler. Bu bağlılığın gereği olarak her yıl yüklü vergiler verirlerdi. İşte bu vergiyi alanların tahakkümü ve bu tahakkümden kurtulmak isteyenlerin mücadelesinin gereği olarak savaşlar yapılmıştır. Hevazin kailesi her yıl vergisini Absli Züheyroğullarına takdim ederdi. Rahrahan vakası bu tahakkümden kurtulmanın bir mücadelesi olarak yaşanmıştır. Benzer şekilde Bizansa bağlı kabileler de vardı ve Bizansın özellikle Arap yarımadası üzerindeki tahakkümü çok belirgindi. Risalet döneminde de tahakküm, bir savaş nedeni sayılmıştır. Kureyş'in Müslümanlara tahakküm kurmak istemesine üzerine Müslümanlar karşı mücadeleye

başlamışlardır. Şeklen benzerlik gösterdiği düşünülebilecek cizye, tahakküm değil vatandaş olmanın bir aracı haline dönüştürülmüştür.

Tehdit algılaması hem Cahiliye hem de Risalet dönemi için ortak bir savaş nedeni olarak görülmüştür. Zû Kar savaşında tehdit algılamasının belirgin bir yeri vardır. Kabilelerin tehdit algılamasında, düşman kabile ile yapılan ittifaklar önemlidir. İttifakların olmayışı savaş durumunun varlığına işaret etmektedir. Risalet dönemi de bundan farklı değildir. Hz. Peygamber bu amaçla, Müslüman toplumun bulunduğu ortamda her türlü sosyal unsurla antlaşmalar yapma ihtiyacı duymuştur. Antlaşmaya yanaşmayanlar ise tavır içinde olarak yorumlandığı için tehdit konumunda görülmüştür.

Yardım çağrıları Cahiliye döneminde savaş kararı alınmasını kolaylaştırmıştır. Özellikle müttefiklerden gelecek talepler anında karşılık bulmaktadır. Ancak bu destek karşılıksız bir yardım olarak düşünülmemelidir.

İslam öncesi dönemde kaynaklara yansıdığı kadarıyla, kabile reislerinin veya hükümdarların çevresindeki danışmanları olarak görebileceğimiz kâhinlerin görüşleri ile zaman zaman gördüklereri rüyalara itibar ederek savaşa karar verdikleri rivayet edilmiştir. Yakın Cahiliye diyebileceğimiz Hz. Peygamber'in muhatap olduğu dönemde ise bazen fal oklarıyla nihai savaş kararları alınabilmiştir.

Elçilere yapılan muameleler, elçiyi gönderene yapılmış sayılırdı. Bu nedenle karşılıklı husumetin seviyesi ne olursa olsun elçilere saygı gösterilirdi. Bu saygı çerçevesini aşan davranışlar savaş sebebi kabul edilmiştir. Risalet döneminde de bu uygulama aynen devam etmiştir.

Şiir ve kadın Cahiliyenin iki önemli öğesidir. Savaşlarda hem şiir hem de kadın önemli roller üstlenmiştir. Şiir savaşları körüklemiş, yönlendirmiş ve sonuçlanmasına katkı sağlamıştır. Diplomatik ilişkilerde bile şiir, bir iletişim vasıtası kullanılmıştır. Risalet döneminde de buna benzer özellikler, şiir

açısından etkisi nispeten azalmakla birlikte devam etmiştir. Ancak şiir hiçbir zaman Müslümanları haksız savaş için tahrik eden bir neden olmamıştır.

Cahiliyede kadın ise namus ve şeref konusu olarak varlığını sürdürmüştür. Savaşların nedenleri arasında, devam etmesinde ve de sonuç ve uygulamalarında kadını bulmak mümkündür. Kadın, savaşçıların savaş alanından kaçmalarını engellemek için kullanılan bir obje durumunda olmuştur. Ancak Risalet döneminde kadın, bir vasıta olmaktan çıkmış, birey olarak savaşlarda ve gerekse diğer alanlarda yerini almıştır. Bu konumuna uygun olarak ganimetten pay da almıştır.

Cahiliye toplumunda kabileler savaş için fırsat kollayan bir görünüm içindedirler. Muhatap olunan toplulukların zayıflığı hem diğer kabileler hem de devletler için cazibe oluşturmaktadır. Zira etki altına alınarak kontrol edilen her kabile, devlet ya da topluluk vergi, ganimet, daha iyi şartlarda yaşama anlamına gelmektedir. Risalet döneminde ise zayıflık hiçbir zaman savaş nedeni olmamıştır. Bilakis zayıflık korumanın gerekçesidir. Zayıflar uğruna savaşmak erdem kabul edilmiştir.

Savaşlar başladıktan sonra, genel olarak Cahiliye geleneğinin tüm enstrümanları savaşlarda kullanılmaktadır. Silahlar, stratejiler bu paralelde zikredilebilir. Kin ve nefretin odaklaştığı kişilere yönelik müsle gibi uygulamalar da intikam ihtirasını dindirmenin yolu olarak görülmüştür. Risalet dönemi bu uygulamaların tamaman kaldırıldığı bir dönemdir.

Her savaş mutlaka bir antlaşma ile sonuçlanmaktadır. Sık yapılan savaşlar nedeniyle antlaşmalar uzun sürmemektedir. Cahiliye insanı antlaşmalara bağlı kalma becerisini gösterememiştir. Antlaşmalar genelde savaş sebeplerinin karara bağlanması ile neticelenmiştir. Antlaşmaların garantisi olarak rehineler alınması ilginç bir güvencedir. Ancak bazen bu da fayda getirmemiştir. Risalet döneminde ise savaşlara ahlakîlik kazandırılmış ve antlaşma-

lara bağlı kalmaya büyük özen gösterilmiştir. Bu anlamda insana verilen değerin ön plana çıkarılmış olması önemlidir.

Risalet dönemi savaş olgusuna ilişkin şu hususları da teyit etmek gerekir:

Savaşların meşruiyet çerçevesi Risalet döneminde değişmiştir. Her fırsatta savaş, anlayışından, mümkün olduğunca birlikte yaşayabilme, anlayışına geçilmiştir. Hicretle tamamlanan ve yeni bir mahiyet kazanan Müslüman toplumun şekillenme sürecinde Hz. Peygamber sulh antlaşmalarına ve farklı sosyal gruplarla yapılan ahidlere önem vermiştir. Cahiliye toplumunun antlaşmalara olan kayıtsızlığı Risalet döneminde ahde vefayı en önemli öğe haline getirmşitir.

Risalet dönemi savaşlarının en önemli tarafı, Müşriklerdir. Onların Mekke'de Müslümanlara reva gördükleri muameleler, Medine dönemi savaşlarının yegâne muharrik unsuru olarak görülmelidir. Medine döneminde, savaşları kıvılcımlayan nedenler, esas olarak Mekke döneminde yaşanan arka plandan beslenmektedir. Aslında on yıllık Medine döneminde yaşanan savaşların tamamı tek bir savaş olarak görülebilir.

Risalet dönemi, savaşın yalnızca İslam'ın çizdiği meşuriyyet çerçevesinde yapıldığı bir dönemdir. Bu noktada Müslümanlar ile Müşrikler arasındaki ilk mücadelenin başlama konteksinde Mekke döneminde yaşanan olaylar, güçlü bir arka plan oluşturmaktadır. Müslümanlara savaş için izin verildiğinde bu hususa işaret edilmesi akabinde vatandan çıkmak durumunda kalınması ve düşmanın saldırması bir gerekçe olarak zikredilmiştir. Savaşlar bu meşruiyet zemini oluştuktan sonra yapılmıştır. Kur'an ayetleri de bu meşruiyetin oluşmasından sonra savaş iznini vermiştir. Kur'an'da zikredilen ve genel savaş emri içeren ayetler, bu meşruiyet zemini üzerinden anlaşılmalı ve tarihsel arka planı bağlamında değerlendirilmelidir. Bu paralelde kesinlikle genel bir savaş emri söz konusu değildir. Savaşın meşru zemini

oluştuktan sonra Kur'an Müslümanlara sorumluluklarını hatırlatmakta ve bir anlamda Müslümanlara psikolojik destek sağlamaktadır.

Medine'de Müslümanların oluşturduğu yeni toplumun, bölgede bulunan her grupla antlaşmalar yaparak öncelikle sulhü gerçekleştirmek istemeleri dikkate değerdir. Sonrasında zaten savaş halinde oldukları müşriklere ait her türlü lojistik imkânlar, hedef alınmıştır. Meşru görülen bu hareketler, Medine dönemindeki büyük savaşların ilk basamağı olmuştur.

Müslümanların yaptıkları savaşlarda bir diğer muhatap ise Yahudilerdir. Medine'ye hicretin hemen akabinde yapılan antlaşmalarla, hem Medine içindeki hem civardaki Yahudilerle iyi geçinmek arzusu ortaya konmuş olmasına rağmen, iyi niyetlerin siyasal endişelerle berheva edilmesi, Yahudileri de savaşların tarafı haline getirmiştir. Yapılan antlaşmalara riayetsizlik, ihanet, entrikalar Müslümanların bu insanları, dönemin bir uygulaması olan sürgünle cezalandırmalarına neden olmuştur. Antlaşmalara riayetsizlikle birlikte Müslümanların varlıklarının tehlike altına sokulması ve özellikle savaş halinde iken düşmanla ittifak kurma ve böylece ihanet etme durumunda ise ölüm cezası gündeme gelebilmiştir. Kureyza Yahudilerine uygulanan ceza bu yönüyle değerlendirilmelidir.

Risalet döneminin önemli bir diğer gücü olan Bizans, Medine'ye komşu bölgelerde hakimiyet kurmuş durumda idi. Bölge insanlarını vergi ve haraca bağlamış olan bu devlet, bağlıları vasıtasıyla Müslümanlarla mücadele etme yolunu tercih etmiştir. Bizans'a bağlı olan kabilelerin, özellikle elçilere karşı nezaketsiz tavırları, bir devlet olmanın gereği olarak Müslüman toplum tarafından savaş nedeni sayılmıştır.

Esirler ve ganimetler, Risalet dönemi savaşlarında önemli bir öğedir. Esirler insan gibi muamele görmüş, ancak dönemin hukuku açısından genel muameleye tabi tutulmuştur. Ahlakî unsurlar esir uygulamalarında da ön

plana çıkarılmıştır. Onların bakımları konusunda hassasiyet gösterilmesi istenmiştir.

Ganimetler de başlangıçta önemsiz bir öğe iken, Müslümanlar arasında problem teşkil ettiği andan itibaren müdahele edilen bir konu olmuş ve tartışma konusu olmaktan çıkarılmıştır. Ganimete önem vermenin gayri meşru olduğu ve bireysel olarak savaşlara ganimet amacının konulmasının, Hz. Peygamber'in meşruiyet anlayışı ile bağdaşmadığı görülmüştür.

Sonuç olarak İslam'ın Peygamberi Hz. Muhammed, risaleti döneminde kendini savaşların içinde bulmuştur diyebiliriz. Görevi gereği anlattığı şeyler, muhatap olduğu toplum tarafından savaş nedeni sayılmış ve o da kendini savunmak ve öğretisinin yaşayabilmesi için bir coğrafya oluşturmanın mücadelesi paralelinde savaşmak zorunda kalmıştır. Bu zorundalığın gereği olarak, en az zayiat ve en çok sulh antlaşmalarıyla mücedelelerini noktalamak istemiştir. Kendisine en büyük ezaları reva görenlerle bile antlaşmak noktasında, büyük muhalefetlere rağmen olumlu bir yaklaşım ortaya koymuş ve şefkat ve merhamet insanı olduğunu göstermiştir.

– KAYNAKÇA –

A'ŞÂ, Meymun b. Kays, *Divân*, thk. Muhammed Hüseyin, Mektebetü'l-Âdab, Kahire 1950.

ABDURRAHMAN, Afife, *eş-Şi'ru ve Eyyamü'l-Arab fi'l-Asri'l-Cahilî,* Darü'l-Endelüs, Beyrut 1984.

ABDÜLBAKÎ, M.Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ân*, Çağrı Yay. İstanbul 1990.

ABDÜLGAFFAR, Ahmed Emin, *Cahiliyye -Kadimen ve Hadisen-,* Şeriketü'ş-Şuai, Kuveyt t.y.

ABDÜLHAFIZ Abdi Rabih, *Felsefetü'l-Cihad fi'l-İslam*, Darü'l-Kitabi'l-Lübnani, Beyrut 1982.

ABDÜRREZZAK, b. Hemmam es-San'ani, e*l-Musannef* (Mamer b. Raşid'in el-Cami' adlı eseriyle birlikte) thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut 1983.

ABDÜRREZZAK, Ebû Bekr b. Hemmam b. Nafi', es-Sananî, (ö. h. 211) el-*Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut 1983.

ACAR, Cafer, *İslam'da Savaşın Meşruiyeti Temelinde Problemli Bir Rivayet – İnsanlarla "La İlahe İllallah" Deyinceye Kadar Savaşmakla Emrolundum*- Basılmamış Mezuniyet Tezi, DİB Selçuk Eğitim Merkezi, Konya 2002.

AĞIRMAN, Mustafa, Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Ünv. Sos. Bil. Enst. Erzurum 1992.

ALGÜL, Hüseyin, "Evs" *DİA*, İstanbul 1995, XXI, 541

ALGÜL, Hüseyin, "Galib b. Abdullah", *DİA*, İst. 1996, XXIII, 327.

ALGÜL, Hüseyin, "Gatafan", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 399.

ALGÜL, Hüseyin, "Gazve", *DİA,* İstanbul 1994, XIII, 488

ALİ, Cevad, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat 1951.

ALTINTAŞ, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Cahiliye,* Ribat Yayınevi, Konya t.y.

ÂLÛSÎ, Ebu'l-Meâlî Cemalüddin Mahmud Şükri b. Abdullah b. Mahmud, *Bulûğü'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, thk. Muhammet Behce Eserî, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

ANTERA b. ŞEDDAD, Divan, thk. Abdulmunim Şelebî, Mektebetü't-Ticari, Mısır t.y.

ATÇEKEN, İsmail Hakkı, *Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebeti*, Marifet Yay. İstanbul 1996.

ATÇEKEN, İsmail Hakkı, *Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri*, Marifet Yay. İstanbul 1996

ATEŞ, Ahmed, "Asabiye", *IA*, Eskişehir 1997, II, 435

ATEŞ, Ali Osman, *Sünnetin Kabul veya Reddettiği Cahiliye ve Ehl-İ Kitab Örf ve Adetleri,* İzmir 1999.

ATEŞ, Süleyman, Kur'an-ı Kerim Tefsiri, Milliyet Yay. 1995.

AVCI, Casim – Şentürk, Recep, "Kabile", *DİA,* İstanbul 2002. XXIV, 32.

AVCI, Casim, "Kaynuka", *DİA*, İstanbul, XXV, 88

AVCI, Casim, "Kinâne", *DİA*, İstanbul 2002. XX, 31.

AVCI, Casim, "Kudaa", *DİA*, İstanbul 2005, XXVI, 308

AVN, Abdürrauf, *Fennü'l-Harbi fî Sadri'l-İslam* Darü'l-Maarif, y.y. 1961.

AVVAD, Mahmud Ahmed Muhammed Süleyman, *el-Ceyşü ve'l-Kıtalü fi Sadri'l-İslam*, Mektebetü'l-Menar, Zerka 1987.

A'ZAM, Abdullah, *Cihad Ahkamı*, Trk. Trc. Mustafa Özel, Yücel Şimşek, Vural Yayıncılık, İstanbul 1997.

BAĞDADÎ, Abdulkadir b. Ömer, *Hızânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübâbi Lisâni'l-Arab,* thk. Abdüsselam Harun, Kahire 1970.

BAHTERÎ, Ebû Ubâde Velid b. Ubeyd (284), *Hamasetü'l-Bahterî*, thk. Levis Şeyho, Beyrut 1927.

BAİGENT, Michael, Richard Leigh, Henry Lincoln. *Kutsal Kan Kutsal Kase, (Savaşçı Keşişler Tarikatı, Tapınak Şövalyeleri)*, Emre Yayınları, İstanbul 1996.

BAİŞEN, Mücahid b. Abdülvahhab, *el-İstihbaratü'l-Askeriyye fi Gazavaü'r-Rasül Muhammed –dirase tahliliye ve vasfiyye-* , Darü't-Tavik li'n-Neşri ve't-Tevzi', Riyad 2003, s. 17.

BAKKAL, Ali, *İslam Öncesi Cahiliye Çağı Hukuku,* İSAM, (Yayınlanmamış Çalışma) y.y. t.y.

BAŞ, Eyüp *İslâm'ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri*, Gökkubbe Yay. İstanbul 2004.

BEKRÎ, Abdülaziz, *Cahiliye Arapları*, Trk. Trc. Levent Öztürk, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

BEKRİ, Abdülaziz, *Mu'cemu ma İsta'ceme,* thk. Mustafa Es-Seka, Lecnetü't-Telif, b.y. 1951.

BELAZÛRÎ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Ensabü'l-Eşraf,* thk. Süheyl Zekkar, Beyrut 1997.

BELAZÜRÎ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Futûhu'l-Buldan*, Trk. Trc. Mustafa Fayda, K.B. Yay. Ank. 2002,

BELİK, İzzeddin, *Ayet Ve Hadislerle İslamî Hayat - Temel Kavramlar, İtikat, İbadet, Ahlak, Muamelat, Siyaset, İktisat, Yasama, Adab, Cihad, Siyer-* Trk. Trc. İbrahim Cücük, Vecdi Akyüz, Salim Öğüt, yay. hzr. Mehmet Erdoğan, İklim Yayınları, İstanbul 1992.

BESUS, Ahmet Abdi Rabih Mübarek, *el-Akdetü'l-Kıtaliyye fi'l-İslâm,* Mektebetü'l-Menar, Zerka-Ürdün 1986.

BEYATÎ, Adil Casim, *Kitabü Eyyami'l-Arab Kable'l-İslâm li Ebû Ubeyde*, Beyrut 1986.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn (458), *Delailü'n-Nübüvve*, thk. Abdülmutî Kal'acı, Daru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985,

BLACK, Jeremy, *Top, Tüfek Ve Süngü: Yeniçağ'da Savaş Sanatı: 1453-1815,* Trk. Trc. Yavuz Alpogan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

BOZKURT, Nebi, "Îs Seriyyesi", *DİA*, İst. 2002, XXII, 465.

BOZKURT, Nebi, "Emân" *DİA,* İstanbul 1995. XI, 75.

BROCKELMANN, Carl, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, Trk. Trc. Neşet Çağatay, TTK. Yay. Ankara 1992

BUTLER, Alfred J. *Fethü'l-Arab li-Mısr,* Ar. Trc. Muhammed Ferid Ebû Hadid, Mektebetu Medbûli, Kahire 1990.

CAETANİ, Leone, *İslam Tarihi*, Trk. Trc. H. Cahit Yalçın, İstanbul, 1925.

CAHİZ, Ebû Amr Osman (255), e*l-Beyan ve't-Tebyin,* thk. Abdüsselam Harun, Matbaatü'l-Halebi, Mısr 1364.

COŞAR, Fatma Mansur, *Din Savaşları,* yay. hzr. Sultan Polat, Büke Yayınları, İstanbul 2000.

CÜNDÎ, Ali, *Şi'ru'l-Harb fi'l-Asri'l-Cahili,* Darü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1966.

CÜNDÎ, Ali, *Tarihu'l-Edebi'l-Câhîlî,* Mektebetü Encelu'l-Mısriyye, Kahire 1964.

CÜRCANÎ, eş-Şerif Ali B. Muhammed, *Kitabü't-Ta'rifât*, Daru Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut,1995, S. 80;

ÇAĞATAY, Neşet, *İslâm Tarihi*, Ankara 1993.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Asabiyet", *DİA,* İstanbul 1991, III, 453.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Fitne" *DİA*, İstanbul 1999, XIII, 157

DABBÎ, Mufaddal, *Emsâlü'l-Arab*, Matbaatü'l-Cevaib, İstanbul, 1908.

DABBÎ, Mufaddal, *Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdüsselam Harun, Daru'l-Mearif, Mısr 1964.

DAHLAN, Ahmed b. Zeyni el-Mekkî eş-Şafi'î (1304/1886), *Fütuhatü'l-İslamiyye ba'de mudıyyi'l-Futuhati'n-Nebeviyye,* Müessesetü'l-Halebi, Kahire 1968.

DAYF, Şevki *Asru'l-Cahilî,* Darü'l-Maarif, Kahire 1965.

DAYF, Şevkî, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî - el-Asrü'l-Cahilî-,* Darü'l-Maarif, Kahire t.y.

DERMENGHEM, Emile, *The Life of Mahomet*, New York 1930.

DERVEZE, M. İzzet, *Siretü'r-Rasül -Suverun Muktesebetün mine'l-Kur'ani'l-Kerim,* Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut t.y.

DİNEVERÎ, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (282), *Ahbaru't-Tıvâl*, Thk. Abdulmunim Amir, Vezaretü's-Sikafe, Mısr 1960.

DİYARBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed b. Hasen (990), *Tarihu'l-Hamîs fî Ahvali Enfesi'n-Nefîs,* Kahire 1283.

DÜSÛKÎ, Ömer, *el-Futuvve Inde'l-Arab*, Mektebetü Nehda, Mısır, 1951.

EBÛ DAVUD, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistani (ö.h.275) *Sünen*, thk. Muhammed Avvame, Çağrı Yay. İstanbul 1993.

EBÛ HALİL, Şevki, *Gazvetu Hayber -el-Fethü'l-Garib*, Darü'l-Fikr, Dımaşk 1986.

EBÛ HALİL, Şevki, *Gazvetu Mûte -Gazvetu Ceyşi'l-Ümera*, Darü'l-Fikr, Dımaşk 1986.

EBÛ HALİL, Şevki, *Gazvetü'l-Ahzab -el-Hendek,* Darü'l-Fikr, Dımaşk 1986.

EBÛ HALİL, Şevki, *Gazvetü'l-Usra -Tebuk,* Darü'l-Fikr, Dımaşk 1986.

EBÛ MEHÂSİN Eş-Şeybî, *Timsalü'l- Emsal*, yay. hzr. Esad Zübyân, Beyrut 1402.

EBÛ TEMAM, Habib b. Evs (231), *Nekâizü Cerir ve'l-Ahtal,* thk. Antuan Salhanî, Beyrut 1922.

EBÛ TEMAM, Habib b. Evs (231), *Hamâse bi Şerhi't-Tebrizî*, thk. Muhammed Abdülmunim Haface, Mısr 1913.

EBÛ TEMAM, Habib b. Evs (231), *Hamase, Şerhu'l-Mezruki*, thk. Abdüsselam Harun, Mısr 1951.

EBÛ TEMAM, Habib b. Evs (231), *Vahşiyyat*, Thk. Abdulaziz Meymenî, Daru'l-Mearif, b.y. 1963.

EBÛ UBEYDE, Ma'mer b. el-Müsennâ, e*n-Nekâiz*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1905.

EBÜ'L-FAZL İbrahim, Muhammed, *Eyyamü'l-Arab fi'l-İslam*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye Kahire 1974.

ENDELÛSÎ, Ali b. Abdurrahman b. Hüzeyl, *Hılyetü'l-Fursan ve Şuaraü'ş-Şüc'an*, thk. Muhammed Abdülganî Hasen, Darü'l-Mearif, Mısr 1949.

ERKAL, Mehmet, "Ganimet", *DİA,* İstanbul 1996, Xlll, 351.

ESED, Nasırüddin, *Masadırü'ş-Şi'ri'l-Cahilî*, Darü'l-Maarif, Kahire 1978.

ESMAÎ, Ebû Said Abdülmelik b. Karib (ö. 216), *Esmaiyyat,* thk. Ahmed Muhammed Şakir - Abdüsselam Harun, Darü'l-Mearif, Mısır 1964.

ESPOSİTO, John L. *Kutsal Olmayan Savaş: İslamcı Terör,* Trk. Trc. Nuray Yılmaz, Ertan Yılmaz. Oğlak Yayınları, İstanbul, 2003.

FAYDA Mustafa, "Bedru'l-Mevid", *DİA*, İstanbul 1992. , V, 335.

FAYDA, Mustafa, "Abs", *DİA*, İstanbul 1988. I, 312.

FAYDA, Mustafa, "Adnan", *DİA*, İstanbul 1988, I, 392.

FAYDA, Mustafa, "Batn-ı Nahle Seriyyesi", *DİA*, İstanbul 1992, V, 202-3.

FAYDA, Mustafa, "Cahiliye", *DİA,* İstanbul 1993, VII, 17.

FAYDA, Mustafa, "Fetih" *DİA* İstanbul 1995. X11, 462.

FAYDA, Mustafa, "Kahtan", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 202.

FAYDA, Mustafa, *Halid b. Velid*, İstanbul 1990.

FAYDA, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler,* İstanbul 1989.

FAYSAL, Şükrî, *Hareketü'l-Fethi'l-İslamî fi'l-Karni'l-Evvel,* Darü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1982.

FİRESTONE, Reuven *Jihad: The Origin of Holy War in İslâm,* Oxford University Press, New York 1999.

FİRUZÂBÂDÎ, Ebû't-Tahir, e*l-Bahru'l-Muhit,* Beyrut 1986.

FİSCHER, A., "Kahtan", *İA*, Eskişehir 1997.

GANN, Lewis H, *Gerilla Savaş: Kısa Tarih,* Trk. Trc. Emre Dilli, Arena Yayıncılık, İstanbul 1992.

HAFENÎ, Mahmud, *Siretü Antera*, Darü'l-Kavmiyye li't-Tevzi', t.y. b.y.

HALİF, Yusuf, *Şuaraü's-Saalik fil Asril Cahiliye*, Darul Mearif, Kahire 1959.

HAMİDULLAH, Muhammed, "Hayber", DİA, İstanbul 1998, XVII, 20.

HAMİDULLAH, Muhammed, "Hendek", DİA, İstanbul 1998, XVII, 194.

HAMİDULLAH, Muhammed, Huneyn, DİA, İstanbul 1998, XVIII, 297-299.

HAMİDULLAH, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, Trk. Trc. Salih Tuğ, Yağmur Yayınları, İstanbul 1991.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Trk.Trc. Salih Tuğ, İrfan Yay. İstanbul 2001.

HAMİDULLAH, Muhammed, *Mecmuatü Vesaiku's-Siyasiyye li ahdi'n-Nebevi ve Hulafai'r-Raşide*, Daru'n-Nefais, Beyrut 1985.

HASAN, Hüseyin el-Hac *Edebü'l-Arabi Fi Asri'l-Cahiliyye,* Müessesetü'l-Camiiyye li'd-Dirasat, Beyrut 1990.

HASSÛNE, Muhammed Ahmed, *Eserü'l-Avamili'l-Coğrafiyye fi'l-Fütûhi'l-İslamiyye*. Daru Nahdati Mısr, Kahire t.y.

HATTAB Mahmud Şit, *Askeriyyetü'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye,* Darü'ş-Şuruk, Beyrut 1983.

HATTAB, Mahmud Şit, *Dürûsu Askeriyye mine's-Sireti'n-Nebeviyye*, Abdüllatif Zayid, en-Naşir, Beyrut, 1990.

HATTAB, Mahmud Şit, *el-Mustalahâtü'l-Askeriyye fi'l-Kur'ani'l-Kerim,* Darü'l-Feth, Beyrut 1966.

HATTAB, Mahmud Şit, *İktibasü'n-Nizami'l-Askerî fî Ahdi'n-Nebî*, Matabiu Katar el-Vataniyye, Katar t.y.

HATTAB, Mahmud Şit, *Komutan Peygamber*, Trk. Trc. Ahmet Ağırakça, Bir Yayıncılık, İstanbul 1988.

HEMEDANÎ, *Sıfat'ül- Cezirati'l-Arap*, Kahire 1978.

HİTTÎ, Philph, *Tarihu'l-Arabi'l-Mutavvel*, Daru'l-Keşşaf, Beyrut 1965.

HUFÎ, Ahmed, *el-Mer'e fi Şi'ril Cahilî*, Matbaatü'l-Medenî, Kahire 1963.

HUSEYNÎ, Abbas, *Ilmü'n-Nefsi'l-Askeri,* Matbaatü'l-İrşad, Bağdat 1969.

HÜSEYİN, Taha (1393/1973), el-*Eyyam*, Matbaatü'l-Maarif, b.y. t.y.

HÜVEYDÎ, Fehmi, *Hatta la tekune Fitne,* Darü'ş-Şuruk, Kahire 1992.

HYAMS, Joe, *Zen ve Savaş Sanatlar,* Trk. Trc. Cem Şen, Yol Yayınları, İstanbul 1990.

ISFAHANÎ, Ebü'l-Ferec, *Ağanî*, Daru'l-Kütüb, b.y. 1963.

ISTAHRÎ, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. el-Faris, *Mesâlikü'l-Memâlik*, Leiden, 1967.

IZUTSU, *Kur'anda Allah ve İnsan*, Trk. Trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay. İstanbul 1991.

İBN ABDİ RABBİH, Ahmed b. Muhammed, *Ikdu'l-Ferîd*, thk. Ahmed Emin, Kahire 1946.

İBN ASÂKİR, Ebü'l-Kasım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah, (571), *Erbaûn fi'l-Has Ale'l-Cihad*, thk. Abdullah İbn Yusuf. Darü'l-Hulefa, Kuveyt 1984.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebi Bekr Abdullah b. Muhammed (230), *Kitabü'l-Megazî,* thk. Abdulaziz İbrahim Umerî, Daru'l-İşbiliyye, Riyad 1999.

İBN HABİB, Ebu Cafer Muhammed (ö.h. 245), *Kitabü'l-Muhabber*, thk. İlse Lichtenstadter, Beyrut ty.

İBN HACER el-ASKALANÎ, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed (852/1449), *Siretü'n-Nebeviyye Min Fethi'l-Bari,* Cem' ve Tahkik: Muhammed Emin B. Muhammed Mahmud B. Ahmed el-Cekenî, Daru İbn Hazm, Beyrut 2001.

İBN HALDUN, Abdurrahman, (1332/1406), *Mukaddime*, Trk. Trc. Zakir Kadirî Ugan, MEB Yay. İstanbul 1991.

İBN HALDÛN, *Kitabü'l-Iber Ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, Darul Kitab el-Lübnani, Beyrut 1966.

İBN HİŞAM, *es-Siyretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Seka, İbrahim el-Ebyarî, Abdülhafız Şelebî, Darü'l-Hayr, Dımeşk 1992.

İBN HİŞAM, *Siret-i İbn Hişam Tercemesi*, Trk. Trc. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 1994.

İBN İSHAK, Muhammed, *Kitabü Bekr ve Tağlib vema cera beynehüma, vema kane min Küleyb Ve Cessas*, Mısr, 1305.

İBN İSHAK, Muhammed, *Siyer,* Trk. Trc. Sezai Özel, Akabe Yay. İstanbul 1988.

İBN KESİR, Ebi'l Fida, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1992.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276), *el-Meârif,* Trk.Trc. Hasan Ege, Şelale Yay. İstanbul t.y.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276), *Uyunu'l-Ahbar,* Daru'l-Kütüb, 1963.

İBN MÂCE, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Thk. M. Fuad Abdülbaki, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

İBN MANZUR, Cemalüddin Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem, *Lisânü'l-Arab*, Daru'l-Mearif, Kahire 1979.

İBN RAŞÎK, Ebû Ali Hasan el-Kayravanî, (463), e*l-Umde fî Mehâsini'ş-Şi'ri ve Âdabihî ve Nakdihî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü't-Ticariyye, Mısr 1955.

İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd b. Müni' (230), *Tabakât,* thk. Riyad Abdullah, Beyrut t.y.

İBN SEYYİDİNNAS, *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Megazî ve'ş-Şemail ve's-Siyer,* Beyrut 1982.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemalüddin Ebil-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî (ö. 597) *el-Muntazam fî Tevarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Süheyl Zekkar, Daru'l-Fiker, Beyrut 1995.

İBNÜ'L-ENBARÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Kasım (238), *Şerhu Kasaidi's-Seb'ı't-Tıval*, thk. Abdüsselam Harun, Daru'l-Meârif, Beyrut 1964.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasan İzzettin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed eş-Şeyban el-Cezerî (Ö: 630 H.) *el-Kamil fi't-Tarih* Trk.Trc. Abdullah Köşe (I.Cilt), İstanbul 1989.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasan İzzettin Ali B.Ebi'l-Kerem Muhammed Eş-Şeyban el-Cezerî (ö.630) *el-Kâmil fi't-Tarih* Trk.Trc. Ahmet Ağırakça (III.Cilt), İstanbul 1989.

İBNÜL-ESÎR, Mecduddin el-Mubarek b. Muhammed el-Cezerî, e*n-Nihaye fi Garibi'l-Hadis* thk: Tahir Ahmed ez-Zavî, Mahmud Muhammed el-Tanahî, Daru'l-Fiker, t.y. y.y.

İBRAHİM, Muhammed Ebû'l-Fadl-Bicavî, Ali Muhammed, *Eyyamü'l Arab fi'l Cahiliye*, Mektebetü'l-Asabiye, Beyrut 2004.

İBRAHİM, Mustafa, *Mecelletü'r-Risale*, Sayı: 919, February, 1951.

İMRU'L-KAYS, b. Hacer, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, *Divân*, Darü'l-Mearif, Mısır 1969.

İSFAHÂNÎ, er-Rağıb (H.465), *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Saffan Adnan Davudî, Darü'ş-Şamiyye, Beyrut 1992.

JUYNBALL, Th.W. "Fey", *İA* Eskişehir 1997. VII, 387.

KALÎ, Ebû Ali b. İsmail b. el-Kasım (356), *Emâlî ve Zeylü'l-Emâlî ve'n-Nevâdir*, Daru'l-Kutübü'l-Mısriyye, Kahire 1926.

KALKAŞANDÎ, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'şâ*, Vezaratü's-Sikafe, b.y. 1963.

KALKAŞANDÎ, *Nihâyetü'l- Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, Kahire 1955,

KALLEK, Cengiz, "Benî Esed", *DİA*, İstanbul 1995.

KAPAR, M. Ali, "Eyyamü'l-Arab", *DİA,* İstanbul 1995. XII, 14.

KAPAR, M. Ali, Hz. Peygamber'in Müşriklerle İlişkiler, Konya 2001.

KAPAR, M.Ali, "Fezâre", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 538.

KARAASLAN, N. Ünal, "Hüzeyl", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 71.

KARİBULLAH, Hasan Eş-Şeyh el-Fatih, *Harbü'l-Ehliyye fî Sadri'l-İslam,* Darü'l-Ceyl, Beyrut t.y.

KAYS B. HATİM, *Divân*, thk. Nasıruddin el-Esed, Mektebetü Daru'l-Arube, Kahire 1962.

KAYSÎ Nuri Hammudî, *Şi'rü'l-Harb hatta'l-Karni'l-Evvel el-Hicrî,* Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1986.

KAYSÎ, Nuri Hammudî. *Dirasat fi'ş-Şi'ri'l-Cahilî*, Camiatu Bağdad, Bağdat 1974.

KEHÂLE, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, Daru'l-İlm, b.y. 1968.

KEHÂLE, Ömer Rıza, *Edebü'l-Arabi fi'l-Cahiliyye ve'l-İslam,* Matbaatü't-Taavuniyye, Dımaşk 1972.

KOÇYİĞİT, Talat, "Abdullah b. Übeyy b. Selüly b. Selül", *DİA*, İst. 1988, I, 140.

LACOSTE, Yves, *Coğrafya Savaşmak İçindir*, Trk. Trc. Ayşın Arayıcı, yay. hzr. Yaşar Selçuk, Özne Yayınları, İstanbul 1998.

MACHİAVELLİ, Niccolo (1527), *Savaş Sanatı*, Trk. Trc. Berna Hasan, Özne Yayınları, İstanbul 1999.

MACİD, Abdülmün'ım, *Tarihu's-Siyasîyyi li'd-Devleti'l-Arabiyye*, Mektebetü Encelu'l-Mısrıyye, Kahire 1967.

MACİT, Yunus, "Savaş Kurallar Açısından Hz. Peygamber'in Sünnetinde Doğal ve Fiziki Yapının Masuniyeti", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V,(2005) sayı: 4.

MAHMUDOV, Elşad, *Sebep ve Sonuçları Bakımından Hz. Peygamber'in Savaşları*, (Basılmamış doktora tezi), MÜİF, İstanbul 2005.

MAKRİZÎ, Takiyyüddin Ahmet b. Ali, *İmtâu'l-Esma*, thk. M. Muhammed Şakir, Katar t.y.

MA'MER b. MÜSENNÂ, Ebû Ubeyde et-Teymî el-Basrî (209/824), *Eyyamü'l-Arab Kable'l-İslam*, thk. Adil Casim Beyâtî, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1987.

MAZHAR, Ali, *Asabiye inde'l-Arab hatta Zevali Benî Ümeyye*, Mısır 1924.

MER'Î b. Abdullah b. Mer'i. *Ahkâmü'l-Mücahid bi'n-Nefs fî Sebilillah Azze ve Celle fi'l-Fıkhi'l-İslamî,* Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine 2003.

MESÛDÎ, Ebûl Hasen Ali b. el-Huseyn (346), *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, Leiden 1967.

MEŞHUR, Mustafa, *Tek Yol Cihad,* Trk. Trc. Orhan Aktepe, Vahdet Kitap Kulübü, İstanbul 1990.

MEYDANÎ, Ebû'l Fadl Ahmed b. Muhammed en-Neysabûrî (518), *Mecmeu'l-Emsâl*, Mektebetü Daru'l-Hayat, Beyrut 1961.

MISRÎ, Cemil Abdullah Muhammed, *Deâvi'l-Fütuhati'l-İslamiyye ve Deâvi'l-Müsteşrikin*, Darü'l-Kalem, Dımaşk, 1991.

MUİR, Sir William, *The Life of Mohammed*, Edinburg 1923.

MÜBAREKFURÎ, Seyfi Rahman, *er-Rahiku'l-Mahtum*, Cidde, 1985

MÜSLİM, Ebû Huseyn b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim*, thk. M. Fuad Abdülbaki, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

NÂBİĞA EZ-ZÜBYÂNÎ, *Divân*, thk. Sükrü Faysal, Daru'l- Fikr, Beyrut 1968.

NASKALI, Esko, "İran", *DİA*, İstanbul 2000.

NEBHÂNÎ, Yusuf b. İsmail b. Yusuf, *Gazavatü'r-Resul (S.A.V),* Darü'l-Maarif, Suse 1989.

NECDÎ, Muhammed b. Abdullah b. Belhid, *Sahihu'l-Ahbar Amma fî Biladi'l-Arab ve'l-Asar*, Riyad 1651.

NECDÎ, Muhammed b. Abdülvehhab b. Süleyman et-Temimî (1206/1792), *Mesâilu'l-leti Halefe fîha Resulullah Ehle'l-Cahiliyye*, Ar. Trc. Yusuf b. Muhammed Said, Darü'l-Müeyyed, b.y. 1996.

NEİLSEN, Ditlef, *et-Tarihu'l-Arabiyyi'l-Kadim*, Ar.Trc. Fuad Haseneyn Ali, Mısr, 1958.

NESAÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

NOTH, Albrecht, *Müslümanlıkta ve Hıristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Kutsal Mücadele,* Trk. Trc. İhsan Catay, yay. hzr. Yaşar Selçuk, Özne Yayınları, İstanbul 1999.

NÜVEYRÎ, Şihabüddin Ahmed b. Abdülvahhab (733), *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l- Edeb*, Daru'l-Kütüb, Mısr 1955.

OMAN, C. W. C, *Ok, Balta ve Mancınık: Ortaçağda Savaş Sanatı 378-1515,* Trk.Trc. İsmail Yavuz Alpogan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002.

ÖNKAL, "Bekir b. Vail", *DİA*, İstanbul 1992, IV, 362.

ÖNKAL, Ahmet, "Bahran Gazvesi" *DİA*, İstanbul 1991, IV, 491.

ÖNKAL, Ahmet, "Buvat Gazvesi", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 478.

ÖNKAL, Ahmet, "Civar", İstanbul 1993, VIII, 34.

ÖNKAL, Ahmet, "Karede Seriyyesi", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 487.

ÖNKAL, Ahmet, "Kays b. Aylan", *DİA*, Ankara 2002. XXIV, 91.

ÖZDEMİR Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı", İslâmiyât, cilt 6 (ocak-Mart 2003) ss.15-30.

ÖZDEMİR, Mehmet "Tarihsel Süreçte Müslümanların Barışa Katkısı", *Kutlu Doğum 2005 Dinin Dünya Barışına Katkısı*, Ankara 2006,

ÖZDEMİR, Mehmet, "Fetih-Tebliğ İlişkisi", *İslam'ın Güncel Sunumu*", Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara 2007.

ÖZEL, Ahmet, "Cihad", *DIA,* İstanbul 1993. VII, 531

ÖZEL, Ahmet, *İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, Marifet Yay. İst. 1982.

YAMAN, Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yay. İst. 1988.

ÖZTÜRK, Y. Nuri, *İslâmî Kavramlar Ansiklopedisi,* İstanbul 1991.

PETERS, Rudolph, *İslam Ve Sömürgecilik -Modern Zamanlarda Cihad Öğretisi,* Trk. Trc. Süleyman Gündüz, Nehir Yayınları, İstanbul 1989.

REŞİD, Abdullah, *İslamda Ordu Ve Komutan.* Trk. Trc. Enver Günenç-Seraceddin Emre, Şule Yayınları, İstanbul 1992.

REYYİS, Muhammed Ziyauddin, *el-Harac ve'n-Nizamü'l-Maliyye,* Darü'l-Ensar, Kahire 1977.

RIZA, Muhammed*, Muhammed Rasülüllah*, Darü'l-Fikr, Beyrut 2001

RİFAÎ, Abdülcebbar, *Mevsuatu Mesadiri'n-Nizami'l-İslami:el-Harbu ve's-Silm fi'l-İslam,* Merkezü'l-Ebhas ve'd-Dirasati'l-İslamiyye, Kum, 1375/1417.

RODİNSON, Maxime, *Hz. Muhammed,* Trk. Trc. Atilla Tokatlı, İstanbul 1994.

RUDANÎ, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, *Cemu'l-Fevâid*, Trk. Trc. Naim Erdoğan, İz Yay. İstanbul 1996.

RUELLAND, Jacques G. *Kutsal Savaşlar Tarihi,* Trk.Trc. Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

SAFA, Muhammed Esedullah, *Harb,* Darü'n-Nefais, Beyrut 1987.

SAİD, Muhammed Re'fet, *Silm ve'l-Harb ve'l-Alakatü'd-Devliyye fî Nusûsi'l-Kitab,* Darü'l-Menar, Kahire 1992.

SAKKAL, Deyzire, *el-Arab fi'l-Asri'l-Cahilî*, Darü's-Sadakati'l-Arabiyye, Beyrut, 1995.

SARICIK, Murat, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.

SARIÇAM, İbrahim, "Harar Seferi", *DİA*, İstanbul 1997.

SARIÇAM, İbrahim, "Hamraü'l-Esed Gazvesi", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 498.

SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay. Ankara 2003.

SEALİBÎ, Ebû Mansur, *Fıkhü'l-Lüga*, Kahire 1936.

SEGAL, A, "Qureyza –Tribes of Arabia-", *Encyclopedia of The World Müslims,* III, 1123

SEKÂ, Mustafa, *Muhtaru'ş-Şiril Cahilî*, Kahire 1971.

POLAT, Selahattin, "Hz. Peygamber'in İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler*", EÜİFD*, Kayseri 1988, V, 118.

SELAM, Şafii Mahmud Selam, *Husûnu Hayber fi'l-Cahiliyye ve Asrü'r-Resul,* Menşuratü'l-Maarif, İskenderiye t.y.

SEMHÛDİ, Ebûl Hasen b. Abdillah Ali Nuruddin (1011), *Vefâul Vefa bi Ahbari Dari'l-Mustafa*, Mısr 1326.

SHHLEİFER, "Hüzeyl", *İA*, Eskişehir 1997, V/1, 666.

SİCİSTANÎ, Ebû Hatim (255), *el-Ma'murun ve'l-Vesaya*, thk. Abdülmünim Âmir, Daru İhyai Kütübü'l-Arabî, Kahire 1961.

SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Erbaûne Hadisen fî Fadli'l-Cihad*, thk. Merzuk Ali İbrahim, Darü'l-Fazile, Kahire t.y.

SÜHEYLÎ, Ebû'l-Kasım (518), *er-Ravdu'l-Unüf*, Matbaatü'l-Cemaliyye, Mısır 1913.

ŞA'RAVÎ, Muhammed Mütevellî, *GazavâFtü'r-Rasül,* el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2003.

ŞAYİP, Ahmet, *Tarihu'n-Nekâiz fî Şi'ri'l-Arabî*, Mektebetü Nehda, Mısr, Ty.

ŞELTUT, Mahmud, *Kur'an ve'l-Kıtal,* Darü'l-Feth, Beyrut 1983/1403.

ŞEMSUDDİN, İbrahim, *Mecmu'u Eyyami'l-Arab fi'l-Cahiliyyeti ve'l-İslam*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

ŞERİF, Ahmed İbrahim, *Mekke ve'l-Medine fi'l-Cahiliyye ve Ahdi'r-Resul,* Darü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1985.

ŞERİF, Ahmed İbrahim, *Müctemiu Mekke ve'l-Yesrib*, Darü'l-Fikr el-Arabî, Kahire 1967.

ŞEYHO, Levis, *Riyâdu'l-Edeb fî Merasi Şuarai'l-Arab*, Beyrut 1892.

ŞEYHO, Levis, *Şuarâü'n-Nasraniyye Kable'l-İslâm*, Beyrut 1967.

ŞİMŞEK, Şevket, *Hadis Kültüründe Ganimet*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank. Ünv. İlahiyat Fakültesi 2007.

ŞULUL, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yay. İstanbul 2003.

TABERÎ, Ebû Cafer (Ö: 307 H.) *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi,* Trk. Trc. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, MEB Yay. İstanbul 1991.

TANTAVÎ, *Benü İsrail fi'l-Kur'an ve's-Sünne*, Matbaatü'z-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabî, Kahire 1987

TANTAVÎ, Muhammed Seyyid, *Serâya'l-Harbiyye fi'l-Ahdi'n-Nebevî,* ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabî, Kahire 1990.

TERZİ, Mustafa Zeki, *Hazreti Peygamber ve Hulefa-i Raşidin döneminde Askeri Teşkilat*, Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1990.

TOYNBEE, Arnold J. *Savaş ve Uygarlık,* Trk. Trc. Mehmet Dündar, Ürün Yayınları, Ankara 1997.

TUFEYL B. AVF EL-ANEVÎ, *Divân*, thk. Cer Niko, London 1927.

TUĞ, Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, MÜİF Yay. İstanbul 1984.

UBEYD el-EBRAS, *Divan*, thk. Hüseyin Nassar, Mektebetü Mustafa el-Halebî, Kahire 1957.

ULUSOY, M. Abdülkadir, *Büyük Peygamberimiz Hazreti Muhammed'in Gazveleri,* Bolayır Yayınevi, İstanbul 1948.

UMERÎ, Ekrem Ziya, *es-Siretü'n-Nebeviyyi's-Sahiha,*, I, 300,

URVE b. ZÜBEYR, Ebu Abdullah el-Esedî el-Kureşî, (h.93), *Megazî Rasülillah,* thk. M. Mustafa A'zamî, Mektebetü Terbiyetil Arabî, Riyad 1981.

ÜVEYS, Mansur Muhammed Muhammed, *Resul ve'l-Harbü'n-Nefsiyye,* Mektebetü'n-Necah, Trablus 1975.

VAKİDÎ, Muhammed b. Ömer b. Vakidî, (206), *Kitabü'l-Megazî*, thk. Marsden Jones, London 1965.

VECCA, V. "Kureyza" *İA,* Eskişehir 1997, VI, 1013.

VEKİL Muhammed es-Seyyid, e*l-Kıyade ve'l-Cündiyye fi'l-İslam: el-Cündiyye,* Darü'l-Vefa, Mansure 1986.

VİDA, Levi Della G. "Temim b. Murr", *İA*, Eskişehir 1997. XII, 154.

WATT, Montgomery, *İslamda Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, Trk. Trc. U. Murat Kılavuz, İstanbul 2001.

WATT, Montgomory, *Muhammad at Medina*, Oxford Ünv. Karaçi 1981, s. 130-131.

WEİNSİCK, A.J. “Kaynuka”, *İA*, VI, 467.

WEİR, T.H, , “Cahiliye”, *İA*, İstanbul 1997. III, 12.

WENSİNC, A. J. “Mohammed und das Judentum”, Kleine Mitteilungen und Anzeigen, *Der İslam*, Strassburg, 1911, I, v. 2, 289.

YAKUT EL-HAMEVÎ, Şihabüddin Ebû Abdullah (626), *Mu’cemu’l-Buldan*, Mısr 1325.

ZALAT, Abdürrahim Mahmud, *Uddetü'n-Nefsiyye ve'l-Maddiyye fî Şi'ri'l-Hurubi'l-Cahilî*, Darü'l-Maarif, İskenderiye 1989.

ZEMANÎ, Ahmed, *Buhus Havle'n-Nizami'l-Askeri fi’l-İslam,* ed-Darü'l-İslamiyye, Beyrut 1991.

ZEYDAN, Corci, *el-Arab Kable’l-İslam*, Daru’l-Hilal, Mısr 1957.

ZEYDAN, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, sdlş. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1976.

ZEYDAN, Corci, *Tarihu Adâbi’l-Arabiyye*, Darulhilal, Mısr 1957.

ZUHAYLİ Vehbe, *Asârü'l-Harb fi’l-Fıkhi'l-İslâmi,* Dımaşk: Darü'l-Fikr, 1983.

ZURKANİ, Muhammed b. Abdilbaki b. Yusuf el-Mısrî, *Şerh ale’l-Mevahibi’l-Ledünniyye*, Beyrut 1973.

— EKLER —

Ek 1

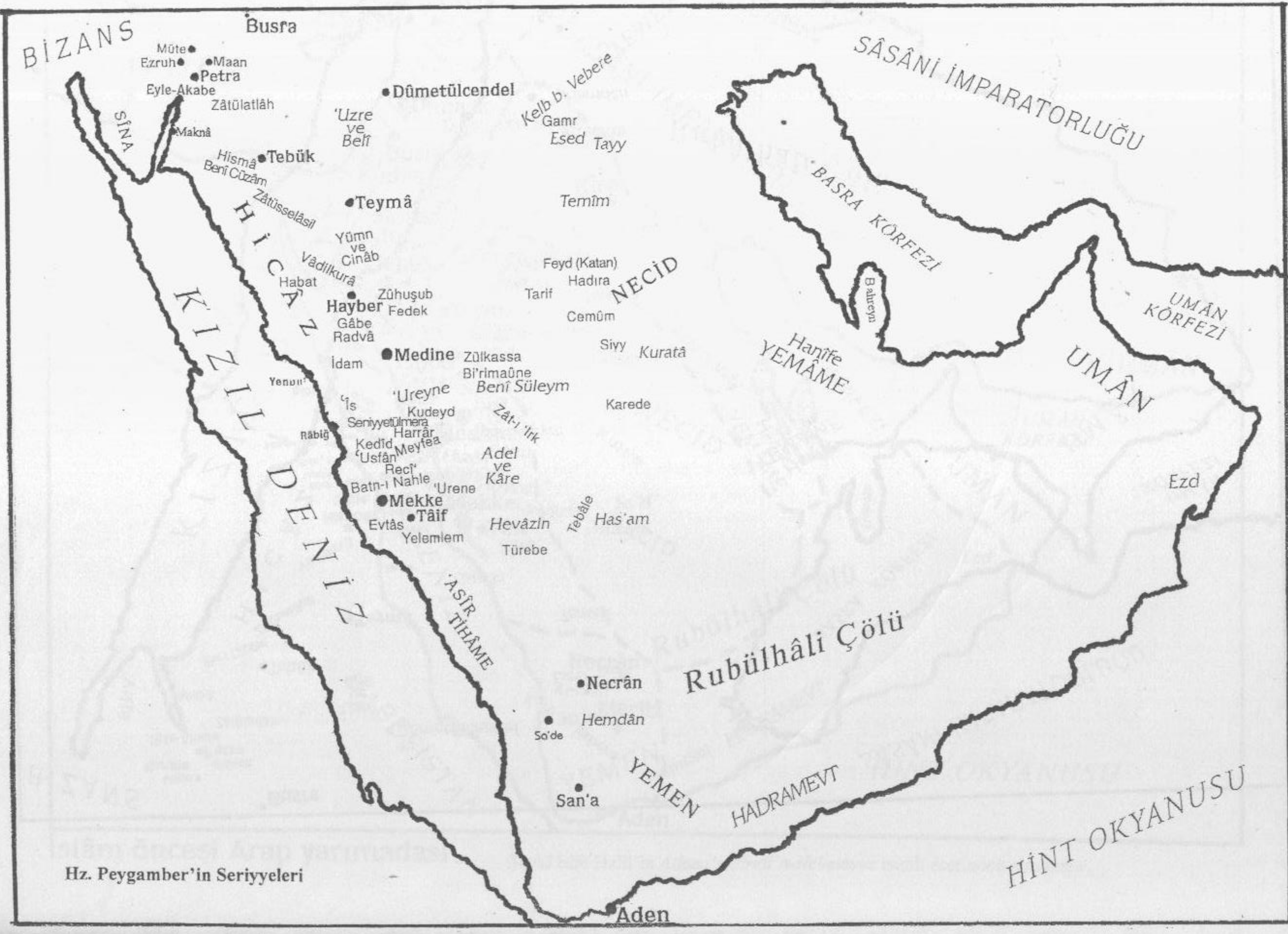
İslâm öncesi Arap yarımadası

Şevkî Ebû Halîl'in *Atlasu's-Sîreti'n-Nebeviyye* isimli eserinden alınmıştır.

Ek 2

Hz. Peygamber'in Gazveleri

Ek 3

Hz. Peygamber'in Seriyyeleri

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
SAMER

SAMER
KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi